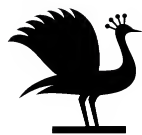
DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13701

Bi͡aroza Memorial Book

Ḳarṭuz-Berezeh

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

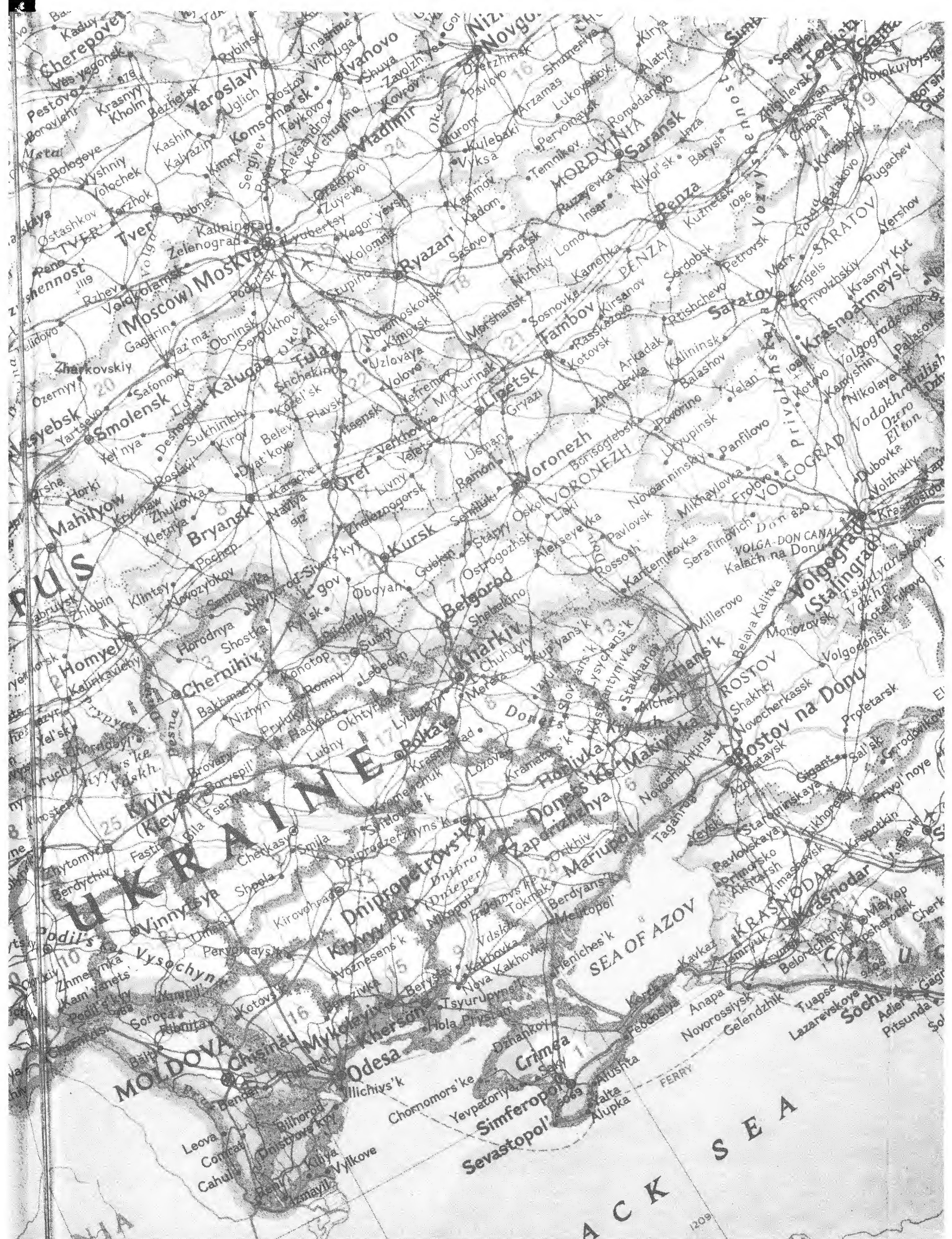
•

Original publication data

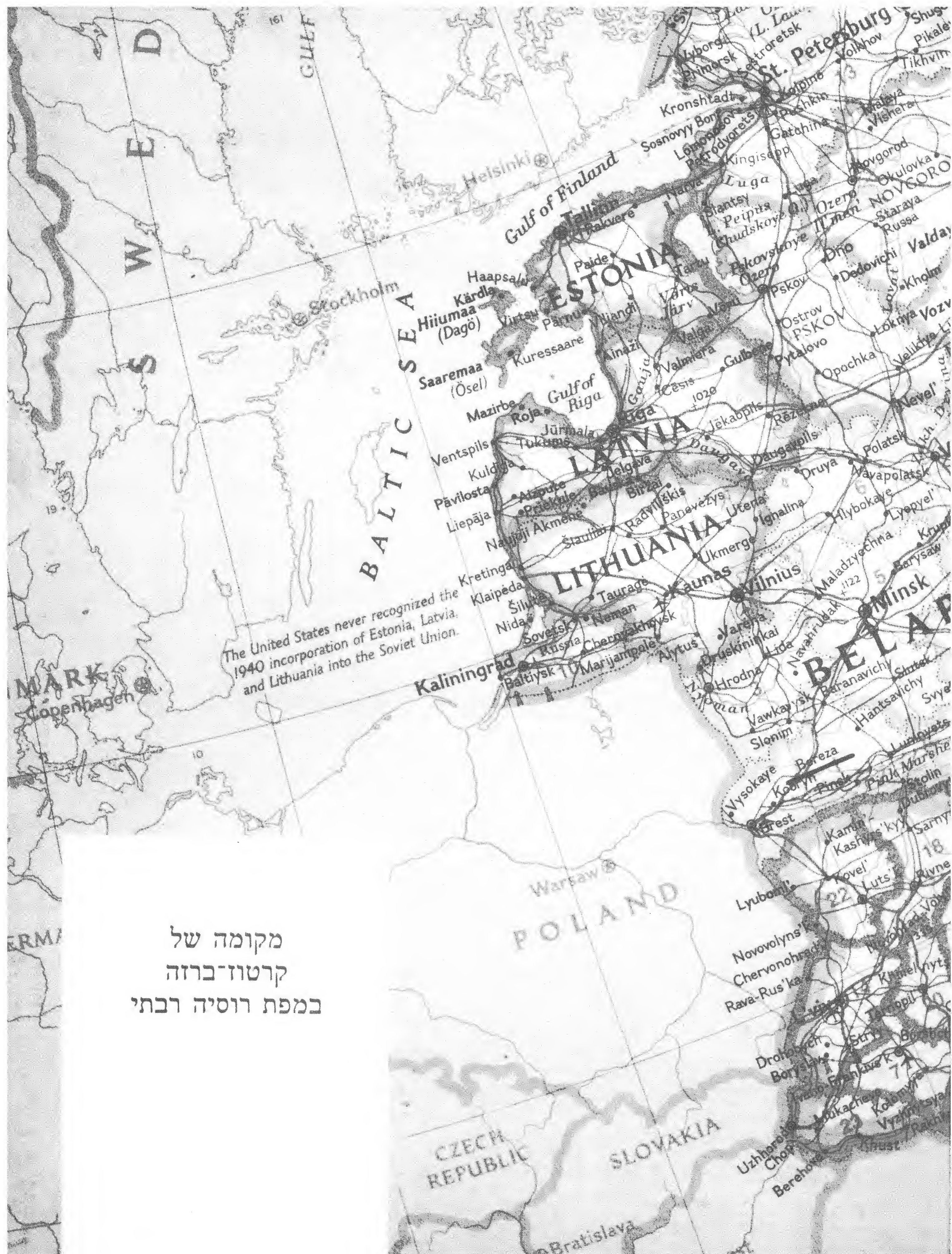
TITLE	Kartuz-Berezeh : sefer zikaron ye-'edut li-kehilah she-hushmedah, H.y.d.
IMPRINT	880-02 Tel-Aviv : Irgun Yots'e Kartuz-Berezeh be-Erets Yiśra'el, 1993.
DESCRIPT	292 p. : ill., map ; 24 cm.
SUBJECT	Jews -- Belarus -- Bi͡aroza (Bi͡arozaŭski ra͡ion) -- History. Bi͡aroza (Bi͡arozaŭski ra͡ion, Belarus) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Belarus -- Bi͡aroza (Bi͡arozaŭski ra͡ion)
ADD'L NAME	Irgun Yots'e Kartuz-Berezeh be-Erets Yiśra'el.
ADD'L TITLE	Kartuz-Bereze

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

Cherepovets
Kaduy
Ves'yegonsk
Pestovo
Borovichi
Krasnyy Kholm
Bezhetsk
Yaroslavl'
Uglich
Rybinsk
Rostov
Ivanovo
Vichuga
Kineshma
Shuya
Komsomol'sk
Teykovo
Kovrov
Vladimir
Kol'chugino
Aleksandrov
Sergiyev Posad
Kashin
Kalyazin
Kimry
Bologoye
Vyshniy Volochek
Torzhok
Dubna
Tver
Ostashkov
Zelenograd
Kaliningrad
Moskva
(Moscow)
Lyubertsy
Yegor'yevsk
Orekhovo-Zuyevo
Kolomna
Ryazan'
Volokolamsk
Rzhev
Gagarin
Vyaz'ma
Obninsk
Serpukhov
Podol'sk
Stupino
Kashira
Novomoskovsk
Kimovsk
Uzlovaya
Tula
Shchekino
Aleksin
Kaluga
Safonovo
Smolensk
Yartsevo
Yel'nya
Sukhinichi
Kirov
Belev
Kozel'sk
Plavsk
Mtsensk
Yefremov
Volovo
Michurinsk
Lipetsk
Gryazi
Dyat'kovo
Roslavl'
Bryansk
Karachev
Orel
Livny
Yelets
Zhukovka
Klintsy
Pochep
Novozybkov
Zheleznogorsk
Kursk
L'gov
Ryl'sk
Oboyan'
Gubkin
Staryy Oskol
Belgorod
Shebekino
Ostrogozhsk
Rossosh
Liski
Voronezh
Ramon'
Usman'
Borisoglebsk
Povorino
Uryupinsk
Novoanninskiy
Mikhaylovka
Frolovo
Alekseyevka
Pavlovsk
Kantemirovka
Millerovo
Belaya Kalitva
Morozovsk
Volgodonsk
Serafimovich
Kalach na Donu
Volgograd
(Stalingrad)
Volzhskiy
Dubovka
Kamyshin
Krasnoarmeysk
Saratov
Engels
Marx
Balakovo
Pugachev
Yershov
Krasnyy Kut
Petrovsk
Rtishchevo
Balashov
Kalininsk
Arkadak
Serdobsk
Kuznetsk
Penza
Nikol'sk
Barysh
Inza
Saransk
Ruzayevka
Insar
Kovylkino
Temnikov
Arzamas
Lukoyanov
Pervomaysk
Romodanovo
Alatyr'
Shumerlya
Kulebaki
Vyksa
Murom
Kasimov
Kadom
Sasovo
Shatsk
Nizhniy Lomov
Kamenka
Morshansk
Tambov
Kirsanov
Rasskazovo
Kotovsk
Zherdevka
Dzerzhinsk
Pavlovo
Zavolzh'ye
Tol'yatti
Syzran'
Chapayevsk
Novokuybyshevsk
Zhigulevsk
Sengiley
Pallasovka
Nikolayevsk
Ozero El'ton
Kotovo
Yelan'
Panfilovo
Zherdevka
VOLGA-DON CANAL
Don
MORDVINIA
PENZA
SARATOV
VORONEZH
VOLGOGRAD
ROSTOV
KRASNODAR
TVER
Orsha
Horki
Mahilyow
Homyel'
Zhlobin
Rechytsa
Kalinkavichy
Mazyr
Horodnya
Shostka
Chernihiv
Konotop
Bakhmach
Nizhyn
Pryluky
Romny
Sumy
Lebedyn
Okhtyrka
Hadyach
Lubny
Lubny
Kharkiv
Chuhuyiv
Merefa
Poltava
Kremenchuk
Lozova
Kramators'k
Slov'yans'k
Lysychans'k
Stakhanov
Alchevs'k
Luhans'k
Horlivka
Donets'k
Makiyivka
Yenakiyeve
Shakhty
Novocherkassk
Novoshakhtinsk
Rostov na Donu
Bataysk
Azov
Taganrog
Proletarsk
Sal'sk
Gigant
Yeysk
Starominskaya
Tikhoretsk
Kropotkin
Pavlovskaya
Primorsko-Akhtarsk
Timashevsk
Krasnodar
Maykop
Belorechensk
Temryuk
Kerch
Kavkaz
Anapa
Novorossiysk
Gelendzhik
Tuapse
Lazarevskoye
Sochi
Adler
Pitsunda
Zaporizhzhya
Dnipropetrovs'k
Dniprodzerzhyns'k
Dnipro
(Dnieper)
Marhanets'
Nikopol'
Tokmak
Orikhiv
Berdyans'k
Melitopol'
Mariupol'
Kryvyy Rih
Kirovohrad
Kakhovka
Nova Kakhovka
Heniches'k
SEA OF AZOV
Dzhankoy
Crimea
Simferopol'
Sevastopol'
Yevpatoriya
Alushta
Yalta
Alupka
Feodosiya
Chornomors'ke
Tsyurupyns'k
Kherson
Mykolayiv
Voznesens'k
Beryslav
Odesa
Illichivs'k
Bilhorod-Dnistrovs'kyy
Kiliya
Vylkove
Izmayil
Reni
Cahul
Comrat
Leova
Bender
Chişinău
MOLDOVA
Bălţi
Soroca
Rîbniţa
Kotovs'k
Pervomays'k
Uman'
Vinnytsya
Zhmerynka
Kam'yanets'-Podil's'kyy
Berdychiv
Zhytomyr
Fastiv
Bila Tserkva
Kyyiv
(Kiev)
Brovary
Boryspil'
Cherkasy
Smila
Shpola
Korosten'
Chornobyl'
Ovruch
Yel'sk
UKRAINE
Kyyivs'ke Vdskh.
Podil's'ka Vysochyna
Vodokhranilishche
Privolzhskaya Vozvyshennost'
BLACK SEA
FERRY
Desna
Pryp"yat
Donets

מקומה של
קרטוז־ברזה
במפת רוסיה רבתי

קרטוז־ברזה

ספר זכרון ועדות לקהילה שהושמדה הי״ד

הוצא לאור ע״י ארגון יוצאי קרטוז־ברזה בארץ ישראל
תל־אביב תשנ״ג — 1993

נדפס בישראל תשנ"ג 1993

תמונת השער: מראות העיירה. ציור: משה ברנשטיין
השער האחורי: מצבת זכרון בבית־העלמין האזורי בחולון. עוצב ע"י משה ברנשטיין

התוכן

פרק רביעי: זכרונות אישיים

פרק חמישי: אישים ודמויות

ק שישי: חורבנה של עיירה

פרק שביעי: נפלו במלחמה נגד הנאצים

פרק שמיני: הניצולים

פתח דבר

עיירה קטנה היתה קרטוז־ברזה בגבולה המזרחי של מדינת פולין. עד שנת 1920 היתה כלולה במדינַת רוסיה הגדולה. בשנים 1920 עד 1939 היתה תחת שלטון הפולנים. בגמר מלחמת העולם השניה שוב צורפה לרוסיה, וכיום היא חלק מבילורוסיה. אלפי עיירות כמותה — מהן גדולות יותר מהן קטנות יותר — היו עוד שם, ובשאר ארצות מזרח אירופה ומרכזה. פרסומה של קרטוז־ברזה בא לה בעיקר בשל מחנה הריכוז שהקימו בה השלטונות הפולניים למתנגדיהם הפוליטיים, במיוחד לקומוניסטים, בין שתי מלחמות העולם.

כ-4500 יהודים חיו בקרטוז ברזה ובפרבריה ערב מלחמת העולם השנייה. היו אלה יהודים "מכל ימות השנה": בחלקם הקטן "גבירים" ורובם ככולם "עמך", שנאבקו יום יום ושעה שעה — איש איש במלאכה ובעיסוק אשר הועיד לו גורלו — את מלחמת הפרנסה והקיום.

כל המאפיינים של עיירה יהודית במזרח אירופה היו בקרטוז־ברזה: בתי כנסת, שטיבל חסידים, בית מרחץ ומקוה, אגודת צדקה וחסד וכן — כמובן — עוברי בטל, לומדי תורה, גומלי חסדים ונשים צדקניות למכביר... בעת החדשה נוספו על אלה כל "מוצרי" המודרנה וה"השכלה" היינו מפלגות (מהן ציוניות ומהן לא ציוניות) תנועות נוער, פעילות ציבורית וכן בית ספר אידי ואף בית ספר עברי "תרבות".

דבר לא נשאר מכל אלה. הכל נחרב. הכל הושמד.

ביער ברונו־גורה, שבו היו חניכי תנועות הנוער הציוניות חוגגים בקשתות ובחיצים את ל"ג־בעומר, ריכזו הגרמנים יותר מ-100,000 מיהודי הסביבה — ובהן כמעט כל יהודי קרטוז־ברזה — ושם ירו בהם והרגום, אנשים, נשים וטף. ארץ, אל תכסי דמם!

אין בקרטוז־ברזה ציון לחיים היהודיים המפכים שהיו בה. אף ביער ברונו־גורה, שבו מצאו יהודי ברזה את מותם, אין ציון.

רק מעט מזעיר מיהודי קרטוז־ברזה נשארו בחיים. מהם שעלו לארץ או הגרו למקומות אחרים לפני השואה, ומהם שעשו את ימי המלחמה באירופה לרבות במחנות ריכוז (בין אלה: פרטיזאנים וחיילים בצבא האדום). כל היתר אינם עוד.

אמור אמרנו: ננציח את עיירתנו, נציב יד ושם להורינו, אחינו, אחיותינו וחברינו שהושמדו, נעלה על כתב את שמותיהם וכן קצת מן הזכור לנו מהווי עיירה זו, ממראותיה, מנופה האנושי, מחוויותינו באותם ימים ומדברי ימיה בכלל.

בחרדת קודש נגשנו למלאכתנו. הקמנו שתי ועדות מערכת, מורחבת ומצומצמת, בהרכבים אלה:

המערכת המורחבת:

1. צפורה ברנר ז"ל
2. משה ברנשטיין
3. שמחה נוסצקי ז"ל
4. ברוך פישר
5. נח פניאל
6. פנינה ראב

המערכת המצומצמת:

7. משה טוכמן
8. שמואל טינרי
9. חיים בן ישראל — מרכז

החומר שהבאנו בספר לקוח מאנציקלופדיות, מספרי זיכרון ומספרים שהוציאו יוצאי קהילות שכנות על עיירותיהם. הכתבות המסומנות ב״התוכן״ בסוגרים (1) תורגמו מספר שהוצא באידיש על ידי אנשי העיירה בארגנטינה בשנת תשי״ח (1958) ובסימון (...) נאסף ונערך ע״י המערכת. ואולם בעיקר הבאנו חיבורים וזיכרונות אישיים שכתבו יוצאי קרטוז־ברזה. יזכור נא הקורא כי זיכרון אישי הוא מטבע הדברים סובייקטיבי, שהרי הוא מתאר את ההתרשמות האישית של הכותב מן הדברים, ולא מן הנמנע כי אחרים רואים את הדברים אחרת. לפיכך, ייתכנו הבדלים קטנים בין הגירסאות השונות.

פרט לעריכה הלשונית, לא הכנסנו שום תיקונים מהותיים בדברי המשתתפים בספר. במלאכת העריכה הלשונית עשה גיסי אפרים אבן, לשעבר יו״ר הועד הפועל הציוני בהסתדרות הציונית העולמית, בחריצות ובאהבה, ותודות כולנו נתונות לו.

רצוני להודות בזה ליוצאי קרטוז־ברזה וצאצאיהם בארץ ובחוץ־לארץ, שתרמו מכספם להוצאת הספר. תודה גם לחברים שהואילו לכתוב, למרות כל הקשיים.

אני מבקש להודות במיוחד לחברי המערכת: צפורה ברנר, ברוך פישר ופנינה ראב על מאמציהם ועל עזרתם הרבה. תוך כדי הכנת הספר הלך מאתנו חבר המערכת שמחה נוסצקי ז״ל, שגם תרומתו היתה גדולה. יהי זכרו ברוך.

תודה רבה לגברת שרית טינרי בעלת הוצאת ספרים ״עלמה״ שהתנדבה לסייע בהכנת הספר לדפוס.

יבואו על הברכה והתודה גם נח פניאל ורעיתו על עזרתם הרבה, ובמיוחד על התרגומים משפת אידיש לעברית.

תודה רבה לצייר משה׳לה ברנשטיין על עזרתו ועל העיצוב הנאה והאמנותי של מעטפת הספר. הוא גם עמד בראש הועדה שקבעה את התמונות שיודפסו בספר.

יבוא גם על הברכה והתודה חבר המערכת המצומצמת שמואל טינרי על תרומתו הכללית ועל סיועו המיוחד בהתרמת הכספים להוצאת הספר.

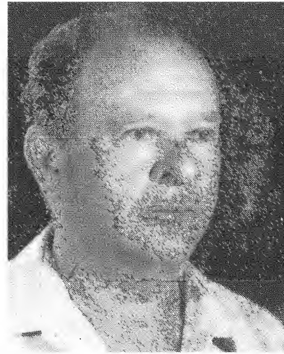
ותודה מיוחדת לחבר המערכת המצומצמת משה טוכמן על מפת העיר ששרטט בדייקנות ובחריצות, ועל שריכז במסירות ובנאמנות את שמות יהודי העיירה, שנספו או נפלו בקרב.

פרי מאמצינו — הספר קרטוז־ברזה — מוצא בזה לאור, ומוגש לקורא. יהי ספר זה נר זיכרון לקהילת הקודש של היהודים התמימים והטהורים שחיו בקרטוז־ברזה, וצו עליון לבנינו, לנכדינו ולנינינו עד סוף כל הדורות לחיזוק מדינת ישראל ולביצורה למען לא תתרחש לעולם ועד — שואת יהודים נוספת!

יו״ר ארגון יוצאי קרטוז־ברזה והסביבה
ומרכז המערכת

חיים בן־ישראל

תל אביב, תמוז תשנ״ג (יולי 1993)

חיים בן־ישראל (גולדברג)

המערכת

שמואל טינרי (טבוליצקי)

משה טוכמן

משה ברנשטיין

פנינה ראב

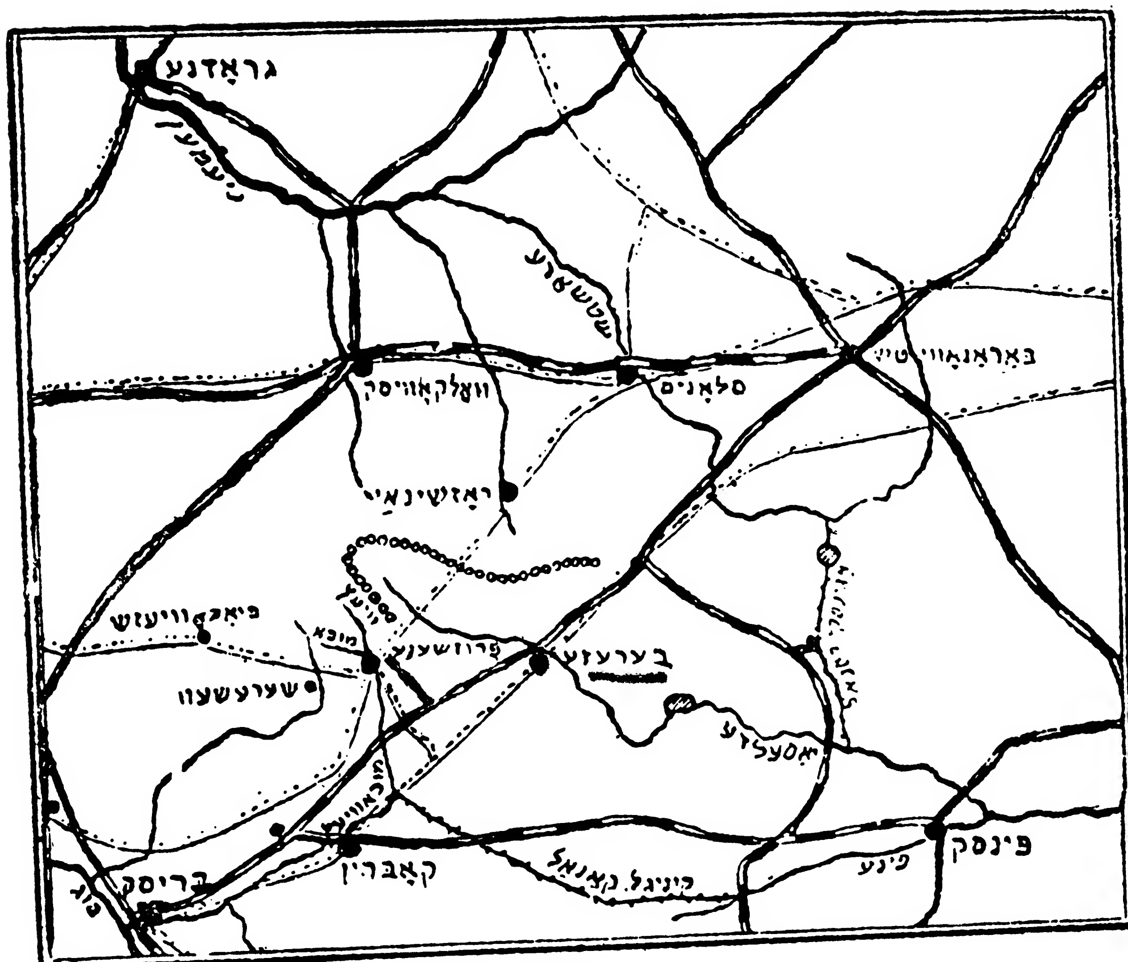

נח פניאל

ברוך פישר

צפורה ברנר (ז"ל)

שמחה נוסצקי (ז"ל)

קרטוז־ברזה וסביבתה

פסי רכבת	
כביש	
נהר	
מפל מים	

סימנים

קנה מידה 1:2500000

נהרות, דרכים ופסי רכבת

פרק ראשון: קרטוז־ברזה, העיירה ותולדותיה

ברזה, קרטוז־ברזה, — ברזה קרטוסקה, בריוזה

ידועה גם בשם קארטאוזקאיא בְּרֶזָה, ובפולנית: בֶּרֶזָה קארטוּזקא.

עיירה קטנה משני עברי הכביש ורשה־מוסקבה בפלך גרודנו, על הגדה הדרומית של הנהר יסולדה, השופך את מימיו לנהר פינע, בדרך שבין בריסק (ברסט ליטובסק) לבין בוברויסק, על ציר הרכבת בריסק־מינסק. עד שנת 1785 השתיכה קרטוז־ברזה לפולין ואח״כ עברה לרוסיה. בין שתי מלחמות העולם חזרה להיות חלק מפולין.

השם ״קרטוז״ בא לעיירה משם הנזירים ה״קארטוזנים״, ע״ש דיקארט הקדוש, שהתגוררו במנזר שהוקם במקום ע״י הנסיך סאפיעהא בסוף המאה ה־17 (אגב, המנזר חרב בימי קארל ה־12) והשם ״ברזה״ (״בערעזע״) בא לעיירה בשל עצי הליבנה (ברזה) הגדלים למכביר בעיירה ובסביבותיה.

הכביש מוסקבה־ורשה היה הרחוב הראשי של העיירה, ומשני צידיו נבנו בתי העיירה. בצידו המזרחי התגוררו הגויים, ובצידו המערבי, בעיקר בכיכר השוק ובסביבותיה — היהודים.

מנזר הקרטוזים

ע״פ ה״אנציקלופדיה יודאיקה״ (הוצאת ״כתר״, ירושלים, 1971) קיבלו היהודים בשנת 1629 רשיון להקים בית כנסת בקרטוז־ברזה. כיוצא בזה מציינת ה״אנציקלופדיה יודאיקה״ שיצאה לאור בברלין ב־1929. לעומת אלה מציין ״פנקס הקהילות — פולין״, שיצא לאור בשנת תש״ן ע״י ״יד ושם״ בירושלים, כי ״הידיעה הראשונה על ישוב יהודי מאורגן בברזה־קרטוזקה היא משנת 1662״.

נאמר שם כי "ברשימת המס של קהילות "הסביבות" הכפופות לקהילת האם בריסק, שנקבעה בהתוועדות ועד מדינת ליטא בחשוון תכ"ב בסלץ, נזכר ק"ק ברעזי". **אם כן, ע"פ כל המקורות ראשית התיישבות היהודים בקרטוז־ברזה היתה לכל המאוחר במאה ה־17.**

לגבי האוכלוסיה היהודית והכללית בקרטוז־ברזה, מקובלים מספרים אלה:

השנה	מס' הלא יהודים	מס' היהודים	סה"כ אוכלוסיית העיירה
1766		242	
1847		515	
1878	1394	1113	2507
1890	1775	850	2625
1897	3603	2623	6226
1921	1363	2163	3526

רבנים ידועים כיהנו בקרטוז־ברזה, ובין אלה רבי יצחק אלחנן ספקטור (כיהן בה בין 1839 לבין 1846) ורבי אליהו קלצקין (כיהן בה בין 1881 לבין 1894). בקרטוז־ברזה נולד אהרון אגוז (בשנת 1865). בשנות העשרים פרסם אגוז בארה"ב סיפורים רבים באידיש וכן תרגם לאידיש את "חובות הלבבות" לרבי בחיי אבן־פקודה ואת ספרי ז'ול וורן.

נציג מקרטוז־ברזה (ארוטשיק) השתתף בקונגרס הציוני הראשון בבאזל בשנת 1897, ואח"כ פעל בעיירה ועד ציוני בראשות ר' שלמה גרשהורן. לכל התנועות הציוניות היו סניפים בקרטוז־ברזה, וכן פעלו בה תנועות נוער ציוניות למן בית"ר ועד ה"שומר הצעיר". בראשית המאה העשרים החלו לפעול בקרב יהודי העיירה גם "חוגים מהפכניים" קומוניסטים, שבראשם עמדו ד"ר שווארץ, ורעייתו רופאת הנשים והמיילדת.

במלחמת העולם הראשונה כבשו הגרמנים את קרטוז־ברזה. בשנת 1915 הם הגיעו עד נהר היסולדה, ומשם הפגיזו את בתי העיירה ואח"כ כבשוה. בשל ההפגזה הגרמנית נשרפו הרבה מבתי העיירה. הגרמנים מינו יהודי לראש העיריה וגם סגנו היה יהודי. כשעברה אח"כ העיירה לשליטת הפולנים הם מינו את סגן ראש העיריה (נפתלי לוינסון) לראש העיריה, וכן מינו לו סגן יהודי.

למן הכיבוש הגרמני התפתחה מאוד תעשיית מינסרות העץ בקרטוז־ברזה, והרבה יהודים מצאו את פרנסתם מתעשיית היער ומוצריה. טחנת הקמח הגדולה בעיר, שהופעלה בקיטור, היתה שייכת ליהודי, וכן עסקו היהודים בעבודות קבלנות ובניין.

"פנקס הקהילות" הנ"ל מביא פרטים על תקציב קהילת קרטוז־ברזה. ע"פ אותו מקור היו אלה

סעיפי ההכנסה העיקריים של קהילת קרטוז־ברזה בשנת 1939:

ממסים	8,985	זהובים
מדמי שחיטה	7,880	″
מדמי קבורה	2,000	″
מהנפקת תעודות לידה	800	″
מהספריה	400	″
הכנסות שונות	110	″
מחובות (לגביה)	2,050	″
סה״כ הכנסות		**22,225 זהובים**

סעיפי ההוצאה באותה שנה (1939):

תשלום חובות	2,640	זהובים
שכר רבנים	3,000	″
שכר שוחטים	6,315	″
הוצאות מינהל	3,385	″
החזקת בית העלמין	880	″
ספריה	500	″
עזרה סוציאלית	2,100	″
ביטוח סוציאלי	720	″
בית המרחץ	600	″
הקצבות למוסדות	1,095	″
שיפוצים	300	″
קרנות	90	″
סה״כ הוצאות		**22,225 זהובים**

ע״פ המקור הנ״ל נועדו ההקצבות לבתי הספר שבקהילה, היינו לתלמוד התורה, לביה״ס האידי ע״ש י״ל פרץ שהיה מסונף לרשת ״ציש״א״ ולבית־הספר העברי ״יבנה״ מיסודה של ״תרבות״.

מראה הרחוב ובריכת המים (פוסטבניק) במרכז העיירה

בקרטוז־ברזה פעלו גם חוגי דרמה, מקהלה, תזמורת מנדולינות ותזמורת נשיפה. בתזמורות השתתפו גם גויים, אך רוב חבריהן היו יהודים, ואילו בחוגי הדרמה והמקהלה השתתפו רק יהודים. הכל היה על בסיס חובבני, וההכנסות באו בעיקר ממכירת כרטיסי כניסה למופעים.

בעקבות הסכם ריבנטרופ־מולוטוב לחלוקת פולין, ערב מלחמת העולם השניה, נפלה קרטוז־ברזה בחלקה של ברית־המועצות: הצבא האדום נכנס אליה, וכל פעילות ציונית נפסקה לחלוטין. בשל הקמת חנויות בבעלות ממשלתית נפגעו הרבה בתי עסק יהודיים. גם מערכת המיסים הדורסנית פגעה ביהודים. עם זאת עשו היהודיים מאמצים להתאגד בקואופרטיבים ולהיקלט בשירות הממשלתי. בעת מתן תעודות הזהות הסובייטיות בשנת 1940 נעשה ניסיון להגלות יהודים בתואנה שהם "בורגנים", אך קומוניסטים יהודים העידו כי מדובר בחסרי רכוש, והגזירה בוטלה.

ב־22 ביוני 1941 פלשו הגרמנים לתחומי ברית־המועצות, ולמחרת היום הם כבשו את קרטוז־ברזה. רבים מיהודי העיר נפגעו בגופם. מהרבה אחרים הוחרם ממונם וכן דברי ערך. ימים אחדים אחר הכיבוש, ב־26 ביוני 1941, הועלה באש בית הכנסת "קדישא" ומעוצמת השריפה נשרפו הרבה בתים אחרים בסביבתו. המאפיין את חיי היהודים בקרטוז־ברזה באותם ימים היו הרעב, המחלות וחטיפות האנשים לצורכי עבודות הכפייה של הגרמנים. ב־25 במאי 1942 העבירו הגרמנים לקרטוז־ברזה את יהודי סלץ, יהודי בלודן וחלק מיהודי מלץ׳.

ביולי 1942 הקימו הגרמנים גיטו ליהודים. היו בו שני אגפים: "גיטו א׳" ל"יהודים הפרודוקטיביים", שהגרמנים העסיקום בעבודות כפייה, ו"גיטו" ב׳", לשאר היהודים.

ב־15 ביולי 1942 הטילו הגרמנים מצור על תושבי גיטו ב׳. נאמר ליהודי הגיטו כי הם מועברים לביאליסטוק. הם הובלו לתחנת הרכבת בבלודן ומשם הוסעו אל יער ברונר־גורה, ונרצחו כולם ביריות ליד בורות גדולים שהוכנו מבעוד זמן. רק שני יהודים הצליחו להימלט ולהגיע אל גיטו א׳ בקרטוז־ברזה. הם סיפרו על מה שהתרחש. רבים מתושבי גיטו א׳ ברחו אל היערות ואל העיירה פרוזני. הרבה מהם נהרגו ע"י האיכרים והתושבים המקומיים.

ב־15 באוקטובר 1942 שמו הגרמנים מצור על גיטו א׳. הם הודיעו לתושבים כי הם נשלחים לעבודה ברוסיה. הפעם לא האמינו היהודים. הם הציתו מיד את הסחורות ואת דברי הערך שהיו ברשותם. האש התפשטה ואחזה בכל בתי הגיטו. חברי היודנראט ערכו ישיבה, ובסיומה שמו קץ לחייהם. הרבה יהודים נהרגו בתוך העיירה. כ־1,800 יהודים אחרים הובלו אל מחוץ לעיירה, ושם ירו בהם הגרמנים והרגום.

ע"פ "האנציקלופדיה היהודית", ניו־יורק, ארה"ב, 1902 (אנגלית) עמ׳ 65.

"האנציקלופדיה היהודית", פטרבורג, רוסיה, 1909 (רוסית?), חלק 4, עמ׳ 216

"אנציקלופדיה יודאיקה", ברלין, גרמניה, 1929 (גרמנית), עמ׳ 195.

"אנציקלופדיה יודאיקה", הוצאת "כתר", ירושלים, ישראל 1979 (אנגלית) עמ׳ 666.

"פנקס הקהילות־פולין", כרך חמישי, הוצאת "יד ושם", ירושלים, תש"ן, עמ׳ 223.

יעקב גוראלי (גרוז'לקו)

פרקי הסטוריה וזכרונות

בשני עברי הכביש ורשה־מוסקבה, באיזור בריסק־ברנוביץ, מצויה העיירה קרטוז־ברזה. מצד צפון זורם נהר יאסאלדע, השופך את מימיו לנהר פינע, ויחד עם הנהרות פריפט, בוג וויסלה, יוצר הנהר את מערכת המים המגיעה לים הבלטי.

שמה הכפול של העיירה קרטוז־ברזה נובע משני טעמים: האחד — בסביבת העיר גדלים עצי ליבנה (ברזה) רבים. והשני — על יד העיירה עמד בימים רחוקים מנזר שהוקם על ידי הנסיך סאפיעהא בסוף המאה השבע־עשרה. במנזר הזה התגוררו הנזירים ה"קארטוזנים" על שמו של דיקארט הקדוש. מכאן השם הכפול — קארטוז ברזה. המנזר חרב בימי קארל השנים־עשר, שהביא חיל־מצב רוסי לעיירה לשם שמירה, כדי שהליטאים לא יחזרו ויבנו מחדש את המנזר והכנסיה שבתוכו. מאוחר יותר נרקמו אגדות רבות על המנזר. זקני העיירה היו מספרים עליו סיפורים שונים. כל הסיפורים תיארו את "אוצרות־קורח" הגדולים של המנזר לפני הריסתו, ואת רוחות הרפאים, השדים ושאר מרעין בישין ששררו בחורבותיו. הללו לא הזיקו לאנשים אלא לסוסים דווקא... העיירה היתה מלאה בוץ ומחודש תשרי ועד חג השבועות לא ניתן היה להלך ברחובותיה ללא מגפים. מדרכות לא היו, וכיכר השוק היתה ביצה מסריחה המלאה מים. רק בראשית המאה העשרים החלו לרצף חלק מן הרחובות ולהתקין מדרכות עשויות עץ. מרכז העיירה, ששכנה משני צדי הכביש, היה הרחוב הראשי, שנמשך כשני קילומטרים — "הכביש". בצד מערב, ליד ככר השוק, גרו היהודים בצפיפות. מצד מזרח התגוררו הגויים. ליד בתיהם נתמשכו הגנים והשדות שעובדו בידי החקלאים. קרוב ל־6000 נפש גרו בעירה, כמחציתם היו יהודים. מקורות הפרנסה של היהודים היו: הכביש והנהר יאסאלדע. לפני שסללו את פסי הרכבת עברה התנועה בין ורשה למוסקבה על הכביש, שתיווך כאילו בין המערב לבין המזרח. כאן עברו שיירות של סוחרים ושל הדואר וכאן היו תחנות להחלפת הסוסים. עובדה זו נתנה פרנסה לסוחרי־סוסים, מגדלי־סוסים ובעלי עגלות. מסביב לתחנות מצאו את מחייתם נפחים, עושי־עגלות, נגרים ומסגרים. יהודים החזיקו מחסנים מלאים שיבולת־שועל ומספוא והיו גם פונדקים, בתי־מרזח ואכסניות לעוברי־אורח.

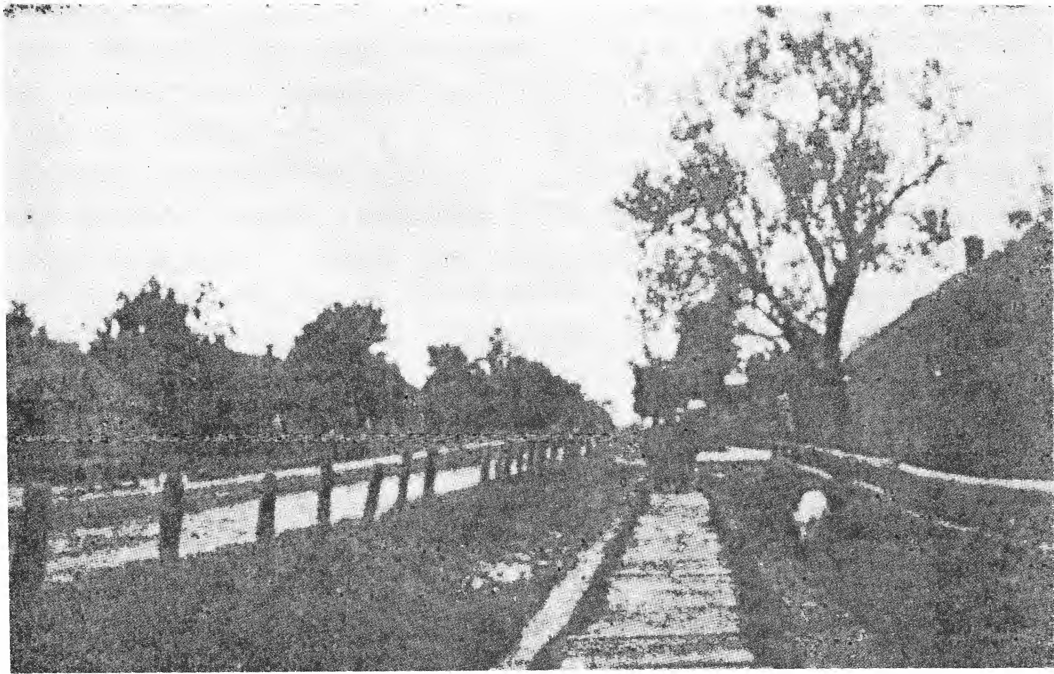
נהר היאסאלדע שימש אמצעי תחבורה שני. הסביבה היתה מבורכת ביערות. בעונת החורף היו האיכרים מוציאים מן היערות את העצים שכרתו במשך הקיץ ומביאים אותם לחופי הנהר. עם הפשרת השלגים היו קושרים את העצים ברפסודות, מורידים לנהר עם מעלה הזרם בכיוון של דאנציג. מסחר העצים היה כולו בידים יהודיות.

כל בתי העיירה — פרט לאחד — היו בנויים עץ. הגגות עשויים קש. הבתים היו קטנים ולא מסויידים, לא מבפנים ולא מבחוץ. היו בתים ללא רצפות. במרכז הבית עמד התנור. מסביב לקירות עמדו ספסלים ארוכים לישיבה ביום ולשינה בלילה עבור האיכרים, המזדמנים למקום.

כך היו הדברים בעבר הרחוק.

ברבות הימים השתנו הדברים והעיירה קיבלה צורה חדשה. סלילת פסי הרכבת ורשה

— מוסקבה גרמה לקידומה של העיירה. אגב קיים על כך סיפור יהודי אופייני: כאשר עמדו לבנות תחנת רכבת בברזה קמה מהומה בעיירה. תקיפי הקהל החלו להשתדל כדי לבטל את רוע הגזירה. הנימוק היה, כי מעבר הרכבות בשבת אחר הצהריים יפריע למנוחת השבת... השלטונות התחשבו עם התנגדות התושבים היהודים והקימו את תחנת הרכבת בבלודניע, 5 ק"מ מברזה. יש נימוק נוסף: היהודים חששו כי תחנת־רכבת קרובה תפריע למקום פרנסתם ב"כביש", וכי בעלי־העגלות ובעלי המלאכה האחרים יישארו ללא פרנסה.

הרחוב הראשי (כביש ורשה — מוסקבה) ומדרכות העץ

למעשה גזלה הרכבת מן "הכביש" את כל תנועת הסחורות והנוסעים. הקרבנות הראשונים היו בעלי־העגלות, מחזיקי תחנות הסוסים, הנפחים וסוחרי המספוא. אך סלילתם של פסי הרכבת הביאה מקורות־פרנסה נוספים. את העבודות השחורות ביצעו האיכרים, לעומת עבודות התכנון, הביצוע, הפיקוח ואספקת חמרי בנין שנעשו בידי יהודים. הוקם טיפוס חדש של קבלנים ("פאדריאטשיקעס").

בברזה היו קבלנים גדולים וקטנים מכל המינים. היו אחדים, שקבלו מאת הממשלה עבודות גדולות לסלילת פסי־רכבת בשטחים עצומים במרחבי המדינה. דוגמא לכך היה ר' ישראל גרינברג, תלמיד־חכם וציוני. הוא התחרה עם קבלנים גדולים בפטרבורג והוציא מידם עבודות חשובות. בביתו בברזה קיים משרד גדול, וממנו פרש את רשתו הרחק הרחק, עד לקאווקאז ולסיביר.

היו קבלנים קטנים יותר ("ראטשיקעס"). הגדולים קיבלו שטחים עצומים של מאות קילומטרים והיו מחלקים אותם בין הקבלנים הקטנים. מספרם היה גדול. סלילת הפסים העסיקה בעלי־מלאכות שונות. הפועלים היו צריכים למזון ולמלבושים. כל אלה סופקו להם

בידי סוחרים ובעלי־מלאכה יהודים: סנדלרים, חייטים, כובענים ואחרים. כך הפכה הקללה של פסי הרכבת לברכה.

פרנסה שנייה הופיעה בעיירה — ה״קומיסיונרים״. רשת הרכבות קשרה בין ישובים ואפשרה את מעבר הסחורות בין גרמניה לבין רוסיה. צעירים מברזה היו יושבים בורשה, לודז׳, מינסק וכרכים אחרים: הם התקשרו עם סוחרים ותעשיינים והחלו לסחור, לקנות ולמכור בכל רחבי רוסיה. בחלקם היו אקספדיטורים, וריכזו בידם חלק גדול מסחר־החוץ עם חוץ לארץ. הללו התגוררו מחוץ לברזה. אבל בני משפחותיהם התגוררו בעיירה. הם עצמם היו חוזרים הביתה לימי החגים.

פתאום תקף את רוב האוכלוסיה בולמוס התנועה. החלה גם הגירה לארגנטינה ולאמריקה. היו יהודים שאירגנו בביתם משרדי־הגירה והיו משלחים משפחות שלמות או את ראשי המשפחות מעבר לים. משפחות רבות התפרנסו מן הסכומים שבנם או בעל המשפחה היה שולח לבני ביתו.

גם מחנות הצבא הגדולים, אשר הממשלה הרוסית הקימה בסוף המאה הי״ט, שימשו מקור פרנסה ליהודים. השלטונות סברו, כי בגלל הקירבה למבצר הגדול בבריסק משמשת ברזה נקודה איסטראטגית חשובה והקימה סמוך לעיירה מחנות צבא רבים. יהודים רבים הועסקו בהקמת המחנות. הם סיפקו את חומרי הבנין והעסיקו פועלים ובעלי־מלאכה. לאחר שהוקמו המחנות היו קבלנים יהודים מספקים מזון ומצרכים אחרים לצבא ומוצאים את פרנסתם בריווח.

יום אחד בשבוע היה ״יום השוק״ ויום קבוע בחודש היה ״יום היריד״. השוק והיריד הביאו לעיירה סוחרים ובעלי־מלאכה מקרוב ומרחוק. התפתחה תעשית העצים. הוקמו מנסרות, טחנות־קיטור, משרפות־לבנים. ברזה הצטיינה במיוחד במסחר הדגים, והיו שולחים דגים ובשר לורשה וללודז׳. כל האירועים האלה שינו את פניה של העיירה. בחלק היהודי של העיר הוקמו

מראה השוק בקרטוז־ברזה

בתים גדולים יותר. הקירות טויחו וסויידו מבפנים ומבחוץ. גגות הקש נעלמו ובמקומם באו גגות־הרעפים או גגות פח. הוקמו מרפסות וגדרות, וטופחו גני פרי ועצים. החלו להופיע בתי־חומה. החנויות שופצו ושופרו והכילו מבחר גדול של סחורות ומצרכים. גם בפנים שונתה צורת הבית. בכל בית נבנתה רצפה. הקירות כוסו בטפטים. החלונות והדלתות כוסו בצבע. במקום הספסלים הארוכים הופיעו רהיטים: שולחנות, כורסות ("כסאות וינה") ומיטות עשויות מתכת עם מזרנים. בבתים רבים השתמשו במנורות־לוקס. וילונות קישטו את החלונות; מפות הונחו על השולחנות. בבתים רבים שמו תמונות על הקירות. היתה אפילו כעין התחרות — מי יסדר יפה יותר את ביתו בכלים נאים ובכלי־מטבח יפים.

פנים חדשות היו לעיירה בימי החגים, כאשר כל הקבלנים והקומיסיונרים היו מגיעים לבני משפחותיהם. כל אחד הפגין את החידושים שהביא אתו מן הכרך הגדול. היו אנשים שלבשו חליפות מבד אנגלי משובח, נעלו נעלי־לכה מבריקות וענדו טבעות משובצות ביהלומים. לאחר החגים היו האורחים מתפזרים והעיירה היתה חוזרת לאפרוריות ולמונוטוניות של חיי החולין שלה.

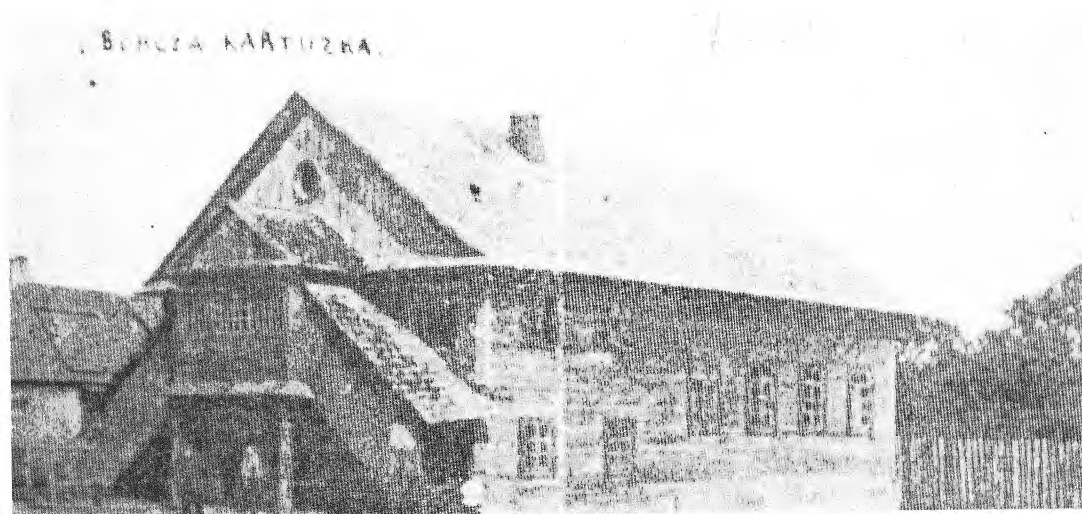
עד לשנות ההגירה קיימה ברזה את חייה האידיאליים לפי המסורת היהודית המקובלת מדורות. בתי־המדרשות מלאים מתפללים וחברות ש"ס, משניות, "עין־יעקב" ו"חפץ חיים" היו מרביצות תורה בערבים. הצעירים למדו בחדרים ובישיבות. שנים רבות התגאתה ברזה ברבניה המפורסמים כגון ר' יצחק אלחנן ספקטור, רבה הנודע של קובנה, ר' אליהו קלאצקין, שעקר ללובלין וסיים את חייו בירושלים. בנו הסופר והחוקר הידוע ד"ר יעקב קלאצקין נולד בברזה.

אך עם ההגירה אל מעבר לים פסקה האידיליה ורוחות חדשות וזמירות חדשות הגיעו לעיירה הקופאת על שמריה. המחלוקת החלה לכרסם בקהילה הקטנה. בצד הדרומי של "הכביש" גרו בעלי האמצעים, הקבלנים, סוחרי היערות ובעלי קרקעות ונכסים, ועל שמם נקרא הרחוב "רחוב העשירים". בחלק הצפוני ובככר השוק התרכזה דלת העם של סוחרים זעירים, בעלי־עגלות ובעלי־מלאכות. החלו מריבות וקטטות בין "שני המעמדות". המחלוקת פרצה, כמקובל בקהילות ישראל, מסביב לרבנות. עם יציאתו של הרב אליהו קלאצקין מן העיר הוצע על ידו קרוב־משפחתו להיות ממלא מקומו. הגבירים לא הסכימו ותבעו להביא את הרב אשערוויטש, שכיהן ברבנות בעיר הסמוכה סעלץ. כל רב שלט בבתי המדרשות שהכירו בו, ותושבי העיר נחלקו בין שני מחנות קנאים הלוחמים זה בזה ומבזים את כבוד התורה. בנוסף לשני הרבנים היה רב מטעם הממשלה ("קאזיאנער ראבין") שניהל את ספרי הלידה, הנשואין והפטירות של היהודים. הרב מטה"מ קיבל את שכרו מן הממשלה, ואילו שני הרבנים האחרים היו מתפרנסים ממכירת שמרים. כל "צד" דאג למכירות משלו ועשה תעמולה לא רק אצל היהודים, כי אם גם בין הגויים, וכך שותפו הגויים במריבות היהודים.

הואיל והכנסות השמרים לא הספיקו לרבנים הוסיפו להם את מכירת "נרות של יום־כיפור". אך גם הנרות לא האירו את חשכת הפרנסה, ובני המשפחה של שני הרבנים רעבו ממש ללחם. לכן החליטו להוסיף להם שכר שבועי ("וואכער"). נשים צדקניות היו מהלכות ומקבצות תרומות למען הרב. כמובן שכל צד דאג לרב שלו. מגביות אלה העמיקו את המחלוקת שפרצה והעבירוה גם לבית המרחץ ולמקוה... וכאשר התמוטט הבנין הישן של המקוה, הקים לו כל

צד מרחץ ומקוה משלו.

עד מלחמת העולם הראשונה היו בברזה ששה בתי־מדרשות: בית המדרש הישן, בית־המדרש החדש (או "חברת תהלים"), בית־המדרש של בעלי המלאכה, ו"שטיבל" של חסידי קאברין וסלאנים. כל אלה נמצאו בחצר בית הכנסת (שולהויף). במקום זה עמד "בית הכנסת הישן" (אלטע שול) שנשרף. היו עוד שני בתי־מדרש: בית־המדרש של חברא קדישא ובית־המדרש של הגבירים.

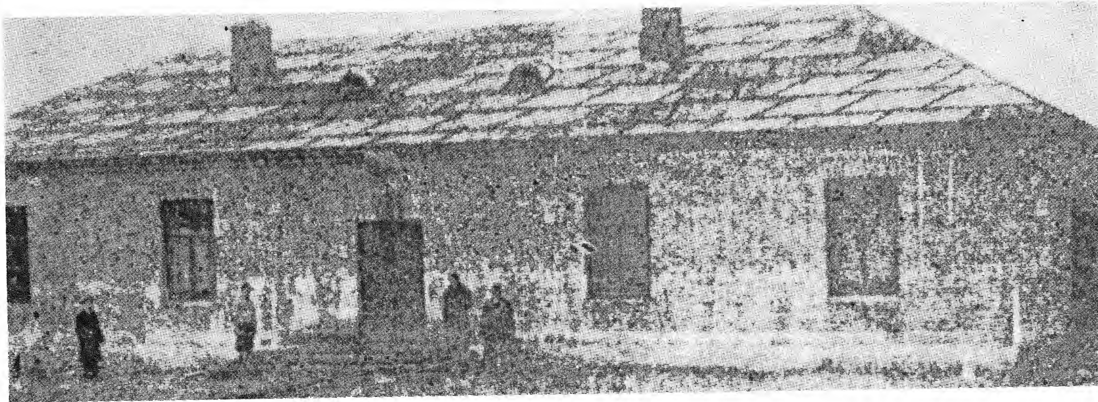

בית־כנסת "ד'גבירים" בכביש הראשי

בית־הכנסת הגדול ברחוב פרוז'ני

החסידות לא נפוצה בפולסיה. בברזה היו כמה מנינים של חסידי סלאנים וקאברין. חסידי קאברין היו העניים ודבקו ברב קלאצקין דווקא. חסידי סלאנים, לעומתם, נהרו אחרי הרב אשעראוויטש. אך החסידים חיו ביניהם בשלום. הניגונים של חסידי פולסיה היו עצובים ומונוטוניים לעומת ניגוניהם של חסידי פולין (מימרא חסידית אמרה, כי חסידי פולין לקחו את "וגילו" מתוך הפסוק "וגילו ברעדה" והשאירו את ה"רעדה" לחסידי פולסיה...) קשה היה להבחין בין מגילת "איכה" לבין "היום תאמצנו". חסידי קאברין היו מתפללים בהתלהבות רבה. עוד הבדל היה בין חסידי פולסיה לבין חסידי פולין. בפולין היו החסידים נוסעים ל"רבי", ואילו בפולסיה היה הרבי בא לחסידים שלו. רוב התושבים היו מתנגדים והיו לועגים לחסידים ומכנים אותם "סחידים"...

מבנה בית־ספר "יבנה" בקרטוז־ברזה

חסידי סלאנים היו חובבי־ציון מבחינת הישוב הישן וקיימו קשרים עם הכוללים בארבע הקהילות: ירושלים, טבריה, צפת וחברון. חסיד אחד מברזה שעלה לארץ ישראל היה מבקר בעיירת מולדתו כשליח ה"כוללים" ומביא אתו מרוח הארץ. החסידים הביטו בעין רעה על "הציונים" שהחלו בפעילותם בסוף המאה הי"ט. בקונגרס הציוני הראשון השתתף ציר מברזה ושמו — ארוטשיק. העסקנים הראשונים היו משכילים ותלמידי־חכמים, יוצאי ישיבות בצעירותם. הללו עוררו בקרב הנוער אהבה לתנ"ך וללשון העברית וספרותה. הצטין ביניהם ברוך־זישע זיסמאנאוויטש, משכיל ויודע עברית, שחיבר ספר־דקדוק. את שנותיו האחרונות עשה בארץ ישראל וכיהן כמנהל בית ספר של ה"מזרחי". העסקן השני היה אייזיק מאלאדאווסקי, אביה של הסופרת הידועה קאדיע מאלאדאווסקי. הוא הקים דור שלם של יודעי עברית. לציון מיוחד זוכה ר' שלמה גאנדז שיסד לראשונה בית־ספר עברי בברזה ולימד בו עברית בעברית.

יושב הראש הראשון של הועד הציוני היה ר' שלמה גרשנהארן, תלמיד־חכם ובקי בש"ס ובפוסקים ומוסמך לרבנות. כעסקן ציוני מסור פעל לא רק בברזה כי אם בכל האיזור באמת ובאמונה. התנועה הציונית איחדה את המחנות היריבים של שני הרבנים והקיפה שכבות שונות

של האוכלוסיה והוציאה עולים לארץ ישראל. החלוצים הראשונים היו המשפחות אליאוויטש, בערקאוויטש ואחרות. הם נמנו עם מייסדי המושבה יבניאל בגליל התחתון. אחרים התישבו בירושלים.

בראשית המאה העשרים הופיעו בברזה רופא, רופאת נשים ומיילדת. עד לבואם הסתדרו יהודי ברזה בלי רופאים ובלי מיילדות. ר׳ יעקב־יאסל "הרופא" היה מומחה לכל המחלות שבעולם ואפילו החזיק בביתו בית־מרקחת והכין בעצמו את הרפואות. היהודים והאיכרים סמכו עליו. גאנדז הזקן היה עוקר שיניים באמצעות... מפתח, והיו נשים רבות שעסקו במיילדות. הרופא הצעיר ד"ר שווארץ, אשתו רופאת הנשים והמיילדת הביאו איתם לא רק את חכמת הרפואה המודרנית אלא את המהפכה, שהרעידה את מוסדות השלטון הצאריסטי ברחבי רוסיה.

הנוער דבק בשלושת אנשי הרפואה והיה מהלך אחריהם ליער ומקיים שם אסיפות. חשאיות, הרופא ואשתו משכו אחריהם צעירים רבים והכניסום בסוד המרד נגד הצאר. לאחר זמן קצר הופיע בעיירה סטודנט בעל בלורית ולבוש חולצה שחורה, שהיה מרצה על הספרות הרוסית. הצעירים החלו להתלבש כמוהו ולשתות בצמא את דבריו. שמועות מסרו מאוחר יותר, כי אותו סטודנט לא היה אלא מקסים ליטבינוב, שמוצאו מביאליסטאק ושמו האמיתי וואלאך, ששימש מאוחר יותר שר החוץ של ברית המועצות. העיר היתה כמרקחה. הבלשים של המשטרה החשאית החלו לעקוב אחר אנשים רבים ולערוך חיפושי־פתע. הסטודנט היה נעלם מזמן לזמן ומופיע שוב. אפילו בחורי ישיבה נסחפו עם הזרם, וציונים רבים החליפו את ציון ב"אמא רוסיה". בחורים יהודים היו מתפרצים לבתיהם של יהודים אמידים ותובעים "קונטריבוציה" לטובת המהפכה, כאשר הם מחזיקים אקדחים בידיהם.

בימי מלחמת העולם הראשונה נתקיימו בברזה, ששכנה על אם הדרך ורשה־מוסקבה, קרבות בין הרוסים ובין הגרמנים. העיירה נותקה מן הסביבה ומן הכפרים. רעב החל לשלוט בעיירה. הכובשים הגרמנים, האוסטרים וההונגארים היו בוזזים כל רכוש שמצאו בבתים ובחנויות. מאמצי הבריות היו מכוונים לדבר אחד: למצוא פת־לחם או תפוחי־אדמה כדי לא למות מרעב.

לאחר שהחזית זזה מזרחה נתגלה החורבן בכל היקפו. בתים רבים נשרפו וניזוקו. הרכוש שודד. הגשרים פוצצו. השלטונות התחלפו. היום גרמנים ומחר אוסטרים, וחוזר חלילה. היהודים הוכרחו להתאים עצמם למציאות חדשה. לשון אידיש שימשה ליהודים אמצעי של קירבה לגרמנים. החלו להשתדל לקבל רשיונות לצאת לכפרים ולערים אחרות כדי להשיג מזון. השלטונות הכובשים העניקו את הרשיונות והעיירה החלה לחזור לתנאים "נורמליים" פחות או יותר. בתים נבנו ותוקנו, המסחר קם לתחיה. ה"ג׳וינט" החל לשלוח סיוע וגם הקרובים שמעבר־לים עזרו, והחיים כאילו חזרו למסלולם הרגיל. אך ימי השלווה לא ארכו. כניעת הגרמנים, הסכם בריסק בין ברית המועצות לבין הגרמנים, המהפכה הקומוניסטית, תחייתה של מדינת פולין — כל אלה ערערו את יסודות הקיום היהודי. מלחמת פולין־רוסיה הטילה שוב את העיירה לאימי המלחמה. שני הצדדים הלוחמים — הפולנים והרוסים — היו שודדים מחדש ומטילים קונטריבוציות על התושבים. החיילים היו רעבים ולבושים בלויי־סחבות וגזלו כל הבא לידם. הם ערכו חיפושים מדוקדקים. במיוחד הצטיינו באכזריותם החיילים הפולנים שנודעו בכינויים חיילי הגנראל האלער ("די האלערטישקעס" או "די פאזנאנטשיקעס").

המלחמה נסתיימה בנצחונם של הפולנים. ברזה הפכה לעיירה פולנית ושוב החלו היהודים לתווך בין העיר לבין הכפר ולהקים מחדש את ההריסות של ימי המלחמה. ה"ג׳וינט" המשיך

בסיוע והחיים החלו לחזור לתיקנם. הוקם "ועד עזרה" בהשתתפותם של הרבנים, אך הרוח החיה שבו היו אנשי ה"בונד" והשמאל. הרבנים והחרדים הסתפקו בכך שפתחו מחדש את תלמוד התורה ואת המקוה וחידשו את בתי־המדרשות. אך בכל העניינים האחרים קבעו אנשי השמאל. הללו פתחו ב"בית המרחץ של הגבירים" בית ספר בלשון ההוראה אידיש, שדאג לא רק ללימודים, כי אם לאספקת מזון ומלבושים לילדים. בשנת 1922 חזרו פעילים ציונים מרוסיה והחלו בפעילות ציונית ועברית. הם ארגנו צעירים רבים במסגרת התנועה הציונית, פתחו שיעורי־ערב לעברית והקימו בית־ספר עברי מיסודה של חברת "תרבות". מרכז "תרבות" בורשה שלח מורים ונפתח גן־ילדים עברי. ולא עוד אלא שהעסקנים הציונים רכשו מגרש והקימו עליו בנין עבור בית־הספר העברי. צעירים ומבוגרים החלו לעלות לארץ ישראל ולקחת חלק בבנין הארץ בחומר וברוח.

תלמוד תורה תלמידים, מורים ועסקנים

אליה־מוטה בוקשטיין

מחנה הריכוז הפולני בקרטוז־ברזה

בסוף המאה הי״ט הוקמו בעירנו מחנות לצבא הרוסי. מעבר לכביש הראשי הוקמו מבנים לצורך גדוד (פאלק) של חיילים. המחנה כלל שני בתי חומה בני שלוש קומות ובתי־עץ רבים. היו גם אורוות לסוסים ומחסנים לתחמושת, לבגדים ולמזון. מעברו השני של הכביש הוקמו בתי־חומה בני שתי קומות לקצינים, שעמדו בשדרה של עצים ופרחים. בשנת 1915, כשכבשו הגרמנים את המקום, הם הקימו בבנינים בית־חולים צבאי, ושיכנו בבתים את הטייסים הגרמנים. לא הרחק מן העיירה היה גם נמל־תעופה.

בקרבות בין הרוסים ובין הפולנים בשנת 1920 נשרפו הבנינים, ולאחר שהפולנים גירשו את הרוסים הם שיכנו בבנינים המשוקמים חיל־מצב פולני. היה שם בית־ספר לקצינים, ובית־ספר לחיל הים וחיל־שירין, שהשתייך לקורפוס התשיעי ששכן בבריסק.

בשנת 1934, כאשר השלטון בפולין עבר מידי אנשי המרשל פילסודסקי לאנשי ״אזאן״, הקימו הפולנים במקום מחנה־ריכוז לפני דוגמה גרמנית.

מסביב לבנינים הוקם גדר־תיל בגובה של שלושה מטרים. גדר בגובה דומה הקיפה גם את הבנינים של העצירים. כן הוקמו גם מבנים של צינוק. בחלקם היו מלאים מים והכילו מכשירי־עינויים שונים. הכיכר הגדולה שימשה כמקום לפעולות עונשין. היה גם בית־מלאכה, והעצירים ייצרו פלטות של בטון כדי לרצף בהן רחובות.

במבנים היו שורות של קרשים לשינה, רוחב כל קרש 10 ס״מ בלבד, 1-2 ס״מ הבדילו בינו לבין הקרש האחר. המבנים היו מחולקים לתאים בני 4 ממ״ר כל אחד. היה פרוזדור לשומרים, ואלה השגיחו על העצירים בכל שעות היום והלילה.

מלכתחילה נועד מחנה־הרכוז לקומוניסטים, שלא היו בידי השלטונות די הוכחות נגדם, כדי להעמידם לדין. אלה היו נשלחים בדרך ״אדמיניסטרטיבית״ למחנה הריכוז. אחר כך החלו לרכז במחנה גם אסירים פליליים, אם כי התנאים שלהם היו טובים יותר מאלו של העצירים המדיניים. כן רוכזו במחנה אלמנטים שונים מן המיעוטים הלאומיים, ברובם אוקראינים.

בשנת 1939, ערב מלחמת העולם השניה, נכלאו במחנה גם יהודים רבים שהואשמו ב״ספקולאציות״, היינו שלא החזיקו כביכול את הסחורות שבחנויותיהם במקום נראה לעין, או שהפקיעו מחירים. היהודים נכלאו במחנה עם נשיהם. סמוך למלחמה הובאו למחנה גם גרמנים משלזיה. הם הואשמו בתעמולה אנטי־פולנית. במשך הזמן רוכזו במחנה כ־7,000 עצירים ובהם כ־500 נשים. כ־200 שוטרים וקצינים שמרו על המחנה. פיקח עליהם שר הפלך בבריסק קאסטעק ביערנאצקי, הידוע לשימצה.

העצירים עונו עינויי תופת. בימי החג הקתוליים היו מטילים עליהם לנקות ולמרק את הרחוב הראשי שלפני הכנסיה. שוטרים ברכב וברגל שמרו עליהם ופיקחו על עבודתם. היה על העצירים למרק את הרחוב במהירות, כיוון שמאחוריהם אצה עגלה רתומה לעצירים חיים, ואשר לתוכה היה עליהם להטיל במהירות את האשפה. הכל בוצע תוך כדי ריצה. עצירים שהשתחררו פחדו לספר על הנעשה במחנה. בעתונות, אפילו בעתונות השמאל,

לא נכתבה אפילו מלה על החיים במחנה. גם על האוכל הרע לא סיפר שום אסיר, שמא עוד יחזור למקום זה, ושומריו יתנקמו בו... כאשר התקרבו הגרמנים לברזה בשנת 1939 ביקש ראש העיר ממכבי־האש עשרה מתנדבים, שישמרו על העיירה ממעשי־שוד אפשריים של האיכרים. הוא ביקש גם שיפקחו על העצירים, הואיל ושומריהם יוצאים מן העיר. מכבי האש בחרו עשרה אנשים — שישה מהם יהודים וארבעה נוצרים, וראש העיר מסר בידיהם את מפתחות המחנה. במחנה היה מחסן מלא מזון. בלילה של ה־17 בספטמבר 1939 ברחו השוטרים, ומרוב חיפזון השאירו את כל חפציהם ורכושם בדירותיהם. גם חלק מתושבי העיר נמלטו לכפרי הסביבה. העיר נשארה ללא שלטון וכמעט ללא אוכלוסיה.

בבוקר ה־18 בספטמבר באו עשרת המתנדבים לפתוח את שערי המחנה, ולאפשר לעצירים לצאת לחופשי. אבל העצירים חששו לצאת מכלאם. הם חששו כי זהו מעשה־תעלולים של המשטרה, ותהיה לשוטרים עילה להרוג אותם או — לפחות — לענות אותם. אבל הנשים העצירות, שהיו משוכנות מהעבר השני של הכביש, פרצו החוצה והחלו לחפש את בעליהן. רק אז הבינו העצירים כי הם משוחררים. הם פרצו את הדלתות והחלונות וטיפסו על גדרות־התיל. רבים היו יחפים ולבשו תחתונים בלבד. הם רצו בכיוון היציאה מן העיר, כדי להתרחק מן הגיהנום. הרבה עצירים מדיניים ביקשו לעשות שפטים בעצירים הפלילים, אשר נהגו להתעלל בהם. המיושבים שבהם קראו להתרכז לפי מקומות המגורים ולחפש את הבגדים שבהם באו אל המחנה.

תוך כדי כך הוקם "ועד", שהחזיר לכל עציר את בגדיו, לפי השמות הרשומים על גבי החבילות, וחילק לחם לעצירים.

ביום 19 בספטמבר נכנס הצבא האדום למחנה. ועד העצירים קשר אתו קשרים. היו עצירים שלא יכלו לחזור למקומות מגוריהם, כוון שנכבשו בינתים על ידי הגרמנים. הללו נשארו בינתיים במקום, ואח"כ עזבו. ב־18 בספטמבר נפל קרבן יהודי, והוא יוסף קמינֶצקי. הוא היה בין שומרי המקום. איכרי הכפר אוגלאן, שראו את בריחת השומרים הפולנים, הגיעו למחנה כדי לשלול שלל. קמינֶצקי ניסה להבריחם והם הכוהו עד מוות. למחרת הובא לקבר ישראל.

בשנת 1944, כאשר הגרמנים יצאו מברזה, הם הציתו את כל הבתים והמבנים בעיירה ובמחנה. החורבות וההריסות נשארו במקום עוד הרבה זמן כזכר למחנה.

משה ברנשטיין

אין מײַן אָרעמער שטוב

אין מײַן אָרעמער שטוב האָב מײַנע צעפֿליגלטע חלומות
געקלעטערט אויף די נאַקעטע, געקאַלעכטע ווענט,
אויף ספרים און צעשאָטענע שמות,
אין נאַפּטלעמפּל וואָס האָט אין אַ ווינקל געברענט.

די קינדערשע חלומות האָבן ניט קיין גרענעצן געוווּסט,
ווײַט ווײַט האָבן זיי מיך געטראָגן ווי אַ ריטער;
און ווען ס׳איז דער וועג געווען אומבאַוווּסט,
האָט מיך געמאַניעט פֿאַרבאָרגענער ציטער.

מײַן אָרעמע שטוב — בײַ שײַן און אין טונקלעניש בלינדער —
יעדער ווינקל ט׳געהאַט זײַן באַטײַט;
כאָטש זיך פֿאַרשפּילט ווי אַלע קינדער,
האָט מײַן געמיט אַ פֿאַרבאָרגענער ציטער באַגלייט.

אין מײַן אָרעמער שטוב זענען לידער געוואָרן געזונגען
פֿון מיידלעך־געזעלן אין דער מאַמעס שנײַדערײַ.
זייער טעם האָט אין מײַן לעבן אַרײַנגעדרונגען,
אים פֿיל איך שטענדיק, פֿיל אים ווי נײַ.

אין פֿריע פֿאַרטאָגן — איבער אַ ספֿר, ט׳דער טאַטע געוויגט זיך מיט אַ ניגון;
דעם סוד פֿונעם ניגון ט׳ער מיר נישט אויסגעזאָגט,
פֿלעג איך זיך מיטן ניגון אין אַ געהיימען סוד פֿאַרוויגן —
וואָס האָט אין מיר זיך אײַנגענעסטיקט און געקלאָגט.

אין מײַן אָרעמער שטוב האָט מען מעשׂיות דערציילט, פֿולע וווּנדער.
זיי דערציילט האָבן שכנים מיט חסידישער דבקות.
גייען זיי מיר נאָך אין מײַן וואָגל, צוזאַמען און באַזונדער,
ווי קלאַנגען פֿון ווײַט, ווײַט צעצימבלטע באַלאַלײַקעס.

מײַן אָרעמע שטוב איז געווען רײַך מיט אירע שבתים, יום־טובֿים —
די לײַכטער אויפֿן שבתדיקן טיש האָבן ווי קרוינען געשײַנט,
די זמירות פֿון טאַטן, די תּחינות פֿון דער מאַמען, די שׂרה בת־טובֿים, —

זיי גייען ניט פאַרלוירן, איך פיל זיי נאָך הײַנט.

אַרום מײַן אָרעמער שטוב האָט אַ באַשיידענער גאָרטן געבליט.
אין אים האָב איך ליב געהאַט ליגן פאַרטראַכט, אין חלומות פאַרזונקען.
טײַערע, אָרעמע שטוב מײַנע, כ׳האָב דיך מיט ליבע אין זכּרון פאַרהיט.
כ׳גיי אַרום אַ לעבן לאַנג פאַרשיכּורט, מיט דיר אָנגעטרונקען.

מיידיש בנימין טנא

בביתי הדל

בְּבֵיתִי הַדַּל חֲלוֹמוֹתַי הַמְכֻנָּפִים
טִפְּסוּ עַל הַכְּתָלִים שֶׁכֻּסּוּ בְּסִיד.
עַל סְפָרִים וְ״שֵׁמוֹת״ בָּלִים,
עַל עֲשָׁשִׁית־הַנֵּפְט שֶׁאוֹרָהּ בַּפִּנָּה הִרְטִיט.

חֲלוֹמוֹת הַיֶּלֶד לֹא יָדְעוּ גְּבוּלוֹת,
הֵם הַרְחֵק נְשָׂאוּנִי כְּפָרָשׁ עַל גַּבָּם;
וּכְשֶׁהָיְתָה הַדֶּרֶךְ זָרָה מְאֹד,
רֶטֶט חָבוּי לִי קָסַם.

בְּבֵיתִי הַדַּל — בָּאוֹר וּבְדִמְדּוּמִים סוּמִים —
הָיְתָה מַשְׁמָעוּת לְכָל קֶרֶן־זָוִית;
אָמְנָם שָׁקַעְתִּי בַּמִּשְׂחָק כְּכָל הַיְלָדִים,
אֲבָל הָרֶטֶט הֶחָבוּי לִוָּנִי תָּמִיד.

בְּבֵיתִי הַדַּל הוּשְׁרוּ שִׁירִים בְּלִי־דַי
עַל־יְדֵי נְעָרוֹת מִתְלַמְּדוֹת בַּמִּתְפָּרָה שֶׁל אִמִּי.
טַעֲמָם שֶׁל הַשִּׁירִים הָהֵם הֶעֱמִיק לַחֲדֹר לְחַיַּי,
אֲנִי חָשׁ אוֹתוֹ בְּכָל עֵת, כְּמוֹ חָדָשׁ הוּא עִמִּי.

בַּבְּקָרִים, בְּנִגּוּן עַל סֵפֶר, נָע אַבָּא שֶׁהִשְׁכִּים לָקוּם,
הוּא לִי לֹא מְעוּלָּם אֶת סוֹד הַנִּגּוּן הָרוֹנֵן.
וַאֲנִי, קָשׁוּב לַנִּגּוּן, הִתְכַּנַּסְתִּי בְּסוֹד עָלוּם
שֶׁהִשְׁתַּכֵּן בְּקִרְבִּי וְקוֹנֵן.

בְּבֵיתִי הַדַּל סֻפְּרוּ מַעֲשִׂיּוֹת שֶׁהַפֶּלֶא בָּן רַב.
הֵן סֻפְּרוּ עַל־יְדֵי שְׁכֵנִים בִּדְבֵקוּת חֲסִידִית.
בֵּיתִי הַדַּל הָיָה עָשִׁיר בְּשַׁבָּתוֹת וּבְחַגִּים —
הַפָּמוֹטוֹת עַל שֻׁלְחַן־הַשַּׁבָּת זָהֲרוּ כִּכְתָרִים שֶׁל זָהָב.
זְמִירוֹתָיו שֶׁל אַבָּא, תְּחִינוֹתֶיהָ שֶׁל אִמָּא, שָׂרָה בַּת־טוֹבִים —
הֵן לֹא הָלְכוּ לְאִבּוּד. אֲנִי חָשׁ אוֹתָן עוֹד עַכְשָׁו.

מִסָּבִיב לְבֵיתִי הַדַּל גַּן צָנוּעַ לִבְלֵב וּפָרַח,
בּוֹ אָהַבְתִּי לִשְׁכַּב מְהֻרְהָר, שָׁקוּעַ בַּחֲלוֹמוֹת. לָרֹב.
בֵּיתִי הַיָּקָר, הַדַּל, בְּזִכְרוֹנִי שְׁמַרְתִּיךָ כָּל־כָּךְ,
מְהַלֵּךְ כָּל חַיַּי מְבֻסָּם, שִׁכּוֹר מִיֵּינְךָ הַטּוֹב.

האמן על רקע כלי זמר

נח פניאל

עֵת אֶזְכְּרֵךְ

לזכר ברֶזה עיר מולדתי

עֵת אֶזְכְּרֵךְ
נִכְמָר דָּמִי בִּי בְּעוֹרְקַי
עַד כְּלוֹת, עַד כְּלוֹת.
וְרֶטֶט חַם חוֹלֵף בָּעֲצָמוֹת
בְּתוֹךְ גּוּפִי חוֹלֵה־עֶרְגָּה.

אֶזְכֹּר עוֹד רַחַשׁ הַלֵּבָב
בִּדְרוֹךְ רַגְלַי בְּפַעַם רִאשׁוֹנָה
עֲלֵי מַרְבָד יָרֹק שֶׁל הַשָּׂדוֹת,
אֲשֶׁר הִקִּיפוּ בִּקְצוֹתַיִךְ הַשְּׁלֵווֹת;
וְהַדְּשָׁאִים הַיְּרֻקִּים נָעוּ
גַּלִּים־גַּלִּים לְרוּחַ אֲבִיבִית.

מִכְוַת־הָאֵשׁ נֶחְתְּמָה לָעַד
בְּרַהֲטֵי דָּמִי הַמִּתְרוֹנֵן
אָז בְּגַלּוֹת עֵינִי הַגֶּשֶׁר עַל נָהָר
וְיַעַר הַמּוֹרִיק בָּאֲפָקִים.

וּבְצֵאתִי אַחֲרֵי עֵינַי אֶל הָאֲפָר
בְּדִלּוּגִים מִתֵּל אֶל תֵּל,
לִוּוּנִי הַחוּגוֹת בְּרִנָּתָן;
וְזִכְרִיּוֹת בְּרָכָה תְּכֻלָּה
הָגוּ אָז לִקְרָאתִי בְּאֵלֶם.

עֵת אֶזְכְּרֵךְ
נִכְמָר דָּמִי בִּי בְּעוֹרְקַי
עַד כְּלוֹת, עַד כְּלוֹת.

נח פניאל

בְּכִי הַמַּצֵּבוֹת

לברֶזה עיר מולדתי

הָעַרְפִלִּים עֲלֵי חָרְבוֹת־מַפֹּלֶת מִתַּמְּרִים
וּנְמוֹגִים מוּל שֶׁמֶשׁ סַגְרִירִית שְׁרוּיָה בְּאֵבֶל.
וְגוּשׁ עוֹפֶרֶת, שֶׁכִּסָּה הַכְּבִישׁ הַלְּבַנְבָּן,
נֶחְשָׂף וּמִשְׁתָּרֵעַ לְעֵינֵי זוֹלְגוֹת־הַדֶּמַע.

מִשְּׁנֵי צִדֵּי הַכְּבִישׁ תִּלִּים שֶׁל רֶמֶץ אַפְרוּרִי,
וְדוֹמְמִים עֲצֵי־גַּנִּים בְּעֶרְיָתָם,
חוּטֵי־הַטֶּלֶגְרַף מְזַמְזְמִים תְּפִלָּה־שֶׁל אַשְׁכָּבָה,
וְהַשָּׂדוֹת הַחֲרוּכִים מְקוֹנְנִים בְּאֵלֶם־קוֹל.

מִשְּׂמֹאל לְתֵל־מַפֹּלֶת, שֶׁהָיָה עוֹד אֶמֶשׁ בֵּית־מִדְרָשׁ,
תּוֹעָה עֵינִי אֱלֵי סִמְטַת בֵּית־הַחַיִּים.
כְּאִלּוּ מִתְמַזֵּג אֲנִי עִם לְוָיָה אִלֶּמֶת,
וּבְאָזְנַי עוֹלָה בַּת־קוֹל "צְדָקָה תַּצִּיל מִמָּוֶת".

גָּדֵר פְּרוּצָה מַקֶּפֶת אֲבָנִים אִלְּמוֹת,
מֻטּוֹת עֲלֵי תִּלֵּי קְבָרִים מְיֻתָּמִים.
וּבְתוֹךְ הָאֵלֶם הַקּוֹדֵר, מוּל שֶׁמֶשׁ אֲבֵלָה,
קוֹלְטָה אָזְנִי בְּכִי הַמַּצֵּבוֹת.

פרק שני: חיי הקהילה

נחמיה שטוקר

זכרונות קרטוז־ברזה שאיננה עוד

החינוך תפס בעיירות שלנו, מדורי דורות, אחד המקומות המרכזיים. לחנך את הדור הצעיר ברוח היהדות, כנאמר "ותלמוד תורה כנגד כולם", — היה מן המשימות הראשונות של עסקני ציבור היהודים. שונים היו מוסדות החינוך היהודים: מהחדרים ותלמודי־תורה של פעם — עד לבתי ספר המודרניים של "תרבות" ושל "צישא" נמשכה שלשלת הזהב, הקיום וההמשך של העם היהודי.

על־כן חייב נושא זה לתפוס את המקום הראשי בפנקס־היזכור שלנו. משחר ילדותי עברתי את הדרך הזאת — הייתי כמעט בכל החדרים, בתי־ספר, שעורי־ערב — ומאוחר יותר נמניתי על חבר המורים של בית־הספר של תרבות "יבנה" — משום כך מרגיש אני לחובה להנציח את התחום הזה על דפי המצבה הסמלית שלנו.

שמואל המלמד

הוא היה הרבי הראשון שלי. שכן שלנו, יהודי, בעל זקן שחור כפחם. כאשר למדתי אצלו, היה עדיין בחיים אביו הזקן, החייט. הוא היה מבקש מאתנו, הילדים, להשחיל חוט במחט. אמרו אז שהוא כבר בן 110. מהתקופה ההיא נחרת בזכרוני ביקורו הראשון של אבי ע"ה, כאשר הגיע אל החדר לבחון אותי. "מלאך מן השמיים" הטיל אז מטבע של קופיקה על סידור התפילה שלי. רצתי אז אל עליית־הגג לחפש את שליח ה' שנותן מתנות לתלמידים טובים.

הרשל המורה

כך קראו לרבי השני שלי. הוא ידע רוסית. הכינוי "מורה" נדבק לו מן הסתם בגלל התנהגותו החופשית ומלבושיו המודרניים. הוא היה גבוה ורזה וזקנו קצר מאוד. מלבד עברית וסידור, הוא שם את הדגש על הכתיבה. שני החדרים האלה שכנו תחת קורת גג אחת, ובהפסקות היו לעיתים קרובות פורצות מריבות וקטטות בין התלמידים. לא פעם גם שני המלמדים נסחפו לענין, והיו מחליפים ביניהם קללות עסיסיות.

יודל הצולע

שמו האמיתי של הרבי השלישי שלי היה ברזובסקי. בגלל ש"סחב" רגל אחת, שהייתה עשויה גבס, הוא היה מכונה בפי כל "הצולע". הוריו היו איכרים מהכפר מיכאלינקא, המרוחק

כ־15 קילומטרים מברזה. אחיו מיכעלע היה פדגוג ידוע, בוגר הסמינר הידוע בגרודנה. בשנים האחרונות הוא עבד בגימנסיה בבריסק. יודל היה מומחה גדול בדקדוק. זכור לי, כי לא פעם היה אבי, שהיה תלמודיסט גדול, וידען של תנ״ך ודיקדוק — מגיע אל בית הספר, ואז היה מתלקח ויכוח סוער בינו לבין המורה יודל. נושא הויכוח ביניהם היה ״שווא נח״ ו״שווא נע״, וגם פירוש פסוקים בתנ״ך. יודל הצטיין בכתב־ידו היפה, במיוחד ברוסית.הנשים היו באות אליו לבקש שיכתוב להן כתובות.

בשנים האחרונות הוא התגורר ברחוב הכנסיה, בבית פרטי משלו.

״המלמד מפולונסק״

הרבי הרביעי שלי היה מרדכי פישמן, שהיה ידוע יותר כ״המלמד מפולונסק״. הוא כבר לימד חומש ועשרים וארבע (סוואַרבע) בתוספת מנה גדושה של דיקדוק, וגם קצת גמרא. הוא היה יהודי שקט, בגובה בינוני, בעל זקן בלונדיני. היה לו בית משלו, וגם פרה ברפת. הוא התגורר ברחוב צר, מאחורי בית־הספר. לכל עניני הבית דאגה אישתו ווליה, גבוהה ורזה שהיתה אשת־חיל. היו להם שני ילדים: בת, יפת־תואר אמיתית, ובן, לייזר, שלמד בישיבה בעיר אחרת, וכאשר הגיע הביתה היה נוהג ללמוד גמרא, לפנות ערב, עם הקהל בבית־הכנסת.

״ליפה המלמד״

המלמד הזה התמסר לשעורי גמרא. היה לו ״שוט־איטריות״ ואותו היה מנחית על גבם של ילדי־החדר ואפילו בגין עבירה קטנה ביותר. זו היתה צורת הענישה האופיינית לו. ״המלמד מפולונסק״, למשל, היה נוהג להעניש תלמידים על־ידי מהלומות אגרוף. יודל ״הצולע״ היה מעניש על־ידי הצלפות כדת וכדין, ועזרו לו בכך תלמידים אחרים ששמחו להתנקם באופן כזה בחברים שאותם שנאו. ליפה היה קצר־רואי והסתכל תמיד באלכסון ופזל. הוא היה בעל קריאה טוב בבית הכנסת הגדול החדש, והיה קורא בתורה בעל־פה בגלל ראייתו הלקויה. בנו שמחה היה טוב יותר בש״ס ופוסקים מלייזר, בנו של ״המלמד מפולונסק״, והוא היה גם לומד דף גמרא בין מנחה למעריב עם בחורים צעירים. אחר כך קיבל סמיכה וגם משרה ברבנות.

״המלמד ממאלץ״

שמו היה ישראל. אני לא למדתי אצלו. החדר שלו היה בדרגה שווה לחדרו של ליפה. אשתו היתה אשת־חיל ועזרה לו בפרנסה. בתקופה שבין פורים לפסח הוא עסק באפיית מצות. הבית אורגן כ״קסרקטין״ — כפי שהיה מכונה אז. הוא עצמו, ״רחב כתפיים״, הסתובב אז בבית כשכיפה על ראשו והשגיח על הכשרות. מדי פעם רטן ברוגז על ״ההפקרות״ בין הבחורות שהיו מרדדות את הבצק ועל הבחורים שתפקידם היה ללוש. הבחורים עזרו גם ״לחרר״ את המצות ולהכניס אותם לתנור.

משה־יוסל פרל

בחדר שלו למדתי עונה אחת או שתיים. המומחיות שלו היתה בלימוד גמרא גבוה. הוא התייחס ברצינות למקצועו, וגילה ידע רב גם בלימודים אחרים. השפעתו על תלמידיו היתה רבה ולכן

השתדלו ללמוד טוב. הוא נהנה מיחס של דרך־ארץ מצד הקהילה כולה, בגלל רמתו וחשיבותו. בזכרוני נחרתו בעיקר אצבעותיו הצהובות מרוב עישון.

אהרון של "השוחטת"

ברחוב הראשי, המכונה הכביש, היה החדר של אהרון בן השוחטת. היה לו זקן עבות, והיה רגזן מטבעו. נוסף על כך היה כל הזמן מנענע בראשו. זקנו הארוך והלבן וגבותיו שנמשכו עד לסביב העיניים הישוו לו מראה של יהודי פאטריארכאלי, של יהודי משכבר הימים. החדר היה ממוקם בבית שבמחציתו השניה התגוררו שתי אחיות של אשתו וגם גיסו סליג בן השוחטת. הם קיבלו את הבית בירושה. זכורים הערבים של יום חמישי, כאשר למדנו בעיות קשות בגמרא, או פרק מסובך מספר איוב. הרבנית, בקיאה בסוגיות אלה מתוך הקשבה במשך שנים, ניסתה לעזור לתלמידים, ובכך עוררה את רוגזו של הרבי.

יוסל מאלינוב

יוסל המלמד היה נמוך קומה, בעל זקן ארוך ומחודד. החדר שלו היה דומה מאוד לקודם. שני החדרים האלה היו הותיקים ביותר, ורמתם גבוהה מאוד. אצלם הסתיימו הלימודים המקומיים. מי שרצה להמשיך בלימודי היהדות, היה נאלץ לנסוע למקום אחר. מלמד זה היה נאבק לפעמים עם תלמידיו שלא רצו כלל ללמוד, ובאו לחדר שלו רק מפני שההורים אילצו אותם לכך. ההתמודדות עם הבחורים, המגודלים והבלתי מחונכים, גרמה לשפיכת־דמים לרבי הרגזן והעצבני. ידיעותיו בשפה הרוסית היו מצומצמות ביותר.

זכור לי מקרה מבדח: פעם נכנס לחדר שוטר בענין בעיה כלשהי הקשורה במסים, וספר מתחת זרועו. המלמד פנה אליו: "גאספאדין סטראז'ניק סאדיס נא בענקעלע" (אדון שוטר, שב על ה"בענקעלע")...

אייזיק מולודובסקי

אביה של בת עירנו, המשוררת הידועה קאדיא מולודובסקי, היה כבר מורה מודרני. אמרו עליו כי לפעמים הוא מלמד תנ"ך בגילוי ראש, רחמנא־ליצלן. הוא היה בקי מאוד בתרבות יהודית כללית, נוטה קצת לאידישיזם, והדבר השפיע על כך שבית הספר שלו התפתח ופרח בברזה.

המורה גיראשוב

הוא היה מורה ממשלתי. יהודי זה, מתבולל־למחצה שמוצאו ממחוזות מרוחקים בעמקי רוסיה, יחד עם אשתו, עוד יותר "גויית" ממנו, חינכו במשך שנים בנים ובנות בעיירה שלנו. תלמידיו היו בני משפחות יהודיות, שרצו לתת לילדים השכלה בשפת המדינה — רוסית. היה לו בית ספר פרטי, ובו שלוש כיתות, במיוחד בשביל תלמידים יהודים. לפני הצהריים למדו שם בנים ואחרי הצהריים — בנות. שעורי הזמרה היו משותפים לבנים ולבנות. בשביל ילדים נוצרים היה בית־ספר אחר, ברמה נמוכה יותר. את שכר־הלימוד, 12 רובל בשנה, היו משלמים לעירייה, ואת המשכורת קיבל המורה מהממשלה. נוסף על כך היה למורה הזה בית־דפוס משלו. למרות התבוללותו היה המורה גיראשוב מגיע פעמיים בשנה — בראש השנה וביום־כיפור — לבית הכנסת, ומתפלל במשך שעתיים, בטלית צרה עשויה משי. בשיחותיו עם תלמידיו הטובים הוא היה מביע דעה

ביקורתית כגון כי היהודים לא באים לבית הכנסת להתפלל, אלא לשוחח ביניהם. ״איפה הוא ה״דע לפני מי אתה עומד?!״ היה שואל. את שלוש הכיתות בבית־הספר שלו עשיתי במשך שנתיים. מעניין, כי למרות התנהגותו הרוסית־פאטריוטית, היה יהודי בעל רגשות לאומיים עמוקים.

המקרה הבא ימחיש את הפטריוטיות הרוסית־צאריסטית שלו: יום אחד, כאשר ישבנו בכיתה,נכנס לפתע השוטר קרילצ׳וק, גוי גבוה ורחב כתפיים, בשליחות מפקד המשטרה טימינסקי, בענין כלשהו. השוטר שכח כנראה להסיר את הכובע מראשו. ואז השמיע ״האוצ׳יטל״ (המורה) צעקה רועמת: ״שאפקו דולוי״ (להוריד את הכובע!), והצביע על תמונות הצאר והצארית. השוטר המבוהל ביקש סליחה, התמתח ועמד דום. המורה גיראשוב הראה לו את הדלת והשוטר עזב בבושת פנים את הכיתה. אולי רצה המורה באופן כזה להתנקם בגוי?...

המורה הזה היה מתימאטיקאי מחונן והוציא ספר לימוד מתימאטיקה שחיבר. הספר זכה לפרסום רב — ספר המתימאטיקה של גיראשוב היה בזמנו שם דבר בכל רוסיה.

גם שני בניו — ניומא ופימא — שניהם סטודנטים, הפגינו גאווה יהודית כלפי חבריהם הנוצרים. אחרי המהפכה הבולשביסטית ברוסיה היה גורלם בתחילת מלחמת העולם הראשונה טראגי מאוד. הם ברחו לעומקה של רוסיה בגלל הפחד מפני הגרמנים, וחיו שם חסרי כל. אחרי המהפכה הם חזרו לקארטוז־ברזה, אבל השלטון הפולני החדש לא העניק להם אזרחות פולנית והם נשלחו אל הגבול הסובייטי. והסובייטים מצדם לא קיבלו אותם — בגלל נאמנותם לצאריזם כמתנגדי המהפכה. הסוף היה, כי אחרי בקשות והשתדלויות מצד הקהילה אצל השלטונות — ניתן להם אישור לשהות זמנית, עד שתהיה אפשרות לנסוע לארץ־ישראל. אבל השגת סרטיפיקאט היתה משימה קשה וזה לקח זמן רב. בינתיים הם חיו בעוני ומחסור והתגוררו בבית קטן של גויים. הם התקיימו בדוחק הודות לתמיכת מעריציהם משכבר הימים, שהגיעה ממרחקים. כאשר אנחנו עזבנו את ברזה בשנת 1925 ונסענו לארגנטינה — הם עדיין היו שם. מה עלה בגורלם לאחר־מכן — לא ידוע לי.

מורה־הגימנסיה וויינשטיין

המורה הזה, יחד עם רעייתו פולה — ניהלו בית־ספר תיכון פרטי משלהם, שהיה ממוקם בביתו של ברל ריבאק, ראש העיר דאז. אחרי שסיימתי את לימודי בחדרים ואחר־כך את בית־הספר הממשלתי של גיראשוב, הנזכר לעיל — רציתי להתכונן ללימודים גבוהים יותר. לשם כך לקחתי שיעורים פרטיים אצל המורה וויינשטיין. עבור שלושה שיעורים בשבוע שילמנו לו שבעה רובל וחצי לחודש. הוא בחן אותי יחד עם בן־דודי ניסל, אשר אחר כך, בשנת 1925, עלה לארץ ישראל (הוא זכה להעלות לארץ גם את הוריו — דודי ודודתי — ונפטר בישראל לפני כמה שנים). אני למדתי אצל וויינשטיין כמעט שנה, עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה. הסערה העולמית שהתחוללה שמה קץ לכל חלומותינו על לימודים גבוהים ועל קאריירה.

למורה וויינשטיין, אדם צעיר, בעל קווי־פנים עדינים, היתה בלורית שערות שיבה, אפשר מחמת הפרוגרומים שעברו עליו ברוסיה, והחוויות הקשות האחרות בימי שלטון הצאר.

ר׳ אייזיק הדיין

הוא היה תלמיד־חכם וענוו מאוד — אייזיק הדיין נמוך הקומה, והוא ראוי לכבוד, כבוד אחרון. הגם שלא היה מלמד, הסכים בכל זאת לפי בקשת אבי, לתת לי פעם בשבוע שיעור בתלמוד, כדי שלא אשכח מה שלמדתי עד אז בכל החדרים. הלמדן הזה היה נותן כל יום שיעור גמרא, בין מנחה למעריב, ובימי שישי, אחרי סעודת ערב שבת — רק ליהודים לומדים. עד היום מלווה אותי זכרון הילדות, איך הלכתי עם אבי בלילות שבת החורפיים, אל בית־המדרש הישן המחומם טוב — כדי לשמוע שם שיעורים של ר׳ אייזיק הדיין. הבימה היתה מוארת על־ידי מנורה שהביא מיכל השמש. אבל למקום מרוחק יותר, השרוי בצל, היו מתגנבים ילדים ומביאים לשם גושי קרח, שלקחו ממרתפו של יענקל בן ר׳ איצ׳ה. בהשפעת החום נמס הקרח, ולמחרת היה בית־המדרש מלא מים. אכן מעשה קונדס... בשבילי היתה זאת אז חידה: מאיפה באים המים לבית־המדרש?

בתי־ספר ציבוריים

אחרי הפסקה שנמשכה ארבע שנים — תחילה בגין הכיבוש הגרמני הראשון, לאחר מכן מפני שהעיר עברה מיד ליד, ולבסוף בשל שלטון פולין העצמאית — החלה תקופה של הקמת מוסדות חינוך ציבוריים בעיירתנו. הראשון היה של הפלג האידישיסטי. הם היו בעלי השפעה בועד ששלט בכספי העזרה האמריקנית, למען הקמת מטבחים להזנת ילדים רעבים. הם שיפצו את בנין בית־המרחץ עשוי האבן, ברחוב ״בית חיים״ — והפכו אותו לבית־ספר מודרני. סביב בית־ספר זה התרכזה קבוצה אידיאליסטית־לוחמת של עסקנים כמו שלמה׳קה ווינשטיין, מאיר פודוסטרויצה והמנהל יונה רזניק, פדאגוג, בוגר הקורסים המפורסמים של גרודנה. אתם עבד צוות של שבעה־שמונה מורים נוספים.

הם תפשו את כל החדרים בבנין החדש, ורק שני חדרים השאירו ל״תרבות״. עוד שני חדרים השיגה ״תרבות״ בבנין ה״תלמוד תורה״. המרחק בין שני האגפים גרם לקשיים בהתפתחות בית־הספר. רק אחרי הצהרת בלפור, עם פריחת הציונות הפוליטית, התפתח וגדל בית־הספר ״יבנה״ העברי, בניהול העסקנים הציונים המסורים: ישעיה זלצמן, לייב דאנציג, יצחק שטוקר ואחרים. סביבם קם גם חוג ציונים צעירים. נפתחו גם קורסי־ערב.

הנוער של שני המחנות, האידישיסטי והעברי, היה נפגש ומקיים ויכוחים וערבי־תרבות. אחר כך נוסדה ״פינה עברית״, שקיימה שעורים וויכוחים בעברית בלבד, בניהולו של המנהל מאנייביץ, קנאי לשפה העברית. מוצאו היה מלמברג ואת השכלתו רכש כסטודנט במוסקבה. המורים בבית־ספר ״יבנה״ היו: פורטנוי,פרפליוטשיק, פוטרמאן (שלושתם מבאראנוביץ׳ — סיימו את הסמינר העברי למורים בוילנה); מורה לפולנית — הגברת שולגין (מווארשה). בתקופות מסוימות עבדו גם המורים: ווייס, רבינוביץ׳, קאגאן, רוזנפלד, הימלפרב ואחרים. הודות לתחרות שבין שני המחנות החל בעיירה מירוץ־תרבות אמיתי. כל מחנה הביא מרצים ״שלו״ — ואחד רצה לגבור על השני.

שעורי גמרא־תנ״ך

יש לציין, כי מלבד החדרים ובתי הספר, שעליהם סיפרנו לעיל, היו גם בעירנו, בתקופות שונות, קבוצות של בחורים אשר לימדו בציבור דף גמרא או פרק בתנ״ך.

נזכיר כאן את מלמדי־הגמרא שמחה ליפעס ולייזר וועלעס, שניהם בנים של מלמדים. אחד מהם נקרא על שם אביו, השני — על שם אמו. שניהם היו בחורי ישיבה מוכשרים. בין הידענים יש להזכיר גם את יעקב רובינשטיין וסולניץ. יעקב רובינשטיין הצטיין בקושיותיו המסובכות ובפילפולים עמוקים בסוגיות קשות.

כמורי תנ״ך שימשו הבחורים יוסל בריינסקי, ובשנים האחרונות משה כעשעס (נדמה לי שהוא נמצא כעת באמריקה הצפונית). אם אינני טועה — כונתה חבורת מורים זו ״תפארת בחורים״. היא נוסדה על־ידי מגיד, שנזדמן לעירנו.

לסיום פרק זה, שבו אני מספר על מוסדות חינוך והשכלה ועל אנשים שהיו פעילים בשטח זה, אני רוצה עוד להזכיר אותם מלמדים וסתם יהודים טובים שידם היתה בחינוך הדור הצעיר שלנו בקרטוז־ברזה בזמני, אם כי אני אישית לא למדתי אצלם:

שמואל באם המורה; בחור שחרחר, בעל זקן ושפם שחורים כפחם, מומחה לתנ״ך ולדיקדוק. הוא עלה לארץ־ישראל בעת שהייתי עדיין בבית.

פיוולביידאץ׳ (צוקרניק), מלמד. הוא עלה לארץ־ישראל עוד לפני מלחמת העולם הראשונה.

נימא המלמד, שהיה גם שדכן. היגר לארצות הברית לפני מלחמת עולם הראשונה.

מרדכי־גדליה ו־נוסקה — שניהם מלמדים בתלמוד תורה.

הנוך רבינוביץ׳ — בעל תנ״ך מעולה וידען בחוכמות חיצוניות; בעל־דיקדוק טוב. נחשב כאחד המלמדים הטובים של נערים גדולים יותר. לא כל אחד זכה ללמוד אצלו, אלא בני עשירים בלבד. תחילה היה נותן רק שעורים פרטיים. אחר־כך עבר ללמד בתלמוד־תורה.

משה־אליה־מאיר — מלמד בחדר תלמידים מתחילים.

ארקה המורה — מורה טיפוסי של התקופה המוקדמת. הוא לימד משרתות, מבשלות, וסתם ילדים של בעלי־עגלות מבתים פשוטים לכתוב מכתבים באידיש. הוא היה מקובל מאוד בין הנשים שבעליהן היו באמריקה. הוא כתב את המכתבים לבעליהן, וקרא באוזניהן את התשובות שקיבלו.

מנדל רישעס הדיין — יהודי גבה־קומה בעל זקן ארוך ולבן כשלג. מראהו העיד על כך שהיה יהודי קפדן, כעסן ומחמיר על כל דבר קטן, טיפוס אמיתי מ״בית שמאי״. הוא היה בורר תמידי בכל מיני סיכסוכים ודין־תורה, יחד עם אייזיק הדיין, השקט והנמוך, שאותו כבר הזכרתי קודם. בניגוד למנדל — היה ר׳ אייזיק חסיד של ״בית הלל״.

הרבנים שלנו

היו אצלנו שני רבנים ששררה יריבות ביניהם, ולכל רב המחנה שלו: הרב קלאצקין היה בעל המחנה ״העירוני״. והרב אושרוביץ׳ — בעל מחנה מתנגד לו. במקומו של הרב קלאצקין הגיע הרב טרופ, שהיה בזמנו רב בעיר רחוקה בתוככי רוסיה.

כאשר נפטר הרב אושרוביץ׳ — מילא את מקומו חתנו הרב ויגוצקי, שכיהן עד לתקופה האחרונה.

עסקנים ציוניים ופעילות הקרן הקיימת

עד כמה שהדבר זכור לי — היתה הפעילות למען הקרן הלאומית שלנו, עד להצהרת בלפור, בידי העסקנים הותיקים, מסוג ה״חובבי ציון״. בעיקר התמסר לענין העסקן הידוע הקנאי לעברית, משה טבוליצקי, שמוצאו היה מאחת המשפחות המיוחסות ביותר מדורי־דורות. הוא התגורר בבית יפה עם מרפסת גדולה ברחוב הכביש, במרכז. עוד מימי ילדותי אני זוכר את ההתפעלות הגדולה בעיירה על שהוא, אשתו ובנם היחיד דיברו בבית רק עברית. אשתו, אף היא בעלת יחוס משפחתי גדול, היתה גם היא, בדומה לבעלה, חדורה אידיאלים ציוניים. העסקן הזה, אדם שקט וצנוע, נחבא אל הכלים, עשה את עבודתו באמונה וללא רעש.

פגישת עסקני נוער ציוני בשנת 1920 לרגל עלייתו ארצה של א. אשמן

עוד עסקן ציוני ותיק בברזה היה שייקה ברקוביץ׳ — יהודי תוסס ומלא חיים. הוא היה מופיע, בהזדמנויות שונות, בהרצאות מענינות ומלאות תוכן בנושא הציונות, וציטט בהזדמנות זו מאמרי חז״ל. בצעירותו היה בחור ישיבה. אחר כך היה שותף, עם מר גולדשטיין, בטחנת קמח המונעת בקיטור ובמנסרה שהיתה הגדולה ביותר בעיר, שאותה ירש מחותנו, שמאי ברזובסקי

אותו גולדשטיין, הנזכר לעיל, מוצאו היה מהעיר פרוז׳אני. הוא היה אדם לבבי וגם נדבן גדול. תמיד היה בין התורמים הראשונים לכל מטרה ושימש דוגמא ליהודים אחרים. תרומותיו לקרן היסוד היו הגבוהות ביותר. גם לכל צורכי העיירה — ידו היתה תמיד פתוחה.

מיד עם פרסום הצהרת בלפור גדלה והתחזקה התנועה הציונית בעיר — בכל התחומים. אחד האישים שמלא תפקיד ראשי בהפצת הרעיון הציוני והשפה העברית בין בני הנוער של

ברזה היה גוז'אלקא (היום גוראלי, בישראל). בין השאר הוקמו קורסי ערב לנוער, נוסדה קבוצת קרן־קיימת, שניהלה פעילות אינטנסיבית.

ועד הקרן הקיימת לישראל בשנת 1925

מימין לשמאל עומדים: 1. משה טוכמן 2. קרינסקי 3. חנה גולדפרב

יושבים: 4. שווארץ 5. רבניצקי 6. מאיר פודוסטרויצה 7. נחמיה שטוקר

עד לעזיבתי את עיירת הולדתי, ממש עד היום האחרון, שימשתי בה כמזכיר הקרן הקיימת לישראל. אני מזכיר בזה את החברים הפעילים: רבניצקי, וועלוול מינקוביץ' (תלמיד בסמינר מזרחי בוילנה, כיום בארצות הברית), פודוסטרויצה (במדינת ישראל), טוכמן, גרוסמן, איידלסברג, אטל שוורץ (נדמה לי שהיא כעת בקנדה).

אנכי והחבר פלוטקובסקי נסענו כצירים לקונגרס אוסישקין שהתקיים ב־1924 בוארשה.

הקבוצות הציוניות היו פעילות בכל התחומים. את בית הספר כבר הזכרתי קודם. כבר בהיותנו בארגנטינה שמענו על הקמת קיבוצי־הכשרה חלוציים בקרטוז־ברזה גופא וגם בעיירה סמוכה בלודן.

פגישת עסקני הקרן הקיימת לישראל לרגל נסיעת נחמיה שטוקר לארגנטינה בשנת 1924

מחלקת מכבי־אש

לפי המסורת הישנה, עוד מזמן שלטון הצארים, גם בפולין החדשה מילא אירגון מכבי־האש תפקיד חשוב בשמירה על הסדר בעיר. בימי השוק ניצבו הכבאים, לבושי מדים, בכל הכניסות לעיר וגבו מס מכל האיכרים הבאים בעגלותיהם לעיר.

בעת פרעות ובכל ניסיון לתקוף יהודים — עמדו החברה הצעירים והחסונים של מכבי־האש על המשמר. הבריונים האנטישמיים, שניסו להשתולל ולהזיק ליהודים — ספגו מהם לא פעם מכות חזקות. במיוחד הצטיין בכך אחד המכונה "מיילעך פאפ". עיסוקו היה מסחר בסוסים. הוא היה ממש אמן בהלכות "לתת להם". סיפרו אז כי במקום שבו נתן מהלומה כבר לא יצמחו שערות... לא פעם קרה ש"התערב" בעת התקפות על יהודים בשווקים — עוד לפני שהמשטרה הספיקה להגיע. והרי היה ידוע שהמשטרה תמיד מאחרת לבוא, כשמדובר בהגנה על יהודים מפני כנופיות אנטישמיות...

אם פרצה מהומה במקום כלשהו — מיד השתתקו הרוחות ברגע ש"מיילעך" הופיע שם, ובידו המקל המעוקם המפורסם שלו. הגויים, אחוזי פחד, רתמו בחיפזון את סוסיהם לעגלות ומיהרו הביתה, אל הכפרים שלהם.

בעת חגים לאומיים וטקסים רשמיים בקסרקטין הצבאי — כמו למשל ביום ה־3 במאי, הוזמנו גם מכבי־האש לקחת חלק במצעד המרהיב, ובראשם המפקד היהודי של הכבאים יענקל סלצקי. הוא לבש אז מדים חגיגיים ובצעד ישר ומתוח הצדיע למפקד הצבאי של המצעד, והציג לפניו את יחידתו.

רבים מהכבאים היהודים מילאו את תפקידם בכבוד ובגאווה, כמו למשל איצל קארוליצקי,

האחים יבלונובסקי (שניים מהם חיים היום ברוזאריו). מהראשונים ביותר זכור לי חנוך ליסקובסקי הגיבור, שהיה בתקופה מסוימת מפקד הכבאים.

בעת שלטון הצאר היה זמן־מה מפקד הכבאים הגוי אדם פוזניאק. זכור לי גם היהודי הגברתן ברל קאצ׳ר — אשר בעת קטטה פתח את הראש לאותו אדם פוזדניאק — והיה נאלץ מיד לעזוב את קרטוז־ברזה לשנים רבות...

לעיתים קרובות קרה גם שמכבי האש היו משמיעים אזעקת־שוא, לצורך אימונים. הם הכריזו על בית מסוים כ״בוער״ — עלו על הגג, התיזו מים גם על הבתים השכנים, כדי שה״אש״ לא תאחז גם בהם. זו היתה חזרה כללית לשריפות אמיתיות שפרצו לעיתים קרובות בעיר שלנו, שרוב בתיה היו בנויים עץ. הכבאים שלנו גילו זריזות ויעילות בעבודתם. בתקופה האחרונה נוסדה גם תזמורת כלי־נשיפה של מכבי־האש, וגם נקנו משאבות מודרניות.

לכבוד נסיעתנו לארגנטינה (היו אז שבע משפחות שנסעו, מספר לא מבוטל בהשוואה לאוכלוסיית העיר) ערכו לנו מכבי־האש טקס פרידה חגיגי וליוו אותנו בצעדה עם התזמורת אל התחנה, מה גם שבין הנוסעים היו מספר כבאים.

בעלי עגלות

בכל עיירה במחוזותינו היתה ידועה הפרנסה של בעלי־עגלות. היו שני סוגים של בעלי־עגלות: כאלה אשר העבירו נוסעים וסחורות מעיר לעיר, או לתחנות הרכבת המרוחקות בדרך־כלל מספר קילומטרים מהעיר; וכאלה שעסקו רק ב״וואזקע״ — כלומר בהובלת עצים כרותים מהיער, או משאות כבדים אחרים.

תחנת הרכבת שלנו ״בלודן״ (בזמן הצאר שמה היה ״פאגאדינא״) היתה במרחק של 5 קילומטר מהעיר, ומספר משפחות התפרנסו מההסעות אל הרכבת וממנה. עיסוק זה עבר לעיתים בירושה מאב לבנו. היו גם עגלונים אשר אל מקצועם זה הוסיפו עיסוקים אחרים, הקשורים בבראנז׳ה, כגון מסחר בסוסים ובבהמות.

העגלונים היו יהודים ישרים ופשוטים, אשר הצטיינו בגבורתם, כאשר היה צורך בכך. אני רוצה לספר על שתי דמויות מבין בעלי־העגלות שלנו:

המשפחה ״מאיורס״. כמעט כל המשפחה — אחים וגיסים, השתייכו ל״סינדיקאט״ בעלי־העגלות. הכינוי ״מאיור״ — כך מספרים — מקורו בארוע זה: בעת הכיבוש הגרמני הראשון נפטר בברזה קצין בדרגת מאיור מצבא הכיבוש הגרמני. קברו אותו בטקס רב־רושם, במדיו המפוארים, עם שעון הזהב והטבעות היקרות, שענד בחיים. סופר כי אחר כך נפתח הקבר ומגווית המאיור הוסרו דברי הערך שלו. התלחשו בעיירה כי היתה זו עבודה של המשפחה הזאת. מאז דבק בהם השם ״מאיור״ — לנצח...

ראש המשפחה היה שלמה מאיור, יהודי בריא בשר, גבוה ורחב כתפיים, בעל זקנקן לבן, בלורית של שיער שיבה, ושתי לחיים אדומות כאש. הוא היה שכן שלנו ברחוב קנצלאריה־קוסציול. מדרכות הרחוב, עשויות העץ רעדו בעת שדרך עליהן, עמוס חבילות מצרכים לשבת — דגים וירקות. מאוחר יותר נשא על כתפיו בן־פקועה, מאת הקצב, כשרגליו מזדקרות — גם כן לכבוד שבת.

הצ׳ולנט של ה״מאיארעס״ היה שם דבר. לעיתים רחוקות התנור, ובו הצ׳ולנט, היה נשאר סגור עד אחרי שבאו מהתפילה בשבת. החבריא היו פותחים אותו כבר ביום השבת לפנות בוקר.

הם לא יכלו לעמוד בניסיון הקשה ולחכות עד שכולם יחזרו מבית המדרש. ולפעמים היו מחסלים את הצ׳ולנט כולו עוד בעיצומה של התפילה...

בעת צרה, בשעת הצורך להגן על היהודים — היה שלמה מפגין את כוחו. אם התנפל גוי על יהודי — הוא היה מכבד אותו במכות יבשות כאלה, שזכרו אותו זמן רב מאוד... כל ה״ערלים״ התיחסו אליו בדרך־ארץ בגלל הכוח הפיזי שלו.

כדאי לרענן בזיכרון את סיפורו של סבא שלי, שאול אגוז ז״ל:

בכפר מסוים היה מתגורר יהודי, שחכר מאת הפריץ את כל תוצרת החלב שלו — בעיקר חמאה וגבינות, ובנוסף היה בעל מסבאה. יום אחד השתכרו הגויים והחלו להשתולל ולעשות חורבן בביתו של היהודי. ומה יכול יהודי קטן לעשות נגד המון של ערלים?

ברגע זה בדיוק עצרה לפני הפונדק עגלה גדולה. היה זה שלמה ה״אניוצ׳ניק״. (שלמה ״מאיור״ היה נוהג בצעירותו לנדוד בין הכפרים — קנה אצל האיכרים סמרטוטים ומכר סרטים, כפתורים, מסרקות וכדומה.) הוא נעמד בפתח בכל הדרו וצעק:

— מה קורה אצלך, ר׳ שאול?! הבית מלא עשן וכל כך הרבה שיכורים!

— אלהים שלח אותך! — קרא הפונדקאי המבוהל.

— תיכף, תיכף, חכה רגע, מיד יהיה פה סדר — ענה שלמה.

הוא ניגש לשני הגויים הראשונים, הרים אותם שניהם והפגיש אותם באויר, כך שנתנו ״נשיקה״ זה לזה, ואחר־כך זרק אותם החוצה — כאילו היו שני גפרורים. כך עשה עם עוד זוג, והאחרים כבר לא חיכו לתורם. הם התפזרו בפחד, והפונדק נשאר ריק. עוד זמן רב רעדו הגויים מפני הגיבור הזה, והם רחשו לו כבוד לאין שיעור.

ראש החבורה של בעלי־העגלות שלנו, המנהיג הראשי שלהם, היה יאשא העגלון. לפני שעזבנו את ברזה הוא היה כבר יהודי בשנות השישים. זקנו צהוב ומקטרת נצחית בפיו. הכל התחשבו בו והתיחסו אליו בדרך־ארץ. כאשר חברה צעירים התקוטטו ביניהם, די היה שיאשא ירים את מקלו — ומיד השתתק הכל

בימי שמחת תורה נהג יאשא לשתות כהלכה ״לחיים״ בכמה בתי־מדרש, ואחר כך יצא בריצה ברחובות העיר, מוקף עדת ילדים. הוא היה קורא אליהם: ״צאן קדושין!״, הם עונים לו ״מעעע!״ — והוא מצטרף אליהם בקריאה. אחר כך חלץ את מגפיו והמשיך לרוץ יחף, עד שמישהו מבין בעלי הבתים היה מרחם עליו, והכניס אותו, יחף ושיכור, לבית כלשהו.

על ״המנהגים״ שבין בעלי־העגלות יעִיד מקרה זה:

אני עבדתי בטחנת הקמח המונעת בקיטור בפירמה ״ברקוביץ־גולדשטיין״, והייתי עד שקבוצה של עגלונים פירקה קרון של חיטה והביאה את השקים לתחנת הקמח. לאחר מכן בדק הנאמן של התחנה, שלום, אחיו של בעל התחנה שייקה ברקוביץ את העגלות הריקות, ומצא שקית קטנה של חיטה, אולי 5־6 קילוגרמים, דווקא בעגלתו של ר׳ יאשא. שלום הנאמן פרץ בצעקות, בקולי־קולות:

— גנבים! שודדים! יהודי עושה דבר כזה!? בושה וחרפה!

— ״אל תצעק כך, ר׳ שלום״ — קרא אחריו יאשא העגלון, ״אתה טועה, זו איננה גניבה! זה מנהגנו מאז ומעולם, עוד מימי הקדמונים, מאבות־אבותינו! שאל את מי שאתה רוצה!״ אמר וחטף את שקית החיטה מידיו של שלום הנאמן. אחר כך הוסיף: ״זה המעשר של העגלונים,

בשביל הכהן שלנו — וזה שייך לנו."

מובן מאליו כי ל"מנהג" זה, של "מעשר" העגלונים — איש לא מסוגל להתנגד.

ההתישבות שלנו בארגנטינה

אני רוצה לסיים את זכרונותי על עיר הולדתי קרטוז־ברזה בתאור התישבותם של בני־עירנו בארגנטינה.

אחרי חילופי מכתבים ממושכים עם נציגי היק"א בוורשה ובפאריז, הגענו, שש משפחות מקרטוז־ברזה, אחרי הפלגה שנמשכה 32 יום באניה הצרפתית "ציילון" — אל חופי ארגנטינה. זה היה בחודש מארס 1925.

בוורשה הצטרפו אלינו עוד משפחות מסביבות בריסק, וגם מגליציה, ולכולנו ניתן השם "המשפחות מבריסק". מקרטוז־ברזה נסעו לארגנטינה משפחות אלה: יעקב סוקוטצקי ומשפחתו; אהרן גלוז ומשפחתו; אליהו בורודובסקי ומשפחתו; בנימין שטוקר ומשפחתו; יצחק גולדפאנד ומשפחתו; ישעיהו סוקוטסקי ומשפחתו. אחר־כך נוספו עוד נטע גלוז ומשה גלוז. נטע גלוז נמצא היום בבואנוס־איירס.

הביאו אותנו למושבה מונטיפיורי. תחילה הקצה לנו יק"א רק 75 הקטאר אדמה. אחר כך הגדילו את המכסה עד 112 הקטאר, ולבסוף נתנו לנו 150 הקטאר ועוד אינבנטאר חי. מתישבים רבים קנו שטחים נוספים מכספם. אבל רבים מהמתישבים גם נטשו קרקעות בגלל סיבות שונות, כמו תהפוכות האקלים והטבע. במשך 30 שנות קיומה עברה המושבה תהפוכות שונות. חלק מהמתישבים נדדו לערים, אם בגלל הילדים ואם בגלל הכמיהה לחיים נוחים ויפים יותר.

ראוי לציין כי למושבה זו עבר מפואר. היו זמנים שבהם מספר המתישבים הגיע עד 240 משפחות. כאשר הגענו לשם — היו כבר במקום 28 משפחות, ובזמן היותנו שם הגיע המספר עד 120 משפחות. זו היתה תקופת הפריחה של המושבה. כיום יש בה 60־70 משפחות. עוד כמה עשרות חיים בעיירה סמוכה, אבל מעבדים בעצמם את שדותיהם.

כיום נשארו מעטים מהמתישבים המבוגרים. הדור הראשון פוחת בהדרגה והצעירים תופסים את מקומם. אנו יכולים לציין בגאווה כי קבוצת המתישבים יוצאי ברזה עדיין מהווה "יש" במונטיפיורי. ה"ליטוואקים" מושרשים יותר מכל קבוצה אחרת, ואנו מקווים שאנחנו, הדור השני, לא נבגוד באידיאלים של הורינו, אשר כמו אבי, אמי ואחרים היו עובדי אדמה נאמנים עוד בביתנו הישן, בעיר מולדתנו ברזה.

מדורי־דורות התנגדנו לפרנסות־אויר ואנו מעלים על נס את חזונו של היהודי הדגול הבארון הירש ומוקירים את זכרו.

נתן שפירא

אירועים חברתיים בקרטוז־ברזה

בשנת 1882 נבחר מר בערל ריבאק כראש העיר קרטוז־ברזה. אח״כ הוא נבחר עוד תשע פעמים רצופות. ריבק כיהן במשרה זו עד לכניסת הגרמנים לקרטוז־ברזה בשנת 1915, היינו במשך כ־33 שנים. האמת היא שגם הגרמנים רצו שימשיך כראש העיר, אלא שהוא החליט לאחר התייעצות עם חבריו כי לתפקיד אחראי זה — ניהול העיר בימי מלחמה, המשטרה, משא ומתן מתמיד עם המפקדה הגרמנית — נחוץ אדם צעיר ונמרץ. הפור נפל על נפתלי לוינסון, אדם צעיר ומשכיל, והוא אושר רשמית כסגן ראש העיר.

בעשרים השנים הראשונות של כהונתו לא נתקל ריבאק בבעיות מיוחדות. עבודתו התרכזה בעיקר בהוצאת דרכונים, בפיקוח על שדות המרעה של המועצה, ובגביית המסים המיוחדים מהיהודים, לאמור: המס על בשר והמס על הדלקת נרות. יחד עם ארבעה אנשים, אשר שניים מהם היו חייבים להיות נוצרים, הוא היה מטיל על התושבים את המסים הממשלתיים השונים.

שלא כבעיירות האחרות לא התערבו שני הרבנים של קרטוז־ברזה בעניני העיר. הסיבה לכך היתה היריבות החריפה שביניהם. שנים אלה בקושי דיברו איש עם רעהו.

בשנת 1905 החלו מנשבות רוחות חדשות בעיירה. בדומה לעיירות אחרות. קמו גם בקרטוז־ברזה קבוצות של מהפכנים. הז׳אנדארמים נהגו אז לבוא למועצת העיר כדי לקבל מידע על התנהגותם ועל מקומות מגוריהם של חשודים. היה ברור למעלה מכל ספק שהתעניינות הז׳אנדארמים באדם מסוים אינה מבשרת לו טובות. המועצה, אשר מקום מושבה היה בביתו של ריבאק, החלה לפיכך לנהוג בתחכום: בכל פעם שאחד הז׳אנדרמים היה מגיע כדי לקבל פרטים על יהודי מסוים, הגישו לו מיד ארוחה טובה ובקבוק יי״ש. הגוי לא היה מסוגל להפסיק את השתיה, ובינתיים רץ מישהו מבני משפחתו של ריבאק להזהיר את האיש, וזה ידע כבר מה לעשות...

ראש המשטרה בקרטוז־ברזה היה מקבל שוחד קבוע בצורת מענק שנתי, כדי שלא יאונה כל רע ליהודי העיירה.

ממאורעות שנת 1905 זכור מקרה הקשור בחייל היהודי הורביץ, אשר שירת אז בקרטוז־ברזה. עקב טעות הוא נאסר, והיה צפוי לעונש קשה מאד. הדבר נודע לנוער, חברי התנועה המהפכנית בעיר, והם החליטו להציל אותו. הם שמעו כי בערב יובל האסיר דרך הכביש הראשי. בשעה היעודה הם יצאו בעגלת חורף אל מול העגלה שהובילה את האסיר. בחורה אחת עצרה ליד השומרים ושאלה אותם דבר מה. כאשר אלה פנו לכיוון שלה, כדי לענות לשאלתה, היא פיזרה להם טאבאק בעיניים. באותו רגע ברח הורביץ מידיהם אל תוך עגלת החורף של המהפכנים. היה ברור שהצבא יחפש את הבורח, והוחלט להסתירו בעיר. הם באו אתו אל ביתו של ריבאק ודרשו שיעזור להם להסתיר את היהודי. בראשו של ריבאק צץ רעיון: הרי ביתו צמוד לביתו של מפקד המשטרה. עליות הגג של שני הבתים מחוברות, ורק דלת מפרידה ביניהם. יש אפוא להסתיר את הורביץ בעלית הגג של ה״פריסטאוו״ (מפקד המשטרה)! אכן הוא הוסתר

שם, ובשבועיים הבאים, כשהצבא בדק את כל העגלות שיצאו מן העיירה, הוא העלה, כמובן, חרס. כאשר נרגעו הרוחות, הוברח הורביץ, מחופש לאשה, מקרטוז־ברזה לעיירה הורודץ. משם הוא יצא ברכבת לגבול גרמניה, וכעבור זמן הגיע ממנו מכתב מאמריקה...

בעת טיפול במקרים מסובכים היה ריבאק נעזר בחתנו שמשון־דוד שפירא, שהיה אחד האנשים המשכילים בעיר. בעזרתו של שפירא ובמימונו של ישראל גרינברג, שהיה אחד היהודים העשירים בעיירה — נוסד בקרטוז־ברזה ב־1905 בית ספר ממלכתי יהודי, בו לימדו רוסית. למדו שם כ־120 ילדים יהודים, בנים ובנות. עד 1915 ניהל את בית הספר המורה גיראשב.

בעזרתם הפעילה של השניים, שפירא וגרינברג, נוסדה בקרטוז־ברזה ב־1909 הקופה הראשונה להלוואות וחסכונות.

ברשותו של שפירא היתה ספריה גדולה ובה ספרים ברוסית גרמנית ואידיש — וצעירים רבים היו נהנים ממנה.

בפברואר 1919 נכבשה קרטוז־ברזה על־ידי הפולנים. כראש העיר נתמנה אז מר נפתלי לוינסון, הנזכר לעיל, וכסגן ראש העיר — יחיאל־ניסן זאקהיים, חתנו של שפירא. הוא כיהן במשרה זו עשר שנים, עד לעזיבתו. הוא היה אדם מלומד ויהודי גאה, והגן על האינטרסים של היהודים באומץ רב. כאיש עסקים מצליח תמך במוסדות היהודים בעיר ביד רחבה.

ב־1939 חזר זקהיים לקרטוז־ברזה, לקח חלק פעיל בחיים הציבוריים ובעת הכיבוש הנאצי השתדל להקל על סבל היהודים בגיטו.

הוא חזה מראש את הסוף הטראגי של היהודים — ועם אשתו ליבה לבית שפירא, עם גיסתו, רופאת השיניים אסתר־פייגה שפירא, ועם עוד כמה עסקני ציבור, התאבד בלילה האחרון לפני חיסול הגיטו.

מבין ילדיו ניצלו שני בנים, שניהם מהנדסים מוכשרים, אשר נמנו על תנועת המחתרת היהודית־צרפתית, ולחמו שם בגבורה.

י. רוטנברג (מקסיקו)

פרץ מארקיש בקרטוז־ברזה

מקצת זכרונות

הדבר היה בשנות העשרים הראשונות. ה"כאלאסטרע" הספרותית עם פרץ מארקיש בראש כבשה את ורשה היהודית. אגודת הסופרים, ששכנה ברחוב טלאמאצקע 13, הפכה למוקד התענינות. באותם הימים סיימתי את הסמינר למורים בורשה והתחלתי בנסיון ההוראה הראשון שלי בעיירה קרטוז־ברזה, שזכתה לפרסום, בשל מחנה הריכוז אשר השלטון הפולני הקים במקום. העיירה נודעה בשני בתי־ספר, העברי והאידי, ובנוער שלה שפיתח פעילות תרבותית ענפה שכללה: ספריה, מקהלה, תזמורת של כלי־נשיפה, ולהקה דרמטית. יש לציין כי הנוער היה פעיל וחסר־רגיעה.

השאלות הראשונות ששאלו אותי אנשי ברזה בהגיעי למקום היו: מה נשמע בורשה? אתה מכיר בוודאי את פרץ מארקיש? האם הוא באמת משורר גדול, שלהבתיה ממש? לא היה לי ספק שכל אחד מן השואלים כבר קרא את חיבורו המפורסם "די קופע" וייתכן שהתבייש להודות, שלא הבין הכל.

באחת הישיבות של הנהלת בית־הספר הצעתי להזמין את מארקיש להרצאה. ההפתעה היתה כה גדולה, שהשתרר שקט מוחלט. לבסוף שאל היושב־ראש: האם אתה מתכוון לכך ברצינות? האם זה יתכן? הצעתי אושרה ומיד פנינו לורשה, אך לא זכינו בשום תשובה.

שבועיים לאחר מכן קיבלתי גלויה מפרץ מארקיש, בתשובה להזמנה שלי. הוא הודיעני כי יבוא לשלושה ימים, מיום השישי ועד ליום הראשון. למותר להגיד כי מאותו רגע החל חגו של מארקיש בעיירה. אני דאגתי, שמארקיש לא יאכזב את הקהל, וישמור על מעמדו המיוחד בעיני הקהל. הכרתי היטב את מצב־רוחו ואת הקפריזות שלו, ורציתי שהוא, הרגיל להמולה של ורשה, לא יפול ברוחו בעירתנו הקטנה.

ביום הששי הקבוע חכיתי יחד עם חברי הנהלת בית־הספר בתחנת־הרכבת, שנמצאת במרחק של כמה קילומטרים מן העיירה. לפני שהגיעה הרכבת אמרתי לחברי, כי מארקיש יהיה בוודאי במצב־רוח רע לאחר נסיעה ארוכה במשך הלילה (הנסיעה מורשה לברזה נמשכה משעה 11 בלילה ועד ל־8 בבקר ביום המחרת). בקיצור, התחלתי להתכונן... הרכבת הגיעה. מארקיש ירד מן הקצה השני של הרכבת כשהוא מחזיק מזוודה קטנה. הוא חיפש אותי, ואנו התקרבנו אליו. הצגתי לפניו את חברי ההנהלה. בינתיים המשיכה הרכבת ונשארה מעין ריקנות. במרחק נראה יער ירוק. נשארנו יחידים. "כמו ביצירת בערגעלסאן "בתחנת הרכבת" ("אויפן וואקזאל")" העיר מארקיש. "בואו, הבה נברח מכאן. איפה הכרכרה?"

נגשנו לעגלה שחיכתה לנו. בעל העגלה, אביו של אחד התלמידים בבית־ספרנו, שאל אותי כאילו בעיניים מחייכות: הזהו מארקיש שלך? הבלורית המפורסמת של מארקיש היתה סתורה ומבולבלת. פניו אפורים ועייפים, ועיניו כבויות. הוא כאילו הצטמצם מצינת הבוקר ונעשה קטן יותר. כאשר ישבנו על העגלה כמעט שלא דיברנו. לבסוף הגענו למלון שנמצא בקצה העיירה.

חיכינו לו עד שהסתדר בחדרו, התרחץ ואכל ארוחת בוקר. לא רציתי להשאירו לבדו עם מצב־רוח של "אויפן וואקזאל" והצעתי לו לשכב לישון. "ואתה" — שאל אותי — "מה אתה מתכוון לעשות?" הסברתי לו שגם אני הולך לישון, מפני שאינני מלמד באותו יום. "אם כן — אני הולך אתך. לא אשאר כאן לבדי" — אמר.

"הנה כבר מתחיל" הרהרתי לעצמי, ובקול רם אמרתי לו: "טוב, בוא אתי". היה יום קיץ נאה. המרחק בין המלון לדירתי לא היה רב. כאשר נכנסנו לחדרי זרחה השמש בכל פינות החדר. החלונות היו פתוחים ומן הגן הסמוך עלו ריחות פירות. "הנה כאן גן־העדן האמיתי" — העיר מארקיש בחיוך והוסיף: "הזוכר אתה את מוטל בן פייסי החזן? אתם מלמדים את מוטל בבית־הספר? איזו ברכה צפונה בו, בספר זה! הוא לבדו מסוגל למלא תוכן את כל מערכת הלימודים".

מארקִיש החל לצעוד לאורך החדר ונעמד כל פעם ליד החלון הפתוח. פניו הוארו, כאילו ספג לתוכו את זיוו של הגן.

— "ורשה מעייפת אותי. אני עייף. הכל רועש שם. הרחובות מלאים שאון והמולה. האנשים נרגשים. ובכל ההמולה הזו אתה מרגיש לפעמים שממון". יצאנו אל הגן.

— "אלוקים" — קרא — "כמה טוב, כמה שקט כאן. אור בהיר ודממה מאופקת. כמה שאני מתגעגע לכך! לפני שהייתי משורר, בשנות ילדותי, היה לי מכל זה. אך כיום, נרגש ונסער, אני כמה לכך!"

— "הלוך־רוחך הרומנטי אינו בהתאם ליצירותיך כגון "די קופע" — מעיר אני לו בחיוך.

— "אך, שוב ה"קופע" שלי" משיב לי מארקיש ומוסיף "יודעני כי ה"קופע" עוררה ביקורת רבה. רוב המבקרים, הלל צייטלין למשל — טוענים כי אינם מבינים אותה. אבל שירה יש קודם־כל להרגיש, לחוות. אפילו המשורר עצמו אינו מבין, לפעמים, את יצירותיו".

— "אתה הזכרת את צייטלין" — אמרתי לו — "ואני שמעתי את הרצאותיך ועקבתי אחר הופעותיך נגד צייטלין. הן היו מענינות, מלוות התלהבות, מבריקות ומלאות רגש, — אבל לא תמיד שיכנעו. טבעי הדבר שהחדש נאבק בישן, אבל גם הישן היה פעם חדש וצמח מתוך מציאות של חיים. בפולמוס שלך מתקבל הרושם, כי אתך ועם הספרות המודרנית מתחיל מעשה־בראשית!"

מארקיש הסתכל עלי. צל נפרס על פניו המאירים. בלחש ובקול מאופק שאל אותי: "ואתה אינך נלחם בישן? האם אינך רוצה להרוס את ה"חדר" הישן, התא של הגיטו, אשר חנק בילד את כל האינסטינקטים, לימד אותו שלא לחוש בעלבונות, במכות? אם אינך עושה כך, אינך מורה מהפכני ואינך מחנך מודרני!"

— "אחד מדרכי החינוך" — אמרתי — "הוא, לדעתי, לשכנע בכנות ובאמת ולהודות בחיובי, ביפה ובטוב; בוודאי, שהתקפותיך הסוערות על הספרות הישנה, על השירה הישנה, ביקורתך המלאה שאר־רוח נגד הישן, החייב לפנות את מקומו לחדש, מלהיבה את הנוער. הנוער להוט אחר מאבק, ונדחף לעולמות חדשים. גם ספרו של שפנגלר "שקיעתן של הציביליזאציות של המערב" ענין את הנוער. אבל בתקופות־מעבר כאלה יש סכנה של איבוד הישן ושל אי־השגת החדש!"

— "אתה מדבר כמו זקן" — העיר מארקיש ברוח טובה. "אך הבה נדחה את השיחה הזו. אמור נא לי כיצד להתכונן להרצאה שלי הערב? מה טיבם של השומעים? האם הם מסוגלים

לשמוע ולהבין הרצאה רצינית?״ לפני שהספקתי להשיב לו פנה אלי כשפניו מרצינים: ״אני מבקש ממך דבר אחד — השגח שלא אשתה. אתה מכיר אותי... כאן עלי להתנהג אחרת. כאן שקט...״ לא עניתי לו. אבל מראש דאגתי, כי כל המסיבות והפגישות יהיו ״יבשות״ ממשקאות משכרים.

בערב לאחר הארוחה התקיימה הרצאתו של מארקיש באולם התיאטרון של בית־הספר האידי (היה זה מיבנה עץ, מין תיאטרון של קיץ, שהוקם במאמציהם הגדולים של עסקני בית־הספר). האולם היה מלא. מצב הרוח מרומם. היתה תחושה של חג. לא רק צעירים, אלא גם זקנים וילדים באו לראות ולשמוע את מארקיש. כאשר ראה המשורר את קהל השומעים התרגש. מזמן לא היתה לו — לחש לי — אימתא דציבורא כזו. אבל עיניו האירו, ואור וחום קרנו מהן.

״טוב לדבר לעדה כזו״ — לחש לי. ״הם מבינים ומרגישים״ — השבתי לו.

הנושא היה ״מהות השירה״. סיכמנו, כי ההרצאה תימשך שעה, ולכל היותר שעה וחצי. מארקיש התחיל את דבריו, ודממה מוחלטת שררה באולם. קולו היה בתחילה חלש ומלא רעד, אך מיד הוא התלהב, וקולו גדל, עיניו זהרו, ופניו החווירו והסמיקו לחילופין. הכל הרגישו, כיצד נאבק האיש עם המון מחשבותיו והרגשותיו, ומה גדולים המאמצים שעשה כדי להביען בלשון ברורה ובהירה. פעמים רבות שמעתי בעבר את מארקיש, אבל הפעם הוא היה עבורי גילוי חדש. כל גופו רעד. ידיו, בדומה לכנפים, ביקשו לצייר תמונות באויר, וקולו, שירד ועלה, נישא בחלל האולם.

כאשר סיים מארקיש את הרצאתו השתררה דממה. השומעים לא היו מוכנים לסיום הדברים. כמה רגעים לאחר־מכן פרצו מחיאות הכפים. מארקיש התישב כאשר רגליו כושלות. ״עוד רגע והייתי נופל״ — לחש לי. הוא היה כולו חיוור, מכוסה זיעה ונושם בקושי. הרצאתו נמשכה שלוש שעות!

לאחר ההרצאה נתקיימה מסיבה בביתו של אחד העסקנים. האוירה היתה חמה וכנה ולא נישאו נאומים. אך מארקיש הרגיש היטב מה גדולה היא הכרת־התודה, האהבה וההתלהבות של המסובים. הוא היה נרגש וחסר־ישע כתינוק. הוא נדבק לכל אחד ונשק לו. רבים מן המשתתפים היו סתם ״עמך״, וגם בעל הדירה היה טיפוס מסיפורי טוביה החולב. מארקיש נהנה מבדיחותיו ומן ההומור שלו. בסוף המסיבה כאשר קם מארקיש לדבר הכריז, כאשר עיניו מלאות דמעות: ״איני יכול לדבר, יקירי, אני אוהב אתכם כל כך... החלטתי שלא לנסע ביום א׳... אני נשאר אתכם!״ קל לתאר את השמחה שפרצה לאחר ההכרזה של המשורר. ״אם כך מן הראוי שנשתה ״לחיים״ לכבוד האורח היקר!״ — קרא אחד המשתתפים. רוחי נעכרה, חששתי כי בעל־הדירה יגיש מיד משקאות, והרי מארקיש ביקש שלא לשתות. מיד הכרזתי כי אני אשם בכך שלא הוגש משקה. פשוט שכחתי. המשתתפים תמהו עלי, כיצד יכולתי לשכוח ענין חשוב כל כך? הוסכם כי יסולח לי, ובתנאי כי למחרת היום אשלים את החסר...

למחר, בשבת אחרי־הצהרים, עמדה להתקיים ההרצאה השנייה של מארקיש ״האידיאה של הספרות המודרנית״. את שעות לפני־הצהרים עשה מארקיש בגן שעל־יד חדרי. מיד עם כניסתו המשיך בשיחתנו שהופסקה אתמול.

— ״אתה חושש שיהרסו את הישן ולא יבנו חדש. ואני השתכנעתי אתמול בהרצאתי כי

הקהל כמה לחדש, והוא גם יגיע אליו. האם הבחנת באיזה ענין עקב הקהל אחר זרמי־מחשבותי המסובכים? כנה את הדברים כפי שתכנה, אבל אני לא הייתי מאופק. הרגשתי, כי דברי נכנסים ללב השומעים ולא רציתי לסיים. אשר להתקפתי על הלל צייטלין — הרי היה זה דבר בעתו, מצווה שהזמן גרמה. אנו חיים בימים של "הריסת־אלים" ושל סתירת מושגים וצורות העבר. צייטלין שלך מבקש למלא תפקיד של רב סעדיה גאון. אבל סעדיה גאון קידם את הרעיון היהודי, ואילו צייטלין גורם לנסיגתו!"

— "מה דעתך על ורשה, על ורשה היהודית המודרנית?" — שאלתי.

— "הפלא ופלא! פסיפס מופלא של יהדות! ניתן הרבה ללמוד שם ולשאוב השראה! מרגישים על כל שעל, כיצד עם נאבק על קיומו באמצעיו השונים: ה"שטיבלעך" של החסידים ברחוב הפראנציסקאנים, חצרו של צייטלין, רחוב נובוליפיע של ה"בונד", הקהילה היהודית, תנועת הפועלים המהפכנית, העתונות היהודית, הוצאות הספרים, התיאטרון היהודי. עם נאבק, סובל, יוצר..."

— "למה אפוא, אתה נוטש אותנו?" — שאלתי.

— "האם קראת את הפואימה של "וואלין"? שאל אותי מארקיש "כל אדם, ובפרט המשורר, נמשך למקום מולדתו וילדותו. וחוץ מזה, שם, בברית־המועצות, מתחילים חיים חדשים, מלאי־אור, אשר אורם יקרין על כל העולם. לא אשכח אף פעם את חוויתי העמוקה, כאשר הייתי ילד קטן ולמדתי ב"חדר" בפולנאה, והרבי סיפר לנו כיצד קראו למשה רבנו מהסנה הבוער. הסנה בער ולא אוכל. הסנה הבוער בדורנו הריהו המהפכה הרוסית. היא תשתלהב יותר ותחבוק באשה את כל העולם!..."

שתקתי. ראיתי לנגד עיני את המשורר הגדול מארקיש, אשר הכניס יותר מכולם לשירה האידית את ההתלהבות ואת היקוד של המהפכה הרוסית, והיה לאחד ממשורריה הנלבבים והגדולים ביותר. מארקיש האמין במהפכה, כמו שיהודי דתי מאמין במשיח. ההרצאה השניה עברה בהצלחה לא פחותה מן הראשונה. מארקיש פיתח בה את הרעיון, כי בספרות החדשה, ובעיקר בשירה, משתקף התוהו־ובוהו של סערות המהפכה. צורות־החיים הישנות הולכות ונהרסות, ולפיכך אין השירה החדשה מלוטשת די־צרכה, אינה שקולה דיה, אינה מאוזנת, ונסחפת עם הסטיכיה.

בערב התקיימה מסיבת־פרידה. הרבה אנשים השתתפו בה. נאמו וגם שתו משקה. והמסיבה הפכה לשמחה עממית. רקדו ושרו. מארקיש היה בגילופין. המסיבה נמשכה עד שעה מאוחרת. כאשר התפזר הקהל, כמעט שנשאנו על כפים את המשורר, שהיה שיכור משתיה ומן החמימות של המשתתפים.

למרות רצונו לא יכול היה מארקיש לשהות עוד בעיירה. לפיכך נדברנו כי למחרת בבוקר נבוא ללוותו לרכבת. עוד לא הרחקנו לכת, והנה אנו שומעים זעקה גדולה. חזרנו וראינו את מארקיש עומד על הכביש, שהשתרע מבריסק ועד לגבול עם ברית־המועצות, והוא פורס את ידיו למעלה ומכריז: "אני רוצה הביתה! הביתה לארץ המהפכה!" אחזנו בו והבאנו אותו לחדרו במלון. הפשטנו מעליו את בגדיו, והשכבנו אותו במיטה. כל הלילה שמרנו עליו, כי חששנו להשאירו לבדו. למחרת בבקר אמר לי, מבוייש קצת: "הרי ביקשתיך שלא לתת לי משקה!..."

בתחנת־הרכבת הסתכל מארקיש בגעגועים לעבר העיירה ולחש לעצמו: איזו עיירה מופלאה

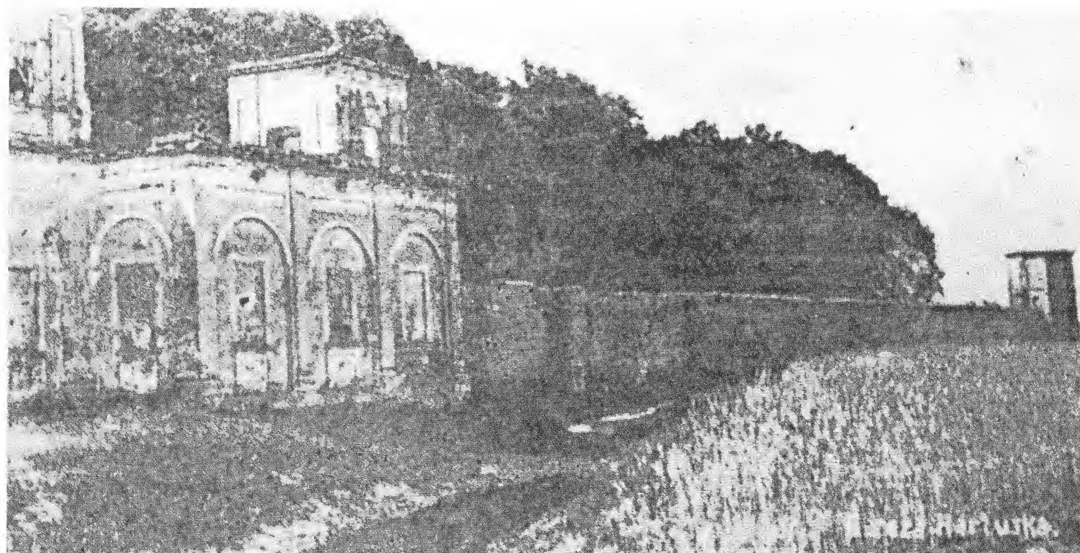
היא קרטוז־ברזה! איזה יהודים יקרים! מצויות הרבה עיירות כאלה! כאן בוקעים מעיינות החיים היהודים! כאן מבקשות תיקון האידיאות היהודיות! אח״כ הוסיף:

אני נזכר מדי פעם באותה סצינה לילית כאשר המשורר היהודי פרץ מארקיש עמד באמצע הכביש והכריז:

״אני רוצה לחזור הביתה, לארץ המהפכה!...״.

לא העלינו אז בדעתנו את האפשרות, גם פרץ מארקיש לא העלה, כי באשו של הסנה הבוער ההוא יועלו על המוקד בניה הנאמנים והמסורים ביותר של המהפכה, ובהם מארקיש עצמו.

הערת המערכת: פרץ מרקיש נרצח בידי הקומוניסטים ובראשם סטלין (צאצאיו הגיעו למדינת ישראל)

הפארק ליד המונסטר

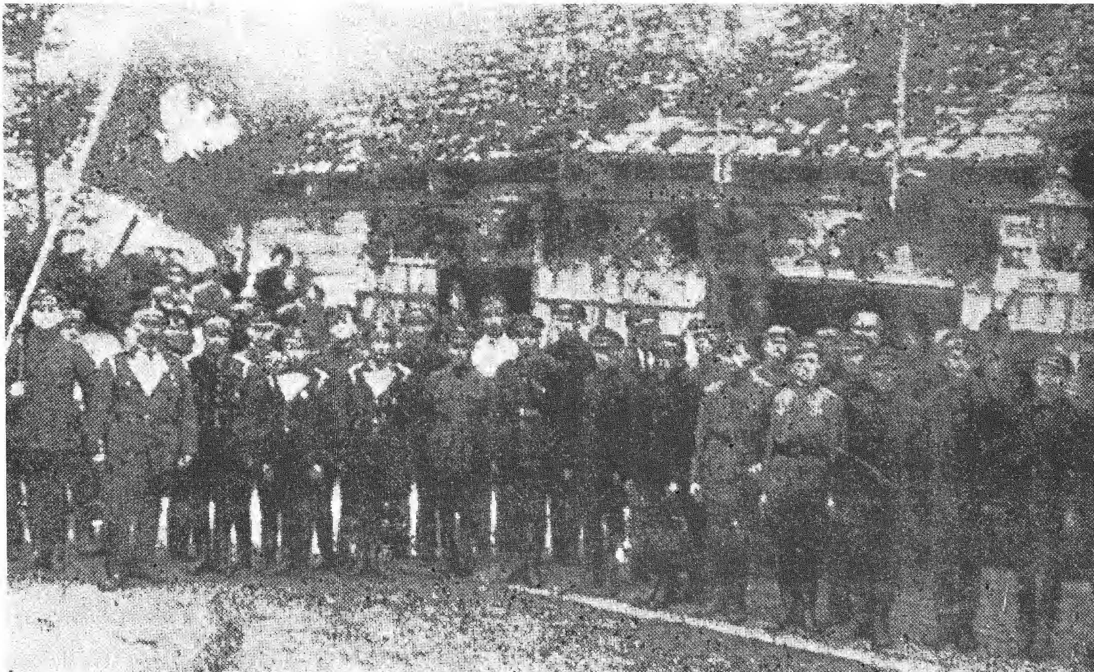
אליהו מוטיה בוקשטיין

מכבי־אש של קרטוז־ברזה

שני רבנים, שני שוחטים ושני בתי מרחץ היו בעיירה שלנו, קרטוז־ברזה, אך גם שתי קבוצות מכבי־אש: של יהודים ושל הגויים...

תחנת מכבי האש של הגויים היתה מחוץ לעיר, ליד ביתו של סקידלסקי, בקרבת בניני הציבור של הנוצרים, ובהם בית־המשפט, בית־הספר והמשטרה. בנין התחנה, בנוי קורות עץ ודמוי אורווה, עמד ליד שלולית מים גדולה, אשר לא התייבשה מעולם, גם לא בימות הקיץ החמים. בתוך התחנה עמדו שתי חביות־עץ ומשאבת־מים, שתמיד היתה מקולקלת. אל בניין זה, דמוי האורווה, היה מוצמד עוד בניין והוא שימש את מפקד המשטרה לכליאת אסירים.

גם תחנת מכבי־האש של היהודים דמתה לאורווה. היא היתה ליד הכביש, ברחוב הראשי של העיירה, וגם לידה היתה שלולית מים נצחית ששטחה כ־1000 מטרים מרובעים, ועומקה כמטר אחד. בחורף, כאשר קפאו המים, היינו אנחנו, ילדי החדר, מחליקים שם על הקרח. בקיץ היו בעלי־העגלות מכניסים בה את עגלותיהם, כדי להרטיב את גלגלי העץ שלהן, שלא יתייבשו בחום. בתחנה של היהודים היו ארבע חביות עץ ושתי משאבות־יד, וגם כעשרה מוטות עץ גבוהים אשר בקצותיהם ווי־ברזל.

קבוצת מכבי אש־יהודים בשנת 1922 ערוכים למצעד ה־3 במאי, החג הפולני הלאומי

כמנהל מכבי־אש של היהודים שימש תמיד נוצרי. הוא היה מין פריץ כזה שאהב מאוד יי״ש, לא איכפת לו של מי — של יהודים או של גויים...

בימי הקיץ היו מכבי האש היהודים מתאמנים בקצה העיירה, ליד הנהר, במקום שבו היו מרוכזות הנפחיות. שם היו מציתים ערמות קש, שהוכנו מראש, וצועקים: ״שריפה!״ — אז היו מכבי האש באים עם החביות והמשאבות שלהם ומנסים לכבות את ה״שריפה״. הם ״תפסו עמדות״, התיזו מים, עלו על גגות ועל עגלות, ובקיצור — היה שמח בעיירה. אחרי כיבוי ״השריפה״ — היה המפקד שותה לשכרה, והבחורים, הכבאים, היו מניפים אותו למעלה וצועקים: ״הורא!״.

אנחנו, הילדים, שאהבנו מאוד להתבונן באימונים, היינו מקבלים מקלחת מים רצינית אך לפעמים גם מכות, כיוון ש״הסתובבנו״ ״בין רגלי״ הכבאים, והפרענו להם בעבודתם.

אחרי האימונים היה נהוג להעביר את המשאבות לתיקון לשני המומחים של העיירה — אחת ליעקב המסגר והשניה ליוסף־חיים הנפח. לפעמים היתה פורצת דווקא אז שריפה. מובן שהיו רצים למומחים להביא את המשאבות, ובדרך כלל הן לא היו עוד מתוקנות...

אינני יודע, ואולי אין זה חשוב, מתי הוקמו שתי קבוצות הכבאים הנ״ל. מה שחשוב הוא כי כך היה הדבר עד מלחמת עולם הראשונה. בשנת 1915 נכבשה עיירתנו על־ידי הגרמנים, והרוסים ירו עליה מבחוץ. כל הבתים בככר השוק נשרפו ולא היתה כל אפשרות לכבות את השריפה הענקית. עם סיום מלחמת העולם הראשונה ב־1918, הוקמה מחדש תחנת כבאים של היהודים, אך כדי לעמוד מול כנופית פטליורה, שהשתוללו בסביבה ועד לקוברין הגיעו, אורגנה שם גם הגנה עצמית של היהודים ובראשה עמד שייקה שפירא.

קבוצת ההגנה העצמית התאמנה, אף רכשה נשק, אלא שבינתיים הגיע הצבא האדום וכבש את העיירה. כחודש אחר כך גירשו הפולנים את הבולשביקים אבל גם הם נסוגו

רחוב ״בית חיים״

חיש מהר, אם כי לא לזמן רב. כעבור שבוע בלבד הם חזרו מתוגברים, וכבשו שוב את העיירה.

בכל התקופה הקשה הזאת, מכבי האש היו ההגנה היחידה של היהודים בברוזה. משטרה לא היתה אז, והכבאים הם שהגנו על היהודים ביום וגם בלילה.

ב־1920 שוב נסוג הצבא הפולני מברזה. בתירוץ שהם מחפשים חיילים רוסים מסתתרים התנפלו אז חיילים פולנים על בתי יהודים: רוקנו ארונות ומזנונים ולקחו אתם את כל אשר בהם. מובן כי גם היכו יהודים.

הכבאים, שאורגנו על־ידי חנוך ליסקובסקי, בקבוצות שבכל אחת מהן חמישה, פנו למפקד הצבאי בבקשת עזרה. הוא נתן להם 10 ז'אנדארמים פולנים, ואלה עזרו לכבאים בשמירת הסדר. אכן, נפסקו מעשי השוד, ונפסקו גם הכאות היהודים ותלישת זקניהם.

בעת נסיגת הפולנים התפתח קרב יריות, וחלקו השני של השוק, שלא נזוק בשריפה הראשונה, עלה באש. נשרף גם חלק של רחוב הכביש וקטע גדול של רחוב אולנר. לא היה אפשר לכבות דליקה זו.

ב־1923 שוב התארגנו מכבי האש היהודים, הפעם בהנהלתו של יעקב סלצקי־קובל. ביתו היה קרוב לקסרקטין, והוא אהב מאד את אימוני הצבא. לכן אירגן את מכבי האש במתכונת צבאית, והיה מסור לאירגון זה בכל נימי נפשו. הוא הוסיף אגף לבנין הכבאים, ופתח שם מועדון יפה. בחורף הוחזק בתוכו מלאי מים, שלא יקפא, ובקיץ שימש המקום לפעולות תרבות. הוא גם אירגן תזמורת כבאים, וקנה מכונות טובות, ואפילו משאבה אוטומטית. גם בחורות גוייסו לעבודה, בתפקידי חובשות. לכבאים נתפרו מדים יפים. נקנו כובעים, נוסף על הקסדות ששימשו אותם בעת כיבוי שרפות. בראש כל המצעדים בעת החגים הפולניים, הלכה תמיד תזמורת כלי נשיפה של מכבי האש, ורק אחריה — יחידות הצבא והמשטרה. כבוד גדול היה להיות אז איש מכבי אש. כל הכבאים פעלו בהתנדבות.

מקרה אחד ברצוני להזכיר:

ביום ששי אחד פרצה שריפה בקצה העיירה, ליד הנהר, בביתו של לייבל ברוידס הסנדלר. הכבאים יצאו לכבותה וסברו שעבודתם תהיה קלה, שהרי הבית עומד ליד הנהר! אבל כעבור חצי שעה התחיל לבעור גם ביתו של שלמה בעל־העגלה, ליד השוק, ומיד אחריו בית נוסף, האורווה שליד ביתו של שמעיה הרצען,ליד הכביש. בקיצור: שלוש שריפות בעת ובעונה אחת! הגוים מהרחובות הסמוכים עמדו והתמוגגו, ואיש מהם לא בא לעזור בכיבוי השריפות. אחד מהם, פוזניאק הצולע, אמר: הנה, ה"קוגל" היהודי בוער. אבל כעבור זמן קצר בלבד פרצה שריפה ברחוב זדיצ'ב — והבית הראשון שבער, היה דווקא ביתו של פוזניאק...

וכאשר מתחילים לבעור בתיהם של הגויים — אין לדבר סוף, שהרי גגותיהם עשויים קש... מעניין כי עוד הרבה אחר כך הזכירה האוכלוסיה הנוצרית לפוזניאק את הלצתו בענין ה"קוגל". עם פרוץ מלחמת העולם השניה, בשנת 1939, היה על מכבי האש למלא כמה וכמה תפקידים אחרים שאינם קשורים כלל בכבאות. האמת היא כי ברגע מסוים הם הפכו לשומרי העיירה היהודים. על כך מסופר במקום אחר בספרנו.

בשנת 1940, כאשר הסובייטים כבשו את העיירה ונפסקה פעילותם של הארגונים המתנדבים, נשארו כמה כבאים כעובדים בשכר. ומנהל התחנה היה אז רוסי, שהגיע מברית המועצות.
בשנת 1941, כאשר הגרמנים נכנסו לעיירתנו הם הציתו את בית־הכנסת ואת הבתים ליד השוק

— ולא איפשרו לכבות את השריפה. מחצית העיירה עלתה באש. כאשר נסוגו הגרמנים, ב־1944, הם העלו באש את יתר בתי העיירה, ואז כבר לא היה מי שיכבה...

יום יריד — בימי חמישי בשבוע בקוסוב־ברזה

אליהו־מאטיע באקשטיין

מערכת החינוך בקרטוז־ברזה

בדומה לכלל העיירות בליטא וברוסיה הלבנה, היה מקובל אצלנו החינוך בחדרים ובישיבות. כשמלאו לילד ארבע שנים מסרו אותו לחדר. עוזרו של המלמד ("באהעלפער") היה לפעמים מביא את הילד לחדר. בפעם הראשונה ליוותה האם את הילד ומלאך זרק לו מלמעלה קופיקה, כדי שיהיה תלמיד טוב ויהיה ראוי למתנות. עד לשנת 1905 היו דרגות שונות של מלמדים: היו שלימדו אלף־בית, אמירת ברכות וקריאת־שמע, והיו שלימדו חומש ורש"י וגמרא. שנת הלימודים היתה מחולקת לשני "זמנים", מפסח ל"ימים הנוראים" ומסוכות לפסח.

לאחר ה"זמן" הראשון, כאשר הילד ידע קצת "עברית", העבירו אותו למלמד אחר, שלימדו תפילות וחומש עם פירוש רש"י. בילדותי עבר הילד לאחר ארבעה "זמנים", למלמד יאסל אולינאווער ללמוד גמרא, או ששלחו אותו למאלטש ללמוד בישיבה. ילדי עשירים למדו גמרא ומשניות אצל ר' אייזיק הדיין. הילדות לא למדו בכלל. בנותיהן של הורים אמידים למדו אצל ארקע המורה קצת "כתיבה" ("שרייבן"). זכור לי כי היו בעיר כמה מלמדים, שקראו להם מורים ("לערער"), משום שלימדו דיקדוק עברי וקצת קריאה וכתיבה בעברית ואידיש. ילדי עשירים למדו אצל ר' אייזיק מאלאדאווסקי (אביה של המשוררת קאדיה מאלאדאווסקי), שלימד בשיטה של כיתות ("קלאסן") דקדוק והיסטוריה יהודית.

היה גם תלמוד־תורה באחד מבתי המדרש. שם למדו ילדים של דלת העם. לימדו אותם תפילות וחומש, והמלמדים השתמשו ברצועה כדי לדרבן את הילדים. בשנת 1908 הופיע בברזה מורה מדופלם לבוש מדים מקושטים ב"כפתורי זהב". שמו היה געראשאוו. הוא פתח בית־ספר ובו שלוש כיתות ולשון רוסית. נערים למדו עד 12 בצהרים, והילדות משעה אחת אחרי־הצהריים. נתקבלו ילדים שכבר ידעו את האלף־בית הרוסי. הלימודים נמשכו 3 שנים, ובימי השבת לא למדו בכלל.

קמה זעקה בעיירה — הופכים ילדים יהודים לגויים, כי הלימודים נתקיימו בגילוי־ראש. אף־על־פי־כן למדו בבית־הספר ילדים רבים. כמה מהם המשיכו ללמוד בגימנסיה לאחר שסיימו אל לימודיהם בבית־הספר. אחרים המשיכו ללמוד שלא במסגרת בית־הספר תיכון והיו ל"אקסטרנים". בשנת 1910 הגיע לעיירה המורה ווינשטיין ויחד עם אשתו פתחו בית־ספר לנערות ובו למדו גם מלאכת־יד. שלמה גאנדז היה נותן שעורים פרטיים באידיש וברוסית.

למן הכיבוש הגרמני בימי מלחמת העולם הראשונה ועד לסוף המלחמה ולמהפיכה הקומוניסטית היו סגורים כל החדרים ובתי־הספר. שיקע בערמאן, טעמטשע ראזשאנסקי, אליה־מאטיע באקשטיין וזיידל פייקאוו הקימו גן־ילדים בבנין שבו היה בית־הספר של געראשאוו. המורות ביילטשע בערמאן, חנה בילטשיק, רייזל גאלדמאן ופייגל פערלאוויטש — תלמידות גימנסיה לשעבר — לימדו רוסית ואידיש בהתנדבות, היינו ללא כל שכר. ארגון הנוער ("יוגנט־פאריין") הקים להקה דרמטית על־יד הספריה ואולם הקריאה. ההכנסות של ההצגות היו מתחלקות שווה בשווה בין הספרייה ובין גן־הילדים. אח"כ הוזמנו יונה רעזניק, ברכה קאמעניעצקי ועוד מורה מבריסק ללמד בשכר וגן־הילדים נהפך לבית־ספר. בשנת 1919,

מחזור ראשון של בית הספר האידי (פירוט השמות בעמ' 56)

מחזור ראשון של בית הספר האידי (פירוט השמות לתמונה בעמ' 55)

שורה ראשונה מימין לשמאל: 1. סוניה ספיר 2. לייזר פינצ'וק 3. משה ספיר 4. חשקה גרייבסקי 5. ראשה בייר 6. בילה גינשפרונג 7. רייזל רובינשטיין 8. רחל ליסיצקי 9. אברהם קובל

שורה שנייה: 10. רבקה קובל 11. חוה טקץ' 12. ליבה פודורובסקי 13. ניומה פרידנשטיין 14. בשקה פיסצ'קי 15. גדליה פומרניץ 16. חנה וולנסקי 17. שרה ברקוביץ 18. לאה כגן 19. פלטה בוקשטיין 20. חייקה חומסקי 21. מנה מינקוביץ 22.פייגל פלדמן

שורה שלישית: 23. הודקה בוקשטיין 24. אידה סובינסקי (מורה) 25. משה נימז'נסקי 26. לאה פרידמן 27. שרה בוקשטיין 28. איצל פומרניץ 29. בלהה ליסקר 30. לאה גרשגורן 31. הניה זמוחובסקי 32. חנה פודסטרויצה

שורה רביעית (מורים וחברי הועד): 33. מאיר ברמן (מורה) 34. ברוך לייזר יבלוניץ (ועד) 35. פרידשטיין (מורה) 36. יוסל גוברמן (ועד) 37. לייבל מולודובסקי (ועד) 38. שלמקה וינשטין (ועד) 39. מרים לוינסון (ועד) 40. מאיר פודסטרויצה (ועד) 41. יונה רזניק (מורה ומנהל בית־הספר) 42. בלה ויניקובה (מורה) 43. ליבל קפלן (מורה) 44. אהרון צפנת (מורה)

שורה אחרונה: 45. זליג פומרניץ 46. ישראל שוורץ 47. אליה פלדמן 48. רייזל גרייבסקי 49. רבקה נומרז'נסקי 50. אסתר קרוניק 51. יצחק אליה ברוורמן 52. לייבל וולובלסקי 53. אהרון זקהיים 54. משה פרידמן

החוג הדרמטי בבית־הספר "האידי"

מימין לשמאל עומדים: 1. משה קובל 2. יוסף בלונצ'יק 3. זונדל־קובל 4. ניסל טקץ 5. הרשל כגן 6. שלמה קמוניצקי 7. משה נוביק 8. מאיר פודסטרויצה 9. לייבל ביאן 10. שילם כגן 11. זלטקע ווינשטין 12. אליה טקץ

שורה אמצעית: 13. אליה שפטן 14. אלי־מוטה בוקשטיין 15. חייצה יהלום (זקהיים) 16. זליג זקהיים 17. גוטה שפטן 18. שלמה וינשטין 19. חוה סגל 20. ויכנה בוקשטיין 21. הרשל קרוניק, שורה קידמית: 22. ווה וינשטין 23. בילצה ליסקר 24. רבקה קובל 25. משה פרידמן 26. רחל גרבר 27. יעקב זקהיים 28. בילקה צסלר 29. שייע קובל.

תחת השלטון הפולני, סייעו לבית־הספר הג׳וינט ויוצאי ברזה בארצות־הברית.

התמיכה מחו״ל, שממנה נהנתה רובה של האוכלוסיה היהודית, הופנתה במיוחד לעזרת הילדים. הם קיבלו בביה״ס ארוחת־בוקר וארוחת־צהרים. גם את שכר המורים שילם הג׳וינט. בברזה היו שני בתי־מרחץ, ואחד מהם הפך בזמן הכיבוש הגרמני אורווה לסוסים. ועד העזרה, שחילק את הסיוע האמריקאני, החליט לשקם את הבנין ולשכן בו את בית־הספר. הדבר בוצע בעזרת הג׳וינט. חמישה חדרים הוקצו לבית־הספר, ועוד שני חדרים לתלמוד־תורה, שנשאר ללא בניין, לאחר שריפת בתי־המדרשות. בבית־הספר לימדו אידיש, פולנית ועברית לפי השיטות של הימים ההם.

בשנת 1922 הונח היסוד לבית־ספר עברי. הציונים הביאו מורים, ואלה לימדו תחילה את הלשון העברית בשיעורים פרטיים. כשגדל מספר התלמידים, תבעו הציונים בנין מיוחד לבית־הספר העברי. כיון שהתלמוד־תורה עבר לבנין שתרמה מערע יאכעס, התפנו 2 החדרים. מצד אחד תבע אותם בית הספר האידי, ומצד שני בית־הספר העברי. הושגה מעין פשרה, ולפיה קיבל בית־הספר האידי מחציתו של חדר אחד, ובית הספר העברי קיבל חדר וחצי.

עסקני בית־הספר האידי שלמקה וויינשטיין, גאטל פיסעצקי, מאיר פאדאסטראויצע, ניסל זאקהיים, שהיו חברי ה״בונד״, ונפתלי לעווינסאן, אליהו־מאטיע באקשטיין, יהושע קאפלען, ניאמע שפירא, יחיאל סאלניץ, שהיו אנשי ״השמאל״, החליטו להכליל את בית־הספר ברשת החינוך האידי (״צענטראלע יידישע שול ארגאניזאציע״). רשת זו תמכה בבית־הספר. ליד בית הספר הוקמה להקת שחקנים. הלהקה היתה עורכת הצגות, וההכנסות שלהן כיסו חלק מן התקציב של בית־הספר. כן אירגן בית־הספר מקהלה של ילדים ומבוגרים בהנהלתו של לייבל קאפלאן. המקהלה וגם הלהקה היו עורכות נשפי־הצגות בהצלחה מרובה.

בית־הספר העברי התפתח ונכלל ברשת מוסדות החינוך של חברת ״תרבות״. לימים התרחב המוסד ופעל בשני מבנים נפרדים. דבר זה הכביד על התלמידים. עסקני בית־הספר, יהושע זאלצמאן, הענאך ליסקאווסקי, משה גאלדשטיין, פיוול יאוועד ואחרים, החליטו להקים בנין משלהם. נרכש מגרש ברחוב גמינע, ובשנת 1934 הוקם בנין נאה עם אולם להצגות. הנוער היה מאורגן בתנועות שונות כגון בהשומר הצעיר ובבית״ר. חיי הנוער היו מתרכזים לאחר סיום הלימודים מסביב לבית הספר האידי או העברי. ההצגות והנשפים שאורגנו היו מרשימים. הם תרמו הרבה להרמת קרנה של העיירה, והוציאו לה מוניטין. המורים של כל אחד מבתי־הספר היו נוהגים לבקר בהצגות של בית־הספר השני. היו הורים שהיו נוהגים לשלוח את הנערים לבית־הספר העברי ואת הנערות לבית־הספר האידי.

כך נמשכו החיים בעיירה עד לשואה, וסמלי הדבר ששני בנינים בלבד נשארו שלמים מכל בניני העיירה, הלא הם בניני בתי־הספר האידי והעברי, שלא ניזוקו כלל. הבנינים שלמים אבל ריקים...

כאשקע גראיעווסקי — קאוואל

הגזירה על בית־הספר העממי "האידי" בקרטוז־ברזה

בשנת 1934 גזרו שלטונות פולין גזרות קשות על בתי הספר בפולין שלשונם אידיש. המגמה היתה לחסל בתי ספר אלה. גורל זה לא נמנע מבית־הספר האידי בברזה. ארבעה בתי־ספר היו בעיירה: תלמוד־תורה, בית ספר עברי "תרבות", בית־ספר אידי, שהשתייך לצ.י.ש.א ובית־ספר פולני עממי. בית־הספר האידי היה המסודר ביותר והנאה ביותר. הדבר הושג הודות למסירותה הרבה של האוכלוסיה היהודית כולה. רמתו הגבוהה של בית־הספר היתה לצנינים בעיני השלטונות.

יום אחד, לפני סיום שנת הלימודים, הגיעה ועדה מטעם שלטונות־החינוך האיזורי בבריסק וקבעה, כי הבנין אינו מתאים עוד לבית־הספר, ואם לא ישפצו את החדרים, לפי הוראות השלטונות, עד לשנת הלימודים הבאה, לא יינתן רשיון לבית־הספר להמשיך בהוראה.

האוכלוסיה נזדעזעה ופנתה למרכז ארגון בתי הספר האידישאיים בפולין (צ.י.ש.א). המרכז היה טרוד בגזרות דומות על בתי־ספר רבים במדינה, והשאיר את גורלו של בית־הספר בברזה בידי העסקנים המקומיים.

באסיפה גדולה שכינס ועד בית־הספר הוחלט להמשיך לקים את בית־הספר ויהי מה. נבחרה ועדת־בנין, שהחליטה לגייס ימי־עבודה וחמרים ללא תמורה. פועלים רבים תרמו ימי־עבודה. נגרים התקינו את הדלתות והחלונות. מסגרים עשו את מלאכתם בהתנדבות. בעלי־העגלות הובילו לבנים וחמרים אחרים, ואנשים רבים תרמו לפי יכולתם להצלת בית־הספר. אפילו ילדי בית־הספר גוייסו לעבודה, ועבדו קשה בחומר ובלבנים.

חדשי החופש הם שניים בלבד, ועיקר העבודה, שנעשתה כולה בהתנדבות, בוצעה בשעות הערב והלילה, כאשר בעלי המלאכה היו חוזרים ממלאכתם הרגילה. הם עבדו עד למחצית הלילה, והתלהבותם של העושים במלאכה היתה גדולה. עם סיום העבודה נערכה חנוכת־הבית בניצוחו של שלמה וויינשטיין, שריכז את כל פעולות הבנייה והשיקום. במסיבה החגיגית נערכה "שרשרת", שפירושה, אדם תורם סכום כסף ומזמין אנשים אחרים לעשות כמעשהו. כך נאספו 8000 זלוטי, שנועדו לרכישת רהיטים ואביזרי־הוראה.

משלחת בהרכב ש. וויינשטיין, נ. זאקהיים וניאמע שאפירא יצאה לורשה כדי להזמין את נציגי השלטונות לבדיקת הבנין המשופץ. ואכן, נציגי השלטונות ומרכז צ.ו.ש.א. הגיעו לעיירה, בדקו והתרשמו. בא־כח השלטונות בירך את העסקנים וציין כי במשך זמן קצר נעשתה עבודה רבה כל כך, וחתם באותו מעמד על הרשיון הדרוש לבית־הספר. הידיעה עשתה כנפים בכל שכבות האוכלוסיה והעיר ברזה צהלה ושמחה. לצערנו — לא לזמן רב.

בית־הספר האידי - תלמידים ומורים

נוער ברזאי שלמד בבתי־ספר על יסודיים מחוץ לעיירה

עומד בראש הפירמידה: 1. ?

מימין לשמאל שורה שנייה: 2. ראובן זלצמן 3. אמה קפלן 4. דב ליסקובסקי

שורה שלישית: 5. יונה רזניק (פומרנץ) 6. ? 7. בריינצע רשינסקי 8. מרדכי קליניצקי (מפרוז'ני)

שורה רביעית: 9. אתי גלר 10. לאה פרידנשטיין 11. ?

משה ברנשטיין

ואלה אזכרה

שלוש דמויות שחיו בקרטוז־ברזה השפיעו עלי רגשית ורוחנית, ואני נושא את זכרן באהבה.

הצייר מאיר ברמן. מורה ומחנך דגול, היה אימפרסיוניסט מובהק. הרבה לצייר נוף ואדם של קרטוז־ברזה ושל סביבותיה. בימי מלחמת העולם התגלגל אל ביאליסטוק ושם חלק את גורלו עם יהודיה.

הקומפוזיטור **לייבל קפלן**. מוסיקאי ומנהל מקהלות. אף הוא מורה ומחנך דגול. יצירותיו המוסיקליות היו פיוטיות ומלאות רגש. את ימי המלחמה עשה בקרטוז־ברזה ויחד עם יהודיה נהרג בידי הגרמנים.

החזן ברל שטוקר. בעל תפילה מרשים. בקול הטנור האדיר שלו הרעיד לבבות ועשה רושם עז על שומעיו. שמעו הגיע עד לארצות מערב אירופה ואמריקה. בשנת 1935 עלה לישראל וכאן נפטר.

תהא נפשות הנ״ל צרורה בצרור החיים עד עולם.

תזמורת מנדלינות

מימין לשמאל שורה ראשונה למעלה: 1. דבורה ברמן (רפפורט) 2. אסתר רַשֶׁם 3. לייזר ברמן 4. שמעון גוברמן 5. נייחה שוורץ

שורה שנייה: 6. רחל גרבר 7. ? 8. לייבל קפלן 9. פשקה דרזנר (שפירא) 10. צירל אלכסנדרובסקי 11. אברהם רזניק

שורה שלישית: 12. זיסל גרשגורן 13. מינה קפלן 14. אסתר מילר 15. לאה פרידנשטיין 16. זלטקה וינשטיין

שורה רביעית: 17. שילם כגן 18. אטיה גֶלֶר 19. לאה קסירסקי 20. אֶמה קפלן 21. הרשל פרידמן

צפורה ברנר

העיירה שלי

קיץ. אנחנו, חבורת ילדים, היינו מטיילים לעתים קרובות בין חורבותיו של המבצר העתיק — מינזר הקרטוזים. מטיילים ומחפשים אוצרות מתחת לאבנים המכוסות צמחי־בר, ובין שברי הלבנים המגודלות אזוב. כל אבן מבריקה שמצאנו, כל שבר זכוכית צבעונית, נראו בעינינו כאבנים יקרות.

בערבי החורף, לעת חנוכה, בבית המחומם היטב, מרטו נוצות וטיגנו ׳גריוענעס׳ (פצפוצי שומן) מהאווזים המפוטמים. אותה שעה הקשבנו אנו, הילדים, למעשיות אודות המינזר של ׳האחים הקדושים׳ — הנזירים הקרטוזים, אשר בנו את המינזר במאה השבע עשרה, בזמנו של הנסיך סאפייה. המינזר היה משמש אז, בו בזמן, גם כמיבצר, עם מגדלי שמירה וחומות גבוהות סביב. קירות המינזר מבפנים — היו מצופים שיש ממורק. הרצפות היו עשויות פסיפס יפה, צבעוני. ריהוט מקסים, תמונות מרהיבות עיין על הקירות. כלים נפלאים וכלי אוכל נהדרים היו להם, לנזירים. ואגדות לרוב הילכו אודות אוצרותיהם — זהב, יהלומים, אבנים יקרות.

במזג אויר נאה, אנו מחפשים שרידי אוצרות... אך בלילות אנו פוחדים להתקרב הנה, כי לאחר שנהרס המנזר, אמורים היו להתיישב בין החורבות שדים ורוחות. בחשכת הלילה הם זוחלים החוצה מתוך מחבואיהם, חודרים לבתי היהודים, ובמיוחד לאורוות הסוסים, ומריצים את הסוסים במחול שדים... כך סיפרו עגלוני העיירה.

כל המעשיות האלה מלוות אותנו בעודנו מסתובבים, סקרנים, בין חורבות המינזר, אבל נושמים אנו לרווחה כשאנחנו עולים אל האחו הירוק, המקיף את החורבות, ומסתכלים בסביבה היפה. סביב־סביב עצי ליבנה גבוהים, בעלי גזעים לבנים, מתולתלי נופים. ואמנם, מכל אלה — גם מן המינזר החרב, גם מן העצים — נולד שמה של עיירתנו קרטוז־ברזה, ובפולנית — ברזה קרטוסקה. אנו, היהודים, קראנו לעיירה, באינטימיות — ברזה.

העיירה שלי — בתי עץ עם גגות רעפים, ביניהם שנים־שלושה בנינים בני שתי קומות, כמה עשרות רחובות, ובתווך — רחוב רחב וארוך — הכביש המתחיל בוורשה ונימשך והולך עד מוסקבה.

תרזות, שיחי לילך ועצי שיטים, הצומחים בעיירה, ממלאים את האויר, לעת קיץ, בריחות שובי לב. אלונים עתיקים, עצי אדר, משליכים בסתיו את עליהם האדומים והצהובים, ונידמה שהם מכסים את האדמה בשטיח צבעוני.

הקיץ היה חמים בביתנו הישן. לעומת זאת היה החורף קר, עם שלג רב וכפור. בין שני אלה — גשמים. יצא לנו איפוא לבוסס בבוץ ברחובות הבלתי סלולים. גם מדרכות העץ, אשר במרכז העיירה, היו טובלים בבוץ. בערב חשוך צריך היה ללכת עם פנס, כדי לא לשקוע במדמנה... רק בשנות השלושים רוצפו חלקי רחובות אחדים על ידי אסירים, ממחנה הריכוז, אשר הוקם באותו זמן בעיירה שלנו. ואכן, בשל אותו מחנה הריכוז יצא שמה של העיירה שלנו לשימצה בפולין, ואף בחוץ לארץ.

הזכרנו את מחנה הריכוז — וחייבים לומר עליו מספר מילים.

ב־1934 חיקתה ה'סאנאציה' האנטישמית־פאשיסטית הפולנית, את 'אחיה לרעיון' שבגרמניה הנאצית השכנה, והקימה מחנה ריכוז. את הקסרקטין מימי הצארים, על בניניו, הפכה המפלגה למחנה ריכוז, וגם מבנה אבן קטן, בכניסה לעיירה, בו חנו לפני כן יחידות צבא, צורף למחנה. כל השטח מסביב הוקף בגדר קרשים בגובה של שלושה מטרים, ומשני עבריו — סבך של תייל דוקרני. גם את המיבנים עצמם שבו וגידרו בתייל דוקרני. בכדי להשלים את הדגם של מחנה ריכוז, בנו צינוקים, בחלקם מלאי מים, וכן הקימו מיבני עינויים אחרים. מכר, אשר 'איתרע מזלו' לטעום את טעמו של אותו מחנה, סיפר לי, שבשעת החקירות היו מענים את האסירים בצורה מזעזעת. לו עצמו יצקו שתן דרך האף. האסירים סבלו חרפת רעב. ערכו שם בכיכר תרגילי סדר לאין סוף — במזג האויר הגרוע ביותר. ועבודות הכפייה! הקימו שם תעשיית מרצפות ביטון, כדי לרצף את הכבישים ואת המידרכות. כמה קשה היתה מלאכת היציקה של המירצפות, וסחיבתם של לוחות הביטון לייעודם, וכל זה תחת מטר של מכות.

מלכתחילה היה המחנה מיועד לקומוניסטים, אשר נענשו לרוב — 'באופן אדמיניסטרטיבי', ללא מישפט. בחורים ובחורות יהודיים לא מעטים התגלגלו הנה, בגלל הפצת כרוזים קומוניסטיים, בשל תליית דיגלונים אדומים ערב האחד במאי, או בגלל השתתפות בהפגנות נגד המישטר. לעיתים, הושיבו כאן ספסרים ופושעים פליליים.

ראינו אותם, את אסירי המחנה, כאשר האיצו בהם לעבודת הריצוף בעיירה. קרועים ובלואים, בפנים נפולות... דרך אגב, בשעה שזירזו אותם לעבודה, חייבו אותנו לסגור את הוילונות לבל נראה מי נעצר, בכדי שלא נמסור לקרוביהם ולמכריהם. ומובן מאליו שנאסר עלינו לנהל כל סיג ושיח עם העצירים. לא פלא איפוא שהשם 'קרטוז־ברזה' הפך למושג: מקום בו בני אדם מושפלים, מעונים...

העצירים נשמרו על ידי מאות שוטרים, אותם שיכנו ממול למחנה הריכוז, בצידו השני של הכביש, בבתים שניבנו במיוחד לשם כך. השמועה אמרה שמספר השוטרים הגיע לחמש מאות. גם שוטרי חרש, שנודעו בשם 'רחרחנים', סבבו באיזור ושמו עין על המתרחש.

השוטרים הביאו 'שיגשוג' לעיירה. לחייטים, לסנדלרים היתה עבודה — תפרו מדים, מגפי קצינים. בחנויות המכולת הופיעו קונים, לא רק בימי השוק.

העיירה היתה ענייה ואילו הכפרים של הרוסים הלבנים שבאיזור היו דלים עוד יותר. האיכרים נהגו לפרק גפרור לארבעה חלקים. בעיירה היו מתלוצצים, שכל ביילורוס יש לו אוטובוס, כי על רגליהם נעלו, קשורים בחלבים מפישתן, כפכפי גומי, העשויים מצמיגים ישנים.

בדרך כלל היו האיכרים מגיעים לעיירה אחת לשבוע, ביום השוק, לקנות משהו ולמכור את תוצרתם. אותם איכרים שהיו להם נעליים, נשאו אותן קשורות על הגב, ונעלו אותן רק בהיכנסם לכנסייה, או לבית המרזח. בגדיהם היו, לרוב, ארוגים פישתן מעשה־בית, פרוות כבשים ומעיל איכרים ארוך, מטפחת דהוייה וכובע בלוי על ראשם.

במרכז העיירה, בשוק, עמדו דוכנים עם פירות, ירקות ודגים. האיכרים היו מביאים עצים למכירה בעגלות או במיזחלות. בשוק היו גם שורות מספר של חנויות זעירות יהודיות, למוצרי מזון, סידקית, לבדים ובגדים מוכנים, כלי ברזל וכלי בית.

יהודים, כחמש מאות משפחות, היוו כשני שלישים מתושבי העיירה שלנו. הנותרים — פולנים ורוסים־לבנים. בבתי היהודים וברחובות היתה האידיש — השפה השלטת. גם גויים רבים הבינו

ודיברו אידיש. בשבתות ובימי ראשון היו החנויות היהודיות סגורות. בימי ראשון סחרו בהן בכניסה האחורית.

הרכבת היתה מרוחקת מן העיירה. אמרו שהיהודים השפיעו, בשעה שהוקמה תחנת הרכבת, שזו תוקם בבלודניה, שהיתה במרחק של כחמישה קילומטר מקרטוז־ברזה, בכדי שלא להפר את מנוחת השבת...

היו בעיירה מספר משפחות אמידות למדי. השאר חיו חיי דוחק. קרה שגברים נדדו לאמריקה לבקש פרנסה, והשאירו את נשותיהם ואת ילדיהם לחסדי הבורא — ברעב ובמחסור. זכורני שהייתי מביאה חלה ומצרכי מזון אחרים למשפחה נצרכת כזאת, ומניחה את הדברים בחשאי על חלונם...

היהודים בעיירה עסקו במסחר זעיר ובמלאכה — חנוונים, חייטים, סנדלרים, נפחים. היו גם חשמלאי אחד ושען אחד. כמה יהודים החזיקו, באורוות שבחצרם, בהמות ועיזים. עיבדו גם גינות־ירק. תוצרת החלב והירקות שלהם הקלו את מצבן של משפחות רבות.

כמעט ולא בנו בעיירה. לכן, היה קשה מאד לזוגות הצעירים להשיג דירות. זוגות נשואים נאלצו לגור יחד עם הוריהם. כבכל העיירות בפולין, ליטא ובסרביה, לאחר מלחמת העולם הראשונה, פרחו גם בקרטוז־ברזה חיי חברה ותרבות יהודיים תוססים. יהודים הצטיינו תמיד בתחושה ערה לצרכי אחיהם, והקימו מוסדות סוציאלים לעזרת נזקקים. בברזה היו: ׳לינת הצדק׳, ׳קופת גמילות חסדים׳, ׳איגוד נשים לעזרה סוציאלית׳, ׳בנק עממי־שיתופי׳ ובית חולים. מיותר להדגיש חשיבותם של מוסדות אלה.

יהודים דאגו מאז ומתמיד לחינוך הילדים. פעלו אצלנו, איפוא, בית ספר ׳תרבות׳ בעברית ובית ספר בן שבע כיתות באידיש. היתה ספריה יהודית. כמובן שהיו גם ארגונים פוליטיים, מימין ומשמאל. היתה תנועת נוער ״החלוץ״, והיתה בית״ר. היו אוספים כסף לקרן הקיימת, ולמטרות ציוניות אחרות. הפלג האידישאי הקים, בנוסף לבית ספר, מקהלה, תיאטרון חובבים, בו היו הורי פעילים בארגון ההופעות, וגם השתתפו בהם. בהיותי תלמידת בית הספר האידי, השתתפתי בהצגות התיאטרון ושרתי במקהלה.

רחוב בעיירה — מימין בית־הכנסת ״ד׳גבירים״

גם ליהודים החרדים, לא פחות מאשר לחילוניים, היה "עולם" משלהם, שסיפק את צרכיהם הרוחניים. ילדיהם למדו ב'חדר', ובתלמוד־תורה. בעיירה היו אחדים כאלה, בנויים עץ, ובתי מדרש. ממול לבית המדרש הקטן, ה'ישן', היה בית המדרש ה'חדש', בית המדרש של טבוליצקי, בית המדרש של בעלי המלאכה, ממולו — ה'שטיבל' של החסידים. בית המדרש של ה'חברה קדישא', היה בנוי יפה במיוחד, לא רחוק מן השוק. בית המדרש של ה'גבירים' — ברחוב העשירים.

ביום טוב היו גם המשפחות החילוניות, אשר שמרו על מסורת יהודית, הולכות להתפלל.

אף על פי שאינני בת למשפחה חסידית, נמשכתי דווקא אל ה'שטיבל' החסידי, והוא שמור בזכרוני. היתה סיבה לכך. יום הולדתי, ויום הולדתו של ברל'ה, אחי, חלו ב'שמחת תורה' בדיוק. החברים שלנו נהגו לבוא לביתנו, וכל אחד מהם זכה במתנה — דגל ובראשו תפוח ונר נעוץ בו. עם הדגלים בידינו היינו ממהרים ל'שטיבל' החסידי, שם היתה שמחה רבה במיוחד. שם שרו ורקדו. תמיד התבלט בשיריו ובריקודיו ר' אשר, אביו של הצייר הנודע משה'לה ברנשטיין, שהוא גם משורר. ציוריו של ברנשטיין משקפים את החיים היהודיים שהיו בעיירה, ואת אובדנם הטרגי. ציוריו הם כתפילת 'קדיש' לא רק לעיירה שלנו, ברזה, כי אם תפילת 'קדיש' לכל הקהילות היהודיות שנחרבו על ידי הרוצחים הנאצים.

וכך שר משה'לה ברנשטיין על עיירת הולדתנו בשירו: "ברזה, העיירה שלי":

הנה אני בא אליך, ברזה, העיירה שלי,
בעוד השחר רק מחויר לאט,
בא לשמוע כאן ניגון־גמרא של אבא,
עם שיר־הבוקר של הציפורים;
בא לשאוף ריחם של בוסתנים פורחים...
לכל מעיר אותי הזכרון:
לעשן עולה מארובה,
להמולה של עגלונים רותמי סוסים,
לאמהות טרודות השכם בבוקר במטבח
וליונים הומות על הגגות,
ליהודים הולכים מוקדם מאד לבית־מדרש
יראי שמים, אדוקים.
אליך, ברזה, אני בא בשעת־ליל מאוחרת.
שעה שהזוגות מטיילים לאורך כביש.
ללחשושים של נערים ונערות.
בגזוזטראות, בסבך עצים.
לרחובות, לסימטאות, שקועים בבוץ.
לנחל בזרמו — רוגע סביב העיר...
אליך, ברזה השרופה, אני בא.

בגעגועים וברעד
בוכה אני אל לילותי, ואל ימי,
את בכייך שלך, ברזה...

עיירת הולדתי האהובה, הבלתי נשכחת! עיירה ענייה, אך יפה. הגונה טהורה ומוסרית, שחיים יהודיים שורשיים פעמו בה עד לספטמבר 1939, כאשר גרמניה הנאצית התקיפה את פולין, והציתה את המדורה הנוראה של מלחמת העולם השניה. בלהבה זו אבדו שישה מיליון יהודים, והחיים היהודיים במזרח אירופה באו אל קצם.

היתה עיירת־מולדת, היתה קרטוז־ברזה היהודית, היתה ואיננה עוד...

(מספרה של פאני ברנר "די ערשטע העלפט לעבן" הוצאת י.ל.פרץ תל־אביב תשמ"ט 1989)

צעירים וצעירות מהעיירה

מימין: 1. בריינה רשינסקי 2. ניומה פרידנשטיין 3. אטיע גלר (פרידנשטיין) 4. ניחה שוורץ 5. לאה פרידנשטיין (שוורץ) 6. משה פרידמן

פנינה ראב (גולדברג)

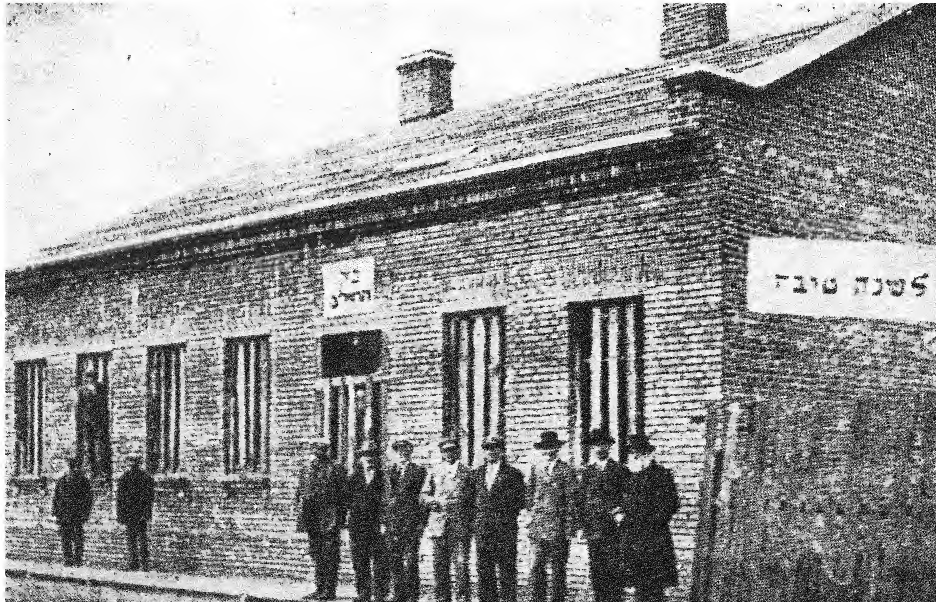
עיירתי

אני יושבת ורוצה לכתוב משהו על עיירתי קרטוז־ברזה, אך אינני יודעת במה להתחיל. אין לי ברירה אלא לעצום את העיניים, "לחזור" הרבה הרבה שנים אחורה ולהיזכר מה היה בעיירה.

אני רואה בעיני רוחי את כל העיירה, את הבתים, את הגינות, הרחובות ואת האנשים שחיו שם. כולם היכירו שם את כולם. הייתה זו עיירה יהודית טיפוסית אף שגרו בה גם רוסים וגם פולנים. האמת היא שהם לא הורגשו כיוון שגרו ברחובות צדדיים ולא ברחובות ה"ראשיים".

בעיירתנו לא היו לשכות "עבודה ורווחה" ובכל זאת היתה בה עזרה סוציאלית ועזרה הדדית ענפה. היה בעיר מוסד "לינת צדק" מין "יד שרה" של ימינו, ואנשיו עסקו בהרבה מאוד מעשי חסד. למשל הם העבירו בסוף החורף קרח לאיזה מרתף חשוך ושם שמרו על הקרח, שמא איזה חולה יהיה זקוק לו... והם סיפקו מכשירים רפואיים קלים לחולים נצרכים.

הייתה בעיירה גם "גמילות חסדים" שהייתה מעניקה הלוואות בלי ריבית, וכיוצא בזה דאגה קהילת קרטוז־ברזה לפרנסות משפחות שלא היה להן מקור פרנסה. היה למשל שוחט זקן בעיירתנו ולו שתי בנות אלמנות ולשתיהן ילדים. השוחט מת והמשפחות נשארו ללא פרנסה.

בית־החולים ברחוב צרקובנה

מימין לשמאל: 1. דוד שץ 2. מאיר רשינסקי 3. אברהם שפירא 4. נפתלי לוינזון 5. מאיר פודוסטרויצה 6. זלמן זקין 7. גוטל פיסצקי 8. שייע זריצקי 9. יששכר אהרונוביץ 10. חיים אפשטיין

דאגו אנשי ועד העיירה שנכד השוחט, שהיה עוד בחור צעיר, ילמד שחיטה ויהיה שוחט העיירה כדי שיוכל לפרנס את שתי המשפחות. הנה עוד דוגמה: רצו שלרב המקומי תהיה הכנסה קטנה נוספת. כיצד? הוחלט ששמרים לא ימכרו בשום חנות מכלת, ורק הרבנית תהיה רשאית למכור אותם ולהרוויח עליהם כמה פרוטות.

ארבעה בתי ספר היו בעיירה שלנו: אחד פולני שהממשלה מימנה ושלושה יהודים. אחד אידישאי, אחד תלמוד תורה ואחד עברי ושמו "יבנה" (תרבות). נוסף על אלה היו לומדים בבתים פרטיים. למורים ב"חדר" קראו רבי. ה"רבי" היה מלמד קרוא וכתוב. לבית הספר הפולני לא שלחו היהודים כמעט את ילדיהם אף שזה היה בחינם. כמעט כל היהודים שלחו את ילדיהם לבתי הספר העבריים והיהודיים, כל משפחה לפי השקפותיה. לכל בית ספר היה ועד ציבורי עם אנשים תומכים משלו. היה על הועד לדאוג לעניני המורים, למזכיר, לעובדי הנקיון לתשלום משכורתיהם, ולעניני התחזוקה השוטפת. כמובן שבבתי הספר שילמו התלמידים שכר לימוד.

היו לנו בעיירה גם ארבעה בתי כנסת, וכן בית מרחץ ומקוה. עתה, כשאני חושבת על כל זה פשוט אינני יכולה להאמין שאנשי העיירה טיפלו בכל כך הרבה "מוסדות" ובעיות, והכל ללא שכר וללא תמורה, כמו שאומרים בימינו "בהתנדבות".

בזמנו לא הבנתי ולא ידעתי להעריך את מרצם ואת עבודתם המסורה של אנשי העיירה שלקחו על עצמם, ללא שום תמורה, את הניהול השוטף של כל המוסדות האלה, אבל כעת אני מודעת לכל הדברים הגדולים שהאנשים האלה עשו.

אינני זוכרת, ואולי אף פעם לא ידעתי, מי היו האנשים שניהלו את כל אלה, אך אני מרגישה חובה שעלי להודות להם בשמי ובשם כל בני העיירה שעוד קיימים, בתודה רבה רבה על מפעלם!

הכותבת בעת עלותה ארצה — (תמונת פספורט 1936)

מימין: פנינה גולדברג (ראב), האב ישראל, האח חיים והאמא ינטה

מנהגים ופולקלור מקרטוז־ברזה

אוסף המנהגים והפולקלור המובא להלן הוא מתוך ה״כתבים הפילולוגיים״ (פילאלאגישע שריפטן) של המכון היהודי המדעי (י.וו.א.) בווילנה, משנת 1928. מובא שם מחקר של ח׳ חיות על ״אמונות ומנהגים בקשר למוות״. המחקר נעשה על יסוד משאל שנערך בין תלמידי הסמינר האידי למורים בוילנה בשנת 1925. 23 תלמידים השתתפו במשאל וביניהם קאוואל וגרייבסקי מקרטוז ברזה. מתוך אותו מחקר מובא להלן החומר הנוגע לקרטוז ברזה:

בגלל האמונה, כי נשמות שוכנות באשפה אסור להגיד: ״בביתך מוטלת הרבה אשפה״. אמירה כזו תביא, חלילה, להפחתת מספרי האנשים בבית...

קללה: שהאדמה תפלוט את עצמותיך.

מי שנולד בשבת מת בשבת (לפי מקור בגמרא).

מלאך־המוות הוא מלאך שחור ולו אלף עינים.

כלבים נובחים — מלאך המוות בעיר. יש מיד להפוך את הנעליים ולהפוך את הכוסות (פרפרזה על מאמר תלמודי).

עורב עומד על גג הבית — סימן רע.

פרות גועות — סימן לשריפה.

סימן רע כאשר תרנגולת קוראת. יש למדוד עם התרנגולת את שטח הבית עד לסף. אם הזנב נושר על הסף — יש לקצצו. ואם הראש נושר — יש לשחוט את התרנגולת, ובשרה אסור באכילה.

אם נדמה לאדם כי קוראים בשמו ומתברר כי איש לא קרא לו — הרי זה סימן כי הוא על סף המוות.

אם הבית במקום שבו היה בעבר יער — ימותו בני הבית.

סימן רע כאשר מאבדים טבעת. סימן טוב — כאשר מוצאים טבעת.

ניתן לנחש את העתיד לפי השלהבת של גפרור. את מזג־האויר היו מנחשים בעבר לפי העשן והאש, אחר כך גם את גורלו של האדם. היום מנחשים את מזג האויר של יום המחרת באמצעות גפרור בוער. אם הגפרור נשרף ונשאר שלם — סימן שיהיה יום נאה. אם הגפרור מתפורר — סימן שיהא מזג אויר סוער.

אסור להתגרות בצל, הוא עלול לבוא בלילה ולסטור על הפנים.

אם מת נותן משהו לחולם חלום — הרי זה סימן כי החולם יאריך ימים.

שינוי שם החולה — סגולה להחלמתו.

אפשר להציל חולה קשה אם ״תורמים״ לו שנים, אך מספר השנים ינוכה מחיי התורם...

אם החולה הגוסס מחטט באפו או נושך את ציפורניו — סימן כי חלה הטבה במצבו.

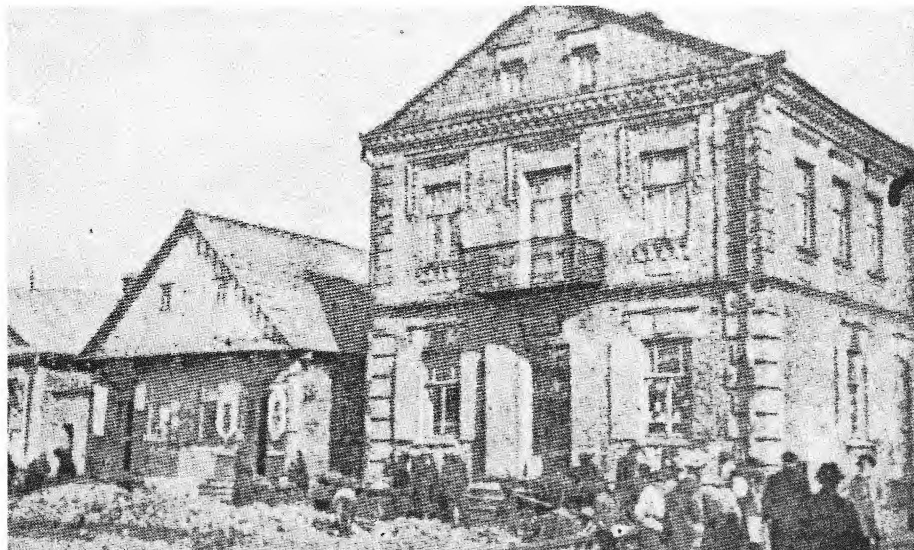
אפשר להעיר לחיים אדם מת על ידי קריאת שמו שלוש פעמים. אך המת־החי לא יאריך ימים ויש גם לחשוש מפניו. לכן, מוטב לא להעיר אדם מת...

אסור להראות באצבעות על הכוכבים, ואם עושים כך שלא במתכוון יש לנשוך עמוק באצבע.

אסור להצביע על השמים, ואם עשה כך הרי שיש לנשכו (בעיקר ילדים).

טוב למות ביום השישי. לכל הפחות פטורים מגיהנום במשך יום השבת.

צדיקים מתים בחודש אלול.
כאשר אדם מת ובביתו מצויים אנשים רבים, עליהם לעמוד בשתי שורות כדי לפנות את הדרך למלאך המוות, כמו לפני כלה, להבדיל. אסור לילדים להמצא בבית.
כל כמה שמדליקים יותר נרות מסביב למת — כן ייטב לו.
יש לשפוך את המים שמטהרים בהם את המת הרחק ממקום ישוב. את הכלים יש להדיח היטב.
אסור לכרסם את החוט שתופרים בו את התכריכים.
רק נשים זקנות תופרות תכריכים.
על תכריכי המת מלבישים קיטל (חלוק לבן) או טלית.
כאשר מת מוטל בבית, יש להפוך את כל הכסאות ולשבת עליהם כשהם הפוכים.
מסוכן להסתכל בחור של מחט כאשר מת מוטל בבית, כי אפשר לראות בעדו את השטן או את מלאך המוות.
מלאך המוות משרה את סכינו במים המצויים בשלושה בתים מסביב למת. לכן כאשר המת מוטל על האדמה, יש לשפוך את המים בשלושה בתים של שכנים: בשני בתים בשורה של בית הנפטר, ובבית אחד ממול. אם אין יהודים ממול, צריך השכן הגר בבית סמוך לשפוך את המים.
אם המת מוטל במשך יום שלם, שמים על בטנו מטבע של נחושת, לחם ומלח. אם צפור באה לאכול את הלחם הרי או שהנפטר מת מרעב ונשמתו באה לאכול, או שנשמתו באה בלבוש ציפור לשמור על המת. אם מטים אוזן לסף החדר, שבו מוטל המת, שומעים את תחנוני המת למחול לו על חטאיו. אך השומע ימות מיד. לכן אין מטים אוזן.
את המת נושאים על כפים אם בית־העלמין אינו עולה על שתי וירסטאות אך במה דברים אמורים? בסתם מתים, אך צדיקים נושאים כפים אפילו מרחקים גדולים.
אם מתים שני צדיקים ביום אחד — תוקעים בשופר.

המבנה הדו־קומתי העשוי מלבנים אדומות בשוק (רכוש משפחת פומרניץ)

קורעים ״קריעה״ בבית המת, כאשר הקורע עומד מצד אחד של המת והאבל — מצדו השני. קדיש אומרים על־פי־רוב כבר בבית העלמין.
כאשר מתה כלה לפני חופתה אך לאחר שהכינה את שמלת החופה, מלבישים אותה בשמלת החופה ושמים עליה את הצעיף (״גערעליאנדע״). אם לא הספיקה להכין את שמלת־החופה מסתפקים בצעיף.
כאשר מת ילד קטן מוציאים את גופתו מהחדר מבעד לחלון, כדי שלא ימותו הילדים האחרים. אסור לשום אדם חי לעבור בחלון, העובר — ימות מיד.
לאחר שחוזרים מבית־העלמין אין להכנס מיד הביתה, אלא יש להוציא מים החוצה, ועל המוציא להעמיד את הכלי על האדמה. אסור להעביר את הכלי לאדם אחר. לאחר נטילת־ידים הופכים את הכלי וכל אחד לוקחו מן האדמה. את הידים יש לנגב בחומר שאין בו שימוש חוזר: כותלי־הבית. אך אם מנגבים במטפחת — אסור להשתמש בה שנית.
לפני השינה מטאטים את הרצפה כיוון שבלילה מבקרים מלאכים, והבית צריך להיות נקי.

מסיבה משפחתית אפשטיין — שוורץ

שורה ראשונה מימין לשמאל: 1. זיסל פודסטרויצה 2. שמרל רזניק 3. ? 4.שמואל לוין

שורה שניה מימין לשמאל: 5. הבת של מירום 6. ברוך לייזר יבלונוביץ 7. גולדה לוין 8. מרנישה פודסטרויצה 9. סעדיה רזניק 10. אסתר גלזר 11. אברהם יהלום 12־13־14 שלוש בנות קרובי אסתר שוורץ 15. קופרמן מבריסק 16. הבת של מירים

יושבים מימין לשמאל: 17. דודל 18. ביילטשה 19. אסתר שוורץ 20. לייבל אפשטיין 21־22. דודה ועוד קרובה מפינסק 23. רייזל זונשיין

שורה תחתונה מימין לשמאל: 24. ברוך שוורץ 25. סעדיה גלזר 26. ? 27. פסל שוורץ 28. יעקב גלזר 29־30. קרובי משפחה של אסתר שוורץ

פרק שלישי: הפעילות הציונית

התפתחות הציונות בעיירה

עיירתנו קרטוז־ברזה התברכה בפעילות ציונית ענפה. בין צירי הקונגרס הציוני הראשון שכינס ד״ר בנימין זאב הרצל בבאזל ב-1897 היה תושב העיירה ושמו ארוטשיק. עוד לפני כן אהדו יהודי קרטוז־ברזה את פעולות חובבי ציון ותמכו בהן.

יש לנו עדויות בכתב כי כבר ב-1900 וב-1911 אספו ציוני קרטוז־ברזה כספים למען בניין ארץ־ישראל.

באותן שנים בערך, 1913, יצאו עולים מקרטוז־ברזה והיו בין מייסדי המושבה יבניאל בצפון.

הכמיהה לארץ היתה גדולה, ואילולי הגבלות העליה והסרטיפיקטים, היה מספר עולי קרטוז־ברזה לארץ־ישראל גדול מאוד. אף על פי כן עלו יהודי קרטוז־ברזה לא״י — ולו טיפין טיפין — במשך כל השנים.

בד בבד קיימו היהודים פעילות ציונית ענפה בקרטוז־ברזה. היה לנו בית ספר עברי של ״תרבות״ ושמו ״יבנה״. היו לנו ועד ציוני וועדים למען הקרן הקיימת לישראל, והיו לנו — כמובן — מפלגות ציוניות ובעיקר תנועות נוער ציוניות. חלק מבין בוגרי התנועות זכו ועלו לארץ ישראל. אגב, כמקובל אצל בני הנוער בכל התקופות ובכל הארצות גם נערי קרטוז־ברזה התלבטו לפעמים בין התנועות. לפיכך, בתמונות שבספר יימצאו רבים בתמונות **של יותר מתנועת נוער אחת.**

הועד למען הקרן הקיימת לישראל בקרטוז־ברזה

מימין לשמאל: 1. סוניה לובשבסקי (גולדברג) 2. קיילצ׳ה קרינסקי 3. נחמה יבר (אגוזי) 4. איצ׳ה פומרניץ, 5. אניוטה גרינברג (סמורוביצקי)

יושבים: 6. אברהם מינקוביץ 7. לייבל אפשטיין 8. איצ׳ה גולדברג

למטה: 9. מאשה שטוקר (אלישיב) 10. פייגל ליסיצקי (צפורה רדנר)

תעודת הרשמה של שלמה גרשהורן בספר־הזהב של הקק"ל ב־1913

קרטוז־ברזה למען בנין ארץ־ישראל בשנת 1911

בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה היה פופולארי מאד "הועד של אודסה", כפי שהיה מכונה אז, שעסק באיסוף כספים לתמיכה באיכרים יהודים ובבעלי־מלאכה בסוריה ובארץ־ישראל. מקום מושבו של הועד הזה היה באודסה, ובראשו עמד מנחם־מנדל אוסישקין.

השם הרשמי של הועד היה: "ועד החברה לתמיכת בני ישראל עובדי אדמה ובעלי־מלאכה בסוריא ובארץ־ישראל". נוסף על התרמות אישיות, נהג הועד — בתיאום עם הגבאים — להציב בערב יום הכיפורים בבתי הכנסת ובבתי המדרש — קערות, כדי שישימו בהן תרומות. ההכנסות התפרסמו בדין־וחשבון מיוחד. הנה מוצאים אנו בדין־וחשבון של שנת 1911 — כי בקרטוז ברזה נאספו בדרך זו באותה שנה 16 רובל ו־26 קופיקות. מובאת בזה רשימת התורמים:

בבית־המדרש של אליהו־יוסף טאבאצ׳ניק

על־ידי מ.ל. טאבאצ׳ניק

ישראל גרינברג	1.00 רובל
שלמה נוסבוים	0.50 "
משה טאבוליצקי	0.50 "
יעקב שחור	0.50 "
יצחק געשגארן	0.30 "
יצחק נאסאצקי	0.30 "
חיים־זלמן ברסלר	0.25 "
אברהם־יוסף אונטרמן	0.20 "
מרדכי־יחזקאל רוזנבלום	0.20 "
נחמן־דוד שחור	0.20 "
מאיר בראנסקי	0.20 "
משה פיטקובסקי	0.20 "
אייזיק ליפשיץ	0.20 "
יהודה פאטראק	0.20 "
נדבות קטנות	0.44 "

בבית־המדרש הישן

על־ידי שבתאי לעווענבוך

לייב סודאלובסקי	0.20 רובל
שבתי לעווענבוך	0.20 "
דוד מענדעליעוויטש	0.50 "
נדבות קטנות	1.23 "

בבית־המדרש דחברה קדישא
על־ידי שלמה גאנז

אליעזר בייזער	0.70 רובל
יעקב זאוויעצאוויטש	0.50 ″
נתן פינקל	0.20 ″
שמחה קריגר	0.20 ″
פנחס וואליוועצקי	0.20 ″
יצחק גאלפאנד	0.20 ″
יחיאל ברנאצקי	0.20 ″
צבי ביכאלטער	0.20 ″
שלמה גאנז	0.20 ″
נדבות קטנות	0.62 ″

בבית־המדרש דתהלים
על־ידי שכנא היילפערין 0.81 רובל

בבית־המדרש דשאסיי
על־ידי שלמה עפשטיין

דוד גרינוואלד	0.25 ″
אליה פישמן	0.20 ″
נדבות קטנות	1.35 ″

בבית־המדרש הקטן
על־ידי חיים קאוואל 0.36 ″

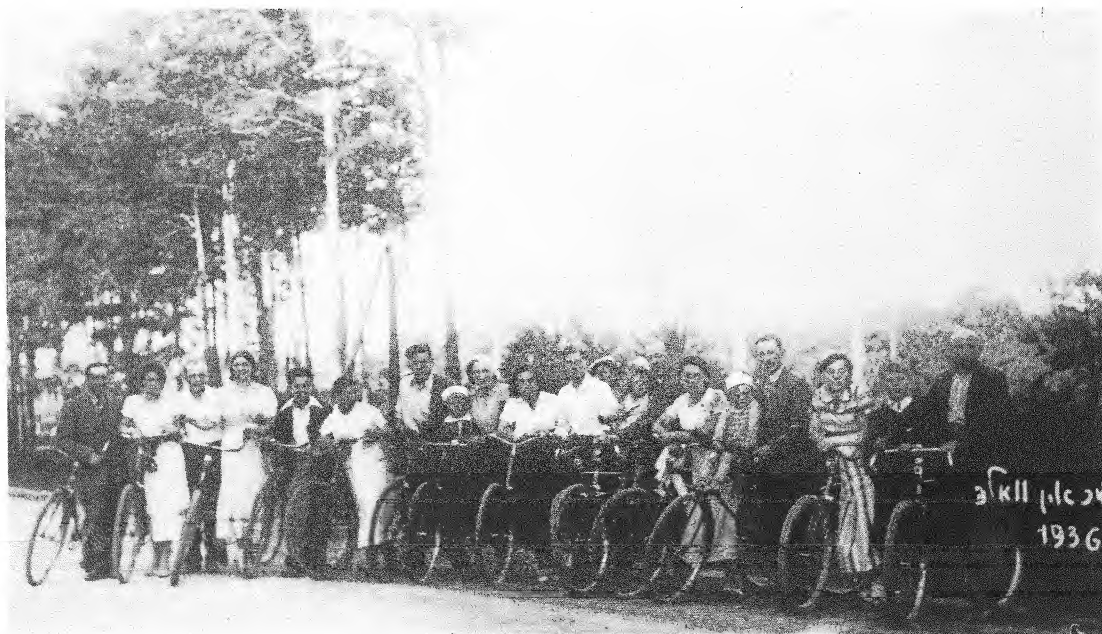
במנין יעקב פוטרמן
על־ידי חיים קאוואל

יעקב פוטרמן	0.20 ″
יוסף־ראובן פרידמן	0.20 ″
נדבות קטנות	0.21 ″

על הסטאנציע פאגאדינא
על־ידי אלטער בערמאן 1.74 ″

תלמידים עם מורים חוגגים את ל"ג בעומר ביער ברונו־גורה בשנת תרצ"ב (1932)

ל"ג בעומר ב-1936 ביער ברונו־גורה

מימין לשמאל: 1. ? 2. ? 3. ? 4. ? 5. ? 6. ? 7. יחס — מורה בביה"ס תרבות 8. תמרה אברמובין מורה ביה"ס תרבות 9. דינה סילצקי 10. ניומה פרידנשטיין 11. ? 12. שמואל גולדפיין 13. פעשקע דרזנר (פנינה שפירא) 14. יוסף פרץ מנהל ביה"ס תרבות 15. ? 16. שמערל רזניק.

קול־קורא אל האוכלוסיה היהודית בקרטוז־ברזה לפני הבחירות לקהילה ביולי 1928

קול־קורא של הרשימה הלאומית־ציונית — רשימה 5

אל האוכלוסיה היהודית בברזה!

אנו עומדים לפני מאורע חשוב בחיינו הציבוריים. אחרי שנים של הזנחה והפקרות, כאשר המוסדות שלנו היו מנוהלים על־ידי יחידים על דעת עצמם, או לא היו קימים בכלל — יש לנו עכשיו האפשרות לנהל את עניננו היהודיים על־ידי נציגות נבחרת ואחראית. זוהי הנהלת הקהילה, שיהיה עליה להסדיר את עינינו הדתיים, הלאומיים, התרבותיים והסוציאליים, לרפא את כל הנקודות הכאובות של חיינו היהודיים ולחזק אותם.

הקהילה צריכה להוות שלב בהתארגנות הכללית של העם היהודי, להתפתחותו לחיים בריאים ונורמליים, להווה טוב יותר ולעתיד מאושר, מלא אור. בגלל זה חייב כל יהודי לשקול היטב — מי יהיו שליחי הציבור שלו, שיהיו חדורי הכרה בנכונות המטרות שהזכרנו לעיל, ובעלי יכולת להגשים אותן.

מי שמביט על החיים היהודיים במשך עשרות השנים האחרונות, רואה כי התנועה הציונית על כל פלגיה — הפועלים, בעלי מלאכה, חנוונים, סוחרים — הפכה לאבן הפינה והיסוד של החיים היהודיים, ברוח העבר המפואר שלנו ובתקווה לעתיד טוב יותר לעמנו. רק לתנועה זו יש הכוח להלחם נגד כל הקשיים, וצעד אחר צעד לבנות ולחזק את קיומנו.

תוצאות הבחירות לסיים ולסנאט מלמדות שהרוב המכריע של האוכלוסיה היהודית בארץ הזאת הפקיד גורלו בידי נציגינו הציונים־לאומיים, הלוחמים על כבודנו הלאומי ועל האינטרסים החיוניים שלנו.

גם התנועה הציונית של ברזה פעלה בשנים האחרונות בשטחים שונים של חיינו, מהם בעלי חשיבות עליונה: במאמץ עליון הצלחנו להדוף ולשתק את ההתקפה של אנשי השמאל, אשר רצו להשתלט על עולמנו הקטן בברזה ולנהל אותו לפי טעמם.

פעילותנו התרבותית־לאומית גרמה לכך שגם אנשי הימין שלנו יתנערו מבורותם ויהיו מודעים לכך שנדרש עוד שיפור רב ברמתם. אלה הן רק התחלות — העבודה המאומצת עדיין לפנינו.

על כן פונים אנו אליכם: אחים!

אם רוצים אתם שיהיה מי שיגן על האינטרסים שלכם —

אם אינכם רוצים שילדיכם יתרחקו מכם ועמכם —

אם אינכם רוצים שילדיכם יגדלו מעוותים ואדישים לחיים —

אם אתם רוצים שילדיכם יהיו יהודים גאים —

אם אתם רוצים לתת יד לבנין הגדול שהולך ונבנה, אם אתם רוצים להיות שותפים לפריחה מחדש של עמנו ולהשקיע מאמץ, יחד עם בנינו הטובים והמסורים, ולהמנות על דור הבונים, דור התקומה של האידיאלים הגדולים שלנו —

הצביעו כולכם כאחד בעד הרשימה
הלאומית־ציונית
רשימה מס׳ 5

ועד הבחירות של הרשימה
הלאומית־ציונית
בקרטוז־ברזה

אליעזר אגוזי

פעילות ציונית בעיירה — ״בית־העם״

קרטוז־ברזה. עיירה קטנה. כמה אלפים תושבים בסה״כ. הציבור היהודי, שהיווה רוב בעיירה, התחלק לשני־גושים: חלק ציונים וחלק אידישיסטים. היו בעיירה שלשה בתי־ספר יהודיים ובית ספר ממלכתי פולני אחד. בית ספר ״תרבות״ שלמדו בו בעברית (מובן שהיה זה בית ספר ציוני), בית ספר אידישאי בניהול בונדאים ו״תלמוד תורה״, בית־ספר בהשגחת הרבנים מהעיר ברזה. אני למדתי בתלמוד־תורה אבל עוד לפני שגמרתי את למודי בבית הספר התקשרתי לתנועת ״השומר הצעיר״. כשהתבגרתי התחלתי לבקר ב״בית העם״ ששכן בביתה של משפחת טבוליצקי משה. על משה טבוליצקי, שהיה ממשפחה מכובדת, מספרים שבזמנים עברו היו בני משפחתו עשירים מאוד. על כל פנים על שמם היה בית כנסת ורחוב, וגם בית העם שכן בביתם. בביקורי בבית העם התיידדתי עם בני המשפחה שאף שהיו מבוגרים ממני, נעים היה לשוחח עמם. הם חנכו את ילדיהם לעליה לישראל, ואכן נמצאים שני הבנים שמואל ואליסף אתנו בארץ.

הועד של בית־העם

עומדים מימין: 1. ? 2. שמרל רזניק 3. סאניה גולדשטיין 4. משה טוכמן 5. מנחם פיטקובסקי

יושבים: 6. המורה ביאבלוצקי 7. יעקב גרוז׳לקה 8. זאב מינקוביץ 9. המורה ליבוביץ 10. סנדר ספיר

בבית העם התנהלה בערב הפעילות הציונית בכל התחומים. בלילות שבת ובמוצאי־שבת היו מתאספים הרבה חברים מבוגרים וצעירים אם ל״ערב שאלות ותשובות״ (קסטל־אוונד בלע״ז), אם להרצאות ע״י מרצים ציונים, ואם לפעולות אחרות למשל הפעילות למען קרן־הקיימת. הח׳ צפורה ליסיצקי היתה האחראית על הפעולות למען הקק״ל. היא היתה מארגנת בכל סוף חודש זוגות שהלכו מבית לבית לאסוף את הכסף מהקופסאות. הקק״ל ארגנה למשל יום פרח שהכנסותיו קודש לקק״ל. היא גם עמדה בקשר עם מרכז הקרן. אני רוצה לציין ולהזכיר כמה חברים פעילים כמו מאיר פודוסטרוצה, המורה מאיר שטיין, מנהל בית הספר העברי שלא היה תושב העיר, מנחם פיטקובסקי, משה טוכמן. כמו כן היה בעיירה סניף פעיל מאוד של החלוץ הצעיר בראשו עמדו מרדכי פומרנץ, יצחק מרדכי יבר, רחל ויעקב ברקוביץ חיים ויונה (טייבל) בייר. יונה עלתה ארצה בשנת 1936. הרבה מאנשי החלוץ עלו ארצה. אציין כמה מהם: שושנה יבר, משה שפיצקי ז״ל, אביגדור גולדברג ורבים אחרים.

נוער למען הקק״ל

מימין לשמאל: 1. יוסף בורגמן 2. מוטל ברלם 3. רחל ברקוביץ (גולדין) 4. מוטל סמורוביצקי

שורה אמצעית: 5. נחמה יבר (אגוזי) 6. פייגל ליסיצקי (רדנר) 7. ויסוקר 8. יצחק ניבורסקי 9. אניוטה גרינברג 10. הניה קליימן

שורה תחתונה: 11. יצחק מרדכי יבר 12. מוטל פומרניץ

פנינה ראב (פשקה גולדברג)

בית הספר העברי "יבנה" בקרטוז־ברזה

אני זוכרת היטב את ביה"ס העברי "יבנה" מיסודה של "תרבות" בקרטוז־ברזה, כיוון שלמדנו בו, גם אני וגם אחי.

בית הספר נוסד בשנת 1922. תחילתו ביוזמה של כמה מורים חובבי שפת עבר שהנחילו לתלמידיהם את הלשון העברית בשיעורים פרטיים. כשמספר התלמידים הלך וגדל דרשו נאמני החינוך העברי בקהילה שגם לבית הספר העברי יהיה בניין משלו, היינו כי יפעל כבית ספר לכל דבר. בימים ההם עבר ה"תלמוד תורה" בעיירה לבניין אחר. מתוך שני חדרים שפינה ה"תלמוד תורה" הוקצו חדר וחצי — וגם זאת לאחר משא ומתן מייגע וכמעט "מריבות"

הנחת אבן פינה לביה"ס עברי "יבנה" ממערכת "תרבות" בשנת 1930

מימין: 7 פועלי בנין עומדים מאחורי הקיר

8. מוטל סמורוביצקי 9. זליג רביץ 10. שמואל יהלום 11. יהודה בלצ'יק 12. מוטל פומרניץ 13. משה פרידנשטיין 14. נשען על צד ימין מנחם פיטקובסקי משמאל לשלט 2 נשים 15? 16. ? 17. סעדיה רזניק.

שורה שנייה בתוך מסגרת: 18. משה גולדשטיין 19. ? 20. שמעון ניידוס

שורה תחתונה: 3 ילדים 21. ? 22. ? 23. ? 24. אפרים ברישה 25. גרשון ניידוס 26. יחיאל אורבך 27. יהושע זלצמן 28. ? 29. ? 30. ? 31. בנאים לייבע צ'חנובסקי 32. יואל טקץ

— לביה"ס העברי "יבנה" מיסודה של "תרבות". כיוון שהחדר וחצי לא הספיקו נשכרה גם דירה ממשפחת שטוקר, והמוסד פעל בשני בניינים נפרדים. כשגדל עוד יותר מספר התלמידים נקנה מגרש ברחוב גמינה והוקם בניין חדש לבית ספר "יבנה" ובו — בין השאר — אולם להצגות.

נשף ילדים עברי

ביום ב' דחוהמ"ס 16/X בשביל ילדים,
במוצאי יו"ס 21/X בשביל הקהל המקומי

ערוך ע"י ביה"ס "יבנה" בקרטוז-ברזה

19 $\frac{16-21}{X}$ 24

פרוגרמה

— I. —

1) "צפירת התחיה" — היסנין לאומי — מקהלה.
2) באור ערך שמחת בית השואבה ושמחת תורה רביץ [מ"ז]
3) "אם יש את נפשך לדעת" — דקלום — צסלר
4) "למתנדבים בעם" — " — ברסלר
5) "העתיד" — " — ולצמן
6) הגולים—תמונה חיה; — בנערינו ובזקנינו — מקהלה
הגולים — — קבוצה
המשפחה—דקלום — רשינסקי, ברסלר, גירום, קרינסקי

— II —

1) הלים יעקב - תמונה חיה:
מלאכים עולים ויורדים — קבוצה
הארץ אשר אתה שוכב עליה — מקהלה
יעקב — נוביק [מ"ה]
2) שירים ומשחקים: א) הכיבה בוכה—תמונה — נוביק, קרבלניק, פוסרנץ, ליבשבסקית [מ"נ]
ב) הסנוגים — נוביק, קרבלניק, פוסרנץ, ליסקובסקי [מ"נ]
ג) ברלי הקטן—דקלום — ליסקובסקי
ד) סופלי-סוסוריסי — דנציג
ה) השקרן—דקלום — קסירסקיה [מ"נ]
ו) רבי קיש—משחק — ליסקובסקי, קרבלניק, נוביק, קרינסקי
ז) הנפחים—תמונה — ולבלסקי, נוביק, גלרברג, מסוצינסקי, רשינסקי, ולצמן, הילפרין, הילפרין
ח) עבודת האכר—תמונה חיה — מקהלה
הקוצרות — גרושלקה, קרינסקי, פוסרנץ, ויסוקר, שכוקר, רנדיק, סניף
הדשים — ולצמן, מסרוביצקי, פרידנשטין

— III —

יום השבת בבית יהודי—תמונה חית המשפחה: ולולסקי, צסלר, קליסן, רשינסקית, גרינברג משה, דנציג
המסליה של מעלה: גליזר, נביק, סינקובין, פיסקובסקית, גוסצקית מקהלה.
א) קבלת שבת, מלאכי שבת—
ב) קדוש, המשפחה
ג) שלש סעודות
ד) בין השמשות בבית הכנסת
ה) בבית
ו) זמן ערבית בבית—מארי דאברהם
ז) מוצאי שבת בבית, הבדלה, האב ישב ללמד גמרא, בוחן את התינוק בלימודו, אגרת המלאך
ח) נשא צללים — צסלר
ט) מלוה מלכה — אליהו הנביא — מקהלה
י) התקוה

תכניה — לנשף ילדים בבית הספר העברי "יבנה"

אינני זוכרת כי פגשתי אי פעם את אחי בחצר. ייתכן כי מפני שהמוסד בזמננו שכן בשני בניינים נפרדים. לעומת זאת זכור לי היטב כי הייתי מרבה לפגוש בחצר את בני דודי שמחה פרידנשטיין וחיים אלכסנדרובסקי. אגב, חצר אחת שימשה את בית ספרנו, "יבנה", ואת ה"תלמוד תורה". אף על פי כן תלמידי התלמוד־תורה לא יצאו מעולם — משום מה — בהפסקות אל החצר.

אני זוכרת את המנהלת מניה סרלין וכן אני זוכרת את המורים. לנגד עיני עוברים המורים פורטנוי, שטיין, ניבורסקי, זוברנר, צוקרמן, יפה, וורושילסקי וכן המורה חנה והמורה ליס. היו ודאי עוד רבים, אך אינני מצליחה להיזכר בהם.

לימים, כשנישאתי בארץ ונולדו לנו ילדים והם למדו בבתי־ספר בארץ, שמתי לב כי בעצם גם אנחנו — בבית־הספר העברי "יבנה" בקרטוז־ברזה — למדנו בדיוק במתכונת של בתי הספר העבריים בארץ. גם אנחנו דיברנו עברית בהברה "ספרדית", גם אותנו לימדו את כל המקצועות בעברית, גם אנחנו למדנו על חגי ישראל, גם אנחנו ציינו אירועים בהיסטוריה היהודית ובתולדות הציונות, גם אנחנו יצאנו עם קשת וחיצים — סמל לגבורת בר־כוכבא

כיתה בביה"ס תרבות

מימין לשמאל עומדים: 1. יצחק גולדברג 2. משה טוכמן 3. רבקה גרינברג (עצמוני) 4. פעשקע גולדברג (פנינה ראב) 5. שרה שושן 6. חנה פומרניץ 7. פנייה ניידוס 8. טֶמָה גרבר (תמר קרביץ) 9. יענטע שטוקער 10. הרשל סרלין

שורה שנייה יושבים: 1. שימשל גולדברג 2. המורה וורושילסקי 3. המורה ניבורסקי 4. המורה מניה סרלין 5. ? 6. המורה ז'וברנר 7. המזכיר מוטל פומרניץ 8. אברהם פוטק.

יושבים: 1. עובדיה רשינשקי 2. אברהם חריסקי

תמונת מחזור ביה"ס "תרבות" בשנת 1925 (פירוט השמות בעמ' 85)

תמונת מחזור ביה״ס ״תרבות״ בשנת 1925 (פירוט השמות לתמונה בעמ׳ 84)

שורה ראשונה עליונה מימין לשמאל: 1. ? 2. ? 3. ? 4. ? 5. ? 6. ? 7. ? 8. שמואל טבוליצקי 9. מוטל מיליקובסקי 10. שמואל גרבר 11. דב ליסקובסקי 12. יוסף נוביק 13. יוסף דנציג 14. ? 15. ? 16. משה גרינברג 17. ? 18. ? 19. יצחק גרבר 20. ? 21. ? 22. ? 23. ?

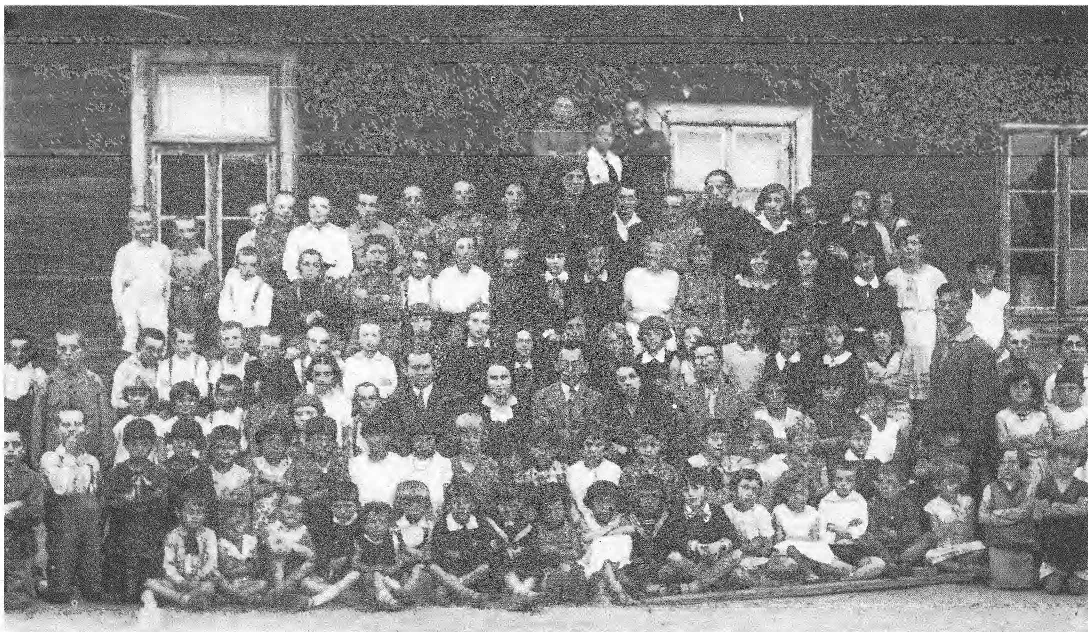
שורה שניה: 1. ? 2. ? 3. ? 4. ? 5. יצחק מרדכי ובר 6. ? 7. ? 8. ? 9. ? 10. מוטל סמרוביצקי 11. ? 12. ? 13. אליהו ברסלר 14. מוטל פומרנץ 15. יצחק גורז׳לקו 16. יפה ליסקובסקי 17. רוזה רשינסקי 18. שיפרה אשרוביץ 19. שרה ליסוצקי 20. ? 21. שושנה יבר 22. קיילה בת גרשון ניידוס

שורה שלישית: 1. אביגדור גולדברג 2. אברהם מינקוביץ 3. ישראל זלצמן 4. שמעון רשינסקי 5. ? 6. ? 7. ? 8. ? 9. חנה נוביק 10. ? 11. מיטה ביזר 12. ? 13. ? 14. ? 15. ? 16. ? 17. ? 18. פייניה ניידוס 19. פולה קרבלניק 20. ? 21. שינה פיטקובסקי 22. ? 23. חיה רביץ 24. ? 25. ?

שורה רביעית: 1. ? 2. ? 3. רחל נוביק 4. שרה דנציג 5. ציפה פומרניץ 6. ליסקר מזכיר ביה״ס 7. גולובוצקי (מורה) 8. ? 9. ? 10. לייבוביץ (מורה) 11. קצנלבוגן (מורה) 12. ? 13. קיילה בת שמעון ניידוס 14. אניוטה גרינברג 15. מאשה שטוקר 16. ? 17. שרה גורז׳לקו 18. אטקה ברסלר 19. סוניה גלזר 20. קילציה קרינסקי

שורה חמישית: 1. ? 2. פנינה גולדברג 3. שרה בביץ 4. רבקה גרינברג 5. אלקה ניידוס 6. תמר גרבר 7. לאה ליסוצקי 8. שרה שושן 9. מלכה ויסוקר 10. עובדיה רשינסקי 11. מלכה מולודובסקי

שורה שישית: 1. ? 2. ? 3. ? 4. צבי סרלין 5. ולוואל רזניק 6. ? 7. ? 8. ? 9. ? 10. ? 11. ?

תלמידים ומורים של ביה״ס ״תרבות״

— אל היער בל"ג בעומר וגם אנחנו אספנו כספים לקרן הקיימת לישראל ותרמנו לה מהפרוטות המעטות שהיו ניתנות לנו.

ה"חלום" של כל אחד מאתנו היה לעלות לארץ ישראל ולדבר בה — יום יום, שעה שעה ועם כל אדם — בלשון העברית.

מובן, כי פרט ללימודים העבריים והיהודיים למדנו גם לימודים אחרים. בין אלה היו הלשון הפולנית וההיסטוריה של פולין. את אלה למדנו ע"פ צו השלטונות אבל היו לנו גם לימוד "כללי" שלא היה בבתי ספר אחרים, או — לפחות — ברובם: ב"יבנה" למדנו גם מוסיקה. מוסיקאי שניגן בחתונות, ושמו שוועץ, היה מלמד אותנו מוסיקה, וגם תזמורת מנדולינות — די מרשימה — היתה לנו.

ראוי להזכיר את העסקנים הנאמנים שנטלו על עצמם את הדאגה היומיומית לענייני בית־הספר. בין אלה היו יהושע זלצמן, האנעך ליסקובסקי, משה גולשטיין, פייבל יבר ושטוקר.

כמה סמלי הדבר כי כל בנייני קרטוז־ברזה נהרסו ונשרפו במלחמת העולם השניה, ורק שני בניינים — כך נמסר לי — נשארו עומדים על תילם: בית הספר האידי והבניין החדש של ביה"ס "יבנה"...

מורים ותלמידים של ביה"ס "תרבות"

שמואל טינרי (טבוליצקי)

התנועה הציונית הלאומית — בית״ר

תחילת ההתארגנות של תנועת בית״ר בעיירתנו קרטוז־ברזה בסוף שנות העשרים, עם שובן הביתה, לחופשות קיץ, של בנות העיירה שרה גרוז׳לקו, קיילה ניידוס, לאה דנציג ומאשה שטוקר שלמדו בוילנה בבתי ספר תיכוניים וסמינרים של מערכות החנוך ״תרבות״ והמסונפים להם.

את הנהול הארגוני לקח על עצמו יחיאל אורבך, שעזב את ״השומר הצעיר״, עמד בראש התנועה וגיס את הנוער המתבגר לבית״ר. בד בבד ארגן יחיאל אורבוך את ילדי בית הספר וכן נוער עובד ולומד מהעל יסודי.

קורס בקוברין בפיקודם של מפקדי בית״ר מקרטוז־ברזה

עומדים בצד שמאל מפקדי הקורס מנחם פיטקובסקי ובנימין ולובלסקי

שורה שנייה מימין: ישראל כגנסקי, יושב קיצוני מימין צבי גולדברג

בין ראשוני המצטרפים היו מנחם פיטקובסקי, בנימין וולובלסקי, יצחק סמורוביצקי, דב חומסקי, אברהם מינקוביץ, צבי גולדברג, חיה ברורמן, יפה ליסקובסקי, יוכבד נוסצקי, אהרון רזניק ונוספים — אגב, כל אלה זכו ועלו בשנות השלושים לארץ ישראל ורק המארגן יחיאל אורבך והחברות לאה דנציג ויוכבד נוסצקי לא זכו.

קן בית״ר פיתח פעילות חברתית ותרבותית, בין השאר ע״י ארגון ערבי עיון, כנסים, טיולים, פגישות עם חברי סניפי בית״ר מהסביבה, למשל בעיירה מלץ על אם הדרך ברזה — פרוז׳ני — קוברין. כן השתתף קן קרטוז־ברזה בכנסים הכל ארצים של תנועת בית״ר שנערכו בוורשה הבירה. בתחום החינוך ניתנה קדימות להדרכה הטרום צבאית ולתרגילי סדר צבאיים. נציגי קן בית״ר ברזה מנחם פיטקובסקי ובנימין וולובלסקי השתתפו בקורס המרכזי הראשון למפקדים שאורגן ע״י נציבות בית״ר פולין בהדרכת ירמיהו הלפרן מישראל ובפיקוחו הישיר של זאב ז׳בוטינסקי ראש בית״ר.

קורס מפקדים ארצי של בית״ר בהשתתפותם של זאב ז׳בוטינסקי ואהרון פרופס, נציב בית״ר בפולניה

המשתתפים מקרטוז־ברזה:

מנחם פיטקובסקי מאחורי זאב ז׳בוטינסקי, בנימין וולובלסקי בשורה מאחורת עם ז. ז׳בוטינסקי בצד שמאל.

המשתתפים והיוזמים של מכתבי המחאה לשלטונות בריטניה, חברי קן בית"ר בקרטוז־ברזה

עומדים מימין לשמאל: 1. דב חומסקי 2. יוסף נוביק 3. יעקב בטלאי 4. מנחם פיטקובסקי

יושבים: 1. אברהם שץ 2. משה שץ 3. יעקב זקהיים 4. יוכבד נוסצקי 5. משה גרינברג 6. אלקה ניידוס 7. שמחה נוסצקי 8 דב ליסקובסקי מפקד קן בית"ר 9.פניה ניידוס 10. שמואל טבוליצקי (טינרי) 11. משה זונשיין.

מסיימי הקורס המרכזי הראשון הוכתרו כמפקדים בבית"ר ומיד אחר כך החלו להדריך קורסים צבאיים מחוזיים.
הראשון נערך בקוברין בפקודם של מנחם פיטקובסקי ובנימין וולובלסקי. מקן ברזה השתתפו בו צבי גולדברג, ישראל קגנסקי ועוד.
הפעילות הבית"רית היתה ניכרת והשפיעה בחיי היום יום על חלק מהנוער המתבגר והלומד. בשנות השלשים גדלה התנועה מיום ליום. התנועה קירבה הרבה בני נוער שבתנאים אחרים היו פונים לשמאל הקיצוני, ומי יודע אם לא היו אבודים מבחינת העם היהודי.
זכור לי במיוחד ארוע מרכזי אחד והוא כתיבת מכתבי מחאה בחתימות אנשי קרטוז־ברזה לשלטונות הבריטיים נגד הגבלות העליה לארץ־ישראל, שהועברו לתעודתם באמצעות נציבות בית"ר בורשה.
זכור לי גם כינוס התעוררות לאומית בעיירתנו בהשתתפות מנחם בגין, לימים ראש ממשלת ישראל, אז מפקד מחוז פוליסיה של בית"ר. לאחר מפקד פנימי בקן בית"ר, התקימה אסיפת־עם בבית הכנסת "גבירים" בכביש הראשי של העירה. המתנגדים מהשמאל הציוני הסתננו לאולם, ולא מעט בהסכמת שומרי הסדר הבית"רים. הם הבטיחו שלא להפריע אך לא עמדו בהבטחתם וגרמו להפרעות רבות וקולניות. אבל מנחם בגין נאם בקול רם וחזק. ניכר היה בו שהוא בוטח באמונתו. המשוכנעים שוכנעו לחלוטין, ועל היתר עשה הדבר רושם עז.
עם הגידול בתנועה הלאומית הצה"ר ובית"ר, גדלה והתעצמה היריבות שבין המחנות הציונים. עם זאת ראוי לציין שהשמאל האנטי ציוני היה אדיש ולא התערב במלחמות "הציונים". הם חיכו ל"משיח גואל העמים" שלהם, וכשהגיע הרס את שורשי עם ישראל עד היסוד.
בשנת 1934 עבר הפיקוד בבית"ר לידי שכבת הביניים — נוער שגוייס בסוף שנות העשרים וראשית שנות השלושים. נבחר מפקד קן מהצעירים והוא דב ליסקובסקי, ושמואל טבוליצקי — כמזכיר הקן. עם עלייתם ארצה עבר הקן שוב לידי אנשי "הדור הראשון". בסוף שנת 1938 עלו ארצה בעליה ב' שאורגנה ע"י נציבות בית"ר בוורשה החברים בנימין וולובלסקי, אביבה קסירסקי, חיים אלכסנדרובסקי, שמחה נוסצקי ואליסף טבוליצקי.
עד אפריל 1939 הגיעו כולם לחוף מבטחים בארץ ישראל.

חוה שמרלובסקי (אפשטיין)

"החלוץ הצעיר"

ב־1931 הצטרפתי ל"החלוץ" שמטרתה העיקרית הייתה לעלות לישראל. ב"החלוץ" התקיימו הרצאות ושעורי ערב. היינו אוספים כספים לקק"ל, למשל ע"י מכירת פרי תוצרת הארץ בט"ו בשבט. היינו עורכים כינוסים והיו באים אליהם מכל העיירות בסביבה.

"החלוץ־הצעיר"

מימין לשמאל: 1. מאיר סלצקי 2. ירחמיאל מוזיקנסקי 3. מוטל סמורוביצקי 4. לייבל פישמן 5. פנחס חומסקי 6. רבקה זקין 7. אברהם ספוז'ניק 8. שלום כגן 9. פרידל בורגמן 10. הניה אפשטיין 11. סאנה גולדשטיין 12. יוסף בורגמן

שורה שנייה: 13. משה קוברינסקי 14. הנייה קליימן 15. שפסל גרמן 16. קיילה בוכהלטר 17. חוה אפשטיין (שמרלובסקי) 18. מרים סימנובסקי (בן־יעקב) 19. הניה קליימן 20. נומע גינשפרינג

שורה שלישית: 21. קלמן שטיינרמן 22. שלום קליימן 23. ? 24. דובה מיליקובסקי 25. רחל ברקוביץ (גולדין) 26. משה שפיאצקי 27. שושנה יבר (שיפיאצקי) 28. שמואל יהלום 29. ?

שורה רביעית: 30. מוטל פומרניץ 31. חיה כגן 32. ? 33. ? 34. מושקה גולדברג 35. ? 36. רבקה צ'סלר (בן־יהודה) 37. פינקליכה

שורה תחתונה: 38. ? 39. ? 40. יצחק מרדכי יבר 41. ? 42. מוטל מיליקובסקי

בוגרי "החלוץ" נסעו תחילה לקיבוץ ההכשרה, כדי להסתגל לחיי עבודה. משם נסעו לארץ ישראל. היו הרבה קיבוצים, וברובם תנאי החיים היו קשים.

העבודות שבהם עסקו בקיבוצים היו משק־בית, חטיבת עצים וכדומה. גם בקרטוז־ברזה היתה במשך שנתיים בערך פלוגת הכשרה. היה שיתוף פעולה בין הסניף לבין הקיבוץ. השתדלנו למצוא לחברי הפלוגה עבודות חוץ. חברי ההכשרה היו באים לסניף, ואנחנו היינו הולכים לבקר אותם. הם השתתפו בכל הכינוסים שלנו. בגלל המצב הקשה וחוסר העבודה בקרטוז־ברזה הם עזבו את המקום ועברו לקיבוץ בעיר גדולה.

פגישת "החלוץ" ברזה־מלץ'

מימין לשמאל: 1. שפסל בליאכר 2. לייבל פישמן 3. גיטל קליימן 4. קלמן שטיינרמן 5. ? 6. ? 7. ? 8. איטקה לנגר 9. מאיר סילצקי 10. ? 11. ? פרידמן 12. יצחק מרדכי יבר 13. הניה אפשטיין 14. רחל גרמן (רולס) 15. קלמן אפשטיין 16. ? 17. ? 18. סאנה בוקשטיין 19. ? 20. אייזיק קרינסקי 21. הניה קליימן 22. שלום כגן

שורה שנייה: 23. פנחס חומסקי 24. רבקה זקין 25. אברהם ספוז'ניק 26. מרים סימנובסקי (בן־יעקב) 27. קלמן לנגר 28. ? 29. ? 30. ? 31. דובה מיליקובסקי

שורה שלישית: 32. ? 33. נחמה יבר (אגוזי) 34. טייבל בייר 35. ? 36. ? 37. אניוטה גרינברג 38. ? 39. חוה אפשטיין (שמרלובסקי) 40. דבורה רפפורט 41. אביגדור גולדברג 42. מרים גרמן (רחצה) 43. ? 44. יונה גרמן (ברוידא) 45. ? 46. ? 47. איז'ה סמורוביצקי 48. ? 49. ?

שורה רביעית: 50. ? 51. ? 52. רבקה צסלר (בן־יהודה) 53. ? 54. ? 55. ? 56. הניה קליימן 57. ? 58. ? 59. מושקה גולדברג 60. ? 61. פינקיליכה 62. אלקה סימנובסקי 63. שלמה קליימן

שורה חמישית: 64. ברל קנטור 65. ? 66. ? 67. ? 68. בנימין כגן 69. ? 70. ? 17. מוטל פומרניץ 72. ? 73. מוטל סמורוביצקי 74. ? 75. ? 76. ?

שורה תחתונה: 77. ? 78. ? 79. משה קוברינסקי 80. ? 81. לייבל גרינברג 82. ? 83. ? 84. ? 85. ? 86. יוסף בורגמן 87. ? 88.

"החלוץ" (פירוט השמות בעמ' 94)

"החלוץ" (פירוט השמות לתמונה בעמ' 93)

מימין לשמאל עומדים מצד השלט: 1. ברוך קרביץ 2. שמואל יהלום 3. אברהם ולנסקי

שורה ראשונה: 4. מוטל ברלם 5. אייזיק קרינסקי 6. בנימין רבינוביץ 7. שפסל בליאכר 8. אברהם קנטור 9. סאנה גולדשטיין 10. חנה פרידנברג (כגן) 11. רחל ברקוביץ (גולדן)12. ? 13. טייבל בייר 14. שמואל טבוליצקי (טינרי) 15. דובה מיליקובסקי 16. שיינה סימנובסקי 17. פיניה חומסקי 18. מרים סימנובסקי (בן־יעקב) 19. מוטל סמורוביצקי

שורה שניה: 20. ? 21. ? 22. ? 23. קלמן לנגר 24. ? 25. הניה קליימן 26. ארציק גולדברג 27. ? רביץ 28. ? 29. פרידל בורגמן 30. אברהם ספוז'ניק 31. ? 32. הרשל סימנובסקי

שורה שלישית: 33. מוטל פמרניץ 34. ? 35. ? יבר 36. ? 37. הנייה קליימן 38. רבקה זקין 39. ? 40. פינקיליכה 41. ? 42. אלקה סימנובסקי 43. בנימין קליימן 44.סילצקי מאיר 45. שפסל בליאכר

שורה רביעית: 46. הנייה קליימן 47.לייבל וולפוביץ 48. ברל קנטור 49. זיסל פלנטובסקי 50. יצחק מרדכי יבר 51. איטקה לנגר 52. שלום קליימן 53. ?

שורה תחתונה: 54. בנימין זבילוביץ 55. משה טוכמן 56. ? 57. מוטל מיליקובסקי 58. משה קוברינסקי 59. אברהם פוטק.

"החלוץ-הצעיר"

מימין לשמאל שורה עליונה: 1. אהרון רזניק 2. בנימין קליימן 3. מושל מיליקובסקי 4. מוליק גרבר 5. שמואל יהלום 7. שלמה סרלין

שורה שנייה: 8. ירחמיאל מוזיקנסקי 9. שמואל טבוליצקי 10. (טינרי) אייזיק קרינסקי 11. הנייה קליימן 12. רחל ברקוביץ 13. ? 14. דובה מיליקובסקי 15. שפסל בליאכר 16. חנה פומרניץ 17. אברהם ספוז'ניק

שורה שלישית: 18. סאנה גולדשטיין 19. חיים בייר 20. ? 21. ראשה בייר 22. פרידל בורגמן 23. ציפה פומרניץ 24. ? 25. ? 26. שושנה יבר (שיפיאצקי) 27. ? 28. רבקה זקין 29. מוטל סמורוביצקי.

שורה רביעית: 30. פנחס חומסקי 31. מאיר סליצקי 32. ארצ'יק גולדברג 33. ברסלר 34. יצחק מרדכי יבר 35. ? 36. ? 37. מוטל פומרניץ 38. ישראל כגנסקי 39. בנינין רבינוביץ 40. יעקב ברקוביץ 41. אברהם קנטור

שורה תחתונה: 42. ברוך קרביץ 43. שמחה פרידנשטיין 44. חיים אלכסנדרובסקי 45. משה קוברינסקי 46. משה ברנשטיין 47. בנימין זבילוביץ 48. ?

ב-1934 יצאתי אני לקיבוץ הכשרה באיבצביץ יחד עם רבקה טשסלר ז״ל נשלחנו לעזור לקיבוץ וכבר נשארנו שם. זו היתה עיירה שרוב תושביה היו נוצרים. היו בה שתי מנסרות שבעליהן, וגם הפקידים שלהן, היו יהודים. היינו כשלושים וחמישה צעירים בהכשרה. רוב העבודה היתה במכונות וכמה עבדו בחפירה, כמטפלות או במשק־בית. תחילה גרנו בצריף שהיה שיך למפעל. אחר־כך עברנו לדירה אחרת.

הבחורות עבדו במנסרה. התנאים היו קשים ולא היתה עבודה לכולם. היתה פעילות תרבותית עשירה. נערכו ערבי קריאה והרצאות, והיו חברים שידעו לשחק ולהציג. אירגנו הצגות ואליהן היה מגיע הנוער מהסביבה.

אחרי שנתיים החליט המרכז בוורשה לחסל את הפלוגה. עברנו לעיר הגדולה ברנוביץ. בפלוגה שם היו בערך 950 איש. גרנו בבית שהיה שייך לעשיר נוצרי. היו לנו עוד שתי דירות, ובהן רק ישנו. עבדנו בכל מיני עבודות: חטיבת עצים, מסוריות, בתי־חרושת, פישתן, מטפלות ועוזרות־בית. החיים לא היו קלים, ובמיוחד בחורף, אבל השאיפה לעלות ארצה ושמחת הנעורים היו כה חזקות שהחזקנו מעמד על אף הכל. בבית שבו השתכנה הפלוגה בברנוביץ היה חדר קריאה ובו הרבה ספרים. בחדר הזה גם נערכו ההרצאות, הכינוסים וההצגות. אני זוכרת שהשחקן אליהו גולדנברג ז״ל היה כמה חודשים אצלנו וביים הצגה ושמה ״שמעי אנגליה״, ״הער ענגלאנד״ לניימן. היה זה כאשר אשרות הכניסה לישראל היו ניתנות בכמות מצומצמת. היתה הצלחה גדולה להצגה. אני זוכרת גם שהיינו משתתפים במצעדי ה־1 במאי יחד עם הפועלים הנוצרים.

לפעמים ביקרו בהכשרתנו חברי קיבוצים מישראל. רוב הנוער נאלץ להישאר הרבה שנים בקיבוץ ההכשרה עד שקיבל סרטיפיקטים לעליה. לכן חיפש המרכז בוורשה דרכים אחרות לעליה, והתחילו בעליה ב׳ שעלתה הרבה כסף, כי היו צריכים לממן את ההוצאות הרבות. ב־1938, ארבע שנים אחרי שהצטרפתי לקיבוץ ההכשרה, עליתי ארצה בעליה ב׳ באוניה קטנה וישנה ושמה ״אטרטה״. אגב, רב החובל של האוניה היה איטלקי ועליו כתב המשורר נתן אלתרמן ז״ל את השיר ״קפיטן קפיטן״. ליתר ביטחון נאמר לנו לפני הנסיעה שנוכל לראות את הארץ מרחוק, אך לא להגיע אליה... מובן שהסכמנו לכל. טייבל בייר ומרים סימונובסקי, שהיו בקיבוץ בוילנה, נסעו לפני לארץ, וגם ויטה־אביגדור גולדברג, שהיה בקיבוץ בלודז׳, נסע לפני. בסופו של דבר נפגשנו בארץ. רק חבל על העיירה קרטוז־ברזה והיהודים הרבים שאינם עוד...

אליעזר אגוזי (ניסלבוים)

זכרונות על "השומר הצעיר"

בחצר הגדולה והרחבה של אדון גולדשטיין, שהיה ציוני, עמד צריף קטן. בתחילה שכן בו המשרד של המנסרה הגדולה. אחר כך מסרה אותו משפחת גולדשטיין לשומר הצעיר. זה היה המועדון הראשון של השומר הצעיר בקרטוז־ברזה. בערבים ובשבתות התאספו בו בני הנוער של השומר הצעיר לפעולות. בראש הקן עמד הח׳ יחיאל אורבוך, שלא היה יליד ברזה, אך גר בעיירה כיוון שנשא אשה מבנות המקום.

"השומר הצעיר"

מימין לשמאל שורה ראשונה למעלה: 1. מושקה גולדברג 2. ? 3. מניה פישמן 4. רבקה קרבצ׳יק 5. סאנה גולדשטיין 6. ? 7. אייזיק קרינסקי 8. בערל קנטור 9. ? 10. ? 11. ? 12.? 13. ? 14. קיילה בוכהלטר 15. ? 16. ?.

שורה שנייה מלמעלה: 17. מרים גרמן (רחצה) 18. מרה גלוצרמן 19. פייגל גולדברג 20. ? 21. רבקה זקין 22. ? 23. שושנה יבר (שיפיאצקי) 24. רחל גרמן (רולס) 25. ? 26. ? 27. ? 28. צביה פומרניץ (רוזנבוים) 29. ?.

שורה שלישית: 30. יוסף בורגמן 31. טייבל גרינברג 32. שרה בביץ 33. ? 34. ? 35. ? 36. חיים יבר 37. ? 38. ? 39. אברהם קנטור 40. ? 41. ? 42. מוליק גרבר 43. ? 44. ? 45. ? 46. טייבל גרמן (ברודא) 47. ?.

שורה רביעית: 48. ? 49. ? 50. ? 51. ? 52. ? 53. לייבל גרינברג 54. ? 55. ? 56. ברוך פישר 57. ? 58. אליעזר (אגוזי) ניסלבוים 59. ? 60. ליטמן ליסיצקי 61. נחמה יבר (אגוזי) 62. שרה ליסיצקי.

לא זיהינו איש בשורה התחתונה.

"השומר הצעיר" (פירוט השמות בעמ' 98)

"השומר הצעיר" (פירוט השמות לתמונה בעמ' 97)

עליונה ליד החלון מימין לשמאל: 1. מוטל ברלם 2. מוטל סמורוביצקי

שורה ראשונה: 3. חנה לובשבסקי 4. ארצ'יק גולדברג 5. יענטע ספוז'ניק 6. בנימין רבינוביץ 7. ? 8. סאנה גולדשטיין 9. קלמן שטיינרמן 10. שלום קליימן 11. לייבל פישמן 12. אברהם וולנסקי 13. ? 14. הרשל סימנובסקי 15. הניה קליימן 16. טוביה קרביץ 17. ? 18. צפורה פומרניץ 19.?.

שורה שנייה מימין: 20. ? 21. יצחק מרדכי יבר 22. יוסף בורגמן 23. מוליק גרבר

שורה שלישית: 24. שפסל גרמן 25. ? 26. ליטמן ליסיצקי 27. מניה פישמן 28. ברוך פישר 29. פינקיליכה 30. חנה פרידנברג 31. ?

שורה רביעית: 32. פרידל בורגמן (קונקול) 33. ליבה גרמן 34. ? 35. הניה קליימן 36. חיים באייר 37. נחמה יבר (אגוזי) 38. ? 39. לאה גולדברג (בת מרדכי) 40. ? 41. שמחה בורגמן 42. מאיר סילצקי 43. ? 44. אברהם כגנסקי 45. סאנה קרינסקי 46. יחזקאל רביץ

שורה חמישית: 47. ? 48. יצחק בוכהלטר 49. אברהם ספוז'ניק 50. ? קרינסקי 51. מאיר פודוסטרויצה (אריאלי) 52. אברהם שוסטר 53. ? 54. צביה קרינסקי (הלר) 55. ? 56. ?

שורה אחרונה: 57. דובה מיליקובסקי 58. טייבל גרינברג 59. ? גרמן 60. לייבל גרינברג 61. מושקה גולדברג 62. ? 63. גינדל שושן 64. ? קרינסקי 65. ?.

פעילים של "השומר הצעיר"

מימין לשמאל שורה עליונה: 1. ברוך פישר 2. שושנה יבר (שיפיאצקי) 3. פייגל גולדברג 4. מוטל פומרניץ 5. קיילה בוכהלטר 6. ברל קנטור.

שורה שנייה מימין: 7. ארצ'יק גולדברג 8. טייבל גרינברג 9. יצחק מרדכי יבר 10. רחל גרמן 11. אברהם קנטור

למטה: 12 אלקה סימנובסקי 13. מוטל מיליקובסקי

יחיאל גייס לתנועה בני נוער רבים. בין אלה בנימין וולבלסקי, ברוך שטוקר, משה פרידנשטיין, זיסקה קרבצ׳יק, חיים בייר,ביילקה טוכמן, ליזה פומרניץ, חיים לזורובסקי,נחמה יבר ושמואל זלצמן. אחר כך צירף עוד יותר צעירים בהם שמעון רשינסקי, אליעזר (ניסלבוים) אגוזי, יוסף נוביק, יצחק מרדכי יבר, דב ליסקובסקי, ראובן זלצמן ועוד כמה שאינני זוכר, וכך הוקם קן השומר הצעיר בקרטוז־ברזה. בנימין וולובלסקי היה ראש הקבוצה שלי. כל שבת היינו מתאספים בצריף הקטן ומתעסקים בספורט ובטיולים. לדאבוננו פעולות הקן לא החזיקו מעמד זמן רב. מצב העליה לארץ ישראל היה בכי רע. הבחורים שעמדו בראש הקן בחלקם עברו לתנועת בית״ר וגם לחלוץ הצעיר, ובחלקם עזבו את העיר והגרו לארגנטינה, שרק אליה יכול היה אז הנוער היהודי להגר, כדי שלא להתגייס לצבא הפולני. באותו זמן, מחצית שנות העשרים ואילך, היגרו לארגנטינה גם משפחות שלמות.

אחרי כמה שנים של הפסקה בפעילות בתנועת השומר הצעיר בעיירה, חידשה קבוצת נערים ונערות מבוגרי בית הספר ״תרבות״ את פעילות הקן. בראש הקבוצה היו ברוך פישר, ליטמן ליסיצקי, מיטה גרמן, זליג רביץ, רחל מינקוביץ, חנה לבשבסקי, פרומה פמרניץ, שמואל גרבר. עזר להם מאוד המורה מילר וכן עזרו כמה מותיקי הקן ובהם משה פלדמן יוסף כגנסקי ויצחק גרוז׳לקה (גוראלי).

חדשנו אפוא את פעילות סניף השומר הצעיר בעיירה. שכרנו חדר וכל חבר שלם כמה פרוטות לכסוי הוצאות שכר הדירה. אחרי זמן מה עברנו לבית של מיטה גרמן. גם שם שכרנו חדר גדול. קישטנו את החדר בציורים שלי, התחלתי אז לצייר, ויש אומרים כי הציורים כלל לא רעים... הסניף היה פעיל. חגגנו את חג החנוכה. הזמננו את מר גרוז׳לקה איש קרטוז־ברזה שעמד בראש פעילות קרן היסוד במרכז התנועה הציונית קרן היסוד בפולין. הוא התרשם מאוד מפעולותינו ומהאולם המקושט, ובירך אותנו בברכת ״להתראות בארץ ישראל״.

זמן מה אחר כך נקלענו לעוד משבר קטן.

לא היו לנו כספים להמשך תשלום שכר הדירה. פנינו להנהלת בית הספר ״תרבות״ וקיבלנו את רשותה לפעול באחד מחדרי בית הספר. אני זוכר כי ארגנו טיולים בסביבה, והגענו גם לעיירה השכנה קוסובה. בל״ג בעומר צעדנו ליער עם תלמידי בית הספר ותחת דגלי בית הספר, כיוון שלא היה לנו רשיון מטעם המשטרה בעיר.

בשנת 1929 התארחה בעיר קבוצת חברים מקבוץ ה״חלוץ״ שעבדה בבלודנה. התיידדנו אתם, והיינו מבקרים אותם בשבתות. הם הציעו לכמה מחברינו המבוגרים לצאת לקבוץ הכשרה. כמה חברים נרשמו, אך רק אני ונחמה יבר יצאנו. מזכיר הקיבוץ כתב לנו מכתב המלצה ויצאנו לקבוץ בקלוסובה. היינו בהכשרה בסה״כ כחצי שנה, אבל בזמן הזה התרחשו בארץ מאורעות תרפ״ט, ובהם השחיטה בחברון, ואחר כך היתה הפסקת עליה. במשך חצי השנה הבאה עברנו כמה מקומות הכשרה. בסופו של דבר חזרנו הביתה וחיכינו לעליה לארץ. היינו עדים לפתיחת השערים מחדש. בשנת 1932 התקשרנו לקבוץ הכשרה בלובלין ושמו ״בנתיב״. היו שם חברים מהיישובים בגליל שלנו. אחר כך הצטרפנו להכשרה זו ועשינו בה כחצי שנה. סוף סוף קיבלנו את הסרטיפיקטים לעליה לארץ. אני עליתי ארצה בשנת 1934 ונחמה (יבר) אישתי בינואר 1935.

ברוך פישר

עוד על "השומר הצעיר" בקרטוז־ברזה

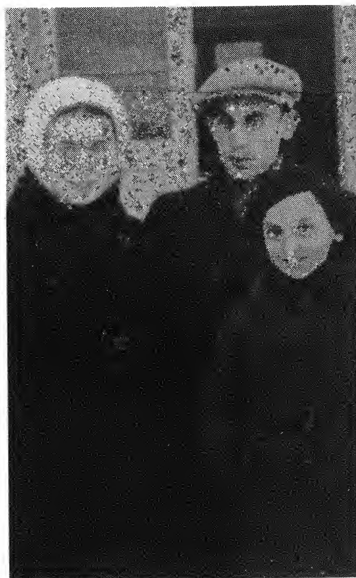
תנועת "השומר הצעיר" בקרטוז־ברזה התארגנה בשנות העשרים אך כיוון שלא ניתנו אז לאנשיה סרטיפיקטים לארץ־ישראל, וכמה מאנשיה היגרו לארגנטינה כדי שלא להתגייס לצבא הפולני, נפסקה פעילותה בעיירתנו. בשנת 1933 חודשה פעילותה, בעזרת המורה מילר מבית הספר העברי "תרבות". בין חברי הקן היו כמה מבוגרי "תרבות" ובהם כותב רשימה זו.

אנחנו טיפחנו את הקשרים עם תנועת "החלוץ" ועם גוש ארץ־ישראל העובדת. העיקר היה בעינינו ההגשמה האישית בארץ־ישראל.

ראשוני העולים לארץ מקן ה"שומר הצעיר" בקרטוז־ברזה היו אליעזר ניסלבוים ונחמה יבר. הם קיבלו סרטיפיקטים ועלו ארצה בשנת 1934/5.

אני יצאתי להכשרה של "השומר הצעיר" בעיר גרודנו ושהיתי בה כשנתיים וחצי. כיוון שהבריטים לא הקציבו לנו רשיונות עליה, עליתי לארץ בעליה "בלתי ליגאלית". בראשית 1939 נחתנו בחוף הרצליה. משם הוסענו לקיבוץ "גבעת השומר" בכפר־סבא, ששכן ליד מושב צופית. זמן מה אחר כך זכיתי והייתי אחד ממיסדי קיבוץ דן בגבולה הצפוני של ארץ־ישראל, ובו אני חי באושר עד עצם היום הזה.

במבט לאחור, אל הימים ההם, אין לי ספק כי הפסדנו לא מעט במלחמות ההדדיות. אלא שהיו אלה חילוקי דעות אמיתיים, אף על פי שהתכוונו — בעצם — לשרת אותה מטרה. יהיו דברי אלה מצבה זוטא לחברים מכל התנועות שחלמו על הארץ ולא זכו להגיע אליה, כי ידים זדוניות כרתו את חייהם בעודם באיבם.

הכותב עם אחיותיו ליבה ונחמה ב־1936

העולים לארץ־ישראל

ואלה בני קרטוז־ברזה אשר זכו ועלו לארץ־ישראל אם בימי שלוט התורכים בארץ, אם בימי הבריטים ואם מיד עם הקמת מדינת־ישראל:

שם משפחה ושם פרטי	שם קודם	שנת עליה	הערות
אגודי אליעזר	ניסלבוים	1935	
אגודי נחמה ז״ל	יבר	1934	
אידלסברג יוסף ז״ל		1926	
אורלין שרה ז״ל	גרוז'לקה-גוראלי	1932	
אילן טאניה	רטנובסקי-ברמן	1973	
אלופי שרה ז״ל	גלזר	1932	
אליובי'ץ אלחנן ז״ל		1913	
אליובי'ץ ברכה ז״ל		1913	
אליובי'ץ חיה ז״ל	רבי'ץ	1928	
אלישיב מאשה	שטוקר	1950	
אלכסנדרובסקי חיים ז״ל		1939	
אלפיה גננדל ז״ל	סנדרובי'ץ	1937	
אפשטיין דוד		1949	
אפשטיין טוביה ז״ל		1926	
אפשטיין יצחק אלחנן ז״ל		1955	
אריאלי מאיר ז״ל	פו'דוסטרויצה	1928	
בבי'ץ מנחם ז״ל		1948	
בוקשטיין אלי מוטיה ז״ל		1950	
בוקשטיין אליעזר		1950	
בוקשטיין ויכנה ז״ל		1950	
בורגמן חיים אריה ז״ל		1932	
בורגמן יהודה ז״ל		1936	
בורגמן ציפה ז״ל		1932	
בורגמן שמחה ז״ל		1924	
בייר טייבל		1936	
בילציק יהודה		1949	
בם שמואל ז״ל		1926	
בם אשתו ז״ל		1926	אשתו של שמואל

שם משפחה ושם פרטי	שם קודם	שנת עליה	הערות
בם נחמה		1926	
בן־ארי סוניה	ברזמן	1934	
בן־דב ניסן ז״ל	שטוקר	1920	
בן־יהודה רבקה ז״ל	צסלר	1932	
בן־יקיר צפורה	פרלוב	1936	
בן־יעקב מרים	סימנובסקי	1936	
בן־ישראל חיים	גולדברג	1936	
ברוידא יונה	גרמן	1932	
ברוידא סוניה		1938	
ברמן יצחק ז״ל		1933	
ברנר צפורה ז״ל	בוקשטיין	1956	
ברנשטיין משה		1947	
ברסלר אליהו		1934	
ברקאי יוסף ז״ל	ברקוביץ	1913	יבניאל
ברקאי מינדל ז״ל		1913	יבניאל
ברקוביץ יעקב ז״ל		1933	
גוברמן שמעון		1939	
גולדברג אביגדור		1938	
גולדברג אשר ז״ל		1936	
גולדברג ינטה (יוכבד) ז״ל		1936	
גולדברג ישראל ז״ל		1936	
גולדברג צבי		1933	
גולדין רחל	ברקוביץ	1933	
גוראלי יעקב ז״ל	גרוז׳לקה	1934	
גוראלי יצחק	גרוז׳לקה	1934	
גוראלי רחל ז״ל	גרוז׳לקה	1934	
גרבר יצחק		1935	
גרבר מירקה ז״ל		1935	
גרבר צבי ז״ל		1935	
גרבר שמואל ז״ל		1935	
גרבר שמעון		1935	
גרוסמן חיים ז״ל		1926	
גרייבר מאשה ז״ל	שטוקר	1965	
גרמן מיכאל ז״ל		1926	

שם משפחה ושם פרטי	שם קודם	שנת עליה	הערות
גרשגורן משה ז״ל		1948	
גרשוב ניומה ז״ל		1924	
גרשוב מינדל ז״ל		1924	
דוידוביץ שמשון (שימשל) ז״ל		1935	
דושניצקי יפה	רזניק	1935	
הבר רינה	סובינסקי	1949	
הדני יוסף	דנציג	1934	
הלמן שלמה		1949	
הלפרין אליעזר ז״ל		1922	
הלפרין רחל ז״ל		1922	
הלר צביה ז״ל	פודורובסקי	1936	
הלר קלרה ז״ל	קרינסקי	1935	
וולובלסקי בנימין ז״ל		1939	ניומה
ויגננסקי עדינה	אפשטיין	1934	
ויניק אהובה ז״ל	לזרובסקי	1931	
ויניק דוד ז״ל		1931	
ויס סוניה ז״ל	ספיר	1926	
זבילוביץ חנה ז״ל		1934	
זונשיין שושנה ז״ל		1935	
זלצמן יפה	ליסקובסקי	1935	
זלצמן ישראל ז״ל		1934	
זלצמן שמואל ז״ל		1931	
חומסקי דב ז״ל		1936	
חומסקי יוסף ז״ל		1948	
טבוליצקי אליסף		1939	
טוכמן יצחק ז״ל		1947	
טוכמן משה		1946	
טינרי שמואל	טבוליצקי	1935	

שם משפחה ושם פרטי	שם קודם	שנת עליה	הערות
יהלום אליעזר ז״ל		1949	
ישראלי מרים	גרוסמן	1929	
כגן בנימין ז״ל		1957	
כגנסקי ישראל ז״ל		1937	
כוורן יעקב	קברן	1948	
כץ שרה ז״ל	דנציג	1938	
ליסיצקי ליטמן		1935	
ליסקובסקי דב ז״ל		1935	
מושקוביץ יוסף ז״ל		1937	
מילר אסתר	הלפרין	1933	
מילר הניה ז״ל	טוכמן	1932	
מילר זאב ז״ל		1932	
מילר ישראל ז״ל		1932	הבן של זאב
מינץ רחל	רביץ	1935	
מינקוביץ אברהם ז״ל		1941	
מינקוביץ מאיר		1935	גר בארצות הברית
נוי חוה	רביץ	1932	
נוסצקי שמחה ז״ל		1939	
נירנשטיין מרים		1934	
נירנשטיין צפורה ז״ל		1932	
סובינסקי יצחק		1949	
סובינסקי צילה ז״ל		1949	
סטובר אביבה	קַסירסקי ויכנה	1939	גרה בארצות הברית
סורונובסקי זאב		1949	
סלוצקי יצחק ז״ל		1936	מלנין
סלוצקי מניה ז״ל	סרלין	1936	מפרוזני
סמורוביצקי אניוטה ז״ל	גרינברג	1932	
סמורוביצקי יצחק ז״ל		1934	
ספיר אלכסנדר ז״ל		1926	
ספיר חיה	ברוורמן	1933	

שם משפחה ושם פרטי	שם קודם	שנת עליה	הערות
ספיר יצחק		1926	
ספיר יעקב חיים ז״ל		1926	
ספיר משה		1926	
ספיר נח		1926	
ספיר צפורה ז״ל		1926	
עצמוני משה ז״ל	בוקשטיין	1914	
עצמוני רבקה	גרינברג	1937	
פוטק אברהם		1949	גר בארצות הברית
פומרנץ מושקה ז״ל		1939	
פזס ישראל (הרב) ז״ל		1949	
פיטקובסקי מנחם ז״ל		1934	
פיטקובסקי שרה	ליסיצקי	1936	
פינצ׳וק נחמה	רבין	1933	
פישר ברוך		1939	
פלנטובסקי שלמה ז״ל		1926	
פניאל נח	פלנטובסקי	1941	
קוזלובסקי רחל	גרוסמן	1933	
קונקול פרידה ז״ל	בורגמן	1932	
קופלבין אסתר	גרוז׳לקה/גוראלי	1934	
קצ׳קו ברוריה ז״ל	הלפרין	1924	
קרבין ברוך		1936	
קרבין תמר	גרבר	1935	
קרבצ׳יק קלמן		1947	
קרלין הדסה	ברזמן	1930	
קרלין סימה	ברזמן	1935	
ראב פנינה	גולדברג	1936	
רבין זליג ז״ל		1938	
רדנר צפורה	ליסיצקי	1932	
רוזובסקי יוסף		1935	
רוזובסקי שמואל		1938	
רוזנבוים צפורה ז״ל	פומרנץ ציפה	1932	

שם משפחה ושם פרטי	שם קודם	שנת עליה	הערות
רולס רחל	גרמן	1935	
רזניק אברהם ז״ל		1935	נפל כחיל במלחמת העולם השניה באל־עלמין — מצרים
רזניק אהרון		1933	
רזניק יונה הי״ד	(טייבל)	1935	נסעה לבקור לברזה בשנת 1939 ונספתה בגיטו
רזניק לייב ז״ל		1935	
רזניק שמעון		1935	
רזניק שרה ז״ל		1935	
רחצה מרים	גרמן	1937	
רפפורט דבורה	ברמן	1932	
שוורץ אברהם ז״ל		1941	
שטוקר ברל ז״ל		1935	
שטוקר סימה ז״ל		1935	
שטיין (זיסל) נעמי	פלנטובסקי	1935	
שיפיאצקי משה ז״ל		1933	
שיפיאצקי שושנה	יבר	1933	
שמגר מרגלית ז״ל	ניידוס קיילה	1932	
שמרלובסקי חוה	אפשטיין	1938	
שפירא פנינה	דרזנר	1938	
שץ אברהם		1934	
שץ דוד ז״ל		1938	
שץ משה		1935	
שץ נחמה ז״ל		1935	
שץ צבי ז״ל		1933	
שץ רחל ז״ל		1938	
תוחמן דובה ז״ל	מיליקובסקי	1934	

פרק רביעי: זכרונות אישיים

ציפורה ברנר

הבית שלנו

התגוררנו בבית סבי, אביה של אמי, מאיר יוס׳ל זאלבסקי. זה היה בית עיירה אופייני, עשוי עץ לא צבוע, עם אכסדרה. חמישה חדרים, מטבח, בית שימוש בחצר, ומחסן קטן, שאת פינת הגג שלו היה ניתן לפתוח ולכסות בסכך, ואז יכול היה לשמש כסוכה. לבית היה מרתף, ומתחת לגג הרעפים — עלייה. בחצר — מחסן עצים, אשר שימשו להסקת שני התנורים. התנור האחד — במרכז הבית, לחימום כל החדרים; וזה שבמטבח — לאפייה ולבישול. מאחורי המחסן השתרע גן רחב למדי ובו ערוגות לגידול ירקות. אהבתי לעזור בשתילת הצנוניות והבצלים שבצידי הערוגות, והגזר, הסלק והמלפפונים שבמרכז הערוגות — כל אלה לצרכי הבית. מאחורי הערוגות זרענו תפוחי אדמה. עצי דובדבן, שזיף, שיחי חזרזר, פטל ודומדמנית — היו ליד הגדר, שהקיפה את הגן.

בבית השימוש עמדה חבית ברזל גדולה, ומיכל נושא־המים היה שופך לתוכה שני דליים של מים, שהיה שואב מן הנהר ונושא על יצול. שם ניצב גם הסולם עליו היו מטפסים לעליית הגג, בה היו תולים את הכביסה לייבוש, ומאכסנים חפצים שיצאו מן השימוש. אהבתי לטפס אל עליית הגג ולחטט בדברים שנערמו שם. ומה גדולה היתה שמחתי, כאשר הייתי מוצאת אוצר של ספרים באידיש, לרוב — מחזות. הייתי קוראת בהם בלהיטות, כשאני יושבת ליד האשנב הקטן שבעלייה, צוחקת עם קריאת הקומדיות, או מזילה דמעות על הטרגדיות והמלודרמות. מדוע החזיקו את הספרים האלה בעליה? מן הסתם בגלל הצפיפות בבית. לא היה מקום להעמיד בו ארון ספרים. במזוה ובמרתף עמדו חביות עם כרוב כבוש, מלפפונים חמוצים וכדים עם מרקחת של תותי שדה ושזיפים.

בתנור הגדול שבמטבח היו אופים את החלות לשבת ואת החמין. כרגיל בבתים מסוג זה, היה בור מתחת לתנור, ובו היו שומרים תפוחי אדמה. הירידה לבור, עם הנר ביד, בכדי למלא סל של תפוחי אדמה, כשמסביב נשמע צירצור של צרצרים, היתה העבודה השנואה עלי ביותר.

כאמור, היה הבית שייך לסבי. הוא גר שם באחד החדרים, עם סבתי החורגת. דודי, לייזר, אחיה של אמא, חזר מארגנטינה לבית אביו, עקב מחלת סוכרת קשה, ומת בגיל עשרים ושמונה. הוא לא הסתדר עם אמו החורגת, שהיתה קמצנית מאוד. היא היתה מסתירה במיטתה ביצים בתוך כובע, ואת בקבוק השמן היתה טומנת בתוך גרב.

בתו של סבא, חיה, ברחה עם בעלה דוד גולדברג ללנינגרד, בראשית שנות העשרים, לאחר התבוסה שנחלו הבולשביקים במלחמתם נגד פולין. הפולנים אסרו את הבעל בעוון פעילותו הקומוניסטית, שעה שהעיירה היתה בידי הבולשיביקים. הוא נידון למוות והיה עצור במצודת בריסק. סבא מכר אז את הפרה ובכסף שקיבל שיחד את שומרי בית הכלא. כך שוחרר דוד והצליח לחצות את הגבול לרוסיה הסובייטית, עם אשתו.

בנו הבכור של סבא, דוד, היגר לארצות הברית, שם הפך עסקן פעיל באיגוד המקצועי של תופרי הכובעים בפילדלפיה. בנו השני של סבא, משה, נהרג בתאונת עבודה טרגית בטחנת הקמח של העיירה. הוא נפל אל בין גלגלי התמסורת של המכונה.

כך נותר סבא עם בתו הצעירה ויכנה, היא אימי.

סבא היה אדם זקן. היה לו זקנקן קצת אפור, ועיניים טובות, חייכניות. הוא התפרנס מתפירת כובעים, אותם היה מוכר בחנותו הקטנה בשוק. כינו אותו 'הפרוון משרשב', כי מוצאו היה מן העיירה הקטנה שרשב, שליד פרוז'ני. הוא נפטר מהתקף לב, לעיני ממש. סבא חזר הביתה לפנות ערב, עייף מאוד, ישב על כיסא ליד התנור הגדול וסיפר בהנאה לבני הבית, שבאתי אליו לחנות וביקשתי חמש פרוטות לקניית שוקולד. אך אם אין לו כסף ברגע זה, אמרתי לו, אבוא בפעם אחרת... ולפתע, תוך כדי דיבור, השמיע נחרה ונפל מן הכסא, ללא רוח חיים.

למותר לספר על המהומה שקמה בבית. אותי לקחו אל השכנים, משפחת רזניק, אף על פי שהילדים שם היו חולים בחצבת. 'בכל אופן מוכרח ילד לעבור את המחלה הזאת' — אמרה אמי.

לאחר מות סבי חזרה סבתי החורגת לבריסק — עיר מולדתה, שם עבדה כמורה.

עתה נשארה בבית סבא משפחתנו לבדה — ויכנה אמי, אבי, אלי־מוטי בוקשטין, אני, פייגלה ושני אחי, ברלה ולייזר'קה. אמא ירשה את הבית ואת החנות. החנות גרמה לנו צרות לא מעטות. רבים מהלקוחות היו פועלים מהמינסרה המקומית, חיילים לשעבר מצבאות 'הלבנים' (נאמני המשטר הצארי, שלחמו בבולשביקים). הם נהגו לקנות את הכל בהקפה, תמורת שטרות, ואז לפתע — היו נעלמים. החנות נשארה ללא סחורה, עם צרור גדול של שטרות שלא ניפדו. לשווא היה אבא משוטט בסביבה — על אופניו או על מזחלת — ומחפש אחרי בעלי החוב.

בביתנו עבד פועל, השכן שיימה כגן, בתפירת כובעים. הוא היה מזמר בזמן העבודה שירים וניגונים חסידיים. למן אותו זמן אני אוהבת שירי חזנות. אהבתי לשיר. כשהייתי הולכת להסתפר, היה הספר, ספיר שמו, מושיב אותי על קרש שהניח על כסא הספרים, והיה מבקש שאשיר לו שיר. לעיתים קרובות הייתי שרה לו:

בגינה מול חלוני
צמחו פרחים יפים
אך זה הופיע פרחח
את הפרחים שלי לקח...

כשאני חושבת על אהבתי לשירה, עולים בזכרוני האנשים שפיתחו וחיזקו בי את האהבה הזאת.

להורי היו, כנראה, בעיות כספיות, כי הם השכירו את חדרו של סבא לדיירי משנה. בראשונה השכירו אותו למורה שפטן ולאשתו, ואחר כך למורה באיון, עם אשתו ובתו. באיון היה שר לילדה שירים יפים ואני הייתי מקשיבה וחוזרת אחריו:

אוי, ראשי, ראשי כואב,
אוי בראשי — תפוח מסתובב...

לא רחוק מביתנו התגורר המורה למוסיקה, לייבל קפלן. שעות ארוכות הייתי יושבת מתחת לחלונו ומאזינה לאריות ולמנגינות היפות, מתוך אופרות, שבקעו מהפטיפון, או מהכינור שלו.

המורה רחל חמיאל־שפירא היתה פורטת על הפסנתר, וגם לצלילים שבקעו מביתה הייתי מאזינה. אשתו של ד״ר אריאן היתה מלמדת ילדים מוכשרים נגינה על כינור, חינם. גם לזאת נימשכתי

במיוחד אהבתי לשבת על המרפסת הקטנה של השכן — הסנדלר כגן — ולהקשיב לשירה היפה ולנגינת הגיטרה והמנדולינה של בניו, שיימה, שילים והרש׳ל. אחותם מכליה היתה חברתי הטובה ביותר ולכן היה ביתם פתוח בפני, ויכולתי להאזין לנגינתם ולשירתם של האחים. האב, הסנדלר, היה מלווה עצמו בשירה, בשעת תיקון הנעליים, כשהוא ישוב על שרפרף נמוך ליד שולחן עבודתו. עד היום אני זוכרת את השיר העממי, אותו אהב לשיר:

אבן כבדה אקשור לליבי
ולאגם אשליך את עצמי...

ותזמורת כלי הנשיפה של מכבי האש! שירי הלכת שהיו מנגנים בשעות המצעדים, או החזרות שלהם, שהייתי רצה לשמוע! עדיין אני זוכרת את כל הרפרטואר שלהם: ״יהודיה, יהודיה, אשר מתה בבתוליה׳ וגם: ׳מתוקה מדבש, זו את, חנה־ביילה מצרפת׳...

ביום שישי היתה שוררת בבית המולה. לא דבר פשוט הוא — ערב שבת! העוזרת, נדיה, שידעה לדבר אידיש, היתה מנקה את הבית, שוטפת את הרצפות ושבה ופורשת עליהן את השטיחונים הצרים. היא היתה גם עוזרת לאמא בבישול ובאפיה. אני הייתי לקקנית גדולה, והייתי חייבת לטעום מכל דבר מאפה, מייד בצאתו מהתנור. עד היום אני חשה בפי את טעם עוגת האוכמניות, ואת טעמן של עוגיות הקינמון. מהעוגה הייתי חותכת את אמצעה, שהיה החלק הטעים ביותר. לא התעצלתי גם לטפס על כסא, להוציא מהארון את הבקבוק הגדול עם הוישניאק, מעשה־בית, וללגום ממנו כהלכה...

ביום שישי לפנות ערב, היינו מוכנים לקבל את פני השבת, רחוצים וממורקים, לבושים בגדי חג. על המפה הצחורה — שני פמוטים. אמא מדליקה את נרות השבת. מברכת... שתי חלות מכוסות. הכלים מונחים על השולחן. נאכל ׳געפילטע פיש׳, מרק עוף עם איטריות, עוף עם ׳צימעס׳ של גזר, לפתן. נשמח כולנו, ואני — אתמוגג ממש מרוב הנאה...

בשבת בצהרים, לאחר אכילת החמין ושאר המאכלים, היו אבא־אמא חוטפים תנומה קלה. אנחנו, הילדים, ידענו שאם יהיה מזג אויר נאה, הם יצאו לטייל ויקחו לטיול גם אותנו. בדרך כלל, היינו הולכים לאזור ׳לינקס׳, כלומר, לאורך פסי הרכבת. עצי מחט צמחו שם, משני צידי המסילה, ואנחנו היינו שומעים את קולותיהם של הצעירים שהשתובבו במעבה העצים. בלכתנו שמה, וחזרה אל העיירה, היינו חולפים על פני שדות תבואה, שדגניות כחולות מפוזרות בתוכם. החברים והחברות שלי נהגו לחקות את הורי, שהיו מטיילים שלובי זרוע. התנהגות הורי דווקא מצאה חן בעיני, אך לא כעסתי על החבריה שחמדו להם לצון, והייתי צוחקת יחד איתם.

(מספרה של פאני ברנר ״די ערשטע העלפט לעבן״ הוצאת י.ל. פרץ תל־אביב תשמ״ט 1989)

שרה גחלת

זכרונות מעיירה שמעולם לא הייתי בה

״מאין בא אביך?״ שואלים אותי לפעמים. ואני עונה: ״אתם בודאי לא תכירו. הוא בא מעיירה קטנה ושמה קרטוז־ברזה או ברזה־קרטוזקה״. אכן, רק מעטים שמעו את שמה של העיירה, ומאלה — רובם ככולם בשל בית הסוהר שהיה בעיירה. אלא שלדידי קרטוז־ברזה היא העיירה ששבה נולד אבי ז״ל. וכיוון שאני ״חיה״ את חיי העיירה בשל רוב הסיפורים שסיפר לי אבי ז״ל עליה ועל אנשיה, ובמיוחד על יהודיה, הרי שבשבילי היא עיירה מיוחדת וכל קשר בינה לבין בית הסוהר שהיה בה אינו משמעותי כלל. כל כך סיפר לי אבי, יצחק טוכמן ז״ל, על העיירה, עד שמסכת חייו בעיירה ידועה לי כמעט עד פרטי פרטים. במיוחד ידועה לי תקופת ילדותו בעיירה.

איצ׳לה אבי היה בן למשפחה ברוכת ילדים. היו לו בעיירה גם דודנים, אחיינים והרבה הרבה שכנים. את כל אחד מאחי אבי ״הכרתי״, ובאמצעות סיפורים הוא קם לתחיה בעיני רוחי, וקיבל ״אופי״ מיוחד בדמיוני. הוא הדין בהוריו — סבי וסבתי, שלא זכיתי להכיר, והדודים והדודות, אף השכנים. דמויותיהם של אלה מילאו את דמיוני, וידעתי עליהם הרבה מאוד. ידוע לי כי סבתי עמלה מבוקר ועד ערב. תמיד עסקה בדבר מה. כשבאו אליה הילדים בדרישות מוגזמות, היא גערה בהם, אך אם נכנס למטבחה אדם רעב, הוא יצא תמיד שבע ומעריץ. סבי, שעסק במסחר, נעדר לרוב מן הבית לרגל עסקיו, וכשחזר הקיפו אותו כולם ביראת כבוד. דודי, אחי אבי, ״התחרו״ ביניהם מי יהיה שובב גדול יותר. מכולם הכרתי אישית רק את דודתי הניה. דודה אחרת שלי, אחות אבי הקטנה לאה, בת הזקונים, נהרגה באחת המלחמות האינסופיות שפקדו את העיירה.

יותר מכל אהבתי לשמוע על שובבותו ועל תעלוליו של איצ׳לה הקטן. במיוחד אהבתי את סיפורו על עץ האגסים שצמח בחצרו של הרבי מה״חדר״, ועל ה״תמרונים״ המסובכים שעשה השובב הקטן, והוא רק בן ארבע, כדי להגיע אל הצמרת ואל אוצר האגסים היקר. עוד ועוד אהבתי לשמוע סיפור זה.

״הכרתי״ גם מורה אחד שלו, דמות מיוחדת במינה ושמו שמואל בַּם. כשבאו אליו התלמידים הם ציפו לראות מולם רבי רגיל ב״חדר״ עוד יותר רגיל. אך היה זה רבי מיוחד, שהדהים הן את הילדים והן את הוריהם. הוא לא הסתפק בהוראת הסידור, החומש והגמרא כמו כל האחרים. הוא לימד גם חשבון. חשבון? מי שמע כדבר הזה! ממתי תפקידו של הרבי ללמד חשבון? אבל הוא לימד. ולא רק זאת. בכל פעם שההורים באו לקחת את הילדים מה״חדר״ הם גילו חידושים והפתעות. אחד מהם למשל: הוא תלה על הדלת מערכת שעות, ובה תוכנית הלימודים השבועית בחדר. והנה עוד חידוש: יום בהיר אחד הוא התחיל ללמד... עברית! לא יאומן! בעיירה למדו ודיברו אידיש בלבד. מה פתאום עברית? שמואל בַּם לא נכנע. הוא עמד על דעתו שילדים יהודים צריכים לדעת עברית, כי זו שפתם. בלי להכיר אותו אישית, הודיתי לו תמיד בלבי על העברית הטובה שהיתה בפי אבי ז״ל. כשהגיע לארץ כעולה חדש היא היתה לו לעזר

רב. החידושים הנ״ל לא היו הכל. יום אחד החליט רבי שמואל להקדיש זמן גם... לשיעורי זמרה! לא נשמע עד אז דבר כזה בקרטוז־ברזה! ואילו שירים לימד? אבי תמיד נהג לפזם אותם: ״חושו אחים חושו״ ו״על אם הדרך שושנה מתגוללת״. בקיצור, ״רבי״ מזן נדיר בחדרים של התקופה ההיא.

אך ״זכרונותי״ מברזה אינם רק של חוויות המעוררות חיוך ונוסטלגיה. התמונה האחרונה שאני רואה מבעד למשקפי הסיפורים של אבי התרחשה כשהוא עצמו כבר לא היה שם. בתקופת מלחמת העולם השניה, כשהגרמנים עמדו לכבוש את העיירה, ברח אבי מהמקום. הוא ברח כיוון שהיה פעיל בארגון שנכלל ב״רשימה השחורה״ של הגרמנים. לבדו ברח, והציל את נפשו, אך כל משפחתו נשארה שם. לאחר סיום המלחמה כתב אבי לבני משפחתו אך לא קיבל תשובה למכתביו. הוא כתב שוב ושוב לקרובים, לידידים, לשכנים, לכל מי שהכיר, ושאל מה קרה. איש לא ענה על מכתביו. כשנואש לחלוטין, כתב למנהל סניף הדואר בעיירה, וביקש כי ימסור את מכתבו ליהודי הראשון שייכנס לסניף. במכתב התחנן אבי שיעדכנו אותו במה שאירע לבני משפחתו, וליהודי העיירה בכלל. איכשהו הגיע המכתב לידי יהודי אחד, שלא היה תושב המקום, אלא עבר שם, ובמקרה נכנס לסניף הדואר. הוא טרח וכתב לאבי, שלצערו הרב עליו להודיע לו, כי כל היהודים שגרו בעיירה נרצחו כולם בידי הנאצים, ואיש מהם לא נותר בחיים.

גם את הקץ הזה אני ״חיה״ כאילו ראיתיו עין בעין, וגם הוא ילווני עד סוף ימי כאילו הייתי שם, בגיא הריגת יהודי קרטוז־ברזה...

ליגת הצדק 1915־1918

שורה ראשונה מימין לשמאל: 1. הרשל קרוניק (בחלון) 2. ישראל ברוידה 3. אלי הלפרין 4. גלוצרמן 5. ? 6. משה יבלונוביץ
שורה שניה מימין לשמאל: 7. ? 8. ? 9. נפתלי לוינזון 10.?
על הארץ: 11. אליעזר פומרניץ 12. ?

יצחק טוכמן

קרטוז־ברזה עיירתי

נכתב ב-6 ביוני 1946

תורגם מאידיש ע״י צבי ושרה גחלת

ברזה, ברזה, עיירתי!
מגעגועים נשמתי נכמרת.
גם אם אין איש שולח איגרת
לבי לך נקרע מערגתי.

איה הם ילדי?
אי הורי ואשתי?
נחמו, נחמוני, ידידי,
בואו לעזרתי.

אראה נגד עיני את חדרי הקט
בו עברוני שנים לא מעט —
הנעורים היפים והתמימים.
שכזאת יקרה מי האמין.

סחור סחור אני משוטט.
הכל אילם הכל מת.
נפש חיה לא נראתה.
שעתי היא שחור ועלה.

מיום היוולדי עד עתה
כמו היה השטן בפעולה.
אבוי לי, אללי,
היכן שלושת ילדי?

החדר היה לבית עולם,
כל חי לא שרד,
הכל שקע, ונכחד
בתקופה אפילה.

ברזה ברזה, עיירתי!
מה עשו ממך, ביתי?
לאנשים ולחדרים מה זה היה?
העלו אותם כקורבנות למלחמה.

עמיר גרף

מסע אל הבלתי נודע

יצאנו לטיול בקרון רכבת
יצאנו למסע אל הבלתי נודע,
רק אתמול היא אמרה לי, שהיא אוהבת
רק אתמול אמרתי, שאני אוהב אותה.
וכמו סיוט הוא חוזר לי בחלום הלילה,
האיש עם השפם, וצלב הקרס — השחור
כמו חלום בלהות והיא נעלמה לה
אני רק מקווה שהוא לא יחזור.

באותו היום בו הפרידו בינינו
באותו היום משהו מת בתוכי
ובמקום לטייל ביחד בין שמים למים
אני מסתובב לי, בין ערמות של מתים.
וכמו סיוט הוא חוזר לי בחלום הלילה,
האיש עם השפם, וצלב הקרס — השחור
כמו חלום בלהות והיא נעלמה לה
אני רק מקווה שהוא לא יחזור.

ועכשיו אני פה בלעדיה
ורק זכרונות של מוות עוברים בתוכי
היא הלכה עם עוד שישה מיליון כמוה
שכל לילה אני שומע אותם בוכים
האיש עם השפם וצלב הקרס — השחור
כמו חלום בלהות והיא נעלמה לה,
אני רק מקווה שהוא לא יחזור.

ואתם שחיים פה, בלי לדעת עליה
ואתם שחיים פה בלי מבט לאחור
רק אתם יכולים ללמוד מההסטוריה
ולמנוע בעד האיש הרע לחזור.
כן... רק אתם יכולים את צלב הקרס לעצור.

(מחבר השיר הוא נכדה של הגב׳ עדינה ויגננסקי (אפשטיין) ילידת קרטוז־ברזה שעלתה ארצה ב-1935. המחבר וגם אמו נולדו בארץ־ישראל).

יעל חזקיהו (הלר)

מסע לביתם של סבתי וסבי

מוקדש לזכרה של אמנו היקרה צביה הלר לבית פודורובסקי

"בקיץ ניסע לקרטוז־ברזה" היתה מבטיחה לי אמי מאז שאני זוכרת את עצמי. ייתכן כי כש"הבטיחה" לי זאת לראשונה, כבר לא היתה ברזה וגם כל יקיריה, שהיא כה התגעגעה אליהם והיתה חסרה אותם עד יום מותה, כבר לא היו בחיים, כי הושמדו בידי הצורר הנאצי.

אני ידעתי כי אין סיכוי לקיום ההבטחה, אך אהבתי מאוד לשבת ולשמוע מפיה על העיירה ועל בני המשפחה. היינו מוציאות יחד תמונות מ"הקופסה" ואמי היתה מספרת, ואני מקשיבה ושואלת. גם בשנתה האחרונה, כשלעיתים היתה רתוקה למיטה, היינו מעבירות שעות רבות "בברזה", עם משפחתה ועם שאר הברזאים. במשך הזמן ידעתי פרטים ופרטי פרטים על אמי, על ימי ילדותה, על בני משפחתה ועל העיירה בכלל.

הבית של אמא, ביתם של חיה ויוסף חיים פודורובסקי, היה בלב העיירה. זה היה בית

משפחת פודורובסקי

עומדים מימין לשמאל: אידל, צביה (הלר), לייבל, מייטה, ליבה (פומרניץ)

יושבים: יוסף חיים, קיילה חיה

מעץ, שסבי בנה במו ידיו. לוחות העץ נוסרו מעצי היער הארוכים וכך הוקם בית רחב ידים, ובו חדרים רבים, שחלקם אף הושכרו לעירית ברזה ולעוד אנשים.

בחדר המרכזי היה שולחן גדול, וסביבו היו מתכנסים בני הבית והאורחים, שבאו לביקור קצר ונשארו עד... האביב. השולחן היה מכוסה במפת קטיפה בצבע יין ועליה מפת תחרה לבנה. בצד האחד של החדר היה המזנון המגולף ובו זוג פמוטי הכסף ושאר תשמישי הקדושה, וממול — בפינה — עמד מיחם הנחושת, שמדי פעם היה צריך לצחצחו. וילונות סרוגים כיסו את החלונות.

בבית אמא היו מים זורמים, וכן היתה בחצר באר מים. בין החדרים היה חדר מיוחד שבחג הסוכות היה משמש כסוכה. סבי נהג לישון בחדר זה כל שבעת ימי הסוכות. גם את האמבטיה "זוכרת" אני. הרי היא עמדה על ארבע רגליים מעוטרות, וברזי הנחושת שלה היו זוהרים...

היה לבית מזווה, חדר שירדו אליו ובו אחסנו סבי וסבתי מכל טוב. כל מה שאוחסן שם בקיץ עמד לרשות בני הבית והאורחים, בעיקר בחורף. הכל היה שם — ריבות, חמוצים וכבושים, פירות מיובשים, חמאות מוחבצות, תפוחי אדמה, שאר פירות וירקות ועוד ועוד.

אם אביה של אמי, סבתה, גרה עמם לפעמים. בחלק מהזמן גרה בקרטוז־ברזה, בבית סבי וסבתי, ובחלק מהזמן בארצות־הברית, מקום המגורים של שתי בנותיה (דודותיה של אמי), שהגרו לאמריקה מפחד השלטונות, מאחר שהיו מעורבות בפעילות פוליטית. סבתי זו, כלומר הסבתא של אמי, היתה המילדת של העיירה, והיא יילדה כמעט את כל ילדי ברזה. לאמי צביה היו עוד שלושה אחים ושלוש אחיות. היא נולדה הרביעית, מעין "ילדת סנדויץ'". רק אמי ואחיה מיכל ניצלו מהשמדה. כל השאר הושמדו. מיכל, שהיה האח הבכור, הגר לארגנטינה בשנת 1927, הקים שם משפחה, ונפטר באפריל 1991. אחיה שנהרגו בשואה הם שרה, שנישאה והיו לה שני ילדים, בן בכור ואחותו מטאלה. אחות אחרת היא ליבה שנישאה, למדה תפירה אצל אימו של הצייר משה ברנשטיין, ואח"כ נהיתה תופרת מדופלמת. אחות שלישית היא מייטה, שהיתה מורה להתעמלות. אחד מאחיה היה אידל. הוא היה פאר המשפחה ואמי אהבה אותו במיוחד. בגיטו נשא לאשה את רבקה ברנשטיין, אחותו של משל'ה הצייר. האחרון, בן הזקונים החביב, היה לייבלה. יהיה זכרם ברוך. אמי צביה עלתה לארץ ב־1937. כאן נישאה לאבינו יבל"ח וילדה לו אותי ואת אחותי חיה, שנקראה על שם אמה — סבתי.

חיים פודורובסקי, סבי, היה נפח. בידי הזהב שלו יצר ושכלל כלים מכלים שונים. כך למשל, זוג אופנים שנתן במתנה לנכד הבכור בחג הבר־מצווה שלו.

חיה וחיים יוסף, סבי וסבתי, היו אנשים מאמינים. עם זאת היה ביתם פתוח להשכלה ולתרבות העולם. אידל למד בחדר אצל מינקוביץ, ובהמשך נסע ללמוד הנדסה בפוליטכניקום של וילנה."תמיד", סיפרה אימי, "נשא במזוודתו את תיק התפילין ואת ספר התנ"ך". היא סיפרה בגאווה כי את כל לימודיו בהנדסה סיים בהצטיינות.

בפגישתי עם דודי מיכל בבקורו היחיד בארץ בשנת 1978 נהניתי מרוחב ידיעותיו בספרות ובשירה ומשליטתו בלשונות רבות. "הכל מהבית" אמר לי...

אמנו ז"ל גידלה את אחותי ואותי על אהבת הספרות והשירה. היא היתה קוראת ומצטטת משיריה של קדיה מולודובסקי שנולדה בקרטוז־ברזה, וכן משיריה של מרים ילן שטקליס

ומשירי ביאליק. דרך שיריה של קדיה היא "סיירה" אתי ועם אחותי חיה בביתה ובעיירתה, שכה אהבה. בשנות החמישים, כשקדיה גרה בארץ, היינו מבקרות אותה לפעמים. ראוי להעיר כי הקשר שבין קדיה ואמי החל עוד בברזה, כאשר אמי היתה ילדה, וקדיה, שהיתה כבת שמונה עשרה, שכרה אצלם חדר. אמי היתה מספרת שסבי ז"ל היה נוהג לומר על קדיה: "תראו היא עוד תהיה משוררת!" אגב, השיר הראשון שדקלמתי לגאוות אמי היה "פתחו את השער"...

אווירה של סובלנות שרה בבית סבי וסבתי. שום קנאות. מסביב לשולחן ישבו בונדיסטים, קומוניסטים, סוציאליסטים ציונים, רביזיוניסטים, ומי לא? מובן שהתווכחו כדרכם של יהודים, אולי "רבו" מילולית, אך אוירת התרבות והסובלנות אפפה על הכל...

כמה כאבו הוריה של אמי שהילדים הפסיקו לדקדק בקיום תרי"ג המצוות. עם זאת ראוי לציין כי הילדים הקפידו לכבד את מנהגי הבית, ואת רגשותיהם הדתיים של הוריהם.

יכולתי להמשיך ולספר על הגינה של הבית, על היערות ותותי־הבר, על הנהר שקופא בחורף, על חיי החברה הסוערים, על האהבות והאכזבות, על הויכוחים ועל חיפושי הדרך, על יופיה של ליבה וחביבותם של ילדיה, על עלילותיה של סבתי חיה, אשת החייל, ועוד ועוד. סיפור משפחת אמי הוא סיפור שרוצה אני להוסיף ולשמוע, ושלעולם לא ייגמר בשבילי...

כשנפטרה אמי ביום י"א בתמוז תשנ"א, הרהרתי לעצמי שהנה בעולם שכולו אמת היא תפגוש סוף סוף את כל יקיריה שכה היתה חסרה אותם והתגעגעה אליהם כל השנים.

ואולי זאת נחמתי...

רחוב בקרטוז־ברזה

שמואל טינרי (טבוליצקי)

זכרונות מבית אבי

מזקני עיירתנו קרטוז־ברזה, כשהיו מתאספים בין מנחה למעריב על המרפסת הגדולה הפתוחה שבחזית ביתנו, שמעתי סיפורים רבים על משפחתנו, שהיתה מבין המייסדות והבונות של ברזה בסוף המאה ה־17, וצאצאיה חיו בעיירה עד לקץ המר.

את סיפורי הזקנים שמעתי בשנות העשרים המאוחרות, וחלקם הארי אמתתי מפי אבא.

בימי תשעה באב הייתי מתלווה לאבי, לעליה ל״קברי אבות״ בבית העלמין הישן ברחוב סדיטבה (סמטת בביץ) וכן בבית העלמין החדש ברחוב ״בית־חיים״, ושם הייתי שומע ממנו עוד סיפורי משפחה מהדורות הקודמים.

משפחתנו הגיעה לברזה מאזור הנקרא טבוליץ. כשהוחלט על מתן שמות משפחה לאזרחי רוסיה רבתי, הוסיפו לשם המקום הזה את הסיומת הרוסית ״קי״ ונתקבל שם משפחתנו ״טבוליצקי״. ואלה ׳בני משפחתנו לדורותיהם:

הראשון, הידוע לי לפי תיעוד הנמצא אתי והקבור בבית הקברות הישן ברחוב סדיטבה (סמטת בביץ), הוא צבי והוא נולד בקירוב בשנת 1750. בנו של צבי הוא יעקב־אורי. הוא נולד בקירוב בשנת 1790 (הוא קבור בבית הקברות החדש). בנו של יעקב אורי הוא אליהו־יוסף. הוא נולד בקירוב בשנת 1821. בנו של אליהו יוסף הוא אהרון־יהודה הוא נולד בקירוב בשנת 1851. בנו של אהרן יהודה הוא אבי משה. נולד בקירוב בשנת 1878.

אבי משה, אמי, זהבה לבית בלומרוזן, ואחותי, רחל הי״ד, נרצחו בידי הנאצים ועוזריהם המקומיים ימ״ש עם פינוי הגיטו ביום ראש חודש מנחם־אב תש״ב 15 ביולי 1942 בברונו־גורה.

יעקב אורי טבוליצקי היה יהודי בעל יוזמה וירא שמים. במחצית המאה התשע־עשרה זכה בסלילת הכביש הראשי ורשה־מוסקבה.

זקני העיר סיפרו שהמיכרז על סלילת הכביש נפתח בשבת בצהרים בפטרבורג הבירה. פקידי הרשות דרשו מיעקב אורי שיחתום על הצהרה, אך זה סירב לחלל את השבת ועזב את חדר המכרזים. אף על פי כן הוא נקרא למשרד הפנים הרוסי ונמסרה לידיו הזכות לסלול את כביש ורשה־מוסקבה, אחת עבודות הפיתוח הגדולות ברוסיה דאז. העבודה בוצעה בעזרת עשרות אלפי ידיים עובדות ולשביעות רצונם המלאה של השלטונות. לאות הוקרה על פעליו, העביר שלטון הצאר דאז לבעלותו שתי חוות חקלאיות גדולות: את חוות לוסאסין ע״י רוז׳אני בשטח של 4500 אקטר רוסי (שהם 45000 דונם) ואת חוות אוירנציץ־לינובו על ידי פרוז׳ני בשטח של 1700 אקטר רוסי (שהם 17000 דונם). המעשה הנ״ל שולב עם הרחבת תחום המושב של היהודים לעוד 100 ישובים חקלאיים והפיכתם לישובים עירוניים.

בהסכם על העברת שתי החוות לידי זקני יעקב אורי היה תנאי ולפיו יוקצו לכל אחת משלוש הדתות: הפרובוסלבית, הקתולית והיהודית, שטחי קרקע לצורכי בתי תפילה, בתי קברות, מוסדות להשכלה ומוסדות ציבוריים.

חוות אוירנציץ לינובו התפתחה לעיירה, ושטחי קרקע אכן נמסרו לנציגי כל הדתות. החווה נמכרה ע״י אבי, משה טבוליצקי, בסוף שנות השלושים במאה הזו. החווה בלוסאסין הופקעה

1. השם ושם המשפחה וסימני זיהוי.

2. ראשי תיבות ברוסית.

3. ראשי תיבות בגרמנית.

4. אבן מירושלים.

חותמת עסקית של יעקב אורי טבוליצקי מאבן ירושלמית מהמאה ה־19. קוביה עם ארבעה סימני הטבעה.

למעשה מאתנו ע״י השלטונות הפולניים ששלטו בשטח החל משנת 1920. השלטונות הפולניים טענו שלאיכרים היתה זכות קדומה לאסוף ענפים יבשים ביער שבתוך החווה, ולכן לא הרשו לנו לחטוב עצים מהיער בטענה שפעולה כזו תנשל את האיכרים מזכותם לאסוף ענפים יבשים. לאחר משפטים רבים בבתי דין פולניים, בכל הדרגות המשפטיות — ובכולם היתה ידינו על התחתונה — עמדה לפנינו הברירה להמשיך לשלם מסים כבדים על שטחי החווה בלי להנות מזכויות או למסור את הנכס לממשלת פולין ולהשתחרר מנטל כבד של מיסים שבגינם אף הוטלו עיקולים על רכושנו. מסרנו את הנכס לממשלת פולין. היה זה גזל מושלם מטעם שלטון אנטי יהודי, שהודרך מהמרכז השלטוני בוורשה ומטרתו לנשל כל יהודי מנכסי דלא ניידי חקלאיים במרחבי המדינה!

משפחתנו היתה בין המשפחות הספורות בכל רחבי המדינה הצארית הגדולה שהיו בידיה נכסים חקלאיים בממדים גדולים כאלה.

יעקב אורי טבוליצקי הקים בברזה את בית הכנסת ״גבירים״ על הכביש הראשי ועוד בית כנסת ובו 60 מקומות ישיבה לגברים ו־60 לנשים על שטח פרטי שלו. הוא גם החזיק קבוצת יהודים שהתפללה במניין שלוש פעמים ביום בתשלום. בין אנשי המניין: איזיק מולודבסקי, אורקה המורה, פיני הסנדלר — זאת שמעתי מפי אנשים אלה עצמם בהיותי נער כבן 8 שנים.

זקני יעקב אורי גם פיתח והקים מוסדות ציבור קהילתיים, ביניהם את בית המרחץ וכן את שתי שורות החנויות שבשוק. שכר הדירה של החנויות אמור היה לכסות את הוצאות המוסדות הציבוריים שבעיירה . עבור משפחתו המתרחבת בנה זקני בתים רבים לאורך הכביש הראשי, מסביב למקום מגוריו, ואכן צאצאיו התנחלו בהם. במשך הזמן, ועוד לפני מהפיכת אוקטובר, עזבו רוב הצאצאים את העיירה ועברו לערי המחוז והבירה, מינסק, מוסקבה, פטרבורג. רק אבי ומשפחתו נשארו בעיירה.

אבי נתפס לרעיון הציוני עם הופעת הציונות המדינית בסוף המאה הקודמת. את השכלתו רכש בישיבת וולוזין המפורסמת, ביחד עם אחיו המבוגר יצחק טבוליצקי, שלימים התישב בלומז׳ה והיה שם בין ראשי הקהילה והציבור הלאומי הדתי. אבי התמיד בפעילותו הציונית בזרם ״הציוני כללי המרכזי״, השתתף בועידת מינסק המפורסמת, ונפגש עם ציוני רוסיה בבית אחותו וגיסו חנה־דבורה ויחיאל אשכנזי במינסק.

בקרטוז־ברזה הקים אבי את האגודה הציונית ״תפארת בחורים״ וקרב את הנוער הדתי לציונות, ואכן היו לו הצלחות. בין החברים שרכש אבי לתנועה הציונית היה יעקב גורדז׳לקי (גוראלי) לימים אחד השדרים הראשיים של הציונות בפולניה לפני פרוץ מלחמת העולם השניה. אבי גם ארגן את מוסד הגבייה למען הקרן הקיימת לישראל והפיץ את מניות ״אוצר התיישבות היהודים״. היה זה בשנת 1900 כשד״ר בנימין זאב הרצל ייסד בנק להסתדרות הציונית. בשנת 1913 רשם אבי את ההסתדרות הציונית בברזה בספר הזהב של הקרן הקיימת. כל ימי השלטון הרוסי וכן בימי שלטון הפולנים בקרטוז־ברזה, עד פרוץ מלחמת העולם השניה, היה אבי האחראי הרשמי לפעולות ההסתדרות הציונית בעיירה, ורק בידיו היתה החותמת הרשמית שאושרה ע״י השלטונות כמחייבת.

בשנות העשרים התנגד אבי לסלקציה בבחירת המועמדים לעלייה לארץ, וסבר שיש לסייע לכל יהודי החפץ לעלות ארצה. סיסמתו היתה כי לארץ־ישראל עולים ״יהודים״. בעזרתו עלו ארצה משפחות אליוביץ וברקוביץ בשנת 1913, ממייסדי המושבה יבנאל, וכן משפחות

THE

JEWISH COLONIAL TRUST

(JUEDISCHE COLONIALBANK)

LIMITED.

ORDINARY SHARE CERTIFICATE

CAPITAL £2,000,000

£1 Ordinary Shares

DIVIDED INTO

1,999,900 ORDINARY SHARES of £1 EACH, & 100 FOUNDERS SHARES of £1 EACH

THE FIRST ADMINISTRATION OF 1899 (5659)

No 27682

אוצר התישבות היהודים

מגבל.

This is to Certify that ~~Moses Taboliczki~~ SAMUEL TINARI

of ~~...~~ Jerusalem, Israel

is the Registered Holder of One Ordinary Shares numbered

to inclusive in The Jewish Colonial Trust, Juedische Colonialbank Limited

subject to the Memorandum and Articles of Association thereof and that the sum of ONE POUND has been paid up on each of the said Shares.

GIVEN under the Common Seal of the said Company

this day of 1

THE COMMON SEAL OF THE COMPANY WAS HEREUNTO AFFIXED IN THE PRESENCE OF

SECRETARY.

DIRECTORS.

מניה של אוצר התיישבות היהודים מיסודו של ד"ר בנימין זאב הרצל ע"ש משה טבוליצקי שהוצאה בשנת 1900

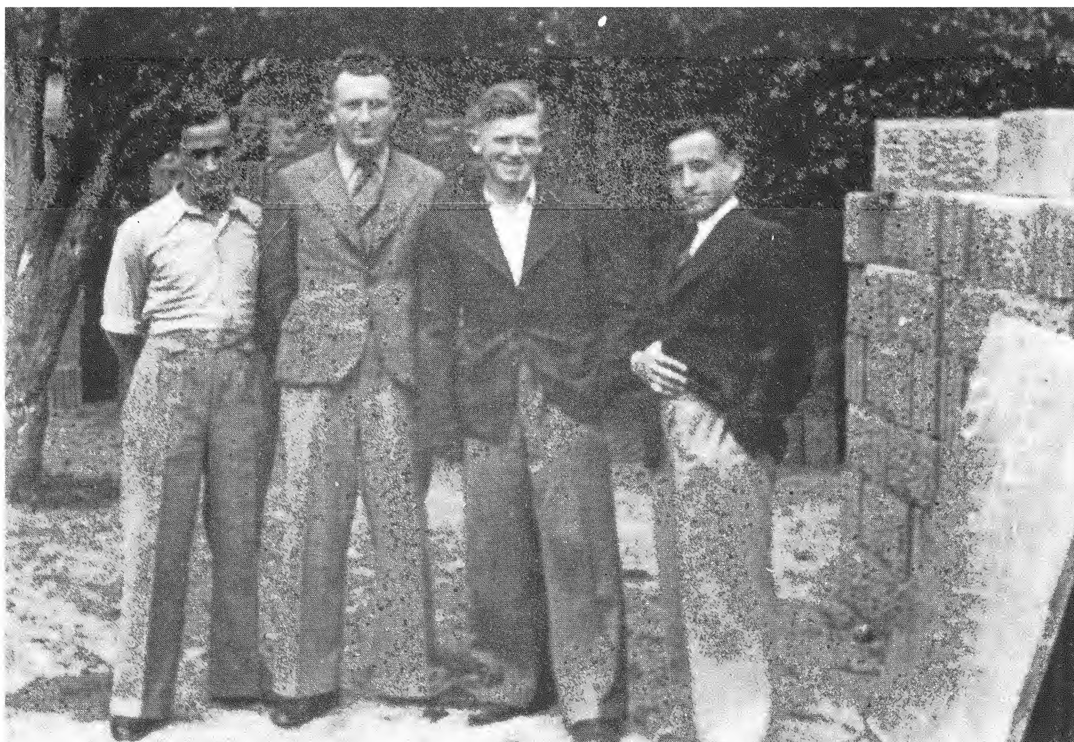
ספיר בירושלים וגרמן ברמת־גן.

בשנת 1938 ביקרתי בבית הורי בקרטוז־ברזה. הייתי אז כבר נתין ארץ־ישראלי וברשותי דרכון של ממשלת המנדט הבריטי. מצאתי שבבית הורי (במחצית הבית) גר המפקד הראשי של מחנה הריכוז הפולני הגדול בקרטוז־ברזה. לפי זכרוני היה שמו קולונל גרפנר. הוא היה ממוצא טטרי, צאצא מימי הפלישה הגדולה של הטטרים למרכז אירופה. הוא היה חברם האישי של חברי הכת הצבאית שמשלה אז בפולין. כל בוקר היו מגיעים אליו כעשרה אסירים פוליטיים וחלקם הועסקו בעבודות ניקיון וחלקם בעיבוד השדה שהעמיד אבי לרשות המפקד הראשי.

באחד מימי סוף אוגוסט 1938 קרא לי המפקד לעלות אל המרפסת הגדולה לשיחת רעים — אני נתין חוץ, פחות מגיל 20, והוא המושל הכל יכול.

הוא שאלני שאלות רבות על יחס השלטון הבריטי לנתיניו ועל זכויותיהם האזרחיות. סיפרתי לו שתחת השלטון הבריטי מותר להתווכח ולבקר אך אסור לפעול בכוח אז הוא שאלנו "ואיך אצלנו בפולין?" עניתי לו שבביקורי במדינה ראיתי כי מתקיפים יהודים, כי היהודים מפוחדים ונראה שהשלטון לוחץ ורודף יהודים.

למחרת הגיעו שוטרי ביטחון בבגדים אזרחיים, החרימו את הדרכון שלי, הטביעו עליו פקודת גירוש כ"אישיות בלתי רצויה" עם הוראה לעזוב המדינה בשעה 24:00 ביום 7 בספטמבר 1938.

ביקור בברזה ב-1938

מימין לשמאל: מוטל מיליקובסקי, שמחה פרידינשטיין, שמואל טבוליצקי (טינרי), אברהם פוטק

המשפחה הראשונה בעיירה שדיברה עם ילדיה עברית

משמאל לימין: משה טבוליצקי, אשתו זהבה וילדיהם שמואל, אליסף, רחל.

בחיפזון יצאתי בתאריך זה את בית הורי בפולין ושבתי לארץ־ישראל באוניה הפולנית ״פולוניה״ דרך נמל קונסטנצה.

בהיותי ביום 7 לספטמבר 1938 בורשה ליווה אותי לתחנת הרכבת חברי מברזה — מאיר שורץ — שהיה בדרכו לארה״ב. כשהרכבת נעה לכיוון לבוב, דרומה, ראיתי עשרות אלפי יהודים שרים את ההמנון הלאומי ״התקווה״ והעניין היה כפלא בעיני.

בקרון הראשון פגשתי מכר מחיפה — בגילי — שגם הוא חזר מביקור הורים. החלטנו לעבור בקרונות שמא נבין את הסיבה לשירת ״התקווה״. הגענו לקרון המחלקה הראשונה, שהיה כמעט ריק מאדם. בפינה ישב זאב ז׳בוטינסקי ותקתק במכונת הכתיבה. ממולו ישב עוזרו יוסף קלרמן. התקרבנו אליהם, הצגנו עצמנו כחוזרים ארצה. ז׳בוטינסקי ואחריו קלרמן קמו ממקומותיהם, לחצו לנו ידיים. הראשון בירך אותנו והתנצל שעליו לסיים את הדפסת הנאום שישא לפני יהודי לבוב בשעות אותו ערב. זו היתה הפעם הראשונה והיחידה בחיי שראיתי את זאב ז׳בוטינסקי פנים אל פנים.

ושוב חזרה לזכרונות הילדות:

ביתנו היה בית עברי. הורי שלטו בשפה העברית, ודיברו עם ילדיהם עברית. אני הייתי הילד הראשון בעיירה שדיבר עם הוריו עברית (זאת מאשר גם נחמיה שטוקר בכתבתו בספר זכרון ברזה, שיצא לאור באידיש בארגנטינה, בשנת 1958). סבלתי אז מהילדים שהתנכרו לי על שאינם מבינים שפתי. בראש הלועגים לי היו השכנים מעבר לכביש, שאחד מבניהם דווקא למד איתי בכתה אחת בבית הספר ״תרבות״, ששפת ההוראה שלו היתה עברית. אך הזמן עשה את שלו, ואט אט התרגלו כולם גם לתופעה הזאת. אזכיר לסיום מעשה רב חסד שעשה נפתלי לוינסון, אז סגן ראש העיר, לבן דוד שלי, ברוך בלומרוזן, אשר ערק מהצבא הפולני בראשית שנת 1920, ואחרי נדודים רבים הגיע אלינו לברזה. העריק הסתתר אצלנו בגן הפירות, בין העצים העבותים של גדר האגוזים. אבי פנה לנפתלי לוינסון, לעצה ולעזרה, והנ״ל — אף שידע כי לפי החוק כל מחביא עריק צפוי למוות — לא היסס, ובתושיה רבה הפך יהודי ושמו רוזנברג, שנפטר בגיל עשרים לחייו, לאיש חי, האריך את תוקף דרכונו, הדביק בדרכון תמונה של בן־דודי, ואישר את חוקיותו. כך קיבל ברוך בלומרוזן זהות חדשה והפך לרוזנברג. אח״כ ליווה אבי את בן דודי לוורשה והצליח להעבירו לוינה ומשם הוא הגיע לארץ ישראל. רק אחרי שנים בארץ ישראל זנח בן דודי את השם המתחזה וחזר לשמו המקורי.

נפתלי לוינסון סיכן חייו במעשה זה. הרבה הרבה שנים היה סיפור זה סוד כמוס ואיש לא ידע עליו. ראוי עתה להעלות על נס את נפתלי לוינסון ואת מעשהו.

יצחק ספיר

עלייתנו ארצה

משפחתנו החליטה עם תום מלחמת העולם הראשונה לעלות לארץ־ישראל.

אבי, יעקב ספיר ז״ל, היה ציוני דתי, אך כמנהג אותם ימים שְׁלָחָנוּ למוסדות חינוך ששפת הדיבור בהם אידיש. אם כן, לא ידענו עברית, וזה היה מכשול.

מכשול אחר היו הציונים בעירנו. הימים היו ימי משבר כלכלי בארץ, והם חששו מאוד שלא נוכל להיקלט בארץ, מה גם שמספר היורדים מן הארץ מסיבות כלכליות היה גדול...

אלא שאבינו ז״ל היה איתן בדעתו לעלות לארץ, הוא פנה אל היהודי והציוני הדגול משה טבוליצקי ז״ל (אביהם של שמואל ואליסף), וזה המליץ על עלייתנו, והאישור המיוחל לעליה הגיע. בשנת 1926 זכינו ועלינו לארץ ישראל.

לעולם לא נשכח את חסדו של משה טבוליצקי ז״ל, שהרי בזכותו נשארנו בחיים. יהא זכרו ברוך.

לקראת עליתם של סוניה ומשה ספיר לארץ־ישראל בשנת 1926

מימין לשמאל שורה ראשונה למעלה: 1. לייזר גרשגורן 2. לאה קגן 3. יצחק אליה ברוורמן 4. חוה טקץ 5. בנימין פרידנשטיין 6. שרהק׳ה בוקשטיין 7. אברהם קובל 8. חשקה גרייבסקי

שורה שנייה: 9. פלטה בוקשטיין 10. לאה גרשגורן 11. משה נימרוז׳נסקי 12.משה פרידמן 13. סוניה ספיר 14. משה ספיר 15. חנה פרודסטרויצה 16. הינקה חומסקי 17. משה קובל

בין שורה שניה לשלישית: 18. ישראל שוורץ 19. יצחק פומרנץ 20. בלהה ליסקר 21. הודקה בוקשטיין

שורה אחרונה: 22. פייגל פלדמן 23. גדליה פומרנץ 24. ליבע פודורובסקי 25. שרה יודלבסקי 26.ביילה גרינשפרונג 27. רבקה קובל

ד״ר חיים סולן (סלוצקי)

מניה סרלין ויצחק סלוצקי — ציונות ללא מרכאות

אמא, מניה לבית סרלין, נולדה בשנת 1906 בעיירה פרוז׳אני להוריה ינטה וצבי הרשל סרלין. בעיירה זו עברה עליה ילדותה, יחד עם אחותה אלטה־פרידה הבוגרת ממנה.

בשנת 1927 סיימה אמא את הגמנסיה הממשלתית ע״ש מצקביץ במגמה מתמטית־ביולוגית, ושנה לאחר מכן, ב־1928, סיימה את הסמינר למורים שליד אותה גימנסיה.

תחילה לימדה קצת בפרוז׳אני, ובשנת 1929 קיבלה על עצמה תפקיד של מורה בביה״ס העממי העברי בעיירה לנין שם לימדה חשבון, גיאוגרפיה, היסטוריה פולנית ושפה פולנית. בלנין הכירה אמי את אבי יצחק בנם של מאשע וחיים סלוצקי, שהיה לימים לבעלה. שנה אחר כך נפרדה דרכם. אבא נסע לעבוד בוורשה בהנהלת חשבונות, ואילו אמא עברה לעיירה קרטוז־ברזה.

אמא הגיעה לקרטוז־ברזה בשנת 1930, וקיבלה על עצמה את הנהלת ביה״ס העממי העברי ״יבנה״ ברשת ״תרבות״. על אף גילה הצעיר ניהלה את בית הספר וכן היתה מחנכת הכיתה העליונה (השביעית) של ביה״ס. שש שנים רצופות ניהלה אמא את בית־הספר.

ביה״ס ״יבנה״ בשנת 1936

בית ספר "יבנה"
ע"י סניף "תרבות"
בקרטוז=ברזה.
יום 26. MARZ 1936
מס' 102/13

ח. נ. ביאליק

אישור

אנו מאשרים בזה שה"ג מ. סרלין-סלוצקית עבדה בבית-ספרנו
בתור מורה משנת הלמודים ה.תרצ"א עד סוף שנת-הלמודים ה תרצ"ו
הגב' מ. סרלין סלוצק הצטינה בעבודתה החנוכית לטובת מוסדנו,
והבליטה כשרון רב בהוראה בתור חברה פעילה בתנועת "תרבות"
עבדה בעתים קשות על המשמר והגנה בעבודתה הפדגוגית המוצלחת,
על שלמות בית-ספרנו

יו"ר ועד הסניף: שרגא [illegible]

מנהל ביה"ס
[illegible]

אישור מניה סרלין כמנהלת בית-הספר "יבנה"

בבית ספר זה, כמו בכל בתי הספר של "תרבות", למדו הילדים את כל מקצועות הלימוד ההומניים והטכניים בשפה העברית ובהברה ספרדית. מאחר שעל פי החוק היו מקצועות שחובה היתה ללמדם בשפה הפולנית, ומאחר שאמי שלטה בפולנית, היא לימדה גם מקצועות אלה.

אבי החליט גם הוא לעבור לקרטוז־ברזה. הוא מצא שם עבודה כמנהל חשבונות, וכך הצטרף אל מניה ידידתו משכבר הימים. שניהם יחד חברו לקבוצת פעילים מקומיים של "פועלי ציון" ועסקו באופן אינטנסיבי בזמנם החופשי בפעילות ציונית ובאיסוף כספים למען הקרן הקיימת וקרן היסוד.

ביה"ס "יבנה" בשנת 1935

בשנת 1934 נישאו יצחק ומניה בקרטוז־ברזה לשמחת חבריהם. מובן כי מיד חשבו על עליה ארצה. אך כיצד מתגברים על גזירת העליה של הבריטים? באותה עת נדרשו "כלי קודש" לקהילה היהודית בארץ־ישראל. ואבא, חזן חובב, החל לגדל זקן, אף ללמוד דיני־שחיטה, ובעזרת קשרים הצליח להשיג "דרישה" מהרבנות הראשית בירושלים. מצויידים בדרכון פולני, בויזה מנדטורית, בתעודת עולה של הסוכנות היהודית בא"י, בכתב דרישה של הרבנות הראשית בירושלים ובספר תורה מורשת המשפחה מלנין יצאו הורי בדרך הארוכה לעלות לארץ ישראל, וב־26 באפריל 1936 הגיעה אונייתם לנמל חיפה.

אבא עבד כמנהל חשבונות בכפר הנוער בן־שמן, ואמא, שלא חזרה לעסוק בהוראה, הקדישה את ימיה במסירות אין קץ לגידול שני ילדיה, בנה חיים (ע"ש הסבא חיים סלוצקי) ובתה נטע (ע"ש הסבתא ינטה סרלין). במשך שנים היה ביתנו בית התוועדות ומוקד לתלמידיה הרבים של אמא — אלה שלא ניספו בשואה ועלו ארצה.

אבא נפטר בשנת 1966 בדמי ימיו, ואמא נפטרה בשיבה טובה בשנת 1988. יהי זכרם ברוך.

ברכת הנרות
ציור: משה ברנשטיין

בית-ספר עברי כללי בן שבע מחלקות של הסתדרות „תרבות"
ב קרמנץ-דובנה

מספר 114 שנת הלמודים התר"( )

תעודת סיום בית-הספר

טבולינקי שאול

שנולד - ביום גמוז 1918 ב קרמנץ-דובנה (מחוז הרוני)
גמר ב בשנת הלמודים התרצ"א את המחלקה השביעית של בית-הספר והראה בלמודיו אותות התקדמות אלה:

בהתנהגות . . . .
בתנ"ך . . . .
באגדה ובמשנה . . . .
בשפה העברית . . . .
בשפה הפולנית . . . .
בשפה ה . . . . . .
בחשבון ובהנדסה . . . .
בלמודי הטבע { בטבע החי . . . / בפיסיקה ובחמיה . / בהגיינה . . . . }
בגיאוגרפיה כללית . . . . . .
בגיאוגרפיה של פולניה וידיעת פולניה הנוכחית
בידיעת א . . . . . .
בהסטוריה כללית ובקורות העברים .
בקורות פולניה . . . .
בידיעת עמנו . . . .
בציור . . . .
במלאכת-יד . . . .
בזמרה . . . .
במלאכת-נשים . . . .
בהתעמלות . . . .

ההערכה הכללית

יז' יום לח' תמוז

מ. סולר — המנהל
מקום החותמת
מ. סולר — מחנך המחלקה

לוח הציונים:					
בהתנהגות	משובח	טוב	הגון	בלתי-הגון	
בלמודים	טוב מאד	טוב	מספיק	בלתי מספיק	
בהערכה הכללית . .	טוב מאד	טוב	מספיק	בלתי מספיק	

תעודת סיום ביה"ס "יבנה" בשנת 1931

נח פניאל (פלנטובסקי)

קרטוז־ברזה עיר הולדתי

״ברזה קארטוסקה״, ובאידיש קראו לה בקיצור ״ברזה״. היא שכנה בין בריסק דליטא לברנוביץ׳ ובמרכזה עבר הכביש מוורשה למוסקבה. לא חקרתי מה פשר השם הכפול של העיירה, ואני משער שהמלה ״ברזה״ באה משם עץ הלִבְנֶה בפולנית, והשם ״קרטוז״ קשור במנזר של הנזירים הקארטוזיאנים, ששכן בקרבת מקום. חייב אני לציין כי כבר בילדותי לא היו בסביבה שום חורשות של עצי לבנה. את שריד המנזר הקורטוזיאני ראיתי: הוא נחבא בתוך שטח מגודר גדול ובו עצי פרי שונים. עם חברים הייתי מגיע לשטח זה בשבתות אם כדי ליהנות מיפי המקום ואם כדי לקנות תפוחים ואגסים לשם אכילה במקום (כעבור זמן כתבתי על הגן הזה סוניטה ושמה ״בגן המנזר״).

העיירה שלנו היתה יפת־נוף. היא שכנה ליד הנהר יאסולדה, יובל של הפינה, שגם היא יובל של הנהר בוג. בקיץ היו בני העיירה מתרחצים בנהר היאסולדה. מסביב לעיירה השתרעו שדות נרחבים ירוקים, בחלקם זרועים כל מיני דגן ובחלקם שדות מרעה. העיירה עצמה היתה מלאה גנים של עצי פרי ועצי סרק. במרחק כמה קילומטרים ממנה השתרעו יערות עבותים של עצי אורן. בילדותי הייתי מגיע עם חברים ליערות אלה ללקוט פטריות ואוכמניות.

במרכז העיירה ישבו יהודים, ובפרוורים נוצרים, רובם רוסים לבנים, ומקצתם רוסים ופולנים. גם בשכונתנו גרו כמה משפחות פולנים. מסביב לעיירה מכל העברים היו כפרים מאוכלסים ברוסים לבנים, שנקראו ״פוֹלִישוּקים״. בילדותי ובנערותי ביקרתי בכפרים אלה והתרשמתי מן הנופים, מן השדות ומן הכפריים.

העיירה היתה משופעת בתרבות יהודית והיתה בה שכבה ניכרת של אינטליגנציה יהודית, וכנראה, היתה מפורסמת בסביבתה הקרובה והרחוקה. כיהנו בה רבנים מפורסמים שהתפרסמו כעבור זמן בעולם היהודי. ר׳ יצחק אלחנן כיהן בה כרב, קודם שעבר לקובנה, וכן כיהן בה כרב ר׳ אליהו קלאצקין, קודם שעבר ללובלין (בנו הוא ד״ר יעקב קלאצקין, שגדל והתחנך בברזה עד גיל 15). כמו בכל עיירות היהודים בסביבה, היו בקרטוז־ברזה לפני מלחמת־העולם הראשונה ״חדרים״ לחינוך ילדי היהודים. אחר כך התחילו גם להיראות ניצני החינוך החדש בדמות החדר המתוקן. בין שתי מלחמות העולם כבר הוקמו שם אף שני בתי־ספר מודרניים, אחד באידיש של ציש״א ואחד עברי של ״תרבות״.

כאמור, היתה בה אינטליגנציה ערה ופעילה. בשנת 1905, בימי התנועה המהפכנית ברוסיה, שימשה ברזה מרכז לתסיסה מהפכנית. כפי שסופר לי, ריכז פעולה זו בעיירה ובסביבתה מי שהיה אחר־כך מעוזריו של לנין, ואח״כ שר החוץ של רוסיה הסובייטית, מקסים ליטווינוב. עם זה היתה שם גם פעילות ציונית אינטנסיבית, ובין מייסדי המושבה יבנאל היו ראשוני העולים לארץ מהעיירה. בעיירה פעלו מפלגות רבות: ציונים, בונדאים, פולקיסטים, אידישאים ועברים. כל מפלגה ניהלה תעמולה אינטנסיבית. יש לציין, שהריב והוויכוחים בין המפלגות והחוגים השונים התרכזו בעיקר מסביב לשני בתי־הספר שבעיירה: בית־הספר האידישאי ובית־הספר העברי של ״תרבות״ (עם ייסודו הוא נקרא ״יבנה״, אך לא היה לו כל קשר עם

חינוך "המזרחי").

אני זוכר בגעגועים את ימי ילדותי בעיירה, את הרחיצה בנהר, שהיה לא רחוק מביתנו, את הריצות והטיולים בשדות, את ההליכה ליערות. לא אוכל לעקור מלבי את הנופים ההם.

כאן עלי להזכיר עוד את העיירה הקטנה סלץ, עיירת הולדתו של אבי, ששכנה כעשרה קילומטרים מברזה. זו היתה עיירה חביבה, גם היא יפת־נוף. בה גרו בבית קטן מוקף גינת ירקות ופירות סבא וסבתא מצד אבא. ביקור משפחתי אצל סבא וסבתא בחול־המועד של פסח של אחת משנות נעורי תיארתי בסיפורי "כסופו של סיפור־אגדה", שפירסמתי ב"דבר לילדים" ואח"כ בספרי "הלינה בפונדק הריק". בראשית נעוריי הייתי מהלך לפעמים לשם ברגל דרך שדות בצד חורשה של אורנים. טיול כזה תיארתי בספר "על נהרות פולין" (הטיול לבית סבי).

לפני כמה מאות שנים היתה כנראה סלץ עיירה חשובה בסביבה. קראתי ב"פנקס יהודי ליטא" לשמעון דובנוב, ש"ועד ארבע הארצות בפולין" היה מקיים את ישיבותיו בסלץ. היו בה, כנראה, גם תלמידי חכמים. לפי השמועה, שאמנם לא בדקתי את נכונתה, נולד בה הגאון מווילנה.

במשך הזמן ירדה סלץ מחשיבותה, ואילו ברזה גדלה והתפתחה מאד בזכות מסילת הברזל, שנסללה בקרבתה בסוף המאה הי"ט.

לבסוף רצוני לעמוד על עוד תופעה אחת, שאין לה כל קשר עם העיירה קרטוז־ברזה גופה. מחוץ לעיירה היו קיימים קסרקטינים, שהקים הצבא הרוסי ובהם חנה גדוד מפורסם, "הגדוד הפיאטגורסקי". אחרי מלחה"ע הראשונה, לאחר שהעיירה וכל החבל הזה עברו לפולין, היתה קרטוז־ברזה שייכת לגליל פולסיה. ראש הגליל, ה"ווייוודה" בפולנית, ישב בבריסק דליטא, והוא הכיר, כמובן, את כל העיירות שבסביבה וכל מה שמצוי בהן. הקסרקטינים שמחוץ לברזה היו בדרך כלל ריקים, והצבא הפולני לא השתמש בהם כמעט. לפני מלחה"ע השניה שימש כווייוודה קולונל אחד מאנשי פילסודסקי ושמו קוֹסטֶק־בֶּיֶירנַאצקי. הוא הכיר, כמובן, גם את הקסרקטינים שליד ברזה. שנים אחדות לפני המלחמה נתמנה קוסטק־ ביירנאצקי לשר הפנים של ממשלת פולין. בשלטון היתה אז ה"סאנאציה", שלטון ריאקציוני, והממשלה הפולנית החליטה אז להקים מחנה־ריכוז למתנגדי השלטון וחיפשה מקום לצורך זה. ואז, לפי הצעתו של שר הפנים שהכיר את הקסרקטינים הריקים בקרבת קרטוז־ברזה, החליטה הממשלה להקים דווקא באחד מהם את מחנה־הריכוז. כך "נתפרסמה" קרטוז־ברזה בעולם, לצערנו הרב, אף שלא היה כל קשר בין מחנה־הריכוז ובין העיירה הנלבבת, שרובה יהודים תמימים וטהורים...

אני עזבתי את ברזה עוד בנעוריי, יצאתי לווילנה ללמוד בבית המדרש למורים "תרבות". אח"כ הייתי מורה ומנהל בבת"ס של "תרבות" בפולין, והידיעות על המתרחש בעיירה וסביבתה הגיעו אלי מן העתונות ומן השמועה.

חוה שמרלובסקי (אפשטיין)

זכרונות על קרטוז־ברזה

ב־1938 עזבתי את העירה שלי קרטוז־ברזה, ובעליה בלתי ליגלית הגעתי לישראל.

הרבה זמן חלף מאז, הרבה מאורעות התרחשו, אך בעיני רוחי, אני עדין רואה בבירור את עיירתי. הנה הרחוב הראשי ובסופו יער. משני צדדיו נחל שהתפתל כמו נחש ועליו שלושה גשרים. הנה השדות הירוקים. הנה בתי העץ. חלק מהם נבנו אחרי מלחמת העולם הראשונה, לאחר שקודמיהם עלו באש, והיתר — בתי עץ ישנים, שנבנו לפני דורות.

מעטים היו בתי האבן בעירה. שנים מהם זכורים לי היטב. הם עמדו בשוק זה ליד זה, ונראו כשני גבירים המתנצחים ביניהם מי מהם עשיר יותר. חוץ מהרחוב הראשי שהיה מרוצף באבן, שאר המדרכות בעיירה היו מרוצפות בעץ. העיירה כולה היתה שוקקת חיים. תושביה היהודים היו שומרי מסורת ולומדי תורה. חלקם היו בעלי מלאכה, וחלקם סוחרים וחנונים. הם הסתפקו במועט, ושאיפותיהם היו צנועות. הם עסקו בגמילות חסדים, בעזרה לזולת, בלינת־צדק ובעזרה לחולים (למשל ע״י שליחת שני אנשים שישבו עם החולה כל הלילה בכדי להקל על משפחתו).

זכור לי סבי נחום הלוי אפשטיין ז״ל. הוא, שלמד בעצמו רפואה מספרי רפואה ברוסית ואף שלא היה רופא מוסמך, היה מרפא חולים בלי לקבל פרוטה. הוא הגיע לחולים גם בגשם ובקור.

היו בעיירה ארבעה בתי־כנסת, ביניהם אחד השייך לחסידים.

הנוער היה צמא להשכלה. לא היה בעיירה בית־ספר תיכון, וחלק מהצעירים נסעו למקומות אחרים לרכוש השכלה. הרוב רכשו השכלה בכוחות עצמם ע״י קריאה ושמיעת הרצאות.

מבין בתי הספר העממיים היה אחד שבו שפת הלימוד היתה אידיש. חוץ ממנו היה התלמוד־תורה והיה חדר, ולאחר מכן הוקם גם בית־ספר ״תרבות״, ששפת הלימוד בו היתה עברית. דודי לייבל אפשטיין ז״ל, שהיה ציוני, היה אחד ממיסדיו. הוא היה פעיל בעוד מוסדות.

בעיירה פעלו מספר תנועות ומפלגות ובהן השומר־הצעיר, החלוץ־הצעיר, בית״ר והבונד.

ריבוי המפלגות גרם לויכוחים בין הצעירים. היה תיאטרון באידיש ובעברית. הוצגו הצגות מהקלסיקה כגון ״המלך ליר״ לשקספיר. היה גם תיאטרון לילדים באידיש.

היו גם ביקורי תיאטרון אידי ממקומות אחרים, וכך — למשל — ביקר בעיירה התיאטרון האידי מוילנה. זכורה לי השחקנית המפורסמת אסתר רחל קמינסקי, אמא של השחקנית אידה קמינסקי, שהופיעה בעיירה. אני זוכרת גם את הופעת החזן המפורסם סירוטה. כן זכור לי המשורר פרץ מרקיש, שבבית הספר האידי בעיירה נפרד מיהודי העיירה לפני עוזבו את פולין לרוסיה. היה איתו גם המשורר אלתר קצינקה.

המשוררת בת־עירינו קדיה מולודובסקה, לפני שעזבה לוורשה, היתה בין מורותי. בעירה היו מספר מקהלות של מבוגרים ושל ילדים. היתה גם תזמורת מנדלינות שבה השתתפה אחותי הצעירה ז״ל. כן היו — כמובן — כליזמרים, שהיו מנגנים בחתונות.

הנוער גדל בחיק הטבע. אהבנו לטיל ביערות, בשדות, ובעירות הסמוכות, וכן להתרחץ

בנחל.

היינו בריאים בגופנו ובנפשנו. אבל עם התבגרותנו. הבננו שאין לנו עתיד בעירה. חשנו בניצני אנטישמיות, וחששנו מהעתיד הבלתי ברור.

התוצאה היתה שחלק מהצעירים עזב את העיירה. היו שבחרו בקיבוץ הכשרה, לקראת עליה לארץ־ישראל. אני הייתי ביניהם. אחרים נסעו סתם לארץ ישראל, או אף לארצות־הברית ולארגנטינה. אך המבוגרים ורוב הנוער נשארו בעיירה עד הסוף המר. רק יחידים מביניהם הצליחו לברוח.

קשה לחיות עם המציאות המרה שרוב יהודי ברזה נספו באופן כה אכזרי וביניהם משפחתי וקרובי.

הרי היער שבו היינו חוגגים את ל״ג בעומר בשירים ובריקודים, ובו עצי הליבנה והאורן, הם עדים אילמים לטרגדיה האיומה. מן הסתם הם אומרים קדיש, בשפתם, על אותה קהילה קדושה, שוקקת חיים, שנטבחה ואיננה עוד.

יהי זכרם ברוך!

משפחת אפשטיין־הלוי

האם רייזל, הבנות רבקה ולאה והאב חיים.

אברהם שץ

קרטוז־ברזה של אבות אבותי

לקרטוז־ברזה הגעתי בשנת 1928 עם הורי אמי ועם אחי משה, חבר קיבוץ שריד כיום. סבי, דוד שץ ז״ל, שאף מאוד להחזיר לחיק היהדות את ילדיו שגרו אז בלנינגרד. אבי, צבי, אחיו שלמה, ובתו אידה ז״ל, נולדו כולם בקרטוז־ברזה. רק אבי נענה לבקשתו ואחרי בקשות רבות הורשה לעזוב את ברית המועצות. סבא, דוד שץ יליד בריסק דליטא ממשפחת רבנים וצדיקים שץ־יפה, התחתן ב־1880 עם חיה רחל מבית ברוידה, משפחת סוחרים שישבה דורות בקרטוז־ברזה.

קורות משפחת ברוידה ידועות לנו משנת 1800. הוריה של רחל שץ סבתי, חיים ופלטה ברוצה, נולדו בקרטוז־ברזה וגרו בבית רב מידות על יד הגשר שעל הכביש הראשי. הם עסקו בסחר בדברי מכלת בסיטונאות. הסבתא פלטה חיה 104 שנים, ואני עוד זכיתי להכירה. אחר כך ניהל את העסק בנה ישראל. בנה האחר שלמה החזיק בברזה בית מרזח. הבנות עזבו את העיירה.

הסבא חיים ברוידה התחתן בגיל צעיר, וכאשר למד בתלמוד תורה בעיירה בשרו לו על הולדת בנו בכורו שלמה. לסב דוד שץ היתה חנות מכלת גדולה על ידי הקסרקטין של הצבא. רוב לקוחותיו היו קצינים של הצבא הפולני וכן סוחרי הסביבה. הם רחשו כבוד גדול לסבי, שהיה איש ישר, שומר מצוות וגם תלמיד חכם. סבתי רחל היתה אשת חיל. היא שניהלה למעשה את העסק, וסבי עסק בלילות בהנהלת החשבונות. רחל היתה אשה יוצאת דופן, אמיצה ופקחית. הגויים ממש העריצו אותה. ביתם לעולם לא נפגע בהתפרעויות הגויים, וזוכר אני שסבתא היתה מסתובבת בין שיכורים והם תמיד פינו לה דרך. סבי היה חסיד גדול של ארץ ישראל ותרם גם כספים לקרן היסוד ולקרן הקיימת. בביתו היתה תלויה הקופסה הכחולה של קק״ל.

כאשר הגענו לברזה, אנו הילדים לא ידענו שום שפה מחוץ לרוסית. אבל חיש מהר למדנו אידיש, וגם הספקתי ללמוד בכתה ה׳ בבית ספר תרבות שבעיירה. אח״כ הצטרפנו אחי משה ואני לקן בית״ר שבמקום, שבין חבריו היו מטובי הנוער היהודי של קרטוז־ברזה.

בשנות ה־30 המוקדמות, כאשר הגיעו לעיירה הדי נאומי היטלר, התעורר סבי כמו מתרדמה ואמר קינדערלאך! צריך לברח מכאן לארץ ישראל! פה יהיה חורבן! וכאשר הוקם במחנה הצבאי שבברזה מחנה הריכוז הראשון של ממשלת פילסודסקי, והחלו להגיע שוטרים שונאי ישראל מובהקים, בעיקר מפוזנן הידועה לשמצה, הבין סבי כי צריך למהר....

אגב שוטרים אלה היו בולשים אחרי כל גבר שהיה חשוד בעיניהם, ולא סבלו אפילו יהודים שטיילו ברחוב לתומם, דיברו ביניהם אידיש וצחקו. הם העירו להם כל מיני הערות מעליבות. תחילה שלח סבי לארץ ישראל את אבי צבי. זה היה בשנת 1933 עם עלות היטלר לשלטון. אחריו עליתי אני ב־1934 בתור תלמיד בבית הספר החקלאי מקוה ישראל. אחר כך ב־1935 וב־1938 עלו אמי ואחי וכן סבי דוד ואשתו רחל ז״ל. הורי התיישבו

בחדרה אך סבי לא היה יכול לחיות בחדרה כי ראה שהיהודים נוסעים שם בשבת. אבי צבי שכר להם דירה בבני ברק. שמעו של סבי יצא מבני ברק כתלמיד חכם וכאשר נפטר, אחרי כמה שנים, ממחלת לב הספיד אותו החזון איש זצ״ל שאמר ״היה דוד שץ ולא יהי עוד כזה!״ סבתי רחל נפטרה בגיל 96 ונקברה בחדרה. הודות ליושרו המפורסם של סבי ניצלתי מישיבה במחנה הריכוז. המעשה התרחש בברזה כשנה לפני עליתי לארץ. פתאום באו בלשים ולקחו אותי לחקירה. התברר כי בין המצרכים שהמכולת של סבי היתה מספקת למטבח המחנה, היתה חבילה שנעטפה בעיתון ״מאמענט״ ועליה משפט בעברית כתוב בכתב ידו של סבי ״הוא טרם הגיע״. סבי הרהר על המשיח ובהסח הדעת כתב את המשפט על שולי העתון, שבו נארז הסבון. הבולשת חשבה שלי, נכדו הצעיר, יש קשר סמוי עם האסירים. סבי הודה במעשה, וכיוון שראש העיר ומפקד המשטרה הכירו אותו והאמינו לו, שחררו אותי מיד ממאסר. היה כאן נס גדול כי ממחנה זה לא יצאו אסירים חיים. אני עדיין זוכר את זעקות המעונים במחנה הריכוז. הן הגיעו לאוזנינו בלי קושי כיוון שביתנו היה במרחק של כמאה מטר בלבד ממחנה הריכוז.

מהעיירה ברזה יש לי זכרונות טובים על יהודים טובי לב וצדיקים גמורים. סבי הספיק עוד לבנות בעיירה בית חולים. הוא פעל הרבה להקמתו. 53 מבני משפחתנו נספו בשואה. יהיה זכרם ברוך יחד עם זכר כל הטבוחים על קידוש השם.

צעירות מתנועות נוער ציוניות

מימין: 1. קיילה בוכהלטר 2. מרים סימנובסקי (בן יעקב) 3. חוה אפשטיין (שמרלובסקי) 4. טייבל בייר 5. אלקה סימנובסקי

חיים בן־ישראל (גולדברג)

עיירתי קרטוז־ברזה זכרונות ילדות

לזכר אחי יצחק ואריה (לייבע) גולדברג, נשותיהם וילדיהם. ולזכר דודתי חנה־מושה בלושטיין, בניה שליימקע, שויקע ואביגדור, נשותיהם וילדיהם. לזכר דודתי רחל ודודי יעקב אשר פרידנשטיין וילדיהם משה, ניומע, לאה (לייקע) ושמחה נשותיהם, בעליהם וילדיהם. לזכר דודתי חיה ודודי משה אלכסנדרובסקי, בנותיהם צירל ורייצע, בעליהן וילדיהן — שהוכחדו בשואה. יהי זכרם ברוך.

פתח דבר

באחד מימי אביב 1988, הזמינני הצייר משה׳לה ברנשטיין לביתו בתל־אביב. בבואי שמה פגשתי הרבה מבני עיירתנו קרטוז־ברזה, ובהם את משה טוכמן, שמחה נוסצקי, אברהם פוטק, הפנינות (הפעשקעס) ורבים אחרים.

ההתוועדות היתה בענין שינויים מתבקשים בארגון יוצאי קרטוז־ברזה בישראל (חלק מחברי הוועד עברו מחיפה למרכז הארץ). בפגישה זו קיבלתי על עצמי להיות חבר ועד הארגון ולעשות עם שאר החברים למען הנצחת קהילה קטנה זו, שרוב יהודיה הושמדו בימי מלחמת העולם השניה בידי הנאצים ובידי מסייעיהם המקומיים, אם פולנים ואם בילו־רוסים.

עלינו ארצה באוגוסט 1936, ועד הפגישה הנ״ל חייתי בארץ כ־52 שנים. הייתי משוכנע שעם הנסיון הארגוני־מנהלי העשיר שרכשתי בארץ (אתאר אותו בקצרה בהמשך) יהיה זה תפקיד פעוט נוסף לתפקידי ההתנדבויות הרבים שהנני עוסק בהם. מאחורי פעילות בטחונית עשירה. שירתי במחתרת לח״י בתל־אביב ובחיפה. הבריטים חיפשו את חיים גולדברג. אך אני ״החלפתי זהויות״. לבריגדה היהודית התגייסתי כאשר אני נושא את השם משה קרפושיק. אחר כך ״הודבקה״ לי זהות של קרל פליקסטיין והועברתי לירושלים, שם הכרתי את זוגתי שרה לבית בביוף, אם ילדינו תת־אלוף ד״ר יצחק בן־ישראל וד״ר יעקב בן־ישראל. בירושלים נאסרתי ובית דין צבאי בריטי דן אותי ל־10 שנות מאסר.

כעבור כארבעה חודשים ברחתי מבית הסוהר[1]. הבריטים לא ידעו שאני נושא זהויות שאולות וגם בימי־שרותי בבריגדה, כמו בימי שבתי בבית הסוהר, היו מקיפים מדי פעם את בית הורי בכדי לתפוס את חיים גולדברג.

עם קום המדינה התגייסתי לצה״ל ושירתתי בו יותר מ־20 שנה רצופות. מלאתי תפקידים בכירים בחיל האויר והשתחררתי בדרגת סגן אלוף. אח״כ שירתתי כנבחר ציבור במועצה המקומית רמת השרון[2] ובד בבד עבדתי בקונצרן סולל בונה[3]. התפקיד האחרון שמלאתי היה תפקיד המזכיר הכללי של הקונצרן[4]. עם הנסיון המנהלי־ארגוני[5] המקיף הזה, לא הססתי להסכים ליטול חלק בעבודות ארגון יוצאי קרטוז־ברזה. שאלתי את עצמי כמה זמן אצטרך כבר להקדיש לזה ולא ידעתי אז, כי למן אותה פגישה בבית משה׳לה ברנשטיין יציפו אותי, בוקר צהרים ולילה, הזכרונות של העיירה הקטנה, על ימי הילדות שם ועל החיים היהודים שם, שנגדעו

בידי הנאצים. פניתי לחברים מהעיירה, ויחד החלטנו להקים מצבה חיה ע״י הוצאות ספר בו יונצחו יהודי העיירה.

עלייתנו ארצה

הייתי בגיל הבר מצוה כאשר עלינו לארץ. אני זוכר היטב כיצד הופיעו בבתינו שכנינו הטובים, ימים וחודשים טרם יציאתנו לדרך, וניסו להניא את אבי מתוכניתו. ״רבי ישראל״ אמרו ״הרי הערבים הורגים את היהודים בארץ ישראל, ואתה נוסע שמה? אולי תדחה לפחות, לזמן מה, את הנסיעה?״ אך אבי, עקשן מתמיד ונחרץ באמונתו, ובמיוחד בהשפעת אימי, לא אבה לשמוע ״אינני נוסע למען עצמי ולא למען אשתי, למען ילדי אני נוסע!״ אמר להם.

איש צנוע היה אבי ז״ל. יחד עם הרב אונטרמן, שהיה אחר כך הרב הראשי האשכנזי לארץ ישראל, למד תורה בישיבה במלץ ולאחר מכן היה מתלמידיו של החפץ חיים זצ״ל. הוא הוסמך לרבנות אך מעשית לא עסק בכך. תמיד התפארתי באבי ואהבתי את חוכמתו, אך ספק אם מכל מעשיו בחיים, היה מעשה כה מחוכם כמו עלייתנו לארץ ישראל.

אני זוכר כיצד העמסנו את ה״פעקלאך״ על עגלות ונסענו, מלווים בקהל מלווים גדול מתושבי העיירה, אל תחנת הרכבת בבלודניע. בין המלווים אני זוכר יפה את הדודים והדודות, את בני הדודים, הקרובים הידידים והמכרים. וכאשר מסיבות שונות שויקע בלושטיין לא היה בין

בדרך לארץ ישראל — (ורשה 1936)

מימין לשמאל: שמחה פרידינשטיין, פעשקע גולדברג (פנינה ראב), אשר גולדברג, חיים גולדברג (בן ישראל)

המלווים ליד הבית, הוא השיג את העגלה ע״י רכיבה באופנים לפני בלודניע. כמובן היו שם גם אחי יצחק עם אשתו וילדיו, אחי לייבע ואביגדור. להוציא את אחי אביגדור, שעלה לארץ במסגרת החלוץ הצעיר, נשארו שם כל האחרים, והם הושמדו יחד עם כל יהודי העיירה.

מבלודניע נסענו לוורשה מלווים ע״י אחי יצחק וע״י בן דודי — שמחה פרידנשטיין, שנהרג בברזה מהפצצות הגרמנים ב־1941. בוורשה עשינו כמה ימים, ושוב עלינו לרכבת, הפעם לקונסטנצה ברומניה. שם עלינו על אוניה.

אחרי כמה ימי הפלגה הגענו לחיפה. כאן חיכה לנו אחי צבי, שהגיע לארץ לפנינו, והוא אשר שלח לנו את הסרטיפיקט, יחד עם משאית, שעליה העמסנו את כל חפצינו. הגענו לדירתנו הראשונה בארץ ברחוב הרצל בתל־אביב.

איזה מין יהודים אלה שלא יודעים אידיש?

כאמור הייתי בגיל הבר־מצווה כאשר עלינו ארצה. מביתנו הראשון ברח׳ הרצל בת״א התחלתי פוסע אנה ואנה, מנסה להבין את אורח חייה ואת צפונותיה של העיר העברית הראשונה... הנה רואה אני קיוסקים ועל פתחיהם עמודים שלמים — ולפעמים חצאי עמודים — של עיתונים באותיות עבריות. כיוון שלמדתי ב״תרבות״, בחדר ובתלמוד תורה הרי שאמור הייתי לדעת את הלשון העברית. לפיכך נגשתי אל העתונים והתחלתי קורא בהם. אני מנסה להבין, ואינני מצליח. מה קרה כאן? האין זו הלשון העברית שאותה למדתי? רק בבואי לפנות ערב הביתה הסביר לי אחי צבי כי העתונים שאת תוכנם ניסיתי להבין כתובים בשפת הלאדינו. אודה ואתוודה: עד אותו רגע לא ידעתי דבר וחצי דבר לא על שפת הלאדינו ולא על יהודי ״ספרד״ ולא על עדות המזרח — משום מה סבור הייתי כי כל יהודי העולם דוברים אידיש... אחרת איך הם יהודים?

החדר של רבי יקותיאל מינקוביץ

כאמור הייתי תלמיד בית הספר ״תרבות״. אלא שראוי להעיר כי בין כתה ב׳ בתרבות לבין הכתה האחרונה לפני עליתנו ארצה, עשיתי כ־4 שנים בחדר של יקותיאל ובתלמוד תורה. האמת היא כי הייתי שבע רצון מלימודי בתרבות. המורה ליס לימדנו עברית כולל קריאה וכתיבה. היינו מלאי גאוה כי אנו לומדים לדבר בשפת יהודי ארץ ישראל, וכל אחד מאתנו קיווה לעלות לארץ ישראל ולדבר עברית.

והנה ביום שבת אחד בשעות אחר הצהרים ביקרני חברי בן שכננו שלמד בחדר. אחי אריה (לייבע), שלמד באותם הימים בישיבה מחוץ לעיירה, עשה אותה שבת בבית. לפתע אמר אחי אריה בנוכחות אבי ״בואו נבחן אתכם, בואו ונראה מה אתם יודעים״. אבא הניע את ראשו לאות הסמכה, ושנינו — בן השכן, שלמד בחדר, ואני — נגשנו ל״מבחן״. אחי לייבע הגיש לי חומש, פתח אותו באופן מקרי, ללא כוונה מיוחדת, ופקד עלי ״קרא כאן!״ אני ידעתי לקרא היטב, אך בקריאה בחומש מסורתי, שבו גם סימני הטעמים, לא היה לי נסיון. אף על פי כן קראתי בשטף, עד שהגעתי למלה בת 4 האותיות שבה מסמנים בחומש את שם ה׳ (השם המפורש). את המלה ההיא לא ידעתי לקרא. ניסיתי לקרא אותה כנתינתה, אך הורגש הגמגום בקריאתי. אחי העביר מיד את החומש לחברי ״קרא אתה!״ ציווה, וזה הוכיח את

בקיאותו הנפלאה בקריאה, כולל השם המפורש.

לייבע אחי לא אמר מלה, רק חייך. לא הבנתי אותו רגע כלום. רק אחר כך התברר לי כי היתה שיחה בין לייבע לבין הורי, ולייבע טען שיש לשלח אותי ללמד תורה בחדר, ולא בבית ספר תרבות.

ביום א׳ שלמחרת בשעות הבקר החזיקה אמא בידי והוליכה אותי אל החדר של רבי יקותיאל (מינקוביץ) ברחוב ה־3 במאי.

כשנתיים עשיתי בחדר של רבי יקותיאל. אני זוכר היטב את חגורתו (תוך שהיה מצליף בתלמיד היה אומר "תְנה בָּרֶה"). אני זוכר היטיב את ריחות התבשילים שהיו מגיעים אלינו מן המטבח כיוון שלא היתה.... דלת בין המטבח לבין חדר כתתנו. אני זוכר גם היטב את השיעורים בחשבון ובפולנית. את השעורים האלה נתנו לנו ילדיו של רבי יקותיאל, כאשר באו לחופשה מלימודיהם בגמנסיה שמחוץ לעיירה. ביניהם היה פרופסור אברהם מינקוביץ שנפטר בישראל.

ההווי בחדר של רבי יקותיאל לא היה שונה מן הסתם מההווי בחדרים היהודים האחרים במזרח אירופה. מהבקר ועד הערב היינו ישובים על מקומותינו, מתפללים או לומדים. את היום פתחנו בתפילת שחרית ולפנות ערב התפללנו מנחה. לא ידענו הפסקה מה היא, ועל אחת כמה וכמה לא ידענו טיבם של משחקים. אוכל הבאנו אתנו מהבית ומי ששכח להביא הצטרך למתנות חבריו. השרותים של החדר היו בחצר. מי שנצרך לנקביו היה מבקש לצאת... אני זוכר איך פעם אחת ביקש לוויק לצאת, ולאחר שקיבל את הרשות, חזר בצעקות "דער האן קוקט אויף מיר" ("התרנגול מסתכל עלי")...

בעת לימודי בחדר המשיכה אמי לעבוד בחנות. היא חזרה מאוחר מהעבודה ונגשה במרץ להכנת ארוחת הערב (מי חשב אז על פריג׳ידרים ועל שאר אמצעי הציביליזציה?). אני, שהייתי עייף מלימודים ומשאר טרדות ילדות, יש והייתי נרדם, ואז היה צורך להעיר אותי, שהרי ארוחת הערב בביתנו בימי־החול היתה הארוחה העיקרית של המשפחה, וחובה שבן הזקונים יאכל לפחות ארוחה טובה אחת ביום. לא אהבתי את החדר ולא את תלמוד התורה, מה גם שטעמתי לפני כן את טעמו המודרני והנעים של בית הספר "תרבות". 4 שנים אחר־כך החזירוני הורי לבית־הספר "תרבות", ובו למדתי עד עלייתנו ארצה. כשאני מנסה לשחזר את ארועי אותם ימים בענין לימודי, מסקנתי הבלתי מוטלת בספק היא זאת: אילולי היו בביתנו כל כך הרבה "מפלגות" ודעות, במיוחד בענינים הפוליטיים, אך גם בעניני היום־יום, כגון בעניין מקום לימודי, לא מן הנמנע כי האפיזודה בת 4 השנים בחדר של יקותיאל ובתלמוד תורה לא היתה מתרחשת כלל.

אחי ודעותיהם

שבעה ילדים היו לאבי ר׳ ישראל הכהן גולדברג ולאמי יוכבד (ינטה) לבית מולצ׳דסקי, ואלה הם ע״פ סדר הולדתם: יצחק (איצ׳ה), צבי, אביגדור, אריה (לייבל), אשר, פנינה (פעשקע), ואני חיים, בן הזקונים.

אבא ע״ה (שנפטר בשיבה טובה בתל־אביב ביום ג׳ באייר תשכ״ז) היה דתי מודרני. הוא הכיר היטב את בניו וידע את השקפותיהם, אך מעולם לא דיבר אתנו "פוליטיקה". רק ידענו שהוא ציוני וחובב ארץ ישראל. אחרי מותו אמרה לי אמי (שאף היא נפטרה בשיבה טובה בתל־אביב

בכ״ח כסלו תשמ״ב וקבורה ליד אבי בקרית שאול) כי כל השנים אהד אבי את תנועת ז׳בוטינסקי, ובכל מערכת בחירות הצביע עבורה בכל אחד מגלגוליה.

לעומת אבינו החזיקו אחי כמעט בכל הדיעות שהיו נפוצות אז ברחוב היהודי.

אחי הבכור יצחק היה אולי קרוב ל״הפועל המזרחי״. את רוב זמנו הפנוי הקדיש לקרן הקיימת לישראל. הוא נמנה עם ראשי הועד למען הקק״ל בקרטוז־ברזה. אגב יצחק היה ראשון אחי שנשא אשה והקים בית. בעת עלייתנו ארצה היו לו כבר 2 בנים. הוא אשתו וילדיו הושמדו בשואה.

צבי, אחי השני, היה בבית״ר. בדעותיו אלה החזיק גם לאחר עלייתו ארצה. הוא שירת בהכשרת בית״ר בראש־פינה. זה היה עוד לפני שעלינו ארצה.

אחי השלישי אביגדור נתפס לקומוניזם. היה זה בעת לימודיו בטכניון בעיר וילנא. אח״כ עשה אביגדור ״תפנית ציונית״ והצטרף ל״החלוץ״. אחר הכשרה של מספר שנים במסגרת החלוץ בפולניה, עלה אביגדור ארצה מיד אחרינו.

אחי הרביעי אריה (לייבע) שבשלו הועברתי ל״חדר״ עסק בתורה. הוא היה תלמיד ישיבה. אינני יודע לאיזה זרם פוליטי לשייך אותו. לא מן הנמנע כי היה מקורב ל״אגודת ישראל״. גם אריה נספה בשואה. אגב לבני־בכורי יצחק־אריה קראתי על שמות שני אחי שנספו בשואה.

אחי החמישי אשר ז״ל התחיל את הקריירה הפוליטית שלו ב״השומר הצעיר״, עבר לבית״ר, ונשאר נאמן לרעיונות ז׳בוטינסקי גם בארץ. אגב, הבריטים אסרוהו והגלוהו למחנות המעצר באפריקה.

על אחותי פנינה אפשר למצוא דפים ארוכים בספרו ״לוחמי חרות ישראל״ של מפקד הלח״י נתן ילין מור. היא היתה תקופה מסויימת הקשרית שלו במחתרת.

אני הקטן הייתי באותם ימים תלמיד, הייתי שומע את הויכוחים ואת ההשמצות — ובמיוחד בליל שבת ובשבת, מיד עם סיום הקידוש על היין ו״המוציא״ — ולא מוציא הגה מהפה. למען האמת גם פנינה לא היתה משתתפת בויכוחים. עד שבאתי לארץ ישראל ועשיתי בה את דרכי כפי שעשיתי.

ראוי להעיר כי ה״מריבות״ בבית גולדברג לא היו ״אקדמאיות״ בלבד, היינו לא רק בתחום הויכוח המילולי.

אחי אביגדור, שהיה בוגר הטכניון בוילנא, היה אחד ה״מחשמלים״ של עיירתנו קרטוז־ברזה. אחד משכנינו, שלא ירד לסוף העניין, בא בטרוניות על אחי אביגדור, על שמתח את חוטי החשמל מעל גג ביתו דרך ראשו, וזכורני כי התפתחה בשל כך תגרה, כאשר השכן זרק אבנים בלילות וניפץ זכוכיות מחלונות ביתנו.

אבל ה״עלילה״ האמיתית מסביב לנושא החשמל התרחשה כמה שנים אחר כך. באחד הימים עמד לנאום בעיירה מנחם בגין. בגין של אז עדיין לא היה ראש ממשלה בישראל ולא מפקד האצ״ל, ואף על פי כן, יצא שמו בקרב היהודים כנואם מעולה, ואנשי בית״ר החליטו כי הוא ינאם בבית הכנסת של הגבירים בעיירה. הכל הוכן לפרטי פרטים. בית הכנסת אכן היה מלא מפה לפה באותו ערב. בגין התחיל את נאומו לפתע... טררח! החשמל כבה! לרגע פרצה מהומה, אך בגין המשיך את נאומו לאור נרות.

אנחנו ידענו כי הכל בשל אביגדור, שהופקד על מלאכת החשמל בבית הכנסת של הגבירים

לקראת נסיעתו של צבי גולדברג לארץ ישראל — 1932 (פירוט השמות בעמ׳ 142)

לקראת נסיעתו של צבי גולדברג לארץ ישראל — 1932 (פירוט השמות לתמונה בעמ׳ 141)

מימין לשמאל: עומדים בשורה העליונה — 1. ניומה פרידנשטיין 2. משה פרידנשטיין 3. אביגדור גולדברג

שורה שנייה עומדים — 1. לייבע גולדברג 2. אשר גולדברג 3. פעשקע גולדברג (פנינה ראב) 4. פעשקע דרזנר (פנינה שפירא) 5. צבי גולדברג 6. לאה פרידנשטיין 7. שלמה (שליימקע) בלושטיין 8. שינדל בלושטיין 9. איצ׳ה גולדברג 10. סוניה גולדברג 11. שמחה פרידנשטיין

שורה שלישית יושבים מימין — 1. משה אלכסנדרובסקי 2. חיה אלכסנדרובסקי 3. כוולעש גולדברג 4. יעקב מאיר גולדברג (אלטער דער קאבאקיער) 5. ישראל גולדברג 7-6. יענטה (יוכבד) גולדברג — מחזיקה על הידים את מרדכי בנו הבכור של איצ׳ה גולדברג 8. רחל פרידנשטיין 9. יעקב אשר פרידנשטיין

יושבים על הארץ מימין — 1. פעשקע בלושטיין 2. חומה בלושטיין 3 פרידל 4. חיים גולדברג (בן־ישראל)

טקס הקדשת ספר תורה לבית הכנסת ע״י משפחת גולדברג

מימין: 1. פנינה ראב (גולדברג) 2. חיים בן־ישראל (גולדברג) 3. אביגדור גולדברג 4. צבי גולדברג (מחזיק בספר התורה) 5. ינטה גולדברג

באותו ערב. גם הבית״רים ידעו. אבל ״הוכחה״ לא היתה להם. פרצו תגרות, ומשה פרידנשטיין הגן בגופו על אביגדור. הבית״רים אף הזעיקו את קוזירסקי, השוטר היחיד בעיירתנו. הם ביקשוהו לעצור את אביגדור. קוזירסקי בא, אך כיון שלא היתה לו ״הוכחה״ לא עצר את אביגדור...

הקבצן הגידם והקיטע (יס בוהו ניעמא)

מענין כי רוב זכרונותי מהעיירה קשורים בכמה מקומות בלבד: בבתי הכנסת של העיירה, במקומות הלימוד, בנהר ליד העיירה, במחנה הריכוז ובמיוחד בכיכר השוק.

אני זוכר כי ביתנו היה בתחילה בככר השוק, פינת רח׳ ברוידא ליד בית הכנסת הקדישאי. אח״כ עברנו לצד השני של ככר השוק, רחוב ה־3 במאי פינת רח׳ פרוז׳ני, ליד בית הכנסת הגדול. זכור לי שהייתי נלווה לאבא ולאמא לבקר את סבא וסבתא או את הדוד והדודה פרידנשטיין. היה זה בשוסיי פינת רח׳ טבוליצקי, ליד בית הכנסת ע״ש טבוליצקי. זכור לי גם כי דודי ודודתי אלכסנדרובסקי גרו ליד בית הכנסת הגדול ובסמוך לחסידים שטיבעל.

אבא היה מתפלל בבית הכנסת של הגבירים (גבירישען בית המדרש) בשוסיי פינת רח׳ בית החיים. כמה קנאתי אז באחי הגדולים ובמיוחד בחגים, כשהיו מצטרפים אל אבא בתלבושת החג שלהם, עולים כולם לדוכן ומברכים את המתפללים בברכת הכוהנים. אני מפאת גילי הצעיר לא יכולתי לעשות כן...

בזמננו החופשי מלימודים הייתי מתרוצץ עם חברי בני גילי, אם בקרבת בתי הכנסת, אם בנהר, ובימי חמישי של השבוע בשוק. אני זוכר את האדם ללא רגלים והקביים מעץ לצדו — יושב בפנת השוק צועק בוכה ומבקש נדבות בשפת הרוסים הלבנים. אנשים רחמנים, ובדרך כלל גויים, היו זורקים לו פרוטות, ולרוב בצרוף בקשה ״תתפלל עבור איבן״ ״תאחל לסטפן בריאות״ וכיו״ב. מקבץ הנדבות היה מצטלב ומבטיח... שנים אחר כך סיפר מי שסיפר כי מקבץ נדבות זה היה יהודי... אינני בטוח כי הדברים נכונים.

אני זוכר היטב את מראה היריד בסופו: עשרות גויים, חלקם הגדול שיכורים, עוזבים את שטח היריד בעגלותיהם ומותירים מאחוריהם שטיח גדול של גללי בהמות...

״מלאך המוות״

אני נזכר במהומה נוראה בכיכר השוק: אנשים דוחפים זה את זה ורצים אל עבר רח ברוידא. הייתי אז כבן 4 או 5. לא ידעתי את סיבת המהומה, אך רצתי גם אני עם כל ההמון. כשהתקרבתי לחצר הבית של אייזיק גלזר שמתי לב כי בין העליה לגג היה תלוי אדם.

לא ידעתי אז שהבריות נוהגות לתת כינויים ושמות לאנשים ע״פ המקום שממנו באו או ע״פ אירוע יוצא דופן בחייהם. היו אז אנשים שקראו להם קרסנה־בורקה, קאבאקיער, ע״ש הכפרים שמשם באו, והיו אנשים שקראו להם מיורעס, מתים, קוסקע, טייגאכץ, וידרע, גוי משומד וכן אפילו ״מלאך המות״ (אגב בנו, בן גילי, למד עמי, ואח״כ טבע בנהר).

״אין כבר מה לעשות״ התרגש אחד האנשים כשראה את גופת האיש תלויה. ״הוא כבר מת״ אמר אחר, והוסיף כי צריך רק להוריד אותו מחבל התליה. ״הוא ילך לגיהינום!״ צעק יהודי אחר.

הדברים האלה ובמיוחד מראה הגופה המתה, הפחידו אותי מאד. רציתי לברוח, אך יצר הסקרנות שלי גבר. נשארתי. מישהו הביא קורות עץ ארוכות שהגיעו עד לעליית הגג, והאיש המכונה ניסקע מלאך המוות חתך את החבל, ובאיטיות הוריד את הגופה לקרשים, ומהקרשים — בהחלקה — למטה. רעדתי מפחד, ולא ידעתי מה לעשות. לפתע בקעה צעקה ״ילדים הביתה!״ או אז החלטתי ללכת. ביתנו היה במרחק ארבעה בתים בלבד משם. הלכתי הביתה, אך מראה הזוועה שראיתי ליווה אותי עוד הרבה זמן. בלילות הייתי מתעורר בקול זעקה, וכאשר הורי היו שואלים אותי מה קרה, הייתי משיב להם כי ראיתי במו עיני כיצד מלאך המוות לקח את המת לגיהינום...

כמעט טבעתי בנהר

ליוסף מושקוביץ (שנפטר בארץ) ולאידל שלוסברג אני חייב בעצם את חיי. הדבר קשור בנהר הישולדה שעבר לידי העיירה. הייתי אז דומני כבן עשר, ובאחד הימים החלטנו לצאת לנהר ולהתרחץ בו. ״רחיצה״ בנהר בקרטוז־ברזה היתה פשוטה בתכלית. אין צורך לא בבגד ים, ולא בשרותי חוף, אף לא במגבות, לשם ניגוב הגוף אחר הרחצה. פשוט מאוד: מורידים את הבגדים, עד האחרון שבהם, ונכנסים למים. כמה מאתנו ידעו לשחות. רובנו, ואני בתוכם, לא ידענו. לפתע בא אלי אחד הנערים והציע לי לעבור על גבו לצד השני של הנהר. שמחתי, ומיד הסכמתי. אני עולה על גבו, תוך שאני מעמיד פנים של לפחות נהג מכונית שמכוניתו (מצרך כמעט בלתי ידוע בעיירתנו) מעבירה אותו ממקום למקום. חברי אכן שוחה לאמצע הנהר, וחותר לעבר הגדה השנייה. פתאום הוא צועק אלי ״אינני יכול עוד!״, ובלי הרבה חוכמות מנער אותי מעל גבו, ואני, שלא ידעתי לשחות, חש כי אלה רגעי האחרונים בחיים. אני צועק, וכן עושים שאר חברי שעמדו בחוף לראות כיצד חיימקה הקטן רוכב על גבו של חברו לצד השני של הנהר.

באותו רגע עברו במקום במקרה יוסף מושקוביץ ואידל שלוסברג. הם באו לשם כדי לרוץ ולהוריד ממשקלם לקראת ההתיצבות בלשכת הגיוס של הצבא הפולני. כששמעו את הצעקות הורידו במהירות את בגדיהם, קפצו לנהר והצילוני.

מחנה הריכוז

יותר מכל היתה קרטוז־ברזה ידועה במחנה הריכוז לאסירים פוליטיים ששכן בה. אלה היו אסירים פוליטיים, רובם קומוניסטים. האסירים הללו הועסקו בעבודות במחנה ומחוץ למחנה, רחוק מעין התושבים. יש והיינו נתקלים בהם. רצינו להתקרב אליהם, להחליף אתם משפט ואולי שניים, אך שומריהם לא התירו לנו זאת.

אך פעם אחת ראיתי את האסירים מקרוב. היה זה ערב ה־3 במאי, יום העצמאות הפולני. בעיירתנו עמדה לעבור תהלוכה חגיגית לכבוד יום העצמאות, ומפקד מחנה הריכוז טען כי הרחובות אינם נקיים דיים. הוא שלח את האסירים לנקות ולמרק את הרחובות שבהם תעבור התהלוכה. האסירים נרתמו לעגלות בקר, כאילו היו בהמות, ונשאו מטאטאים. מביתנו, שהיה במרחק מטרים אחדים מהכביש, ראיתי את עובדי הכפייה מקרוב. לא הבנתי אז פירושה של עבודת כפייה, ורק התבוננתי בפניהם של האסירים. רק בוטל ה״עוצר״, רצתי עם חברי אל הכביש. הכל היה נקי, ממורק, מצוחצח ואפילו בדל של לכלוך מכל סוג שהוא לא יכולת למצוא.

כיתה א׳ ביה״ס תרבות

במרכז התמונה המורה ליס, השני מימין למורה שמעון גרבר, השני משמאל למורה חיים גולדברג (בן־ישראל)

סוף דבר

עיירתי קרטוז־ברזה. זכרונות הילדות צפים ועולים. אך הנה לפני תמונות כתה א׳ של בית הספר ״תרבות״ בעיירה.

23 תלמידים והמורה ליס במרכז. אני מזהה ללא קושי את עצמי ואת חברי לכתה שמעון גרבר שעלה לישראל בשנת 1935, וגר בחיפה. אבל מה שמותיהם של 21 התלמידים האחרים? השרד מי מהם, או שמא הושמדו כולם ע״י הגרמנים וע״י התושבים המקומיים אם בברונו גורה ואם במקומות אחרים? מתי מעט נשארנו מעיירה זו, והרבה הרבה משמות אנשי העיירה ומסיפורי תולדותיה נשכח, ואני בספק אם יוודע. יתגדל ויתקדש שמיה רבא...

1. ״כך ברחנו לחזית״ — הוצאת המדרשה הלאומית 1979, עמוד 272.
2. ״מי ומי בשרון״ — ספר האישים והמעש — הוצאת מי ומי בתקשורת מקומית בע״מ 1989, עמוד 136.
3. ״אנציקלופדיה אישים בכלכלה״ — הוצאת יצחק ליס משה מאור 1982, עמוד 76.
4. מי ומי בישראל ואישים יהודים בעולם הוצאה לאור בע״מ תל־אביב עמוד 62.
5. "MEN OF ACHIEVEMENT 1988" INTERNATIONAL BIOGRAPAICAL CENTRE CAMBRIDGE ENGLAND 1971, P7.

פרק חמישי: אישים ודמויות

רבני ברזה

הרב שלמה הלוי פינזילבר

הרב יצחק אלחנן ספקטור

הרב ר׳ יצחק אלחנן ספקטור

הרב ר׳ יצחק אלחנן ספקטור נולד ברוש, עיירה קטנה במחוז ברודנה, בשנת תקע״ז (1817) לאביו ר׳ ישראל־איסר שהיה רב בעיירה. לאביו היו ארבעה בנים: ר׳ משה־יוסף, ר׳ אברהם־אהרן שנפטר בצעירותו, ר׳ יצחק־אלחנן ור׳ משה דוד. האחרון נפטר בארץ ישראל. המוכשר בבנים היה ר׳ יצחק אלחנן, שלמד אצל אביו והיה עניו וצנוע. אביו דאג שכשרונותיו והתמדתו של בנו לא יפורסמו ברבים. במקרה נודעה גדולתו בתורה של הנער, כאשר הרב ר׳ משה מקיידאן ביקר אצל אביו והתפלפל עם הנער בדברי תורה. הרב ר׳ משה לבקביסק הציע לגביר־העיר לייזר יזרסקי לקחת את הנער, שהיה בן י״ג, לחתן לבתו שרה.

השידוך נעשה ובת הגביר שרה היתה לאשתו של ר׳ יצחק אלחנן, והיתה שותפתו הנאמנה בחיי עוני, מחסור ורעב, שבאו עליהם אחר כך. למעשה היה זה שידוכו השני של ר׳ יצחק אלחנן. כשהיה בן י״ב ביקש אביו לשדכו לבת יהודי עשיר בעיירתו רוש, אלא שהשידוך בוטל בגלל מעשה שטות. החתן הוזמן לבית חותנו לעתיד, ויחד עם למדנים רבים החל

לעסוק בתורה. על השולחן הונח "כיבוד" רב, כולל מעשה מרקחת רבים. אלא שהחתן היה עסוק בפלפולים, ולא הרגיש כלל במטעמים שהוגשו לפניו... אדישותו זו ל"כיבוד" גרמה שהכלה ואמה יפסלו את החתן...

ר' יצחק-אלחנן שכח את המעשה הזה, אך כשביקר פעם בוולקוביסק, שנים רבות אחר כך, והוא כבר היה ידוע כרבה הנערץ של קובנה, באו לפניו אנשים ונשים לקבל את ברכתו. בין אלה היתה כלתו לשעבר, שהכירה את חתנה שנפסל על-ידה... לאחר הנישואין היה ר' יצחק אלחנן סמוך על שולחן חותנו ולמד תורה אצל הרב ר' אליהו שיק, שנודע אחר־כך כרבה של לידה, ואצל הרב בנימין דיסקין, רבה של וולקוביסק.

הנדוניה שקיבל ר' יצחק אלחנן — 300 רובל — הושלשה אצל גביר העיר בוולקוביסק. הגביר פשט את הרגל, והזוג הצעיר נשאר בעירום ובחוסר־כל. האישה הצעירה פנתה פעמים רבות לאותו גביר וביקשה חלק מכספה, אך הוא היה דוחה אותה וטוען, שהיות וקיבל את הכסף מבעלה — על בעלה לבוא ולבקשו. ביקשה הרבנית מבעלה לתבוע את כספם, אך ר' יצחק אלחנן היה עסוק באותה שעה בסוגיה תלמודית, ולא שם לב כלל לדברי אשתו. זו פרצה בבכי, ואביו, ששמע את קול בכיה, הסביר לה, כי רגע אחד של לימוד־תורה של בעלה עדיף מכל הנדוניה שנתן לה...

כאשר הוחמר מצבו של חותנו לא היתה ברירה לפני ר' יצחק אלחנן אלא לקבל משרת רבנות. בשנת תקצ"ו נתמנה כרבה של זאבלין. משכורתו היתה 5 זהובים פולנים (75 קופיקות) לשבוע. כוון שאנשי העיירה העריכו את ר' יצחק אלחנן הוסיפו לו עוד זהוב אחד לשבוע, אך כל המשכורת הזו לא הספיקה אפילו ללחם דל. חותנו היה מספק לו בכל שבת חלה ובשר. באותם הימים היה ר' יצחק אלחנן וב"ב סובלים חרפת־רעב. כאשר אשתו היתה קובלת באוזניו על עוניים, היה נוטל גמרא, פורש לפינה ולומד בכוונה, כדי לשכוח את מחסורו... אך המחסור הלך וגדל, והרב החליט לנסוע לקארלין כדי להתיעץ עם רב העיר. היות ולא היו לו מלבושים — שאל בגדים אצל הגבירים של העיירה. כאשר בא לרבה של קארלין נעמד בפינה והקשיב לשקלא וטריא בענייני הלכה בין הרב לבין לומדים אחרים. כששמע את הדעות החלוקות, העיר כי בעל "חלקת מחוקק" כבר פסק בספרו בענין הנידון, בסעיף ע"ה. הנוכחים עמדו מיד על גדולתו של ר' יצחק אלחנן בתורה ותמכו בו. ולאחר שנתפנתה כהונת הרב בברזה המליץ הרב מקארלין על ר' יצחק אלחנן, שנתקבל לרב בעיירה בשנת 1839, במשכורת גדולה של רובל אחד לשבוע. בברזה נודע שמו לא רק כגדול וכגאון בתורה, כי אם גם כחכם וכפיקח בענייני העולם הגדול, והסוחרים והקבלנים הגדולים מכל הסביבה היו מביאים לפניו את דיני־התורה שלהם. מצבו של הרב השתפר עד כדי כך שחסך כמה מאות "פלטינות" (שווי כל "פלטינה" — 3 רובל).

באותם ימים היה ויכוח בין ר' יצחק אלחנן לבין הרב ר' אייזל משאוול בענין כח ההרשאה בגט. ידו של ר' יצחק אלחנן היתה על העליונה, ועובדה זו גרמה לפרסומו הרב. פרסום זה גרם שקהילת ניסביז' הציעה לו כתב־רבנות, אלא שיהודי ברזה לא ויתרו על רבם. ר' יצחק אלחנן יצא בלילה אפל מברזה והגיע לניסביז' שנת תר"ו. משכורתו היתה 4 רובל לשבוע, משכורת הגונה, ור' יצחק אלחנן ישב על התורה ועל העבודה. אלא שקפץ עליו רוגזו של בעל־בית מקומי אחד, אשר טען נגד הרב, כי לא מילא בהקפדה אחר תנאי הפיקדון שהופקד אצלו. היתה זו עלילת שוא, אך ר' יצחק אלחנן הוכרח להופיע בערכאות

ולהוכיח לשופטים־גויים כי הוא נקי מכל חטא. מעשה זה גרם, שר׳ יצחק אלחנן עבר מניסביז׳ לנאווראדאק ומשם עבר בשנת 1864 לקובנה והמשיך ברבנות עד למותו בשנת 1896.

הרב ר׳ יצחק אלחנן ספקטור תמך בישוב ארץ ישראל ועם ראשי הרבנים בימיו, נמנה כאחד האישים הדגולים של יהדות רוסיה. על שמו הישוב ״נחלת יצחק״, כיום שכונה בתחומי העיר תל־אביב־יפו.

משפחת קלאצקין, הרב ר׳ אליהו בן נפתלי־הרץ קלאצקין

אחד מגדולי ישראל ששימש ברבנות בברזה לאחר הגאון רבי יצחק אלחנן ספקטור היה הרב אליהו קלאצקין. הוא ישב על כסא הרבנות בברזה בין השנים 1881 ו־1894. מברזה הוא עבר למאריאמפאל בליטא, ובשנת 1910 נבחר לרבה של לובלין. בשנת 1925 עלה לירושלים ונפטר בה בשנת 1932.

הרב ר׳ אליהו קלאצקין נמנה עם משפחה מיוחסת. אביו, ר׳ נפתלי הרץ נולד בשנת 1822 בעיר דווינסק ושימש כעשר שנים רב באושפאל, ועוד שלושים ושבע שנים בעיר שעמבערג, ושם נפטר בשנת 1894. באושפאל נולד הרב אליהו קלאצקין. כל אחיו שימשו ברבנות: ר׳ ישראל־איסר היה רב בליעוועניאף, מחוז וויטעבסק; ר׳ אברהם — רב בליאזני, מחוז מאהילעוו; ר׳ זלמן — רב בראהאטשעוו, מחוז מאהילעוו; ור׳ משה צבי־הירש רב בראמאנאווע, מחוז מאהילעוו.

הרב ר׳ אליהו קלאצקין חיבר את הספרים האלה: ״אבן הראשה״ — ורשה 1887; ״אמרי שפר״ — ורשה 1895; ״אבן פינה״ — 1907; ״דבר אליהו״ — 1915; ״דבר הלכה״ — פטרקוב 1921; ״מילואי אבן״ — לובלין 1925; ״חיבת הקודש״ — ירושלים 1927; ״דברים אחדים״ — ירושלים 1931.

לאחר יציאתו של הרב אליהו קלאצקין מברזה שימש בה ברבנות הרב יהושע מרדכי קלאצקין, בן אחיו, ר׳ ישראל־איסר. הוא כיהן גם כרב העיירות סוויאטאש, הארדאק (ליד מינסק) קרטוז־ראסיין (מחוז קובנה) וליבוי. שם נפטר בשנת 1925.

בקרטוז־ברזה נולד לרב אליהו קלאצקין ביום 10 במארס 1882 בנו יעקב קלאצקין, שהתפרסם כסופר עברי וכהוגה דעות. הוא למד במארבורג אצל הרמן כהן ולאחר מכן המשיך בלימודי הפילוסופיה בברן שבשוויצריה.

בשנים 1911-1909 שימש יעקב קלאצקין עורך הבטאון הציוני המרכזי ״די וועלט״ (״העולם״) בגרמנית. לאחר מכן השתתף בפעולתה של הלשכה הראשית של הקרן הקיימת ששכנה אז בקלן. בשנים 1918-1915 הוציא בשוויץ את ה״באלעטין זשוויף״ (בצרפתית), ובשנים 1922-1921 הוציא בהיילדברג יחד עם נחום גולדמן את ״פרייע ציוניסטישע בלעטער״ (בגרמנית).

יחד עם נחום גולדמן ייסד גם את הוצאת ״אשכול״, שהחלה להוציא בשנת 1926 את ה״אנציקלופדיה יודאיקא״, ושימש כעורכה הראשי. עד לעליית היטלר לשלטון, יצאו לאור 10 כרכים של אנציקלופדיה זו.

הרב ר׳ שלמה פיינזילבער

הרב ר׳ שלמה הלוי פיינזילבער נולד בקרטוז־ברזה בשנת תרל״א (1871), לאביו הרב אהרן יוסף שישב על כס הרבנות בברזה. הרב אהרן יוסף חיבר את הספר ״עבודת אהרן״ ושימש לאחר

מכן ברבנות בעיירה יאלאווקע. סבו היה הרב ר׳ אריה מוואלקאוויסק, מחבר הספר ״פני אריה״. בצעירותו החל הרב אהרון יוסף לכתוב חידושי תורה, וכשהיה בן עשרים ואחת קיבל סמיכות מהנצי״ב ומהגאון ר׳ יצחק אלחנן ספקטור. הוא שימש ברבנות תחילה בעיירה טורעק. לאחר מכן — בשנת 1896 — עבר לפארעזאווע. בשנת 1904 נתקבל כרב בעיר וואקשנע, והקים בה ישיבה.

בעקבות גירוש יהודי ליטא על ידי ניקולאי ניקאלאיעוויטש במלחמת העולם הראשונה נתגלגל הרב פיינזילבער למינסק. הוא נתקבל שם לרב בבית הכנסת הגדול וארגן ישיבה. בשנת 1920 חזר לעיר וואקשנע וארבע שנים לאחר מכן נבחר לרבה של קיידאן. גם שם הקים הרב פיינזילבער ישיבה, ור׳ שמעון דוביאנסקי כיהן בה כראש־ישיבה. במשך שנים רבות שימש הרב פיינזילבער יושב־ראש אגודת הרבנים בליטא. כאשר בראשית מלחמת העולם השניה נכבשה ליטא בידי הצבא האדום, הגיעו לקיידאן פליטים רבים וביניהם בחורי־ישיבה. זמן מסויים התרכזה בקיידאן ישיבת מיר. חלק מתלמידיה יצאו דרך יפן ושאנחיי לארצות הברית. היתר גורשו בידי השלטונות הסובייטיים לסיביר. הרב פיינזילבער דאג לפליטים ולקיומם.

כאשר השמידו הגרמנים את יהודי קיידאן ב־28 באוגוסט 1941, נורה ונהרג גם הרב פיינזילבער. יחד אתו נהרגו חתניו: הרב זלמן פרמוט — מנהל הכולל של ישיבת קובנה; הרב אברהם שלמה קאוויצקי — רבה של לוקעניק בליטא; והרב גאלין — דיין בקיידאן. מספרים כי לפני הריגתו קרא הרב גאלין לנאצים, כי הדם הנקי השפוך לא יירגע לעולם.

הרב ר׳ יעקב משה אשרביץ

בין רבניה האחרונים של ברזה היה ר׳ יעקב־משה בן ישראל אשרביץ. בספר ״אהלי שם״ לשמואל־נח גאטליב, שהופיע בשנת 1912 מובאים עליו הפרטים האלה: הוא נולד בשנת תרכ״ח (1868), למד בוולוז׳ין אצל הנצי״ב (רבי נפתלי צבי יהודה ברלין) ואצל ר׳ חיים סולוביציק. לאחר מכן למד בכולל בקובנה וקיבל סמיכות מהנצי״ב ומהגאון ר׳ יצחק אלחנן ספקטור. בשנת תרנ״ב (1895) נתקבל כרב בברזה. היה חתנו של הרב ר׳ יחיאל מיכל, רבה של יאנושאק, מחבר הספר ״שפת הים״.

מגילת־יוחסין רבנית באמצעות ספר

״שאלת הרבנים״ בקרטוז־ברזה נזכרה במקורות רבים מצד המחלוקת שלה. לצערנו אין בידינו חומר מספיק על הרבנים שכיהנו בברזה במשך מאות השנים, אך במקרה הגיע לידנו ספר של רב שכיהן בברזה וממנו ניתן ללמוד משהו על אורח החיים המקומי.

בשער הספר ״שמן ששון״, שאלות ותשובות מאת בנמין־דוד לעווין, בן הרב שמשון רפאל,

המתיחס להמהרש״א, כתוב כי השאלות ותשובות נכתבו כאשר מחבר שימש כרב בק״ק ״ברעזי ובקאפוליע״. כעת הוא יושב בקאלנע. ״כעת״ — פירושו שנת 1904. הספר הוצא לאור על ידי בנו ותלמידו של המחבר הרב אריה־דוב לעווין וע״י חתנו הרב שאול־אריה זיידענבערג. הספר סודר בבית הדפוס של ר׳ מרדכי צעדערבוים בפיוטרקוב ונדפס ויצא לאור בהוצאת האחים לעווין־אפשטיין בורשה.

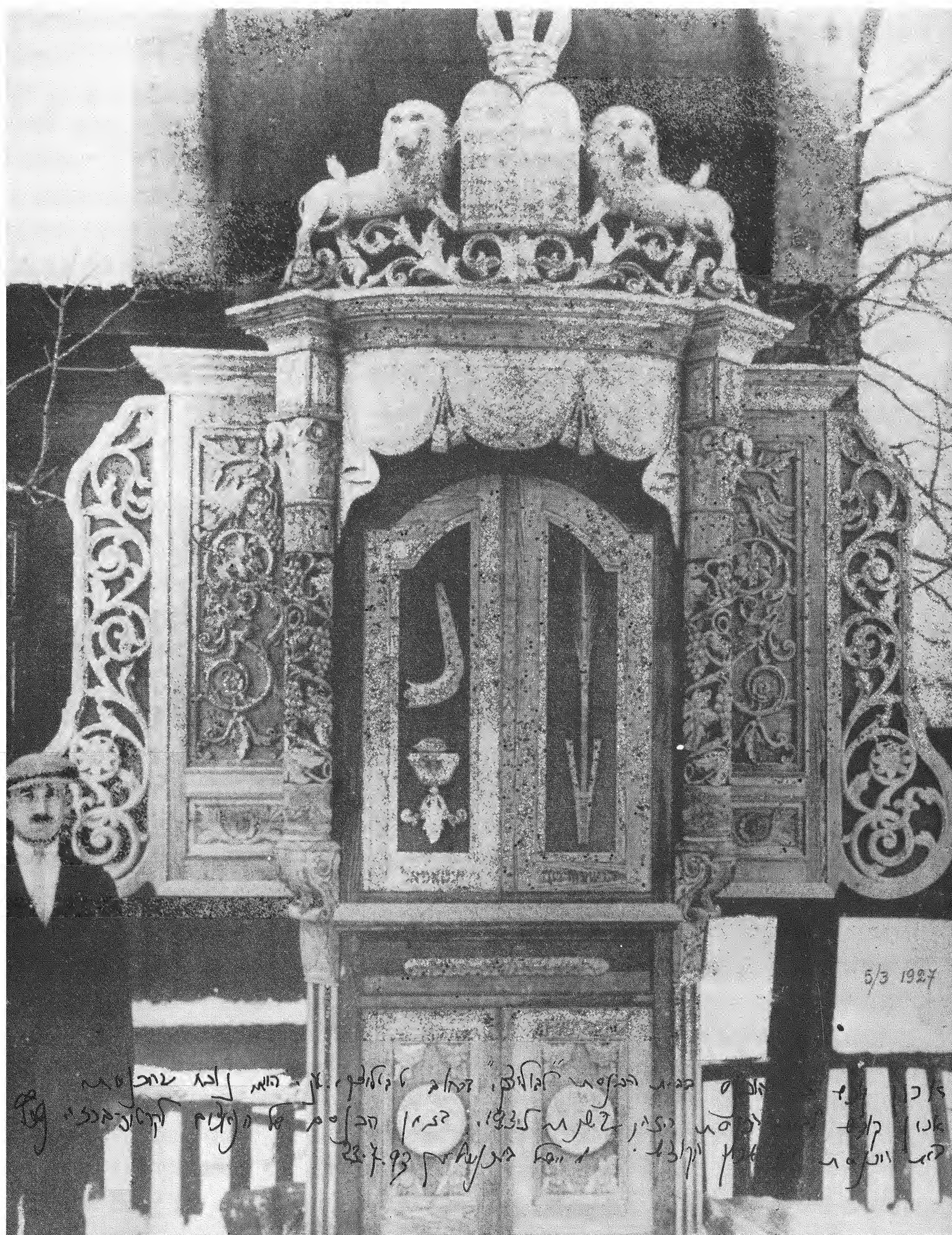
מן ההקדמה לספר, שנכתבה בידי חתנו של המחבר, אנו למדים כי זהו ספרו השני של המחבר. הספר הראשון, ״צוף דבש״, הופיע בשנת 1900, והצלחתו היא שעוררה את המחבר להוציא את ספרו השני ״שמן ששון״.

מתברר, כי החתן התגורר אצל חותנו המחבר, ולשם הוצאת הספר נזדקק להלוואה מן הגביר, הנדיב המופלג זאב בן יצחק מעלצערסקי. בהקדמה לספר מסביר המחבר, כי השם ״שמן ששון״ בא להנציח את שם אביו שמשון. שם ספרו הראשון ״צוף דבש״ בא מן הפסוק במשלי ט״ז, כ״ד, ״צוף דבש אמרי נועם״. המלה ״צוף״ היא בגימטריא בנימין־דוד, והמלה ״דבש״ היא ראשי תיבות של דוד בן־שמשון, שם המחבר ושם אביו. ואילו אותיות ״אמרי נועם״ הן בגימטריא שם אמו רייזיל...

לאחר ההקדמה באה מגילת יוחסין, וגם ממנה ניתן ללמוד משהו על ברזה. המחבר כותב שהוא מתיחס גם לרמ״א וגם למהרש״א. אביו היה הדור השביעי למהרש״א והדור התשיעי לרמ״א. אביו נפטר בכ״ב אלול תרכ״ז (1867) והובא לקבורה בברזה הסמוכה לבריסק דליטא. סבו היה הרב המופלג והנגיד מתתיהו פנחס הלוי לעווין, והיו לו ארבעה בנים ובת, וכולם מילאו תפקידים חשובים בקארלין, וילנה וורשה. האחים לעווין־אפשטיין, המו״לים הידועים בורשה, נמנים אף הם עם המשפחה הזו.

אמו של המחבר רייזיל היתה בתו של הגביר המפורסם יוסף אויערבאך, שכונה יוסף לייפציקער והובא לקבורה בבית הקברות הישן. הוא היה בנו של ר׳ הלל מכאמסק ונכדו של הרב נחמיה, רבה של אמסטיבאווע. אמו של המחבר נפטרה בשנת תרל״ט (1879) ונקברה בברזה. למחבר היו ארבעה אחים רבנים: הרב משה־מנחם ששימש ברבנות בסעראצק ובראציאנזש ונפטר בורשה, ר׳ ברוך־מרדכי שהיה רב באיוועניץ, סטאוויסק, סטאלפצע, מאסקווע, וואלאזשין וכעת (1904) מגיד ודיין בוילנה; שני האחים האחרים הוסמכו לרבנות אבל לא עסקו בכך, הלא הם: ר׳ אליעזר־לייב ור׳ יוסף־יעקב. אחותו היחידה מתה בצעירותה ונקברה בברזה. למחבר היו שלושה בנים ושלוש בנות. אחד הבנים אליעזר־לוי שימש ברבנות בטשארני (ליד לאמזשע).

הספר כולל ארבעים ושמונה תשובות, הגהות ותיקונים ל״יורה דעה״ של השולחן ערוך. בסך הכל יש בו צ״ב עמודים. חמשת העמודים האחרונים כוללים את שמות החותמים המפוזרים בשלושים ערים ועיירות. אלא ששמה של ברזה נפקד מהן. הניתן ללמוד מזה, שיחסיו של המחבר עם עדתו לשעבר לא היו מתוקנים יותר מדי? אגב, כל תשובותיו נכתבו בקאלנע. חלק מתשובותיו, בעיקר אלה העוסקות בגביית עדות ובהיתר עגונות, כתובות ביידיש. בין היתר הוא מספר על בחורים שקידשו בחורות בצחוק ושעשועים. הספר כולל פרטים מענינים על אורח החיים היהודי באותם הימים.

ארון־הקודש בבית־הכנסת ע״ש ״טבוליצקי״ שנת תרצ״ה (1935)

אהרן דוד אגוז, מתרגם "חובות הלבבות" לאידיש

אהרון דוד אגוז נולד בשנת 1865 בקרטוז־ברזה. עד שנתו האחת־עשרה למד בחדר ובתלמוד־תורה בפרוז'אני. הוא למד בכוחות עצמו רוסית, אידיש ועברית. כשהיה בן י"ג ברח לסלונים כדי ללמוד בישיבה המקומית. אחר כך היה מלמד והרביץ תורה בכפרים ובאחוזות. כן עסק במסחר.

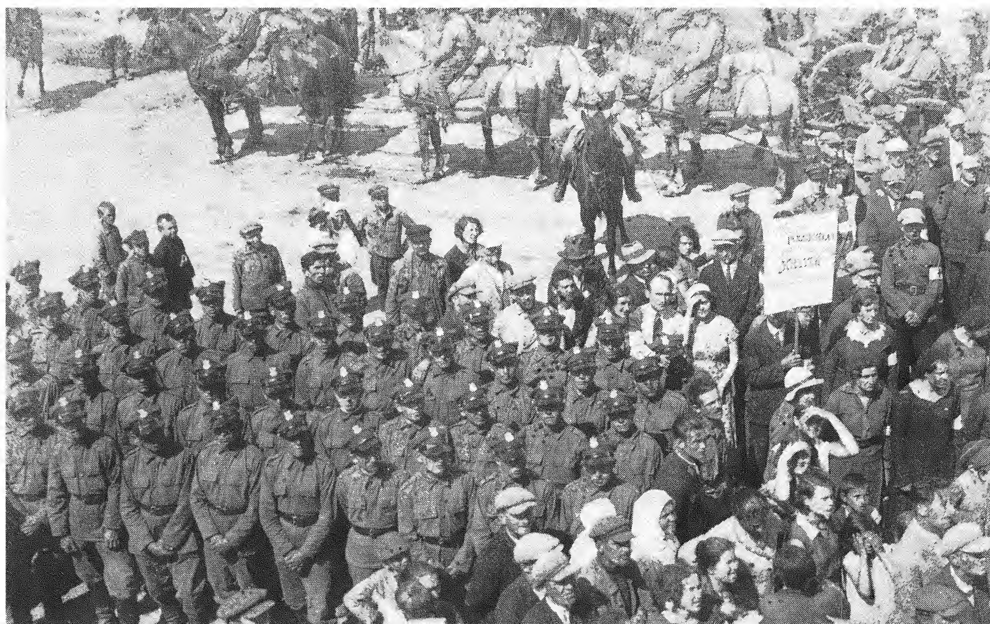
בשנת 1896 עקר לאמריקה ועסק ברוכלות במעונות הקיץ בקרבת ניו־יורק. לאחר מכן עסק בהתקנת שמשות והתהלך עם ארגז של זכוכית. אחר כך עבד בבית מלאכה לבגדים.

בשנת 1901 החל לפרסם סיפורים הומוריסטיים ב"טעגלעכן הערואלד", בתחילה ללא שכר סופרים. בשנת 1902 נמנה עם העוזרים הקבועים של "הערואלד" בעריכתו של י. הערמאלין. אחר כך עבד ב"ווארהייט" שבא במקום ה"הערואלד". שנה לאחר מכן החל לעבוד ב"מארגן־זשורנאל".

אגוז פרסם סדרת סיפורים, פיליטונים והומורסקות, שנתקבלו בעין יפה. בין ספריו "חנה פעסלס מענה־לשון" (מענה הלשון של חנה פעסלס) 217 ע', "טוביה חייקל שליח המזל" 274 ע', "עונג יום טוב מעשהלעך" (מעשיות של עונג יום־טוב), הומורסקות, פיליטונים, דברי הלצה, מסכות והגדות הומוריסטיות לכל מועדי השנה ולכל השכבות", ניו יורק 1921, 283 ע'. אגוז תרגם גם מאנגלית לאידיש, ובין השאר את ספרו של ז'ול ורן "עשרים אלף מיל מתחת לים" ו"אי הסתרים."

אהרן דוד אגוז תרגם לאידיש את ספרו של רבנו בחיי "חובות הלבבות". התרגום הופיע לראשונה בניו־יורק בשנת 1925 וחזר ופורסם במהדורה מתוקנת בשנת 1929.

אהרון דוד אגוז נפטר ביוני 1943.

מראה כיכר השוק בעיירה ביום חג

יעקב גור־אלי

צדוק של ר׳ איצ׳ה

בהתחלת המאה העשרים, כאשר התנועה המהפכנית התפתחה והיכתה גלים ברוסיה הצארית הגדולה, היא הגיעה גם אל העיירות היהודיות הנידחות. הדבר הורגש גם אצלנו בקרטוז־ברזה.

עד אז התנהלו חיי העיירה בשקט ובשלווה, בעיקר ברוח הדת והמסורת. המקומות ״התוססים״ היחידים היו אז חמישה בתי־המדרש שבעיר. בשעות הבוקר והערב נשמעו קולות המתפללים, קוראי־התהילים, לומדי המשניות וחברות־חיי־אדם. גם ביתר שעות היום לא חסרו שם בחורי ישיבה ולומדים אחרים — וכל אחד מהם ״למד״ את הגמרא שלו בנוסח ובמנגינה שלו... היהודים הגיעו אל בתי המדרש, ולא חשוב אם בחוץ השתוללו רוחות וסערות, סופות שלגים או גשם. בבתי המדרש אולי לא היה חם, אך היתה אוירה של מקום קדוש, והיא השפיעה כתרופת פלא על נפש היהודים קשי היום שבאו לכאן. בין הבאים היו למשל חנוונים, שבמשך כל היום חיכו לקונים, אך אפילו קונה אחד לא עבר את סף חנותם. או, למשל, בעלי־מלאכה, שישבו ימים ללא עבודה; וכמובן הרבה הרבה ״בטלנים״, חסרי עבודה קבועה.

היו בעיירה חברות לרוב: היתה ״חברת ש״ס״, ״חברת משניות״, ״חברת שולחן־ערוך״. כל אחד מיהודי העיירה השתדל להשתייך לאחת החברות האלה — כל אחד לפי ידיעותיו ואפשרויותיו. הם ראו בכך פרוזדור ל״העולם הבא״.

באותה רוח המסורת חיו גם בני הנוער בברזה. עד לגיל מסויים בילו הילדים ימים ולילות ב״חדרים״, ואחר־כך — מי מוקדם ומי מאוחר — יצאו מכאן ללמוד בישיבות שונות. שם שהו שנים, עד שהגיע הזמן של ״שמונה־עשרה לחופה״.

לא כל בני הנוער זכו לכך. היו שעוד בימי ילדותם, ישר מן החדר, נאלצו לעזור להורים, אם בחנות ואם בבית־המלאכה. וגם לא כל הבחורים שיצאו מהבית ללמוד — המשיכו בהן עד החופה. חלקם הפסיקו את הלימודים, מפני חוסר כשרון ללמוד, או מפני חוסר ענין ואם בשל ההכרח לעזור בעול הפרנסה והמשפחה. אלה חזרו לעיירה.

לכולם היה רק מקום ״בילוי״ אחד ויחידי — בתי המדרש. בזמן הפנוי היה כל אחד הולך אל בית־המדרש של אבא.

רוח המהפכה שהחלה נושבת בכל רחבי רוסיה — הביאה אתה את זרעיה גם לברזה הנידחת. בתים רבים ״נדבקו״ במחלה זו ששמה מהפכה, והיא הורגשה בברזה יותר ויותר. בין מנחה ומעריב החלו יהודים, אגב סיפורי חדשות ״פוליטיות״, לספר זה לזה על בתים שהורעלו ועל הסכנה האורבת, רחמנא ליצלן, לכל העיירה.

למען האמת, לא היתה ברזה מקום מתאים למלחמת מעמדות, כי לא היו בה לא פרולטריון, ולא קפיטליסטים גדולים. עיירה קטנה היינו, מרוחקים ממרכזי תעשיה, מסחר והשכלה. אם היה מוצא יהודי עבודה שחורה. ליד ביתו או בגנו, היה רואה בזה הישג, ובדרך כלל היה נעזר באיכר כפרי, או בגוי מהסביבה — ואלה עבדו תמורת פרוטות מהבוקר עד הערב, גם בימי

השרב הקיציים. אעפ״כ הם לא נתפסו לאידיאלוגיות ״מהפכניות״.

בראות פרנסי עיירתנו את ״המגיפה״ רחמנא ליצלן, מתקרבת ומאיימת על העיירה, התאחדו כולם והחליטו לקרוא לאסיפה גדולה כדי לנקוט באמצעים נגד התפשטות האש הגדולה והמאיימת.

באסיפה קדושה זו ישבו זה ליד זה — בפעם הראשונה — שני הרבנים שהיו מסוכסכים ביניהם, ואשר בעקבותם גם הקהילה כולה היתה מחולקת לשני פלגים עויינים. לידם ישבו גם שני הדיינים — ר׳ אייזיקל המלמד ור׳ מנדל רישעס.

פניהם של הנאספים הביעו את רצינות הענין והצער העמוק שקונן בלבם. בקולות רוויי בכי תיארו שני הרבנים את העננים הכבדים שכיסו את שמי ברזה, ואת הסכנה הנוראה שמאיימת, רחמנא ליצלן, בעיקר על הנוער, שכן מהפכנות פירושה אפיקורסיות וההתבוללות וסכנה ליהדות.

הכל ישבו כמו מאובנים, הזילו דמעות, ואנחותיהם הכבדות מילאו את חלל בית המדרש. בעיקר התייפחו הנשים שנאספו בעזרת הנשים.

הרבנים סיימו את הדרשות והמשיכו לשבת. איש לא הציע שום הצעה מעשית.

בפינה ישב ר׳ צדוק. כל איבריו רעדו. פניו היו חיוורים, וכל תנועותיו העידו על הסערה הגדולה שהתחוללה בנפשו. בעת שהרבנים דרשו — הוא הקשיב לדבריהם קשב רב. כאשר הבחין בחוסר האונים של הנאספים ובאי־יכולתם להציע הצעה מעשית — הוא לא התאפק עוד, קם ממקומו ובקול רועד פנה אל הקהל:

— מורי ורבותי! אני לוקח על עצמי את האחריות הגדולה להיות הנוטר של כרמנו. אני מאמין באמונה שלמה כי רבונו־של־עולם יוביל אותי בדרך הקשה הזאת...

צדוק של ר׳ איצ׳ה היה גבוה ורחב כתפיים, פניו עגולים וסמוקים, שער ראשו, זקנו ופאותיו מקורזלים. אף כי דמותו היתה חזקה וגברית, היו תווי פניו עדינים. ביתו היה ליד בית־המדרש־קדישא. רוב שעות היום הוא בילה בבית־המדרש, ורק מעט עשה בביתו. בשעות הבוקר היה מתעטף בטלית ומניח תפילין ולא היה חולץ אותם עד הצהריים. מיד אחרי תפילת השחרית היה מתמסר ללימודים, ושר בקול ערב וחרישי את דפי הגמרא, המדרשים והפוסקים.

בביתו היה פונדק וממנו פרנסתו ופרנסת המשפחה. החדר הראשון בפונדק שימש כבית־מרזח. הרבה שולחנות היו בו לשירות הגויים. ליד הקיר האחורי היה קבוע דלפק, ומאחוריו מסודרים המשקאות: יי״ש, בירה וקוואס. בסלסלה היו מונחות לחמניות טריות וחמות מאפה בית, וכן ככרות לחם גדולות — לחם שחור ולבן.

בקיר הפונדק היו דלתות לחדרי האורחים — יהודים מהסביבה שהגיעו העירה לשוק או ליריד.

בעסק עבדו אשתו ובנותיו. הוא עצמו, ר׳ צדוק, רחוק היה מעניני מסחר. רק בימי שוק היה מתרצה ונכנס לפונדק, בעיקר להשגיח מפני שואל שלא מדעת... ימים אלה היו עבורו טרדה רבה, מין עונש, כנראה, על חטא כלשהו שחטא. הוא היה עומד מאחורי הדלפק, עומד ושותק. בכלל היה ר׳ צדוק ״שתקן״. הוא טען כי אדם ששותק חוטא פחות מן הדברן. כאשר הפה פתוח — עלולה גם להתגלגל ממנו לפעמים מלה גסה, קללה, או חס וחלילה, שבועה.

גם בבית המדרש השתדל שלא לפתוח בשיחה. רק כאשר נשאל — ענה לאט ולענין. עוד בישיבות, שבהן עשה את כל שנות נעוריו, הלך שמו לפניו כבעל־מוסר ו״נשמה טהורה״. גם בעיירה התייחסו אליו בדרך־ארץ. צדוק של ר׳ איצ׳ה היה שם דבר, גם אם לא נהג להתערב בעניני הכלל. אבל הפעם הרגיש בצרה הגדולה והחליט לצאת מד׳ אמותיו ולעמוד בראש, כדי לכבות את השריפה הגדולה, ביחוד כאשר ראה שאין איש מלבדו מוכן לעשות זאת.

בזמן ההוא דרך לפתע כוכב חדש בשמי היהדות הדתית ברוסיה — ה״חפץ חיים״. היה זה הרב הידוע — ר׳ ישראל מאיר הכהן זצ״ל. בעיירה רדום היתה ישיבת־המוסר הידועה שלו, ואליה נהרו המוני בני נוער יהודים. מקור כינויו — בשם הספר שחיבר הרב, והמוקדש לכל הבעיות הכאובות של חיי היהודי ברוסיה.

חוץ מהספר הזה הוציא ה״חפץ חיים״ עוד ספרי מוסר רבים, כתובים בנימה עממית ובשפה המובנת להמוני העם. כל ספר היה מלווה בתרגום ליידיש, כדי שלא רק מי ששולט בעברית, אלא גם האחרים — ובעיקר הנשים — יבינוהו וירדו לעומק מחשבותיו. כן הוציא מחדש את ה״שולחן־ערוך״ בתוספת תרגום ליידיש ופירושים משלו — כדי שיהיה מובן לכל. נוסף על אלה יסד ה״חפץ חיים״ ארגון מסועף, עם מדריכים ומסבירים, ואלה ביקרו בערים ובעיירות והפיצו את ספריו בבתי היהודים, וכן הורו והדריכו.

מיד אחרי האסיפה הגדולה שהתקיימה בבית הכנסת הגדול, פנה ר׳ איצ׳ה במכתב ארוך אל חצר ה״חפץ־חיים״ וביקש לשגר לברזה שליח מעולה, כדי להציל את בניה מסכנת ה״מהפכנים״.

כעבור ימים ספורים הגיעה הסכמת החפץ חיים ובה גם שמו של המשולח, וכן מועד הופעתו בברזה. עם קבלת המכתב, סגר צדוק של ר׳ איצ׳ה את הגמרא בבית־המדרש־קדישא, נישק אותה, החזירה לארון הספרים. הוא יצא אל הרחוב בחוזרו על הפסוק: ״עת לעשות לה׳ הפרו תורתך״, דהיינו כי לצורך קיום מצוות — מותר לו לאדם לבטל לימוד תורה.

בצעדים מהירים הוא פנה אל שני הרבנים ובישר להם בשמחה את דבר בואו של המשולח מאת ה״חפץ־חיים״. הוא קבע ישיבה גדולה של ״פני״ העיר וקרא מהנייר את התכנית המפורטת שאותה הכין — כיצד יש לפעול מאותו יום והלאה.

ר׳ צדוק ביקר אישית בכל בית וסיפר בשמחה על המאורע הגדול, על בואו של המשולח הגדול מאת ה״חפץ־חיים״ הקדוש — במיוחד לברזה. הוא הכין את האוירה בבתים ובבתי־המדרש וביקש שיקבלו את השליח בחום ובלבביות.

היום שבו הגיע המשולח היה יום חג גדול בעיירה. בראש משלחת גדולה יצא ר׳ צדוק עצמו אל תחנת הרכבת בבלודניה להקביל את פני האורח. שני בעלי העגלות — ר׳ דוד ובנו יהושע — הביאו העירה את המשלחת עם האורח, וחבילות גדולות של ספרי ה״חפץ־חיים״. במשך כל שבעת ימי שהותו של המשולח בברזה — היתה העיירה כמרקחה... כל ערב, בין מנחה למעריב, היה אחד מחמשת בתי המדרש מלא עד אפס מקום. גם עזרת הנשים התמלאה נשים וילדים.

המשולח, יהודי שמנמן בעל עיניים יוקדות וזקן שחור כפחם, זעזע את הקהל הגדול בדרשתו. בעת שתיאר את גן־העדן השמור לצדיקים ואת הגיהנום שאליו ישלחו הפושעים

והרשעים, נפתחו מעייני הדמע של נשי העיירה...

במשך הימים האלה ביקרו ר׳ צדוק עם המשולח בלווית יהודים מכובדים בכל בית וביקשו שיקנו את ספרו של ״החפץ חיים״ הקדוש.

ר׳ צדוק לא הסתפק בכך. הוא נרתם למשימה ויסד חברת ״חפץ־חיים״ בעיירה, אליה נרשמו רבים מבין בעלי־המלאכה והחנוונים. לפעילות החברה הוא מסר חדר אחד בביתו, והיה כל ערב מעביר שיעור מספרי ״חפץ חיים״ ו״משנה ברורה״.

ר׳ צדוק ״השתקן״ הפך לטריבון עממי ולמורה בחסד עליון. החברה ״חפץ־חיים״ התפרסמה בעיירה ומספר חבריה גדל ללא הפסקה. עם הזמן הפך החדר הזה לבית־מדרש, וקולות תפילה בקעו ממנו עד למרחוק.

שמו של ר׳ צדוק היה לשם קדוש והיו מבטאים אותו בחרדת קודש. האוטוריטה שלו היתה גדולה אף מזו של הדיינים והרבנים.

חלק גדול של הנוער הוסיף להאמין בדגל האדום ובבשורה של נושאיו. ובכל זאת התפרסם בין היהודים דבר ה׳ — מביתו של צדוק של ר׳ איצ׳ה. יהודים פשוטים היו באים ובולעים בצמא כל מלה שלו ומתבשמים מדבריו.

החברה ״חפץ־חיים״ התקיימה עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה. אז נחרבה ברזה, ור׳ צדוק נדד לארצות הברית של אמריקה.

בשנותיו האחרונות חי ר׳ צדוק בארץ ישראל. בכך ראה זכות גדולה מאת רבונו של עולם: לחזות במו עיניו באתחלתא דגאולה והתגשמות חלומו של ה״חפץ־חיים״. שהרי זה הטיף להכין מהר את כל הכהנים ל״עבודה״ בבית־המקדש, שייבנה במהרה בימינו...

קדיה מולודובסקי, הסופרת והמשוררת

נולדה 1894 בקרטוז־ברזה. סופרת ביידיש, נתחנכה בחדר מתוקן ובגמנסיה רוסית: שימשה גננת בגן ילדים עברי באודסה ועבדה עם ילדי פליטים יהודים, קרבנות הפרעות בקייב. לאחר מכן היתה מורה בבתי־ספר יידיים בוורשה. ב־1935 השתקעה בניו־יורק. בשנים 1950/2 גרה בישראל.

מולודובסקי חיברה רומן בצורות יומן, "פולין לובלין ביז ניו־יארק" ("מלובלין עד ניו יורק") 1942; קובץ סיפורים קצרים " א שטוב מיט זיבן פענצטער" ("בית ובו שבעה חלונות"), 1957; ורומן על החיים בישראל, "ביים טויער" ("ליד השער") 1967. היא נחשבת למבקרת בעלת עין בוחנת ועורכת מוכשרת ("היים" ["בית"] תל־אביב 1950-1952 "סביבה" ניו־יורק שהופיע ב־1943/4 וחודש בשנות החמישים ועדיין מופיע) אולם שמה הולך לפניה בעיקר כמשוררת. בסגנונה מושפעת מ׳ מן השירה האכספרסיוניסטית של שנות העשרים. רוב שיריה כתובים בריתמוס חפשי וללא חריזה. השירים הליריים שלה מבטאים עולם אישי על רקע של ההווי היהודי. בשנים האחרונות ניתוסף לשירתה של מ׳ חז״ל, ירושלים של מעלה, מעין חלום משיחי. ספר שיריה הראשון "חשוונדיקע נעכט ("לילות חשון") 1927 וספרה שהופיע אחריו "דזשיקע גאס" ("רחוב דז׳יקה") 1933, ביססו את שמה כמשוררת. שיריה כתובים בפשטות יפה והם מלאי הבנה וחמלה.

עם ספרי השירה שכתבה לאחר מכן נמנים "אין לאנד פון מיין גביין" ("בארץ של עצמותי") 1937 "דער מלך דוד אליין איז געבליבען" ("המלך דוד לבדו נשאר") 1946; "לידער פון חורבן" על השואה, 1962, "ליכט פון דארנבוים" ("אור מן הסנה") 1965. כסופרת לילדים מעטים ישוו לה. ספרה "גייען שיכעלעך אועק ווי די וועלט האט נאר אן עק" ("הולכות להן נעליים עד קצה העולם") הנפלא בפשטותו העממית, בהומור הקונדסאי שלו ובדמיונו העשיר, נתחבב מאוד על הקוראים הצעירים.

שירי הילדים של מ׳ כתובים בחרוז ובמשקל וכן קרובה ללשון מדוברת. יש בהם גם נושאים וגם ניסוחים המזכירים שירי עם. ברוב המקרים היא עוסקת בעולם הילד המתגורר בשכונות העוני של ורשה מלפני מלה״ע השניה. עם זאת הצליחה לשוות לשירים אלה עליזות ושמחת חיים של ילד המוצא תנחומים במשחקיו גם כשהוא שרוי בסביבה של חסור ועוני. בארה״ב המשיכה מ׳ לכתוב בשביל ילדים "אפן בארג" ("על ההר") 1935; "יידישע קינדער" ("ילדים יהודים") 1945 "אויף די וועגען פון ציון" ("בדרכי ציון") 1957. "פתחו את השער" הוא תרגום עברי (ע״י לאה גולדברג, נתן אלתרמן ועוד חש״י) המוסיף להקסים רבבות ילדים בישראל. לשיריה חוברה מוסיקה, ובבתי ספר רבים, במיוחד בקיבוצים, משמשת שירת מ׳ נושא ללימודים. כן ניתנו תרגומים של שיריה ב"על נהרות" לש. מלצר, תשט״ז ב"מבחר שירת יידיש" למ. בסוק תשכ״ג, וב"מכאן ומקרוב" למ. חלמיש תשכ״ז.

(מתוך האנציקלופדיה העברית — כללית, יהודית וארצישראלית חברה להוצאת אנציקלופדיות בע״מ ירושלים תל־אביב כרך עשרים ושנים עמ׳ 427).

דב חומסקי, הסופר והמשורר

דב חומסקי, שהיה יו״ר אגודת הסופרים העברים בארץ ישראל, הוא מבניה הבולטים של קרטוז־ברזה.

הוא נולד באוקטובר 1913, והיה ממסיימי בית הספר העברי ״תרבות״ בקרטוז־ברזה. אח״כ למד בסמינר העברי למורים ״תרבות״ בוילנה. בשנת 1936 עלה ארצה והחל לומד באוניברסיטה העברית בירושלים. דב לימד בבתי ספר בירושלים ובתל־אביב.

חומסקי היה חבר ה״הגנה״ ובמאורעות 1936-1939 נטל חלק בתפקידֵי הגנה ושמירה באזור ירושלים. במלחמת העולם השניה התגייס לבריגדה היהודית ושירת בצפון אפריקה ובאירופה.

בשנת 1948 נשלח מטעם קרן היסוד לפולין ושם עשה כחצי שנה. הוא יצר קשר עם ניצולי השואה, שארית הפליטה.

משנת 1931 החל לפרסם בעיתונים ובקבצים ספרותיים עבריים בגולה ובארץ, ובין השאר ב״זרמים״ (וילנה), ״הנוער״ (ניו־יורק), ״העולם״ (לונדון), ״בדרך״ (וארשה) וכן ב״דבר״, ב״הארץ״, ב״מאזניים״, ב״גליונות״ וב״גזית״.

דֹב חומסקי שימש יו״ר אגודת הסופרים העבריים בארץ משנת 1958 עד שנת 1974.

הוא נלב״ע ב־20 בינואר 1976.

(ע״פי האנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו מאת דוד תדהר, כרך רביעי תל־אביב)

דב חומסקי

לאמא

א

בֵּן עַרְבַּיִם עַכְשָׁו. שְׁטִיחִים שֶׁל זָהָב
נִפְרָשִׂים לְאִטָּם בַּדְּמָמָה הָרוֹגֶשֶׁת.
עֵץ־הַזַּיִת טוֹמֵן בַּחֲרִיצֵי חִסְפּוּסָיו
רִבּוֹאוֹת הֲגִיגִים עַתִּיקִים לְאֵין פֵּשֶׁר.

עֵץ־הַזַּיִת עָיֵף וּמְפֻצָּל וְגָחוֹן —
הֶעֱמִיק שָׁרָשָׁיו בַּטְּרֵשָׁה וּבַסֶּלַע.
מִתְפַּעֵם תַּחֲנוּן, מִתְפָּעֵם תַּחֲנוּן
וְנִשָּׂא עִם כָּל רוּחַ תּוֹעָה וּמְבֹהֶלֶת.

אֶחֱזֶה מֵעֲבִי אָהֳלֵי הַמְרַטֵּט.

לְפִתְחוֹ נִשְׁלָפִים צְלָלִים כְּמִפְקַעַת.
וְהָאֹפֶק סָמוּק וְלָהוּב וְשׁוֹתֵת.
אַתְּ קָרַבְתְּ — וְאִם גַּם רְחוֹקָה אַתְּ.

אֵיךְ הִגַּעַתְּ אֵלַי — וְהַדֶּרֶךְ רַבָּה?
זְכוּרַנִי, לֹא פַּעַם הָיִית מְסַפֶּרֶת:
בְּעוֹדֶנִּי תִינוֹק מְהַלֵּךְ עַל אַרְבַּע
אַתְּ יָדַעַתְּ, כִּי יִהְיֶה לָךְ בֵּן פֶּרֶא.

זְכוּרַנִי, יָרֵאתִי הָאָב הַמַּחְמִיר,
כִּי לְפֶתַע הָיְתָה חֲמָתוֹ מִתְלַקַּחַת.
זֶה מְחוֹז הַיַּלְדוּת — הֲנִמְחָה לְתָמִיד?
הַלְעוֹלָם, הַלְעוֹלָם לֹא נָסִיחַ בְּיַחַד?

זֶה שְׁמֵךְ מִתְדּוֹבֵב בְּקוֹלֵי הֶחָנוּק,
וְאוֹדֶה, כִּי מְעַט לָךְ סִפַּרְתִּי הַפַּעַם.
הֵן הָאָב הִזְהִירַנִי — אָסוּר הַפִּנּוּק,
כִּי סוֹפוֹ הוּא רַק עֶצֶב וְרֹגֶז וָזַעַם...

ב

בְּצֵאתִי בְּיוֹם דֶּלֶף וּסְתָו מִן הַבַּיִת
הִזְהִירַנִי קוֹלֵךְ קַו לָקָו:
"בַּסּוּדָר וּבַמְּעִיל הִתְעַטֵּף, פֶּן, חָלִילָה,
תִּצְטַנֵּן וְתִפֹּל לְמִשְׁכָּב".

רְדָפַנִי קוֹלֵךְ גַּם מִבַּעַד לַדֶּלֶת,
עוֹד עַכְשָׁו אֶשְׁמָעֶנּוּ הֵיטֵב — —
בְּשׁוּבִי הִקְבִּילַתְנִי אֲרֶשֶׁת שֶׁל רֹגֶז
מִצְטַחֵק וְרָחִים וְלוֹטֵף.

בְּהָגִיחַ יוֹם דֶּלֶף וָזַעַם וָתֹהוּ —
הֲתָבוֹאִי לִנְזֹף בִּי כְּאָז?
אֶתְוַדֶּה לְפָנַיִךְ: אֵין טוֹב מִן הַזֶּמֶר,
שֶׁבָּקַע מִקּוֹלֵךְ הַנִּרְגָּז.

מַה מִּסְפָּר לִימֵי בְּעוּתִים שֶׁבֵּינֵינוּ,
לְלֵילוֹת הֲרֵגָה וְגַרְדּוֹם?

הֲתָבוֹאִי, אִמִּי? מֶה הָיִית מַגִּידָה לִי,
לוּ פָּגַשְׁתְּ בִּי לְפֶתַע פִּתְאֹם?

אִלּוּ בָּאת, אִלּוּ בָּאת בַּסַּגְרִיר וּבַסַּעַר
שׁוּב בִּבְכֵךְ הַפָּרוּעַ לְנֹזֶף!
זֶה קוֹלֵךְ הַנִּרְגָּז וְהַטּוֹב עוֹד פּוֹקְדֵנִי,
זֶה קוֹלֵךְ יִפְקְדֵנִי עַד סוֹף.

ג

הַנָּהָר, הַנָּהָר בְּעִירִי הַזְּעַרְעֶרֶת,
הִזְמִינַנִי עִם שַׁחַר תָּמִיד לְהַשְׁכִּים.
לְדִיּוּג בְּהֶסְתֵּר אָז הִתְקַנְתִּי מִכְמֶרֶת
וְהִמְתַּנְתִּי לְבוֹא הַדָּגִים.

לַנָּהָר, לַנָּהָר הִתְחַמַּקְתִּי אָז חֶרֶשׁ —
כִּבְמִשְׂחָק צִבְעוֹנִים הִתְפָּרְחוּ הַשָּׁעוֹת;
גַּל רָדַף אַחַר גַּל וּבֵינְתַיִם בָּא עֶרֶב,
אַךְ דָּגִים לֹא הִצְלַחְתִּי לְמְשׁוֹת.

הֶחְשִׁיךְ וְשָׂגַב וְעָמַק כֹּה הַיַּעַר,
נִכְרְכוּ בּוֹ יַחְדָּיו שַׁלְהָבוֹת וְאֵימִים.
נְבוּכוֹת וְחִפַּשְׂתְּ, כִּי אָבַד לָךְ הַנַּעַר,
מִן הַבַּיִת נֶעְדַּר יוֹם תָּמִים.

אַךְ הַנַּעַר חָזַר, הַשּׁוֹבָב, לֹא אָבַד הוּא —
מַה הִרְבֵּית דְּאָגָה אָז, אִמִּי, בִּגְלָלוֹ.
הִקִּיפוּנִי עַתָּה הַיָּמִים שֶׁנָּדְדוּ
מִנָּהָר בְּעִירִי עַד הֲלֹם.

הַנָּהָר, מִי תָּלַשׁ אֶת הָרָז מִן הַגֹּמֶא?
אֵיךְ הֶאְדִּימוּ מֵימָיו! אֵיךְ נָדַם בּוֹ הַשְּׂחוֹק!
דְּמוּתֵךְ, הִיא נִבֶּטֶת אֵלַי בְּאֵין אֹמֶר,
הִיא פּוֹסַעַת אֵלַי מֵרָחוֹק.

דב חומסקי

רעי

א

רֵעַי, לְכָל אֶחָד מִכֶּם הָיָה כִּנּוּי תָּמוּהַּ
וְאֵין לָדַעַת אֵיךְ וְאֵימָתַי נִתַּן.
וּלְמַעַן הָאֱמֶת: הֵן גַּם אֲנִי אָז לֹא נֶחֱלַצְתִּי
מִשְּׁמוֹת לְוַאי: הוֹזֶה וְגַאַוְתָן.

רֵעַי, עוֹד נִשְׁתַּמֵּר מַרְאֵה כֻּלְּכֶם. הֲתַאֲמִינוּ?
בְּחֶבְיוֹנֵי הוֹמִים עֲדַיִן מֵיתָרִים.
אֲנִי מוֹשִׁיט יָדַי הַזּוֹ הַבּוֹכִיָּה בְּאֵלֶם
מָסַךְ שָׁנִים לְרֶגַע לְהָרִים.

לְיַד נָהָר, בֵּין מַפָּחָה וְטַחֲנָה נוֹשֶׁנֶת,
עָרַכְנוּ מִלְחָמוֹת. הֲתִזְכְּרוּן, רֵעַי?
אֲבוֹי וַאֲלְלַי, הַמִּלְחָמוֹת פָּשְׁטוּ עַד הֵנָּה,
אַךְ לֹא שַׁעֲשׁוּעַ וּמִשְׂחָק עֲרַאי.

הִרְכַּבְנוּ לַעֲלֹז... עַתָּה סָבִיב אָבְדָן וָמָוֶת.
הַאִם מוֹסִיף עוֹד הַנָּהָר לִזְרֹם?
מָסַךְ שָׁנִים לְרֶגַע לְהָרִים, לִרְאוֹת מִנֶּגֶד
כְּמוֹ מִתּוֹךְ יְצִיעַ תֵּיאַטְרוֹן...

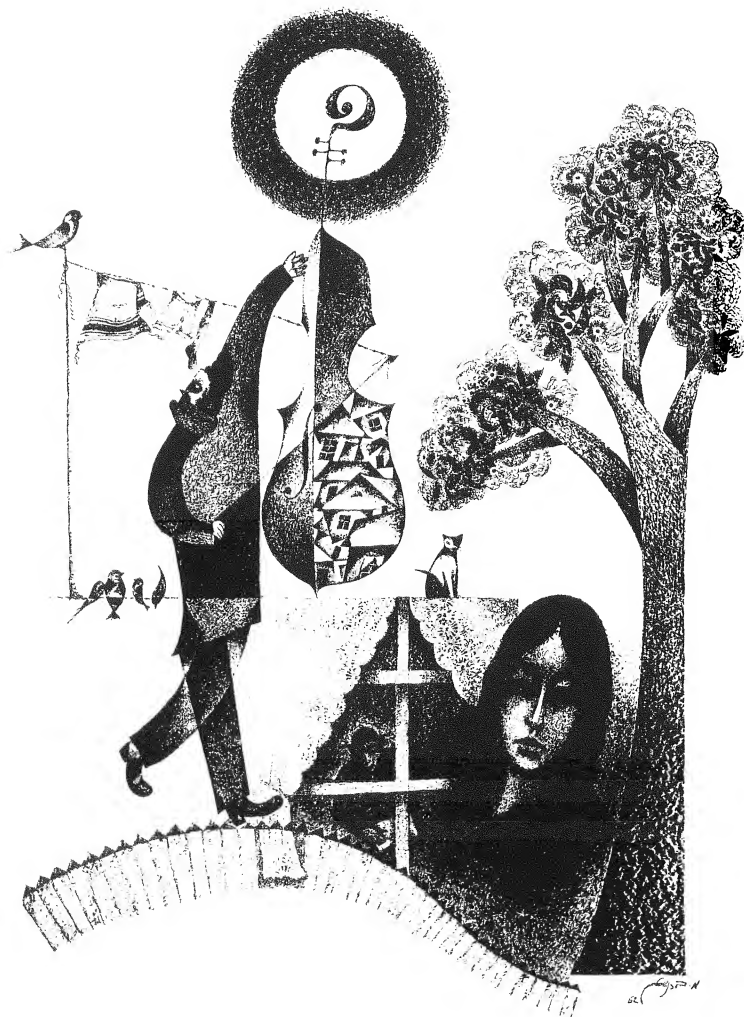
ב

הֵיכָן אַתֶּם, רֵעַי? שׁוּב זִכְרְכֶם בּוֹקֵעַ
כִּזְהַב־חַמָּה גּוֹדֵשׁ בְּשַׁחֲרִית.
הֲיֵשׁ בָּכֶם אֶחָד וּשְׁבִיל חַיָּיו רוֹגֵעַ,
נִמְתָּח לְאַט בְּאֵין מַחֲרִיד?

הֲיֵשׁ בָּכֶם אֶחָד וְהוּא תָּמִים עוֹדֶנּוּ
וְלֹא הִזְקִין בְּטֶרֶם עֵת מְאֹד?
לוּ עִמָּדִי אַתֶּם, כִּי אָז יַחְדָּיו הִרְבֵּינוּ
לִתְהוֹת עַל אֵפֶר חֲלוֹמוֹת.

לוּ עִמָּדִי אַתֶּם! עוֹלְזִים וְלֹא מְיַיֵּן
שׁוּב שִׂיחַ לְהַמְתִּיק עַל הָא וְדָא.
חוּטֵי הַכִּסּוּפִים, שֶׁלֹּא נֻתְּקוּ עֲדַיִן,
אוֹתָם לִשְׁזֹר לְאַגָּדָה.

חוּטֵי הַכִּסּוּפִים, לְאֶלֶף נֵס וָפֶלֶא,
לָעַד קְשָׁרוּנוּ בְּקִשְׁרָם הָעָז.
בְּהִשְׁתּוֹלֵל לְלֹא רַחֵם סוּפָה קוֹטֶלֶת,
מַה יְּקַרְתֶּם, רֵעַי, מֵאָז...

עלמה בחלון
הצייר: משה ברנשטיין

אברהם מינקוביץ, פרופ׳

אישיות בולטת נוספת מבניה של קרטוז־ברזה היה פרופ׳ אברהם מינקוביץ ז״ל.

הוא נולד בקרטוז־ברזה בליל הסדר תרע״ב (1912) לאביו יקותיאל, שהיה מה״מלמדים״ הבולטים בקרטוז־ברזה (ראה רשימתו של חיים בן ישראל).

בגיל 14 החל לומד בישיבת ״מיר״ וחיש מהר התגלה ״כעילוי״. הוא עמד בבחינות הבגרות הממשלתיות, ולאחר מכן החל ללמוד בסמינר למורים ״תרבות״ בוילנה. עם סיום לימודיו החל ללמד, אך כשנה אחר כך — בשנת 1935 — גוייס לצבא הפולני. עם סיום שירותו חזר ללמד במדרשת ״תרבות״.

משפרצה מלחמת העולם השנייה חזר והתגייס לצבא הפולני ונפל בשבי הגרמני. הוא הצליח להמלט, חזר לקרטוז־ברזה ומשם הגיע לוילנה. בוילנה קיבל סרטיפיקט ובפברואר 1941 הגיע לארץ־ישראל.

בארץ שימש בהוראה, בין השאר בנס־ציונה, בחדרה ובתל־אביב, וב-1949 התגייס לצה״ל ושירת כקצין לידיעת הארץ.

ב-1950 החל ללמוד באוניברסיטה העברית חינוך, פסיכולוגיה ומקרא. ב-1954, לאחר שקיבל את התואר ״מוסמך״, קיבל מלגה להמשך לימודיו בפסיכולוגיה באוניברסיטה מישיגן בארצות הברית. עם סיום לימודיו וקבלת תואר ה״דוקטור״ שימש מדריך לפסיכולוגיה באוניברסיטת מישיגן.

בשנת 1959 שב לארץ ושימש כמדריך בביה״ס לחינוך, ובמחלקה לפסיכולוגיה של האוניברסיטה העברית בירושלים.

הוא ערך כמה מחקרים חברתיים חשובים, ובשנת 1968 נתמנה ליועץ אגף לתוכניות לימודים במשרד החינוך והתרבות.

בשנת 1969 קיבל מינוי של פרופסור חבר באוניברסיטה העברית ובשנת 1977 נתפרסם מחקרו ״הישגי התלמידים בבית־הספר היסודי בישראל״.

בשנת 1972 נתמנה ליועץ ראשי של שר החינוך והתרבות. בשנת 1977 היה לפרופסור מן המניין באוניברסיטה העברית. הוא נפטר ביום י״ח בחשוון תש״מ (8 בנובמבר 1979). המנוח כתב ופרסם בימי חייו עשרות רבות של ספרים ומאמרים.

(עפ״י הספר ״בין חינוך לפסיכולוגיה״, הוצאת הספרים ע״ש י״ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשמ״ג)

נח פניאל, מחנך ומשורר

נולד בשבת פרשת נח תרס״ו (1905) בקרטוז־ברזה. ראשית חינוכו ב״חדר״ ואחר כך ב״חדר מתוקן״, ואצל מורה פרטי (חשבון ורוסית). אצל אייזק מולודובסקי, אביה של המשוררת קדיה, למד עברית, וכן למד עברית וספרות בשעורי ערב בבית הכנסת ״תפארת בחורים״.

בנעוריו הצטרף לתנועה הציונית וסייע רבות לפעילות הציונית והעברית בעיירה. בשנת 1922 נתקבל בהמלצת יעקב גוראלי (גוז׳אלקה), לסמינר העברי למורים ״תרבות״ בוילנה, ובו עשה חמש שנים. בשנת לימודיו הרביעית שלָחו הסמינר למשך כשנה אל העיירה ווסילישקי כדי שישמש מנהל זמני ומורה ללימודים כלליים בבית־הספר העברי שם, במקום המנהל שגוייס לצבא.

עם סיום סמינר ״תרבות״ בוילנה הוסמך להוראה. שלוש שנים לימד בקלצק ובדומברוביצה, ואחר כך ניהל את בית־הספר ״תרבות״ בפולאבי. אחר כך עבר לבית הספר ״תרבות״ ברובנה ושם לימד מקצועות עבריים.

בסוף אוקטובר 1939 עם תבוסת פולין מלפני הגרמנים חזר לוילנה ושהה בה כשנה וחצי. יצא לארץ־ישראל, והגיע אליה בינואר 1941.

בארץ עבד תחילה בהסתדרות המורים ואחר־כך עסק בהוראה. בד בבד למד באוניברסיטה העברית וקיבל את התואר מ״א. בהדרכת פרופסור יוסף קלאוזנר, כתב עבודת גמר על החינוך העברי ביצירת פרץ סמולנסקין. בשנת 1957 הוציא לאור את עבודת הגמר, לאחר שהרחיבה והשלימה. הספר, שיצא לאור בהוצאת ״דביר״, זכה בפרס קלאוזנר של עירית תל־אביב.

בשנת תש״ז עבר לחיפה ושם התקבל בבית־הספר הריאלי כמורה ללשון ולספרות. במשרה זו החזיק עד שפרש לגמלאות.

נח פניאל היה ממיסדי סניף אגודת הסופרים בחיפה, וכיהן כמזכירו במשך כ־30 שנים. כן ריכז את ״מפעל סופרי חיפה״ שהוציא לאור יותר מ — 20 ספרים פרי עטם של סופרים תושבי חיפה.

הוא פרסם מפרי עטרו בהרבה עיתונים וכתבי עת, ובין אלה: ״גליונות״ ״מאזנים״ ״הפועל הצעיר״ ״דבר״ ״דבר לילדים״ ״על המשמר״ ״עתידות״ ו״כרמלית״.
פרסם הרבה מחקרים וספרים. בין ספריו:

קובצי שירה:
״שמים אדומים״, וילנה ת״ש.
״על פתחי תהום״ ירושלים, תש״ז.
״נופים גנוזים״, תל־אביב, תשי״ח.
״נתיב לבן״, חיפה תשכ״ד.
״שיח לעת ערב״ חיפה תש״ל.
״שירים״, ירושלים־ ת״א־חיפה, תשל״ב.
״תהלוכה של צלליות״ ת״א תשמ״ב.

בענייני חינוך:
״לתולדות מוסדות החינוך של ״תרבות בפולין״, ירושלים, תש״ו.
״לתולדות החינוך היהודי בפולין״, ירושלים, תש״ח.
״החינוך העברי ביצירתו של פרץ סמולנסקין״, תל־אביב, תשי״ז.
״עיונים בתחומי ספרות וחינוך״, תל־אביב, תשל״ז.
״פרקים בתולדות החינוך העברי״, תל־אביב, תשמ״א.
״למורה ומחנך (פרקים חינוכיים)״, חיפה, תשמ״ח.

סיפורים לילדים:
״הלינה בפונדק הריק״, חיפה, תשכ״ה.

נח פניאל — בקבלו את פרס עיריית תל־אביב

באמצע: ראש העיר חיים לבנון. מימין: פרופ׳ יוסף קלאוזנר משמאל: נח פניאל

נח פניאל

דִּמְעַת פְּרִידָה

על בְרֶזה עיר מולדתי

זְכַרְתִּי לָךְ נוֹפֵךְ וְעַל לֶחְיִי דִּמְעַת פְּרִידָה,
זוֹלְגָה עַל קִבְרוֹתַיִךְ הָרְחוֹקִים שָׁם בַּנֵּכָר.
שֹׂרֶף גִּזְעֵךְ, וְעִם רוּחוֹת מְסֹעָרוֹת פֻּזַּר
אֶפְרֵךְ עֲלֵי שְׂדֵמָה, עֵדָה אִלֶּמֶת לִבְגִידָה,
לְמַבָּטִים מֻכֵּי־זְוָעָה בִּשְׁבִיל עָקֹב מִדָּם,
לְצַעֲדֵי שְׁלָדִים חַיִּים, קָפָא בָּם הַיָּגוֹן,
לְרֶטֶט אֲוִירֵךְ מֵהַבְלָחַת יְלֵל אַחֲרוֹן
וּלְעַנְנֵי עָשָׁן עוֹלִים מוּל שַׁחַק מְאָדָּם.
נִגְזַרְתְּ מִן הַחַיִּים, עַל אֲדָמוֹת אֵינֵךְ, אֵינֵךְ,
אַךְ בְּתוֹכִי כֻּלָּךְ חַיָּה, נוֹפֵךְ אֵלַי נִשְׁקָף;
גִּילֵךְ בִּי מִתְרוֹנֵן עוֹד, וְאוֹכְלֵנִי יְגוֹנֵךְ —
בִּרְכַּת פְּרִידָה לָךְ כִּי רוֹחֵשׁ הַלֵּב בְּמַעֲמַקָּיו.

עֲלֵי מִישׁוֹר פּוֹלֶסְיָה אַתְּ שָׁכַנְתְּ, גְּבוּלֵךְ נִסְמָן.
מֵימֵי הַיַּסּוֹלְדָה בְּתוֹךְ שְׂדוֹתַיִךְ הַיְּרֻקִּים
זָרְמוּ שְׁקֵטִים, בָּהֶם הִפְלִיגוּ רַפְסוֹדוֹת אֵי־אָן,
מִתּוֹךְ יַרְקוּת שֶׁל יַעַר אֶל מֵעֵבֶר אֲפָקִים.
וּכְבִישׁ לָבָן חוֹצֶה רְחוֹבוֹתַיִךְ הַקְּצָרִים,
בָּהֶם בָּתִּים שְׁרוּיִים בְּצֵל לִבְנִים וְעַרְמוֹנִים;

גִּנָּה קְטַנָּה כָּל בַּיִת מַקִּיפָה מֵעֲבָרִים,
וּלְיַד גֶּדֶר דְּחוּיָה עוֹלִים בַּקַּיִץ קִמְּשׁוֹנִים.

בִּפְרַבְרָבַיִךְ אִכָּרִים רוּסִים וּפּוֹלָנִים
חָרְשׁוּ אֶת אַדְמָתָם, רָעוּ אֶת עֶדְרֵיהֶם בַּכָּר;
וְיַלְדֵיהֶם, שְׂעִירֵי־פִּשְׁתָּן, פְּרוּעִים וְקוֹלָנִים,
הִתְרוֹצְצוּ עֲלֵי שָׂדוֹת מֵעֵבֶר לַמִּגְזָר.
אֲבָל אָזְנֵךְ כְּאִלּוּ לֹא קָלְטָה קוֹלוֹתֵיהֶם,
כְּאִלּוּ לֹא הֶעְזְהִיב מִגַּג כְּנֵסִיָּתָם הַצְּלָב;
כְּאִלּוּ קוֹל מֵעֵבֶר לַפַּרְגּוֹד קְרָאָךְ בְּשֵׁם,
וְאוֹר גָּנוּז עֶלְיוֹן עָלַיִךְ מִמְּרוֹמִים זָלַף.

זוֹ הַשְּׁכִינָה הַיְהוּדִית — הִיא נִשְׁקְפָה מֵעֵין
סַבְתָּא, מֵחֲרִיצֵי פָּנָיו שֶׁל יֶלֶד מְחַיֵּךְ,
מִשִּׁירָאֵי תַּלְמִיד־חָכָם וּבַר־אוֹרְיָן, וְכֵן
מִמַּגָּפַיִם שֶׁל שׁוֹאֵב־הַמַּיִם בְּתוֹכֵךְ;
מֵעַרְפִלֵּי הַבֹּקֶר בָּךְ בְּחַג־אָבִיב טָלוּל,
בְּיוֹם תִּשְׁעָה־בְּאָב מִן הַיַּרְקוּת בְּבֵית־עָלְמִין,
מֵעִגְמִימוּת שָׂדוֹת, שְׁרוּיָה עָלַיִךְ בֶּאֱלוּל,
וּבְיוֹם שַׁבַּת־שִׁירָה הַקֹּר מִזֹּךְ־שְׁלָגִים מַלְבִּין.

בָּךְ הֻדְלְקָה עֵינִי לָרִאשׁוֹנָה בְּאוֹר מִזְרָח,
וְדִמְדּוּמֵי־מַעֲרָב בִּי הֶעֱלוּ תִּמְהוֹן־לֵבָב.

יַרְקוּת הָאֲפָרִים סָבִיב בִּפְרֹחַ הַלִּילָךְ
אָז נֶחְתְּמָה בַּלֵּב וְהִיא גְנוּזָה בְּמַעֲמַקָּיו.
אֶזְכֹּר עֲצֵי הָעֲרָבָה עַל יַד בֵּיתִי בַּגָּן,
בְּרַעַשׁ גִּזְעָם בַּסַּעַר וּבְרֹגַע צַמַּרְתָּם.
וּמְלַבְלְבִים בַּתְּכֵלֶת עוֹד עֲצֵי הַדֻּבְדְּבָן,
וּפֵרוֹתָיו יַשִּׁיר עִם סְתָיו אַגָּס עָנֵף וָרָם.

זָכַרְתִּי אֲבִיבַיִךְ שָׁם עֲלֵי אָחוּ וָנִיר.
אִיִּים לְבַנְבַּנִּים עוֹד נֶחְבָּאִים בָּאֲפָרִים,
אַךְ שְׁלוּלִיּוֹת זוֹנְקוֹת מִתַּחַת שֶׁלֶג שֶׁהִפְשִׁיר,
וְצוֹהֲלוֹת, מְנַצְנְצוֹת מוּל רוּחַ וּזְהָרִים.
וְאַט יוֹרֵד, שׁוֹקֵעַ זֶה הַיָּם עֲלֵי שָׂדוֹת,
וּמִתּוֹכוֹ עוֹלֶה יוֹם־יוֹם שָׁטִיחַ מְגֻוָּן —
כַּר יְרַקְרַק נִרְחָב, רָקוּם בִּתְכֵלֶת זִכְרִיּוֹת,
בְּצֹהַב שֶׁן־אֲרִי צָעִיר וּבְלֹבֶן הַקַּחְוָן.
עוֹד אֶזְכְּרָה מִכְוַת־הָאֹשֶׁר־עַד־כְּדֵי־מַכְאוֹב,
נִכְוָה לִבִּי עֵת רִאשׁוֹנָה יָצָאתִי לָאֲפָר;
כִּבְשֶׂם עֲבָרַנִי שָׁם זֶה נוֹף יָרֹק־זָהֹב,
וּבְכָל נְתִיבוֹתַי תָּמִיד הוּא בִּלְבָבִי יִזְהָר.

וּבְרֶדֶת קַיִץ עַל שַׁדְמוֹת קָמָה מְשֻׁבָּלוֹת,
אָהַבְתִּי לְהַלֵּךְ יוֹם־יוֹם בֵּין גִּבְעוֹלִים רָמִים.
בְּחֵן כָּחֹל קָרְצוּ, עֵינַי הִרְנִינוּ דְּגָנִיּוֹת,
וְחַרְגּוֹלִים נִתְּרוּ וְנֶעְלְמוּ בֵּין הַתְּלָמִים.
גַּנֵּי הַתַּפּוּחִים שָׁפְעוּ, עָמְדוּ בְּיַרְקוּתָם,
פִּרְיָם הָאֻדִּים־הִצְהִיב עַל עֲצֵיהֶם הַמְסֻבָּלִים.

מַה טּוֹב הָיָה אָז לְטַפֵּס עֲלֵי תַּפּוּחַ רָם
וּלְהִתְגַּלְגֵּל עַל הַדְּשָׁאִים בְּרֶשֶׁת הַצְּלָלִים.
בְּצָהֳלָה וּבְרֹן יָצָאנוּ אָז לְהִתְרַחֵץ
בְּמֵי הַיַּסּוֹלְדָה, לְיַד חוֹפֶיהָ הַיְרֻקִּים;
שָׂחִינוּ בַּנָּהָר הַזַּךְ עִם זֶרֶם גַּל נוֹצֵץ,
פְּרַקְדָּן שָׁכַבְנוּ עַל רְאִי שֶׁל מַיִם עֲמֻקִּים.
וּבְצָהֳרֵי שַׁבָּת אֶל מְסִלַּת הָרַכָּבוֹת
הִרְחַקְנוּ עַד בֹּאֵנוּ לִשְׂדֵרַת הָאֳרָנִים.
וְשַׁבְנוּ בְּכַסּוֹת שְׁמֵי מַעֲרָב הַלֶּהָבוֹת,
בְּהִתְפַּשֵּׁט הָעַרְפִלִּים עֲלֵי פְּלָגִים רַנִּים.

שִׁלְהֵי דְּקַיְטָא מְלַטְּפִים בְּאַהֲבַת פְּרִידָה.
עוֹד מְחַמֶּמֶת שֶׁמֶשׁ־קַיִץ מִמְּרוֹמִים תְּכֻלִּים,
אַךְ הָעֻגְמָה עוֹלָה, מִשְּׂדוֹת הַשֶּׁלֶף מַבִּיטָה,
מִגּוֹן שַׁלֶּכֶת בַּגַּנִּים, מִכֶּמֶשׁ חֲרֻלִּים.
אַט־אַט מִתְעַנְּנִים שָׁמַיִם, אַפְרוּרֵי גּוֹנָם,
הַחֹרֶשׁ עַרְפִלִּי, וְדֶלֶף מְטַפְטֵף מֵעָב.
קְדֹרוּת עֲלֵי שָׂדֶה וָכַר, שְׁרוּיִים הֵם בִּיגוֹנָם,
וַעֲכוּרִים מֵי הַנָּהָר — הִגִּיעַ תּוֹר הַסְּתָיו.
וּכְדֶלֶף שֶׁאֵינוֹ פּוֹסֵק דּוֹלְפִים יְמֵי סַגְרִיר,
בִּשְׁלוּלִיּוֹת שֶׁל בֹּץ הַמִּדְרָכוֹת מְשֻׁקָּעוֹת.

אֲגַם שֶׁל מֵי הַגֶּשֶׁם מְכַסֶּה גַּנִּים וָנִיר,
וַעֲרָבוֹת עַל יַד בָּתֵּי שָׁחוֹת וּבוֹכִיּוֹת.
בְּלֵיל סוּפָה יָנוּעוּ הַלְּבָנִים מְסֹעָרִים,
עַד יַעֲבֹר הַזַּעַם יֶאֱנְקוּ בָּתִּים דּוּמָם.
וּמְכֻנָּסִים בְּאַדָּרוֹת יָרוּצוּ נְעָרִים,
וְקוֹר רָטֹב, מַצְלִיף־דּוֹקֵר, חוֹדֵר לְתוֹךְ דָּמָם.

אַחֲרֵי הַשֶּׁלֶג הָרִאשׁוֹן הָפַךְ הַיְקוּם לָבָן,
עוֹלָם בְּלַבְנוּתוֹ עַד קְצוֹת הָאֳפָקִים הִצְהִיר.
כְּאִלּוּ מַעֲטֶה שֶׁל חַג עָטוּ עֲצֵי הַגָּן,
וּבְזֹהַר רַעֲנָן הִלְבִּינוּ מֶרְחֲבֵי הַנִּיר.
פִּתְאֹם קָפְאוּ מֵי הַנָּהָר, וְגֶשֶׁר שֶׁחֻדַּשׁ
עוֹבֵר בֵּין הַשָּׂדוֹת, לְכָל מְלֹא עֵינְךָ נִמְתַּח.
מַה טּוֹב לָרוּץ, לְהַחֲלִיק עַל קֶרַח מְלֻטָּשׁ,
לִטְבֹּל עֵינֶיךָ לַמּוּדוֹת הַסְּתָיו בְּלֹבֶן זַךְ.
לְאוֹר הַשֶּׁמֶשׁ לִי יִתְנוֹצְצוּ כִּסְפִּירִים

גְּבִישֵׁי הַשֶּׁלֶג הַזַּכִּים בְּזֹהַר יִפְעָתָם.
הָאֲדָמָה מִקְשָׁה אַחַת, בָּהּ כֹּחַ־אַדִּירִים
הוּצַק, וּמִכֹּחָהּ הָעַז יוֹנֵק גַּם הָאָדָם.
קוֹלוֹת הַטַּיָּלִים בַּגַּן בְּצַהַל נִמְזָגִים
וּמֵאִילָן אֱלֵי אִילָן נִשֵּׂאת צְרִיחַת עוֹרֵב.
וְחֶבֶר יְלָדִים זוֹרְקִים פֹּה כַּדּוּרֵי שְׁלָגִים,
וְקוֹל צְחוֹקָם בַּחֲרִיקַת הַשֶּׁלֶג מִתְעָרֵב.

וְטוֹב בְּלֵיל יָרֵחַ לְהַפְלִיג לְמֶרְחוֹק
בִּמְגְרָרָה טָסָה עַל מְסִלַּת שְׁלָגִים בְּיַעַף.
וּמִתְמַזֵּג אוֹר־לֵיל בְּשִׂיחַ אֲהָבִים, בִּצְחוֹק,
בְּרֶטֶט עֲלוּמִים יוֹקְדִים, כְּבִנְגִינַת אַשָּׁף.

וּמִדּוֹרֵי דּוֹרוֹת בָּךְ יְהוּדִים אַנְשֵׁי עָמָל,
בִּימֵי הַמַּעֲשֶׂה טָרְחוּ לְהִשְׂתַּכֵּר לַחְמָם;
לַעֲבוֹדָה וּלְיֶגַע מְפָרֵךְ כָּל בֵּן גָּדַל,
כִּי הָאָבוֹת — מַשָּׂא הַפַּרְנָסָה נָשָׂא שִׁכְמָם.
מִזְּרֹחַ הַחַמָּה וְעַד בּוֹאָהּ בִּימוֹת הַחֹל,
בְּחֹם תַּמּוּז וּבְסַגְרִירֵי חֶשְׁוָן, בְּקֹר טֵבֵת
אוֹ בְּלִבְלוּב אִיָּר, ־הֵם נִתְיַגְּעוּ, מָשְׁכוּ בְּעֹל,
בִּשְׁבִיל לְיַלְדֵיהֶם יוֹם־יוֹם אֶת פַּת־לַחְמָם לָתֵת.
נִצָּב עַל פִּגּוּמִים וּבְיָדוֹ אַמַּת־בִּנְיָן,
רָכוּן עַל סַדְנָתוֹ בְּבֵית־הַמְּלָאכָה הַדַּל,
צָמוּד אֶל חֲנוּתוֹ תָּמִיד בְּמֶכֶר וְקִנְיָן —
קָנָה כָּל אָב לַחְמוֹ הַצַּר בִּשְׂכַר יְמֵי עָמָל.
אָבוֹת נָשְׂאוּ בְּפֶלֶל יְדֵיהֶם הַמְיֻבָּלוֹת,
שֶׁלֹּא יִזְדַּקְּקוּ לִידֵי מַתְּנַת בָּשָׂר וָדָם;
כִּי אִמָּהוֹת זַכּוֹת לִשְׂכַר יוֹמָם מְיַחֲלוֹת
וַעֲמֵלוֹת עַד עֶרֶב לְהַתְקִין סְעֻדָּתָם.

בִּימוֹת הַחֹל כִּסּוּ גוּפָם בִּגְדֵי מְרֻפָּטִים,
אֲבַק הַשּׁוּק וְהַסַּדְנָה עַל לְבוּשָׁם נָפַל.
מִכָּל פִּנַּת רְחוֹב יְמֵי הַטֹּרַח נִבָּטִים,
וַהֲמֻלַּת־חֻלִּין עוֹלָה אַף מִמְּעוֹנָם הַדַּל.
אֲבָל בְּיוֹם שִׁשִּׁי בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת יָרְדָה שַׁבָּת
וְדֹק שֶׁל אֲצִילוּת כָּל בַּיִת, כָּל פִּנָּה עָטָף;
וְזֹהַר לֹא מִן הָעוֹלָם הַזֶּה בְּכָל מַבָּט
שֶׁל יְהוּדִי לְיַד שֻׁלְחַן־שַׁבָּת עִם יְלָדָיו.

אָהַבְתִּי שַׁבְּתוֹתַיִךְ הַזּוֹרְחוֹת בְּשַׁלְוָתָן:
שַׁלְהֶבֶת הַנֵּרוֹת בִּקְדֻשָּׁתָהּ הַחֲרִישִׁית,
הָאשֶׁר שֶׁגָּאָה בַּלֵּב עִם שַׁחֲרִית וָרָן,
וְהָעָגְמָה הַמְּתֻקָּה עִם סְעֻדָּה שְׁלִישִׁית.
עוֹד זוֹהֲרִים בִּי מוֹעֲדַיִךְ וְחַגַּיִךְ שָׁם:
בְּרֶנֶן גְּאֻלָּה וּפְדוּת רַנִּים סִדְרֵי פְּסָחִים,
יְמֵי הַשָּׁבוּעוֹת מַרְוִים הַנֶּפֶשׁ בְּיַרְקָם,
וְצִלְלֵי עָבָר עַל יוֹם תִּשְׁעָה־בְּאָב נָחִים.
יְמֵי הַתְּשׁוּבָה קְרֵבִים תּוֹךְ צִפִּיַּת־רֶתֶת,
הַלֵּב תּוֹהֶה וּמְצַפֶּה בְּחִיל לִגְזַר־הַדִּין;
וְחַג אָסִיף מַרְגִּיעַ, מְנַחֵם וּמְעוֹדֵד,
בְּבוֹא אֱלֵי סֻכָּה בִּימֵי הַחַג הָאֻשְׁפִּיזִין.
בְּשַׁלְהֲבוֹת גְּבוּרָה דָּלְקוּ נֵרוֹת־הַחֲנֻכָּה,
וְצִלְלֵי־עֲנָק קְדוּמִים מִלְאוּ אֶת חֲלָלֵךְ.

וּבְחַג פּוּרִים פָּרְצָה שִׂמְחַת חַיִּים הַחֲנוּקָה,
וּבְצָהֳלַת יַלְדוּת קַלָּה נָשִׁית אֶת עֲמָלֵךְ.

בַּאֲוִירֵךְ זֶה רִחֲפוּ גַּעְגּוּעִים טְמִירִים,
עַל אַדְמָתֵךְ הֻצַּב סֻלָּם בּוֹ מַלְאָכִים עוֹלִים;
בִּשְׁעוֹת דְּמָמָה קָלְטָה אָזְנִי תּוֹכֵךְ פִּלְאֵי שִׁירִים
רֻקְמוּ בַּחֲלָלֵךְ — מוֹלֶדֶת כִּסּוּפִים גְּדוֹלִים.
בִּזְרֹחַ דִּמְדּוּמִים וְרֻדִּים עִם שַׁחַר בַּמִּזְרָח,
בְּהִתְלַקֵּחַ הַמַּעֲרָב בְּזֹהַר אַרְגָּמָן,
בְּרֶעֲף יָרֵחַ שֶׁקִּדֵּשׁ אֶת זָהֳרוֹ הָרַךְ —
נִגְלוּ לִי עוֹלָמוֹת מֵעֵבֶר לְמָקוֹם וּזְמָן.
וְכָל חַיַּי הֵם יְלִידֵי הַכִּסּוּפִים הָהֵם,
יָנַקְתִּי מִמְּקוֹרֵךְ הַזַּךְ בְּשַׁחַר יְמוֹתַי;
אֶשָּׂא מַרְאוֹתֵיהֶם בְּמַעֲמַקַּי, לֹא אֶשְׁכָּחֵם,
וּלְאוֹרָם אָסֹל דַּרְכִּי בְּעוֹד דָּמִי בִּי חַי.

רָחַקְתִּי מִגְּבוּלֵךְ מֵאָז בְּדֶרֶךְ נְדוּדִים,
רַגְלִי דָּרְכָה בְּמַעֲלֶה פִּסְגָּה וּבְעֹמֶק תְּהוֹם;
וְנֶעֱלַם חִנֵּךְ בִּשְׁאוֹן יָמַי הָאֲבוּדִים,
כְּאִלּוּ לֹא יְדַעְתִּיךְ בְּשִׁמֵךְ מִתְּמוֹל שִׁלְשׁוֹם.
אַךְ בְּהָנִיף הַצַּר נֶגְדֵּךְ גַּרְזֶן בְּיַד זָדוֹן,
בִּי נִכְמְרוּ רַחֲמַי, וְשׁוּב אֶרְאֶה כָּל יְקָרֵךְ;
אָעִיף עַל תִּפְאַרְתֵּךְ הָאֲבוּדָה מַבָּט אַחֲרוֹן,

דִּמְעַת פְּרִידָה תִּזַּל עֵינִי עַל אֵפֶר הַדֶּרֶךְ.
אֵיכָה נִגְזַרְתְּ בִּידֵי טְמֵאִים מֵאֶרֶץ הַחַיִּים?
אֵיכָה הוּבְלוּ בָּנַיִךְ לְטִבְחָה לְאוֹר הַיּוֹם?
קוֹלוֹתֵיהֶם בְּדֶרֶךְ אַחֲרוֹנָה עוֹד נִשָּׂאִים,
וִילֵל אַחֲרוֹן אֶל מוּל קִבְרָם עוֹד בְּאָזְנַי יֶהוֹם.

דמעה ונר דועך
ציור: משה ברנשטיין

משה ברנשטיין — הצייר

נולד ב־1920 בעיירה קרטוז־ברזה, ובה למד ב"תלמוד תורה" ובבית־הספר "תרבות". מילדותו גילה כשרונות לציור, דקלום ושירה ועם סיום לימודיו יצא לוארשה ללמוד אמנות. אגב כך, התקבל כנער מקהלה, שהופיעה, בניצוחו של דוידוביץ, בבית־הכנסת "טלאמצקה" לצד החזן הראשי משה קוסובצקי, ועבד גם כמפיץ העתון היידישאי "מאמענט" בחוצות וארשה.

ב־1935 התקבל לבית־ספר גבוה לאמנות בוילנה ובו למד עד פרוץ מלחמת העולם ב־1939. לאחר מכן שב לעיירתו וממנה פנה לביאליסטוק — מרכז יהודי חשוב שופע תרבות ואמנות. עם הטלת הגיטו על יהודי ביאליסטוק — ברח לרוסיה ונדד בה בתלאות, ברעב ובפציעה, עד שנקלע לקולחוז בעומק רוסיה וממנו הגיע לעיר סרטוב שבה הועסק כצייר בבית־חרושת גדול.

ב־1945, עם תום המלחמה, שב לפולין, התקבל לקיבוץ והחל לנוע ולנוד בדרכי הנדודים של שארית הפליטה לגרמניה ולאיטליה, וממנה בספינת המעפילים "התקוה", שנתפסה ע"י הבריטים והועברה לקפריסין. שם שהה שנתיים במחנות־המעצר.

באוגוסט 1948 עלה לארץ והתגייס לצה"ל ועל שירותו עוטר באות הקוממיות.

עם שחרורו החל לפלס את דרכו בכוחות עצמו ולפתח את שאיפותיו כאמן. שנים אחדות חי בקיבוץ עין־חרוד, שבה הקים משפחה והוליד שתי בנות.

ב־1949 הציג בראשונה את ציוריו בתערוכות אמנים עולים בתל־אביב. מאז הוצגו יצירותיו ב־44 תערוכות, ברובן הגדול תערוכות יחיד, במקומות שונים בארץ וכן באמסטרדם, בפאריס ובקרקס (ונצואלה). יצירותיו מצויות ומוצגות במוזיאונים ובאוספים פרטיים רבים בארץ ומחוצה לה.

עשרה אלבומים וספרים מפרי עטו יצאו עד כה, בהם ציורי דמויות יהודיות ותיאורי העיירה היהודית שנכחדה, וכן שירים ביידיש שחיבר וליווה באיורים.

משה ברנשטיין זכה בפרס מאנגער (1982) ופרס שלום עליכם (1990).

בשנת 1992 הכתירה אותו עיריית תל־אביב יפו בתואר "יקיר תל־אביב"

על יצירתו של הצייר משה ברנשטין כותב ד"ר ח. מ. בסוק ברטרוספקטיבה 1947-1990:

"ציוריו של משה'לה מקנים חויה עמוקה ואוטנטית גם לאלה שלא הכירו את העיירה, מנהגיה ודמויותיה.

בעבודותיו השקיע עבודת נמלים מדוייקת, נקיה ואסתטית ויחד עם זאת רומנטית, מיסטית וסמלית. ויש משום חידוש בתערוכתו — משה'לה חזר לצבע, שינה את הטכניקה ואיתה את אופן ההבעה. אכן שינוי צורה, אבל התוכן בעינו נשאר.

העיירה הפיזית הולכת ומתרחקת מאתנו ובה במידה, ככל דבר שברוח, היא הולכת וקרבה אלינו.

תמונותיו של משה'לה מעניקות קשר, רגש, שייכות ואהבה לעבר שלא יחזור, לשרשי הוויתנו וזהותנו הייחודיים".

הסופר אבא קובנר כתב על יצירות משה ברנשטיין:

תחת התכלת העזה של שמי הארץ שואלים אנשים תמימים גם מתממים מי הוא יהודי? יסתכלו נא בפנים הללו העולות מדפי הרישום של משה׳לה ברנשטיין וימצאו את התשובה: מי שכך נושא את ביתו על הגב; מי שנוצר בעיניים הללו הניבטות מעבר למקום ולזמן, את אור החרדות והעצב; מי שמעלה את אור הסמטאות האבודות, את אור הדמעות והשכול ואת אור התקווה; מי שבוכה — בשחור־לבן — ואינו מבכה; כי משהו חם ורוטט כמו חמימותו של בית יהודי שתם־ולא־נאלם זורם ועולה מכבשון יצירתו.

— אסכולה? ציור מודרני או מיושן — ולמי הוא שייך הצייר ברנשטיין? אינני יודע. ודאי שלעצמו. לניגון שבו. וממנו ובו הוא מנשים את היריעות בוקר וערב שנים ושנים קו אל קו, נקודה לנקודה, נאמן למצפונו במראות חייו, והוא לבדד ואחר וקשה־עורף.

ירושלים־דליטא, היא וילנה, עיר גידולו האמנותי של הצייר, היו אומרים שלהגבה (הרמת ספר־התורה הפרוס בבית הכנסת) דרוש כוח של גוי! — להרים את העצבות החמה של עולם יהודי שהיה ואיננו צריך כוח של... משה׳לה ברנשטיין.

יישר כוחו!

הנשיא

ירושלים, י"ד באייר תשנ"ב
17 במאי 1992
24-1065

לכבוד
מר משה ברנשטיין
דיזנגוף 184
תל-אביב 63462

למשה ולמשפחת ברנשטיין היקרה,

שמחתי לשמוע על ההחלטה להעניק לך את התואר יקיר תל-אביב לשנת התשנ"ב (1992).

זכתה תל-אביב וזכתה האמנות בישראל שאמן כמוך יפעל ויצור שנים ארוכות ובאמנותו ישרטט קווים אשר נחרטו לא רק על הבד, כי אם גם בתודעת הזכרון של תקופה אשר חלפה. ציוריך ורישומיך מתעדים - קצת בעצב, קצת בשמחה ובהומור את העיירה היהודית, דמויותיה וקוויה. זכתה תל-אביב לשמש לך אכסניה וזכית אתה בהוקרתה ובהערכתה.

אני מברך אותך בהמשך יצירה פוריה.

בברכה,

משה׳לה ברנשטיין עם כבוד נשיא המדינה מר חיים הרצוג

בערעזע־בענקשאַפֿט

געווידמעט בערעזע קאַרטוסקע

פֿיין גינגאָלדענע בערעזע, פֿאַרגאַנגענע אין פֿלאַמען,
קומסט צו מיר ווידער אין מיין איינזאַמען וואָגל,
מיט דער ליבשאַפֿט פֿון מיין פֿאַרלאָשענער מאַמען,
געטראָגן אויף צעבלוטיקטע פֿליגל.
כ׳ זע דיין פּנים, בערעזע, אין גרויע קאַיאָרן:
די צעקווידערטע געסלעך אין שׂמחה און טרויער
כ׳ האָב פֿון דיין מינדעסטן געביין גאָרנישט פֿאַרלאָרן.
דער זעלביקער ניגון גייט נאָך פֿאַר מיין אויער.
אָט איז דער מאַרק, די שול, די באָד
דער שאָסיי ווי אַ לענטע שלאַנק און גראַציעז.
אָט איז מיין שטוב דער סאָד
ס׳ פֿאַרשיכּורט זיין בליען מיט עפּל און בעז.
די יידן כ׳ האָב זיי געקענט מיט די נעמען - זיי מיך
די קינדער-קונדסים מיט חלום און וואונדער אין אויגן.
מיר האָבן צוזאַמען געמאַכט דעם שפּאַציר
צום טייכל, צום וועלדל, וואָס טוט איבער אונדז זיך פֿאַרנייגן.
אָט זיצן די באָבעס און זיידעס אויף גאַנקעס
דערציילן די גוזמאות פֿון ווייטע פֿאַרגאַנגענע יאָרן
ווען געווען איז מען יונג פֿלעג מען גיין אויף הוליאַנקעס...
און ווער איז געשטאָרבן, און ווער האָט ווידער געבאָרן.
און ביי נאַכט ווען בערעזע ווערט אין שטילקייט פֿאַרזונקען
נאָך לאַנג גייען פּאָרלעך שפּאַצירן אין גאַס,
אַלע זיי זענען אַזוי ווי באַטרונקען...
בלויז פֿון דער שטילקייט רייסט דורך זיך אַ ניגון פֿון ש״ס.

כ׳ וואָלט קאָנען דערציילן נאָך לאַנג די לעגענדע
ווי געלעבט ס׳ האָבן יידן, געלעבט און געשטאָרבן.
נאָר דער זכרון טוט וויי. ס׳ מוז קומען צו ענדע
ווייל שווער איז דערציילן מיט איין מאָל דעם חורבן.

משה ברנשטיין

געגועים לְבֶרֶזֶה

עָלִית בְּלֶהָבוֹת, זָהָב טָהוֹר שֶׁלִּי, בֶּערֶעזֶע
חוֹזֶרֶת אַתְּ אֵלַי — בִּנְדוּדֵי הַבּוֹדֵד
עִם אַהֲבָתָהּ שֶׁל אִמִּי שֶׁכָּבְתָה
הַנִּשֵּׂאת עַל כַּנְפֵי הַדָּמִים
אֶת פָּנַיִךְ, בֶּערֶעזֶע, אֲנִי רוֹאֶה בִּשְׁחָרִים אֲפֹרִים
סִמְטוֹתַיִךְ הַמְפֻתָּלוֹת בְּשִׂמְחָה וְיָגוֹן
מִדְּמוּתֵךְ הַזְּעִירָה דָּבָר לֹא אָבַד
אוֹתוֹ הַשּׁוּק, בֵּית־הַמִּדְרָשׁ, הַמֶּרְחָץ
הַכְּבִישׁ כְּסֶרֶט, דַּק גִּזְרָה, חִנָּנִי
בֵּיתִי, בֻּסְתָּנִי
שִׁכּוֹרֵי הַפְּרִיחָה שֶׁל תַּפּוּחַ וְלִילָךְ.
אֶת הַיְּהוּדִים הִכַּרְתִּי בִּשְׁמוֹתֵיהֶם — וְהֵם אוֹתִי
הַיְלָדִים — קֻנְדֵּסִים עִם חֲלוֹם וּפֶלֶא בָּעֵינַיִם.
יַחַד עָרַכְנוּ אֶת הַטִּיּוּל
לְנַחַל לְחֶרְשָׁה שֶׁנִּשְּׂאָה כְּקֶשֶׁת מֵעָלֵינוּ.
הִנֵּה הַסַּבְתוֹת, הַסַּבָּאִים עַל הַמִּרְפָּסוֹת הַקְּטַנּוֹת
מְסַפְּרִים גֻּזְמָאוֹת שֶׁל יָמִים רְחוֹקִים שֶׁעָבְרוּ,
עֵת צְעִירִים עוֹד הָיוּ וְהִתְהוֹלְלוּ
וּמִי שֶׁנִּפְטַר וּמִי שֶׁנּוֹלַד.
לְעֵת עֶרֶב כְּשֶׁבֶּערֶעזֶע שָׁקְעָה בִּדְמָמָה,
זְמַן רַב עוֹד טִיְּלוּ הַזּוּגוֹת בָּרְחוֹבוֹת,
נִרְאוּ הֵם כֻּלָּם כִּשְׁכּוֹרִים מִיַּיִן
רַק מֵהַדְּמָמָה בָּקַע נִגּוּן לוֹמְדֵי הַשַּׁ״ס

רַבּוֹת עוֹד בְּפִי עַל אוֹתָהּ הָאַגָּדָה,
אֵיךְ חָיוּ יְהוּדִים, חָיוּ וּמֵתוּ
רַק כָּאוּב הַזִּכָּרוֹן. וְיֵשׁ לְהַפְטִיר
כִּי קָשֶׁה לְסַפֵּר עַל הַחֻרְבָּן בַּחֲטָף.

* תרגום לפרוזה של ד״ר י׳ ח׳ בילצקי

למקדשי השם

למורדי הגטאות

ללוחמים ביערות

למתקוממים במחנות

לחיילים בצבאות

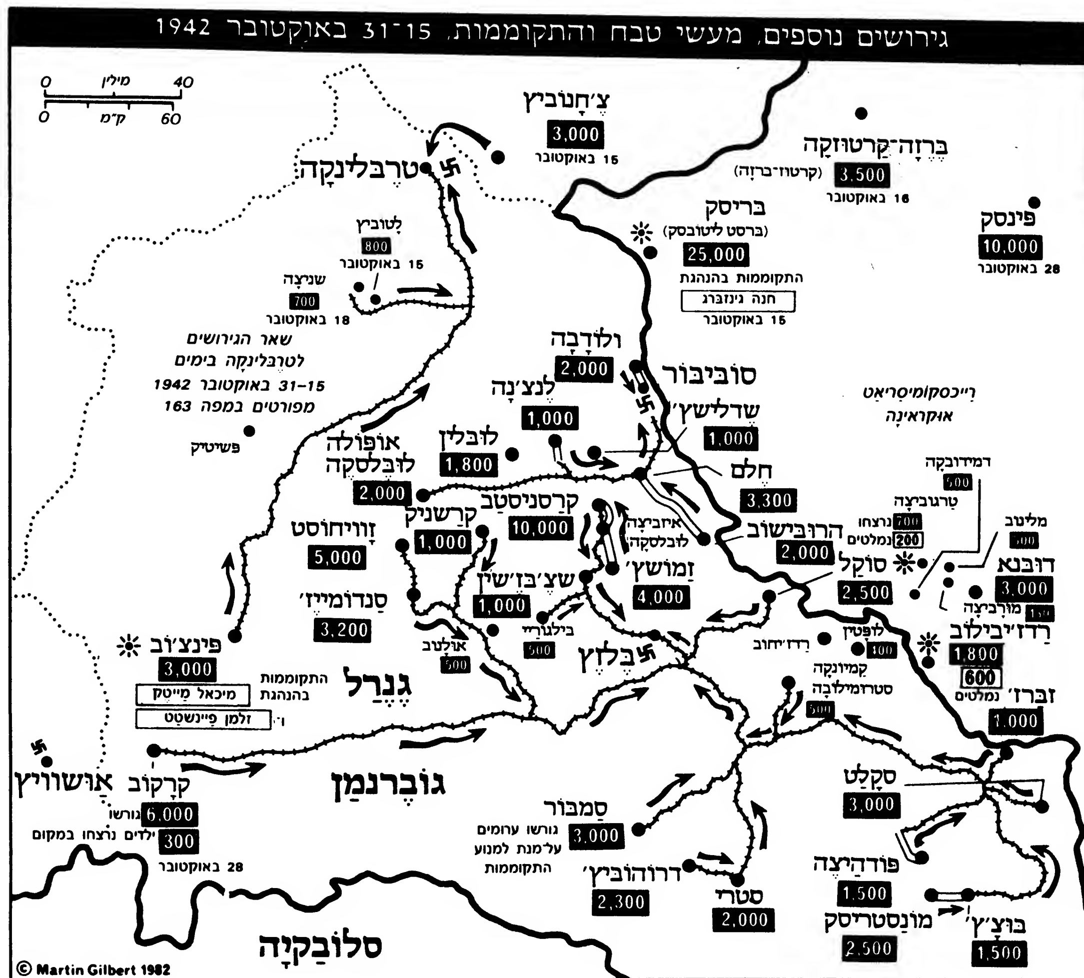
למצילי אחים

לגיבורי העוז והמרי

לחיי עולמים

פרק שישי: חורבנה של עיירה
ההשמדה של יהודי קרטוז־ברזה
על פי אטלס השואה של מרטין גילברט

גירושים נוספים, מעשי טבח והתקוממות, 15־31 באוקטובר 1942
0 מילין 40
0 ק״מ 60
צ׳חָנוֹביץ
3,000
15 באוקטובר
בְּרֶזָה־קַרטוּזקָה
(קרטוּז־בּרֶזָה)
3,500
16 באוקטובר
פינסק
10,000
28 באוקטובר
טרֶבּלינקָה
לָטוֹביץ
800
15 באוקטובר
שניצָה
700
18 באוקטובר
בריסק
(ברסט ליטובסק)
25,000
התקוממות בהנהגת
חנה גינזברג
15 באוקטובר
שאר הגירושים
לטרֶבּלינקָה בימים
15–31 באוקטובר 1942
מפורטים במפה 163
ולוֹדָבָה
2,000
סוביבּור
לֶנצ׳נָה
1,000
שֶדלִישץ׳
1,000
רַייכסקוֹמיסַריאַט
אוקראינָה
פשיטיק
אוֹפּוֹלה
לוּבֶּלסקָה
2,000
לוּבּלין
1,800
חֶלם
3,300
דמידוּבקָה
500
טַרגוביצָה
700 נרצחו
200 נמלטים
מליטב
500
קרַסניסטַב
10,000
קרַשניק
1,000
זָווִיחוֹסט
5,000
איזביצָה
לוּבֶּלסקָה
הרוּבִּישוֹב
2,000
סוֹקָל
2,500
דוּבּנא
3,000
מוֹרבִיצָה
150
שצֶ׳בֶּז׳שין
1,000
זָמוֹשץ׳
4,000
סַנדוֹמייז׳
3,200
בִּילגוֹרַיי
500
אוּלַטב
500
בֶּלזֶץ
רַדז׳יחוב
לוֹפַּטין
100
רַדז׳יבִילוב
1,800
600
נמלטים
זבּרַז׳
1,000
פינצ׳וב
3,000
התקוממות
בהנהגת
מיכאל מַייטק
ו־
זלמן פֵּיינשטַט
גֶנֶרַל
קָמיוּנקָה
סטרוּמילוֹבָה
500
אוֹשווִיץ
קרָקוֹב
6,000 גורשו
300 ילדים נרצחו במקום
28 באוקטובר
גוּבֶרנמַן
סַמבּוֹר
3,000
גורשו ערומים
על־מנת למנוע
התקוממות
סקָלַט
3,000
דרוֹהוֹבּיץ׳
2,300
סטרִי
2,000
פּוֹדהַיצָה
1,500
מוֹנַסטריסק
2,500
בּוּצ׳ץ׳
1,500
סלוֹבַקיָה
© Martin Gilbert 1982

חורבנה של עיירה

רצח היהודים ביערות ברונו־גורה

וסילי גרוסמן ואליה ארנבורג, הסופרים היהודים־רוסיים הידועים, ליקטו וערכו בימי המשטר הקומוניסטי את ה"ספר השחור" המתאר את זוועות הגרמנים, בלשון אותו משטר "פשיסטים", במלחמת העולם השנייה. הספר תורגם לעברית והוצא לאור ע"י "עם עובד" בשנת 1991.

להלן מתוך הפרק "בריסק" בספר (עמ' 179-186 בתרגום העברי) ובמיוחד על קיצם של יהודי בריסק יחד עם יהודי ערים אחרות ובהן עיירתנו, ביערות ברונו־גורה.

"על הדרך שבה הוחלט על החיסול ועל ההכנות לביצועו מספר מסמך רשמי, שנערך לאחר מעשה בידי ועדה שנטלו בה חלק נציגי השלטונות הסובייטיים, הפרטיזנים והתושבים של איזור בריסק.

"דו"ח הוועדה על מעשי האכזריות, השוד, ההתעללות וההרס, שביצעו הכובשים הגרמנים הפשיסטים בנפת ברונה גורה, איזור ברזה, מחוז בריסק".

הרכב הוועדה: יו"ר — ארקאדי איבנוביץ' טאראסביץ', חברי הוועדה: יו"ר הוועד הפועל האזורי של ברוזב — וסילי ניקולאייביץ' בורי; נציג הפרטיזנים — איבן פרבלוביץ' קאשטליאן; נציג האזרחים של איזור ברוזב — החבר ח. נוביק.

לאחר בדיקת האתר שבו בוצעו עינויים והוצאה להורג של אזרחים סובייטיים בידי הכובשים הגרמנים־הפשיסטים, ובהסתמך על חקירתם של אזרחים אחדים בעניין זה מובא הסיכום דלהלן:

חיסול המוני של אזרחים סובייטיים.

בהתאם לתכניות שהכינו מראש הכובשים הגרמנים־הפשיסטים, בנפת ברונה גורה, במרחק 400 מטר צפונית־מערבית לתחנת הרכבת ברונה גורה, הוחל — במאי וביוני 1942 — בכריית קברים על שטח של 16,800 מ"ר.

לכריית הבורות גייסו הגרמנים איכרים מהכפרים באיזור ברזוב — כ־600 עד 800 איש ליום. לשם זירוז הכרייה השתמשו הגרמנים בחומרי נפץ שונים.

לאחר כריית הקברים, באמצע יוני 1942, התחילו הגרמנים להוביל בקרונות רכבת אל תחנת ברונה גורה, אזרחים סובייטיים בני לאומים שונים — רוסים, בילורוסים, יהודים, פולנים, גברים ונשים — מתינוקות עד ישישים.

קרונות המשלוחים לוו באנשי משמר מיוחדים של גרמנים במדי אס.ד. ואס.אס. הקרונות הגיעו ממקומות שונים בבילורוסיה: מתחנות ברזה, בריסק, דרוהיצ'ין, יאנוב, הורודץ ועוד. אזרחים סובייטיים גם הובלו ברגל לאיזור ברונה גורה.

קרונות המשלוח היו מלאים עד אפס מקום, כתוצאה מכך נמצאו גם מתים בין האזרחים המיוסרים. המשלוחים היו מועברים לצומת ההסתעפות של פסי הרכבת שהובילו למחסני הצבא, כ־250 מטר מהתחנה המרכזית של רכבת ברונה גורה.

עצרו את הקרונות בקרבת הקברים שהוכנו מראש ופרקו אותם אל רחבה מוקפת גדר תייל, שאף היא הוכנה מראש.

לאחר פריקת הקרונות אולצו האנשים להתפשט ערומים ולהשליך את בגדיהם לערימות. אחרי כן הובילו אותם — דרך פרוזדור צר של חוטי תייל — אל הבורות. הראשונים הורדו לבורות בסולמות ואולצו לשכב כשפניהם כלפי מטה, צמודים זה לזה. לאחר מילוי השכבה הראשונה ירו בהם הגרמנים במדי אס.ד. ואס.אס. בנשק אוטומטי. בצורה דומה מילאו את השכבה השנייה והשלישית עד שהבור נתמלא כולו.

כל היסורים האלו לווּו צעקות קורעות־לב של גברים, נשים וילדים. לאחר שפורק כל המשלוח ולאחר הריגת האזרחים, הועמסו בגדיהם וחפציהם על קרונות ונשלחו לכיוון בלתי ידוע.

הבאת הקרונות אל הרחבה ושילוחם חזרה נעשו תחת השגחתם הקפדנית של מנהל התחנה ברונה גורה, החייל ושני התורנים של התחנה — פיקה ושמידט, שלושתם גרמנים.

במטרה להסתיר את עקבות הפשעים שבוצעו באיזור ברונה גורה, הרגו הגרמנים את כל האזרחים (יותר מאלף איש) שהתגוררו בשטח מחסני הצבא לשעבר. על הרחבה שבה בוצע ההרג ההמוני היו שמונה קברים: הקבר הראשון — אורכו 63 מ׳ ורוחבו 6.5 מ׳; השני — אורכו 36 מ׳ ורוחבו 6.5 מ׳; השלישי — אורכו 36 מ׳ ורוחבו 6 מ׳; הרביעי אורכו 37 מ׳ ורוחבו 6 מ׳; החמישי — אורכו 52 מ׳ ורוחבו 6 מ׳; הששי — אורכו 24 מ׳ ורוחבו 6 מ׳; השביעי — אורכו 16 מ׳ ורוחבו 4.5 מ׳. עומקם של כל הקברים היה בין 3.5 מ׳ ל־4 מ׳.

מיוני עד נובמבר 1942 הרגו הגרמנים באיזור ברונה גורה יותר מ־30 אלף אזרחים סובייטים שלווים.

ב־16 באוקטובר 1942 הגיע תורם של שוכני גיטו בריסק להיפרד מהחיים. כך זוכרים יום זה אלה שנותרו בחיים:

"ב־14 באוקטובר 1942 נרעד הגיטו. משהו התרחש מסביב, מעבר לגדר התייל. היה רעש, הופיעו יחידות משטרה רבות מאד. מה הדבר? אך לקראת הערב התפזרו השוטרים והאנשים נרגעו מעט. בשעה 6 בבוקר ב־15 באוקטובר, העיר אותנו השכן ואמר שהגיטו מוקף. אכן, הדבר החל! קשה לתאר מה שהתרחש שם. אחדים הסתתרו במחבואים מוכנים מראש, ואלה שלא היה להם מחבוא התרוצצו ברחובות כמטורפים", כותבות האחיות קצף.

"...ב־15 באוקטובר הוקף כל הגיטו ביחידות אס.אס. ואס.ד., ובשעה 6 בבוקר החל קציר הדמים. הרוצחים ההיטלראים התפרצו לבתים, למרתפים, וסחבו את כל הנשים, הזקנים והתינוקות החוצה, סידרו אותם בטורים והובילום להרג" — כותב החבר סיקורסקי.

מהיותם בעלי כשרון נדיר בהמצאת דרכי עינויים והרג, לא ידעו הרוצחים רחמים, אך ידעו גם ידעו פחד מהו. על כך מדבר בבהירות המיסמך הרשמי של הוועדה:

"במטרה לכסות את עקבות מעשי הזוועה שלהם, הביאו הגרמנים במארס 1944

למחנה בתחנה ברונה גורה, יותר מ־100 אזרחים מישובים שונים בנפת בריסק, והטילו עליהם לפתוח את הקברים ולשרוף את הגוויות, באותה רחבה עצמה שבה היו קבורים האזרחים ההרוגים. האש בערה יומם ולילה במשך 15 יום. לצורך שריפת הגופות פירקו הגרמנים לוחות עץ מ־48 מחסני צבא וצריפים שהיו בסביבה; הם השתמשו גם בנוזל דליק, שבער בגוון כחול. לאחר השלמת עבודת השריפה נורו ונשרפו בידי הגרמנים עצמם גם הפועלים — יותר מ־100 איש — שפתחו את הבורות ושרפו את הגופות.

"על פני הקברים והרחבה נטעו הגרמנים עצים צעירים. ברחבה נגלו שיירים של עצמות שלא אוכלו, סיכות שיער של נשים, נעלי ילדים, מטבעות כסף סובייטי, עצם־שכמה וידו של ילד באורך 18 ס"מ".

נוסף לעדויות שאספו חברי הוועדה מצויות עדויות של אנשים — רומן סטאניסלאבוביץ' נוביס, איבן ווסילייביץ' גובין, בוריסלב מיכאילוביץ' שצ'טינסקי, גריגורי גריגורייביץ' יאצקביץ' ועדים אחרים — שסיפרו כל שראו במר־עיניהם. הם גם הביאו את ועדת החקירה הסובייטית למקום נורא אחר, במרחק לא רב מהרמה ליד הכפר סמוליארקה, באיזור ברזה — ששה ק"מ מתחנת ברונה גורה, חמישים מ' מהכפר סמוליארקה ו־70 מ' מכביש מוסקווה־וורשה. על סמך זאת קבעה הוועדה:

"אזרחים סובייטים מהעיר ברזה ומהכפרים שבאזור ברזה הובלו במכוניות לבורות באתר המסומן. העינויים, ההתעללויות וההריגות בקרב התושבים הסובייטים השלווים באיזור הכפר סמוליארקה, התבצעו במשטח זהה לזה של הטבח ההמוני בברונה גורה".

התגלו חמישה קברים ובהם גוויות של אזרחים סובייטים, כל קבר בעל מידות זהות — 10 מ' אורך, 4 מ' רוחב ו־2.5 עומק.

ההוצאה ההמונית להורג של האזרחים באתר סמוליארקה התבצעה בספטמבר 1942, שם נורו — בהתאם לעדויות של עדי ראייה — יותר מאלף איש. מאשרים זאת עדי הראייה איבן איבנוביץ' גנץ, איבן סטפנוביץ' גנץ, אנדריי איבנוביץ' לבקוביץ, יוסיף יעקובלביץ' קוטניק ואחרים.

ועוד נאמר ב"הספר השחור":

ואלה המלים האחרונות שאנו קוראים במסמך הוועדה:

באיזור ברונה גורה הרסו הגרמנים את כל מסילות הברזל ואת כל המיתקנים בתחנות הרכבת. בזמן הנסיגה פוצצו והוצתו בניינים, ומיתקני הרכבת הושמדו במכונות מיוחדות. כתוצאה מפעולות המכונות האלה נשברו הפסים. היחידות שעסקו בהריסת מסילות הברזל נקראו 'פימאשצוג'. מפקד הבריגדה היה קפיטן ספורברג, גרמני במוצאו. הנזק לתחנת ברונה גורה מסתכם ב־1,152,000 רובל. בעקבות חקירת העדים ובהתאם לנתונים שנאספו בנפת בריסק, קבעה הוועדה, כי ההוצאה ההמונית להורג של אזרחים סובייטיים באיזור ברונה גורה בסביבות סמוליארסק

שבאיזור ברזה בוצעה בידי אנשי קומנדו של אס.ד. ואס.אס., בראשותם של אנשים אלה:

1. ראש הלשכה האזורית של המשטרה בבריסק, מאיור רודה (עד תחילת שנת 1944).
2. ראש הלשכה האזורית של המשטרה בבריסק, בינר (מתחילת 1944 ועד גירוש הגרמנים מבריסק).
3. ראש תחנת המשטרה הראשונה של העיר בריסק, לויטננט הופמן.
4. ראשי תחנת המשטרה הראשונה של העיר בריסק, מייסטר הולטר, מייסטר גרובר ומייסטר בוס.
5. ראש תחנת המשטרה השנייה של העיר בריסק, לויטננט פריזינגר (עד תחילת שנת 1944).
6. ראש המשטרה הפלילית, ס.ד. אוברשרפיהרר זאנאצקי (גרמני).
7. מפקד המשטרה הפלילית, איבנובסקי (פולני).
8. סגן מפקד האס.ד. אוברשטורמפיהרר ציבל.
9. ראש הז׳נדרמריה ליד הגביטסקומיסריאט, קפיטן דאוארליין.
10. הממונה על ההוצאה להורג, עובד האס.ד. גריק.
11. ראש הז׳נדרמריה בעיר קרטוז־ברזה, אוברלויטננט גרדס.
12. קציני האס.ד., גריבר, וונצמן, לקחו חלק ישיר בהריגות".

חתימות חברי הוועדה

שמות אלה נשארו בזכרונם המזועזע של עדי הראייה. יצורפו גם הם לשורות הרוצחים שישאו בעונש הצודק והתגמול המגיע להם."

עד כאן מתוך הפרק "בריסק" של ה"ספר השחור".

מאשה אלישיב (שטוקר)

נשארתי בחיים

שנת 1942 תיזכר אצלי כשנה הנוראה ביותר בחיי. מאז ועד היום עדיין שומעת אני באוזני רוחי את הבכי של ילדתי היפה שנלקחה ממני. היא היתה אז רק בת שנתים וחצי. הבת השניה היתה רק בת כשנה וחצי. סבלי היה גדול. שמעתי את בתי הקטנה צועקת ״אמא, אמא״ ולא יכולתי להושיע, כי שכבתי מוטלת על הרצפה מהמכות שקיבלתי מהשוטר, כשהתחלתי להגן על בנותי.

בשנה הנ״ל, 1942, הכניסו אותנו ואת משפחת בעלי, לגטו ״ז׳טול״. זאת הייתה עיירה קטנה 23 ק״מ ממקום מגורינו ״רוידה ובורסקה״. הגטו היה קטן מאוד, בסה״כ שני רחובות צרים.

לאחר מאמצים מצאנו איזה חדר קטן ובו נדחסנו שבע נפשות. הצפיפות היתה נוראה. ביום עקצו אותנו הזבובים ובלילה היתושים. הצפיפות ועקיצות הזבובים והיתושים היו כאין וכאפס לעומת הפחד שהיה כל הזמן מנת חלקנו. גם מזון לא היה לנו. לאחר מאמצים מצא בעלי עבודה אצל איכר פולני ואז הצליח להגניב לנו מזמן לזמן מחוץ לגטו משהו לאכול.

בעלי שהיה יליד הסביבה והכיר אותה היטב, התחיל לחשוב על בריחה ליער, אולם חמי ע״ה היה אדם מבוגר ועליו קשתה הבריחה. גם שתי הבנות שלי היוו בעיה. תוך שאנו מהרהרים בצעדינו הבאים אני מתעוררת בבוקר אחד (את התאריך המדויק לא זוכרת) לקול בכיות וצעקות. אני מסתכלת דרך החלון ורואה גרמנים ויהודים רצים לכל העברים.

לבשתי מהר חלוק בית, לקחתי את שתי הבנות ורצתי לעבר הבית שנמצא בו המקלט. במקלט ישבנו שני ימים ושני לילות. בעלי היה מחוץ לגטו. כשיצאתי מהמקלט ראיתי שנשארתי לפתע לבד עם שתי הבנות. לא ידעתי לאן לפנות. נזכרתי שליד הגדר של הגטו גרה משפחה נוצרית, שבעלי תמיד היה מספר לנו עליה. דפקתי בדלת. האשה משם ענתה לי שהיא מצטערת מאוד, אך לא יכולה לעזור לי. היא שלחה אותי לבית שמעבר לרחוב. בלית ברירה הלכתי לשם. דווקא הגוי ההוא אמר לי שמאחורי הבית יש איזו סככה מלאה חציר ושם אוכל להסתתר. ניגשתי לסככה אך מצאתי שהיא נעולה. מה לעשות?

בצד הסככה ראיתי הרבה עצים, חתוכים לחתיכות קטנות. איך שהוא נכנסתי מתחתם והתכסיתי בהם. שכבתי וסברתי שזה הסוף. ככה נרדמתי. לפתע אני שומעת בחצר מישהוא צועק בגרמנית ״יש כאן יהודים?״ והגויה עונה ״אין אדוני — אין״. אני שומעת צעדים מתקרבים למקום שאני שוכבת ומתוך הסדקים אני רואה גרמני בלבוש הכחול שלו נכנס עם קלשון לסככה. הוא יצא משם כעבור כמה דקות. כנראה שחיפש בחציר. נשארתי ב״מחבוא״ שלי עד הערב. אז בא בעל הבית וקרא בשמי. אמרתי לו שלא נכנסתי לסככה כיוון שהיתה נעולה. הוא פתח לי אותה ואמר שעוד שתי נשים יהודיות צריכות לבוא. אכן באו אחר כך שתי אחרות, אלא שעזבו אחרי זמן קצר, כי היה להן לאן ללכת. כשעזבו את המקום, לא ידעתי מה לעשות. לפתע ביום בהיר אחד בא איכר, שגר לא רחוק מאתנו ברודה

ובורסקה, ושמע את הסיפור עלי. הוא נכנס לסככה ואמר לי: ״גברת אלישיב, היום אני לוקח אותך מכאן״. לא ידעתי מה הוא דיבר עם בעל הבית שאצלו הסתתרתי, ובצהרים בא בעל הבית, נתן לי שמלה ומטפחת ראש ארוכה, שלקח מאשתו, ואמר לי ללבוש אותן. אחר כך נתן לי דלי ביד ואמר לי ללכת אחריו, אולם מרחוק, כיוון שצריך לעבור מקום שמור ע״י הגרמנים, ואנחנו כאילו הולכים לחלוב פרות. הראה לי את הדרך, ואמר שקרוב לכביש הראשי יש שדה חטה, שעוד לא נקצרה, ועלי להסתתר בשדה החטה הזה, וכאשר הכפרי שהיה אצלו יעבור עם העגלה עלי לקום וללכת אחריו.

נפרדתי מבעל הבית והלכתי בדרך לכביש. לפתע החלה איזו גויה לצעוק אלי ״היי יהודיה לאן את הולכת ממילא יהרגו אותך״. היתה זו עונת הקציר. האנשים עבדו בשדות. התחלתי פוסעת והזיעה כסתה את פני מרוב פחד, ורגלי החלו כושלות. המשכתי ללכת עד שהגעתי לשדה החטה.

הלב דפק וכאילו עמד להתפלץ. סוף סוף עברה העגלה. יצאתי לכביש והתחלתי ללכת אחריה. צריך היה לעבור עוד כק״מ אחד עד היער, והכביש המה מאדם. כנראה שגורלי נחרץ לחסד כי נשארתי בחיים. אחר כך התמזל מזלי ופגשתי את בעלי ז״ל ואת חמותי ז״ל. בעלי, שהכיר את הסביבה ואת יערותיה, עזר לי לעמוד בכל הקשיים של חיי היער. הודות למסירותו ולדאגה שלו עברנו גם את זה. בשנת 1945, כשהמלחמה נגמרה, לא הרגשתי שום שמחה. להיפך, לא יכולתי להשלים עם המחשבה שאני נשארתי בחיים וכולם, כל היקרים לי, אינם. תמיד אני מדברת ומספרת עליהם, וזוכרת אותם, ועד הרגע האחרון לא אפסיק לזוכרם.

יהיה זכרם ברוך.

יהודה בילציק

אבדנם של הורינו, אחיותינו ואחינו היקרים

בזה אני מתאר איך אהובינו נספו בעיר קרטוז ברזה. אני הייתי האיש האחרון שראה את הכל ונשאר בחיים. ביום הכפורים שלאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה, היה זה יום ג׳ בשבוע, נכנסו הגרמנים לברזה. הפולנים ברחו. מחנה הריכוז היה סגור. הפולנים העמידו את יוסף קאמינעצקי כשומר המחנה והם עצמם ברחו. אנשי המחנה שהרגישו במתרחש שברו את הדלתות עם כלי ברזל והרגו את קאמינעצקי. כעבור כמה ימים הגיעו הגרמנים לידי הסכם עם הרוסים והם עזבו את העיירה. הרוסים נכנסו במקומם. מיד בדקו מי מתושבי המקום נשאר כדי שיוכלו לשים עליו עין: חיש מהר נוכחו הרוסים לדעת שאין טעם כי ילחמו בעד האידיאות שלהם מפני שהסיכויים שהיהודים יהפכו את עורם אפסיים. הרבה יהודים נאסרו. אחרים עבדו יחד עם הפולנים והרבה נשלחו לרוסיה. כך חיו היהודים בברזה עד שהגרמנים פלשו לרוסיה ביוני שנת 1941.

ברזה נכבשה ע״י הגרמנים בלי קושי, ומיד קבעו ״יודן־ראט״ ואלה שמות חבריו: 1. גאדל פיסעצקי 2. נפתלי לוינזון 3. יעקב שלוסברג 4. מאיר רשינסקי 5. יעקב אשר פרידנשטיין 6. יעקב מושקוביץ 7. הענאך ליסקובסקי 8. פישל בייזר 9. יחיאל אורבך. היודן ראט שכן בביתו של יוסף שמחה. השלטון הגרמני ציווה על כל יהודי לענוד על בגדו טלאי צהוב, ומי שלא יעשה זאת יירה. אחר כך דרשו מכסת פועלים שינקו את בתיהם. פישל בייזר היה ממונה על משלוח הפועלים. הגטו השתרע מרחוב אולני מזושע עד לשלמה וינשטיין, שבו השער היה סגור. אסור היה ליהודי לצאת מן השער. אני עבדתי יחד עם יעקב שלוסברג. בנו אז בית לחיילים הגרמנים, ואנחנו עשינו את עבודת המסגרות של הבית. אח״כ עבדתי עבודה שחורה. יחד עמי עבדו יצחק קאראליף יעקב מושקוביץ, משה טוכמן ושמעון קוברינסקי, שהיתה לו אשה גויה. המשגיח עלינו לא היה יהודי. שמו היה גאווין. ביום אחד הוא נשלח לחזית ובמקומו בא אחר.

תמורת עבודתנו קיבלנו 250 גרם לחם ליום. ביום בהיר אחד התחילו הגרמנים לדרוש מהיהודים חפצי ערך: עורות, טבעות, תכשיטים. המשטרה היהודית דרשה את החפצים האלה מהיהודים וחפשה בבתיהם. במשטרה היהודית היו שמואל גוברמן, יעקב גלזר, אשר חתנו של הקצב. אם מצאו מה שביקשו הגרמנים, נתנו את החפצים לגרמנים, ואם לא אזי שלחו שני אנשים לפרוז׳נה להחליף בחפצים אחרים שהגרמנים דרשו. השנים היו הענאך ליסקובסקי ויחיאל אורבוך. אחר כך דרשו הגרמנים רשימה מדויקת ומפורטת של היהודים הנמצאים בברזה. הם העבירו את בעלי המקצוע לגיטו א׳. בראש חדש אב תש״ב הקיפו אנשי ס.ס. את גיטו ב׳. למחרת בבקר העמיסו הגרמנים את האנשים בקרונות סגורים והסיעום לבלודניע ומשם הם הוסעו לברונה גורה ושם הושמדו.

בקסרקטין של ברזה היו שבויים רוסיים והם נדרשו לחפור את הבורות. אחרי שחפרו ירו בהם הגרמנים והרגום. הרכבת ובה יהודי קרטוז ברזה הגיע לברונה גורה. לרכבת היו 2 דלתות רחבות אחת כנגד השנייה. הגרמנים פתחו את הדלתות וצוו על האנשים לקפוץ לתוך

הבורות. היהודים האומללים עשו כן, ואנשי ס.ס. ירו בהם והרגום. כך הושמדו אהובינו. אני חייב לציין כי בברונה־גורה עצמה לא הייתי, אבל אני יודע אל נכון את כל הפרטים, כי כמה אנשים ובהם מלך טוכמן, דוד שלומקה שילעס חתנו של גלזר, פעסל בתו של הכובען משערשעב, הצליחו לברוח מגיא ההריגה ולחזור אל קרטוז ברזה, ואני דיברתי אתם והם סיפרו לי הכל. פעסל ברחה מגיטו א׳ כשתינוקה הקטן בזרועותיה, אלא שיום אחד הגיעה פקודה מגיטו א׳ ושמואל פאלק מהמשטרה היהודית באו לביתם ולקחו את פעסל את בעלה ואת הילד, והביאו אותם אל שטח פתוח ליד הכנסיה, ושם הוציאו אותם להורג. כשהרוסים שלטו בברזה עד לפלישת הגרמנים לברה״מ נגרמה רעה לרוסי אחד מתושבי המקום, והוא נטר איבה לכל היהודים. פעם הובילו הפועלים הגויים עצים מן היער מיכאלובקה וראו פרטיזנים יהודים ביער. הם מיהרו וספרו על כך לאס.אס. שראו פרטיזנים ביער. יום אחד באו אנשי אס.אס. לגיטו ואספו את כל הפועלים היהודים והביאו אותם ליודן־ראט. היו אלה 1. יוסף ברקלייד, 2. יוסף מינקובסקי 3. האחים גלזרמן מבלודניע יוסקה ולייזר 4. האחים רבינוביץ וולוול ומוטל בנימין. יחד עם אלה, ועם היודן ראט נסעו הגרמנים ליוסף חומסקי, ולמחרת בבקר הביאו עוד 20 פועלים ליודן ראט. תושבי הגיטו חששו והחלו מסתתרים. בשל כך לא הצליח הרשל בייזר ז״ל למצוא פועלים.

הגרמנים רגזו וחפרו בור ליד הכנסיה, והרגו את היהודים בירויות. בנהרגים היו לא רק יהודי העיירה, אלא גם כל היהודים מעיירות הסביבה מלץ, סעלץ וגם מהכפרים בסביבה.

החיסול הראשון של יהודי גיטו ב׳ אירע ב־15 ביולי 1942. עדיין נשארו אז בחיים כאלף יהודים בגיטו א׳. הייתי בין כ־200 היהודים מגיטו א׳ שהגרמנים הוציאו לעבודה ביום המחרת ה־16 ביולי 1942.

בכוונה דיברנו בינינו לבין עצמנו באידיש. רצינו שהיהודים אשר מן הסתם התחבאו במרתפים, בבונקרים ובשאר מקומות מסתור, ישמעו אותנו ויבינו כי יש עדיין יהודים חיים בעיירה. כאשר עברנו ליד ביתו של הרשל־וולוול ליובשבסקי, חותנו של יצחק גולדברג, שמענו קול ממעמקי המרתף: ״יהודים הצילו אותנו!״. רשמנו בזכרוננו את מספר הבית שממנו בקע הקול, והמשכנו את עבודתנו. גם מביתו של יוסף חומסקי בקע קול של יהודים שביקשו כי נצילם, וכך הדבר גם מביתו של הרב טרופ ושל אסתר רעשעס (שואלטשעס). גם בתים אלה רשמנו בזכרוננו.

כששבנו מן העבודה מיהרנו והודענו על הקולות ליודנראט. למחרת כשיצאנו לעבודה, הצטרפו אלינו כמה שוטרים יהודים. הם נכנסו למרתף של ליובשבסקי והוציאו משם את אשתו של לייזר פישלזון, את הרב מרדכי פלרסקי ואת כלתו מקוסוב עם שני ילדיה הקטנים. מעליית הגג בביתו של חומסקי הוציאו את מרדכי קפלן (שהיה נכה) ואת אשתו. מעליית הגג בביתו של הרב טראפ הוציאו את אריה גלזר, אשתו ושני ילדיהם. מביתו של רעשעס הוציאו את מאיר פרידמן, שעבר לברזה יחד עם אשתו וילדיו. את כל אלה אספנו תחילה לתוך מחנה העבודה שלנו, ואחר כך העברנו אותם לגיטו.

במשך 3 ימים אחרי האקציה הראשונה, שיחדנו בכסף את המלווה שלנו והלכנו לחפש יהודים נסתרים מחוץ לעיר. מצאנו עוד ששה יהודים שהסתתרו בין השיבולים בשדות, וביניהם את הזקן מרדכי סימנובסקי (הוא היה הזקן ביותר בגיטו), וכן את יעקב לייב פארטנוי. את כל היהודים שמצאנו הבאנו לגטו עוד לפני ה־15 בספטמבר 1942. עד תאריך זה עבדנו כולנו ולא היתה

שום אקציה נוספת. אני ואשתי וילדינו היינו במשך כמה שבועות בפרוז׳נה.

ביום 14 בספטמבר באתי לקרטוז ברזה בכדי להוציא משם את שתי אחיותי שהיו בגטו. בלילה של אותו יום הקיף הגסטפו יחד עם שוטרים רוסים לבנים וגם ליטאים את הגיטו א׳ מכל צדדיו. בתוך הגיטו פרצה בהלה נוראה. הפועלים לא היו שם, כי נשלחו כבר לעבודה. כל מי שהיה שם ביקש דרך להצלה.

באחת מהפגישות האקראיות שאלתי את שלמה ווינשטיין ״מה דעתך על המצב״, והוא ענה: ״אני כבר לא כלום, אני מחוסל!״ ידע מה מחכה לו. לעומת ווינשטיין ברחו האחים הוברמן, משה טוכמן ולייזר קולודני ליער. אני העברתי את אשתי ואת הילדים לגטו פרוז׳נה. אבל כשהגרמנים הקיפו את גיטו א׳, הצלחתי בקושי להוציא אותם מהגטו. ברזה היתה כבר בוערת, ואני ברחתי למלץ. בדרך פגשתי את אברהם נאז מבלודניע וחיים באלעבאט והגענו לפרוז׳נה. למחרת הצטרפו אלינו יעקב זלמן ואסף השחור. היינו בפרוז׳נה עד שהגיעו לשם פרטיזנים יהודים. הם הרגו כמה אנשי אס.אס., אך אנחנו נתפשנו. אותי ואת אשתי הובילו הגרמנים לאושויץ יחד עם יעקב זלמן ויוסף לשטטין. בדרך הקיפו אותם הגרמנים וירו בהם. אשתי, הילדים ומשפחת אשתי נהרגו. רק אני יודקע נשארתי, אוד מוצל, גחלת לוחשת. ידי רועדות ואין אני מסוגל לכתוב על אותם ימים נוראים.

הערת המערכת: יהודה בילצ׳יק, שעלה לישראל ב־1949 והקים כאן את ביתו, גר כיום בקרית מוצקין. יהודה הינו ניצול שואה כפול ומכופל. לא רק שיצא מהגטו של קרטוז ברזה יום אחד לפני חיסולו, אלה שהה מספר שנים במחנה ההשמדה באושויץ (עדות על כך נמסרה בנפרד ונמצאת בארכיון יד ושם) והצליח להשרד! בילצ׳יק מסר עדות חיה וטריה ב־1947 בגרמניה לחיים רבינוביץ. העדות נרשמה באידיש. לבקשת המערכת נענה בן עיירתנו הסופר והמשורר נח פניאל ותרגם את העדויות לעברית.

ניצולים לאחר השחרור (צולם בגרמניה)
מימין: 1. אברהם פוטק 2. יהודה בילצ׳יק

דוד בקלר

על יהודי סלץ ועל יהודי קרטוז־ברזה וסופם המר

לפני מלחמת העולם הראשונה מנתה אוכלוסית סלץ כ־500 משפחות יהודיות, אך רובן הגרו לארה"ב ולאמריקה הלטינית. בסלץ נשארו כ־50 משפחות יהודיות בלבד שחיו ממסחר, מעבודות יד וגם מחקלאות. התושבים התפרנסו בכבוד.

בשנת 1939 כבשו הרוסים את עירתנו, והגלו לסיביר את היהודי שהיה סגן מוכתר העיירה, יהודה ברל קרליץ. מאז נעלמו עקבותיו.

ביוני 1941 כבשו הנאצים את עירתנו, ועם כניסת חיילי הלופטוופן־קומנדו נשדדה החנות הסוביטית היחידה בעיירה, שנמצאה בדירתנו, ויחד איתה נשדד גם רכושנו הפרטי. תוך זמן קצר התארגנה מועצה מקומית וכנציג האוכלוסיה היהודית נתמנה אבי, ראובן בקלר. לא קל היה תפקידו, במיוחד כשנגזר על עיירתנו לשלם כופר־כסף בסכומים ניכרים, למסור ללא תמורה את בהמות הבית, לענוד את הטלאי הצהוב מלפנים ומאחור, ללכת באמצע הכביש ולא על המדרכה וכו׳.

הגרמנים הטילו עלינו כל סוגי עבודות. נשלחנו ברגל לתחנת הרכבת הסמוכה "בלודניה" שהית מרוחקת מאתנו כשבעה ק"מ. העמסנו שם על קרונות תוצרת חקלאית שנשדדה מהאוכלוסיה המקומית, ופרקנו מוצרי מזון לצבא. בחורף ניקינו את הקרח משטח התחנה ואת השלג מהמסילה.

לא אחת חזרנו מהעבודה וראשינו פצועים, מהמכות שקיבלנו מידי הגרמנים, ולא פעם התעלף חבר או חברה מהמעמסה הכבדה שהוטלה עליו.

ב־25 במאי 1942 הוגלו תושבי העירה לגיטו קרטוז־ברזה ושוכנו בכמה מבתי הגיטו שהיה כבר קיים. כשהגענו לגיטו הוזמן אבי ע"י היודן־ראט של ברזה להשתתף כנציג עירתנו בועד. אולם הוא דחה את ההצעה כיוון שהיו שמועות אימים על מעשיהם של חברי היודן־ראט.

החיים בגיטו היו קשים וללא נשוא. האוכלוסיה התפרנסה ממצרכים שהוברחו לגיטו חרף השומרים הרבים. אורח חיים זה התנהל עד ל־14 ביולי 1942. ביום זה כתרו חיילי ס.ס. וזקיפי המשטרה הבילורוסית והאוקראינית את גיטו ב׳. תושבי גיטו זה שהיו להם תעודות עבודה הועברו לגיטו א׳ שנחשב לגיטו פרודוקטיבי, ואור ליום א׳ באב תש"ב, 15 ביולי 1942, הוצאו שאר יהודי גיטו ב׳ מבתיהם לדרכם האחרונה.

פעולת ההכנה הנאצית היתה עד כדי כך מסנוורת שלא עלה בדעת האנשים שהם מובלים לטבח. הגרמנים אמרו שמעבירים את היהודים לגיטו ביאליסטוק. ליהודים נתנה רשות לקחת חפצים, אך לא יותר מחמשה ק"ג. מובן שכל יהודי לקח אתו חפצים יקרי ערך כגון זהב, יהלומים ודולרים.

אנשי הגיטו הובלו בשני חלקים. הצעירים (אגב אחדים מהם שהו זמן ממושך בארץ ישראל) הועמסו על משאיות כדי להקשות עליהם את הבריחה, והיתר הובלו כעדר ברגל לתחנת הרכבת "בלודניה", שהיתה מרוחקת כחמישה ק"מ. חלק מהצעירים הבינו את אשר צפוי להם וניסו

את מזלם בבריחה, אלא שכדורי האויב פלחו את גופם.

בתחנת הרכבת הועמסו האומללים על קרונות, והועברו ישר למקום הטבח "ברונו־גורה" שהיה מוקף גדר תיל דוקרני, והבריחה ממנו היתה בלתי אפשרית לחלוטין. בין המובלים לגיא הריגה זה היו גם בני משפחתי היקרים. תושבי גיטו א׳ שמעו את הדי היריות מכיוון ברונו־גורה, אך מי העלה על הדעת שאלה זעקות הנופלים והטהורים מהגיטו? רק לאחר שחיילים גרמניים שתויים ספרו על מה שהתרחש, החלו הנשארים להאמין.

קצת לפני טבח זה, נטשו בודדים את הגיטו והצטרפו לשורות הפרטיזנים. בין אלה הייתי אני.

אחר ההרג ביהודי גיטו ב׳ שלחו הפרטיזנים את חברי אברהם אפלבוים ואותי לגיטו א׳ כדי שנביא לנוער שם את דעתנו הן ע״י כרוזים מודפסים והן בעל־פה. היינו אומרים להם שיתארגנו לפעולות חבלה במקום עבודתם, שיערקו לשורות הפרטיזנים ושיעבירו נשק ומקלטי רדיו לגדודי היער. שליחותנו נשאה פרי ולפחות במידת מה, שכן תוך ימים ספורים התארגנה קבוצת נוער, שעמדה הכן כל הזמן שהגיטו היה קיים. כן הוגנב נשק לגיטו, וגם נשלחה תגבורת אדם ונשק לשורות הפרטיזנים. אכן בעזבנו את הגיטו באו אתנו מגיטו א׳ קבוצה בת שמונה אנשים, והיא הצטרפה אתנו לגדוד הפרטיזנים.

לדאבוני הגדול, לא נותר אף אחד מקבוצה זו בחיים. חלק חזרו לגיטו, לאחר ההתקפה הראשונה על הגרמנים ב־1 באוגוסט 1942, שבה שחררנו את גיטו קוסוב־פולסקי, חלק נפלו בהתקפת הגרמנים עלינו לאחר ההתקפה על גיטו קוסוב־פולסקי, וחלק נפלו כגבורים בשדות הקרב השונים.

גיטו א׳ התקיים עוד חדשים ספורים לאחר חיסול יהודי גיטו ב׳, ובסתיו 1942 כותר שוב ע״י זקיפים נאצים ואוקראינים.

חברי ההגנה התארגנו בכמה קבוצות עם נשק ביד וחכו בעמדותיהם הנסתרות לרדת החשכה. לא היה טעם להלחם ביום כי הרחוב היחידי שבו שכן הגיטו המה ביום מהמוני אדם, שלא הורשו לצאת לעבודה.

אותו לילה, ליל שימורים היה ליצורי האנוש בגיטו א׳. הלילה התחיל בדממת מות שנמשכה כשעה, אולם פתאום הוארו שמי הגיטו ומטר אש רובים ומקלעים פלח את האויר הצח והקריר של הגיטו. היו אלה גבורי ההגנה שהעלו כמה בתים בקצות הגיטו באש, וניסו לחשוף את מעגל המות בנשקם ולפלס דרך לחרות. אולם הנאצים שהבחינו בתסיסה שהיתה בשעות היום בתוך הגיטו, תגברו את כוחם ובפרוץ המרד המטירו אש תופת על הגיטו המואר לכל אורכו ורוחבו.

האש הכבדה שככה לאט, כשנדמה שנפל אחרון הגבורים וידו דורכת בקלע ופניו מופנות לחופש. המעטים מיהודי הגיטו שנשארו בחיים לאחר קרב איום זה, מצאו למחרת היום את מותם בקבר אחים שנכרה על ידי עצמם, לא הרחק מהמקום שבו התנוססו דגלי הדם של השחיטה הראשונה. דמי יהודי סלץ נגעו בדמי יהודי קרטוז־ברזה ויחדיו עלו במעלות מקדשי השם.

כך נגמרה פרשת עיירתנו, שבה גדלתי וחונכתי, שהיא חוליה משרשרת של מאות ואלפים קהילות יהודיות קטנות וגדולות אשר לאחר מאות שנות קיום, נמחו מתחת שמי ה׳.

אליזבטה זילברשטיין (לאה ברקוביץ)

לעם ברידער קבר

די פּאָעמע איז געווידמעט פאַר מיינע עלטערן, ברידער,
פריינד, פאַר די אומגעקומענע פון שטאָט קאַרטוז־בערעזע.
פון לייקע בערקאָוויטש.

פארגליווערט, פארעלנט ווי צוויי שטיינער
מיר שטייען לעם קבר אראָפּוועג
מיינע טרערן באשפּראָצן טויזנטער קעפ ביינער.
מיין קינד צאפּלט פאר שרעק.
פּלוצלונג רייוועך אָן דעם שכל
כ׳וויינ׳יט, איך לאך, כ׳פאליר דעם גרונט
כפאל אין חלושעס אוי! זייט מיר מוחל!
מיינע טייערע. ליבסטע ס׳באוויינט אייך א ווונד.
פארוואס וויינסטע מאמעלע? איך שרעק זיך, איך שרעק זיך.
כ׳פארשטיי ניט דיין לאָשן וואס רעדסט.
צו וועמען? צו וועמען? אוי מאמע נעם מיך!
וואס שטריינגסטע די הענט אויס און בעטסט.
דא איז דאָך קיינער, נאר ביימער און וואלד
מיט דראָטן פארצאמט וואס שטעכט
ניין! דאָ איז דער זכר, דער ווידער קאָל פו גוואלד
אומגעבראכטע אומשולדיק אָן רעכט.
דא ליגן אלע קרטוז־בערעזער יידן
אלע מיינע, דיינע פריינט
דאָ פון דער ערד האט געשפּראָצט אומשולדיק׳ע בלוט.
דורך צייטשן, נאציס גזלנים און פיינט.
דא פון שרעק, מיט פארלארענעם ווערט
האלב לעבעדיק פארשאטן מיט זאמד,
די וועלט האט ניט געזען, ניט געהערט,
ווי די ערד האט געעטעמט, געצאפּלט נאכאנאנד,
דא אן רחמנות זודיקע טרערן געפלאסן,
דא לעבעדיקער הייט דערשלאגט.
זאלן די מערדער האבן אויפן געוויסן
זאל גאט זיי דעם אורטייל באשטעטיקן וואס פארמאגט.
פארוואס? מאמעלע זאג מיר?

געפייניקט, געהארגעט, פארשאָטן!
כ׳פארשטיי ניט, כפארשטיי ניט, מאמעלע דיר!
פארוואס האבן זיי ניט אנטלאָפן??
מען האט זיי דאך ווי אומשולדיקע שעפאלאך געטריבן
הונגעריקע אָן כח אָן שווערד.
פון קיינעם ניט פארטיידיקט עלנט געבליבן
בא די גזלונים ניט געהאט קיין ווערט.
קיינער האט זיי קיין האנט ניט דערלאנקט
נאָר די סאַסנעס איבער זיי גערוישט זיך געוויגן
ארום בראָננע־גאָרע געהילכט אתפילה קלאנג
פויגלען וויינענדוק האבן קדיש געניגנט
די זון פארבלוטיקט פארגייט צום פארנאכט,
ס׳מינטערט זיך אויף מיין פארשטאנד
די פויגלען ברומען מיט סודות פארדאכט
מיין קינד בעט זיך צו מיר אויפן האנט,
מאמעלע קום שוין, קום שוין סווערט פינסטער
צוע וועמען מיין קינד זאלן מיר גיין?
דארט אין קארטוז־בערעזע איז קיינער ניטאָ מער
נאָר קוימענס הרוגים שטייען אליין.
נישטא קיין שטוב מער, אלעס אין גרוזן
נישטא שוין די בוים ווי איך אמאל געקלעטערט
דער מוטרס קאל איך זאל אראפ שנעל מוזן
נישטא , די צוויי טויבן וועלכע האבן געפלעטערט.
נישטא מער קיין קינדער מיט חן יידישע אויגן,
מיט שווארצע לאָקן געגרויסטע קעפ האָר.
ווי אומשולדיקע בליקן פארקישעפט, געצויגן,
מיט שטילקייט רחמונעס איידלקייט וואָר,
נישטא מער קיין היים, ניט קיין גלויבן,
ניט קיין ריכטונג פארגליווערטער גאנג.
פארשווונדן די איידלסטע פרעכטיקסטע בליקן.
פארבליבן א אייביקער טרויער באדוער באדווערט מיט פארלאנג,

אליזבטה זילברשטיין (לאה ברקוביץ)

פואימה זו מקודשת להורַי, לאחַי ולידידַי,
שהושמדו בעירי קרטוז־ברזה.

ליד קבר אחים

דוממים, גלמודים, כמו גל אבנים
אנו עומדים ליד הקבר בסוף הדרך.
דמעותי זולגות על עצמות של אלפי ראשים.
ילדי מפרפר מרוב פחד.
פתאום אני מאבד את דעתי.
אינני בוכה, אני צוחקת, רגלי כושלות.
אני מתעלפת.
אבוי, אני מבקשת מחילה מכם
יקירַי, חביבַי ביותר, אנו מבכים
אתכם מרה.
על מה את בוכה, אמא, אמא׳לי?
אני מפחדת, אני מפחדת,
אינני מבינה את לשונך, שאת מדברת,
למי ולמי?
אוי אמא קחי אותי!
מדוע את מושיטה את ידיך ומה בקשתך?
הרי איש איננו כאן, רק אילָנות ביער
המגודָרים בתיל דוקר.
אבל יש בכיה באויר.
זהו זֵכֶר והד של המושמדים
החפים מפשע, שנכרתו ללא משפט.
כאן קבורים כל יהודי קרטוז־ברזה.
כל ידידַי שלי ושלכם.
כאן מאדמה זו מְפַעפְּעִים דמים
של יהודים חפים מפשע, שהושמדו
בידֵי גרמנים נאצים, גזלנים ואויבים.
מרב פחד, שאבדו את עולמם, נקברו בעודָם בחיים
וכוסו בֶעָפָר.
והעולם לא ראה ולא שמע דבר,
בשעה שהאדמה עם הגויות פרפרה ללא הרף.

כאן ללא רַחֲמִים זלגו דמעות רותחות,
בעוד בחיים הוצאו להורג.
הרוצחים יִשְׂאוּ על מצפונם את עלילות
הרצח, שֶׁהָאֵל יגמוֹל להם על פשעיהם.
מדוע, אמא׳לי, אמרי לי,
אינני מבינה,
אינני מבינה אותך אמא׳לי.
הם עונו, נהרגו, נקברו,
מדוע הם לא ברחו?
הם נִרְדְּפוּ ככבשים רכים,
רעבים ללא כוח וללא מגן,
איש לא הגן עליהם, נשארו גלמודים ללא צֶלֶם אֱנוש
בידי הגזלנים.
איש לא הושיט להם יד,
רק צמרות האורנים רִשְׁרְשׁוּ והתנוֹעֲעו
ברוח מסביב לברונה־גורה,
והדהדה התפילה.
צפרים בוכיות השמיעו ניגון
של קדיש והשמש שקעה
אדומה מדם.
שִׂכְלִי מתעורר, הצפרים הוגות
ברחשי סודות.
ילדי מתחנן, שאקח אותו בזרועי.
אמא׳לי, בואי כבר, בואי כבר,
עוד מעט חושך.
אל מי נלך, ילדי?
שם בקַרטוּז־ברזה
אין איש יותר,
רק ערמות הרוגים לבדם.
אין בית יותר, הכל נהרס.
אין עוד העץ, שעליו טִיפסתי מאז,
וקול אמא שֶׁאֵרֵד מהר לא נִשמע.
אין כְּבָר שתי היונים שרחפו באויר.
אין יותר ילדים יהודים בעינים של חן,
בְּמַבָּטִים תמימים של קֶסֶם,
עם תלתלים שחורים על ראשיהם,
התהלכו בשקט, ברחמים ועדינות.
אין יותר בית, אין אמונה,

ההילוך מוקפא אין כיוון.
נעלמו המבטים העדינים והענוגים ביותר.
נשאר רק אֵבֶל נצחי, לְדַאֲבוֹן לִבֵּנוּ.

תרגם מאידיש: נח פניאל

ביום אזכרה לקדושי עיירתנו ליד המצבה בבית־העלמין האזורי בחולון

מימין: 1. דוד אפשטיין 2. ברוך קרביץ 3. שמחה נוסצקי ז״ל 4. אברהם פוטק 5. יצחק סובינסקי 6. משה ברנשטיין 7. קלמן קרבצ״יק 8. יהודה בורגמן ז״ל

משה טוכמן

חורבן קרטוז־ברזה

ביום 23 ביוני 1941 נכנסו הגרמנים לעיירה. חלק של האוכלוסיה היהודית ברח מן העיירה. לעומת זאת האוכלוסיה הנוצרית קיבלה את הגרמנים כמשחררים. ימים אחדים אחר כך חזרו לעיירה יהודים רבים. הם ברחו לשדות, ליערות ולכפרים, אך חזרו בהם מפחד האכרים שאיימו עליהם. יש להעיר כי חלקה של העיר (רחוב האולנים מול הדואר והמנסרות והבתים הסמוכים אליהם) נשרף בעת ההפצצות הגרמניות על העיר.

ביום 26 ביוני הציתו הגרמנים את בית המדרש של חברה קדישא, והאש אכלה את כל עברו האחד של ככר השוק וכמה רחובות סמוכים. כאשר ניסו דרי הבתים להציל את רכושם, איימו הגרמנים לפתוח עליהם באש. הגרמנים ריכזו את היהודים ברחוב האולנים וברח׳ 3 במאי. לעומת זאת עמד הכביש ריק, ואסור היה ליהודים להתגורר משני עבריו.

ברזאים משפצים את בית החייל הגרמני בזמן הכיבוש הנאצי

מימין לשמאל: 1. משה אלברג 2. נוצרי 3.נוצרי 4. יהודה פילשצ׳יק 5. נוצרי 6. עקיבא סוקולובסקי 7. נוצרי 8. משה אלי אפשטיין 9. יעקב רזניק 10. משה טוכמן 11. שמחה גלוצרמן 12. מוטל סמורובוצקי 13. הרשל סמנובסקי 14. נוצרי 15. יעקב זלצמן. ליד השלט ״בית החייל״ 2 גרמנים

עם כניסת הגרמנים הם הקימו יודן־ראט בהרכב ניסן זאקהיים נפתלי לווינסאן, פישל בייזר, הנאך ליסקובסקי, מאיר ראשינסקי יעקב מושקוביץ׳ ועוד.

תפקידי היודן־ראט היו להוציא לפועל את כל הוראות הגרמנים, ובעקר לספק להם פועלים יהודים מגיל 16 ועד גיל 50 ומעלה, ולמלא את דרישות הגרמנים לכופר ולממון ע״י גיוס קונטריבוציות, החרמת זהב ודברי ערך ואיסוף ״מתנות״ שונות.

כבר בימים הראשונים פקדו הגרמנים על כל היהודים למסור להם את הזהב שברשותם. לאחר מכן החרימו את מכשירי הרדיו ועוד דברי ערך. מי שלא ציית להוראות היה צפוי לעונש מוות. מתוך פחד מילאו היהודים אחר כל הגזרות. בחודשים הראשונים לכיבוש הגרמני עוד היה קשר כלשהו עם הסביבה. אכרי הסביבה היו מגיעים העירה ומוכרים צרכי־מזון, תמורת חמרים וחפצי בית. עדין לא היה רעב. היודן־ראט היה מחלק 200 גר׳ לחם לכל נפש.

היהודים, שגילם בין 16 ועד 50 ומעלה (פרט לאמהות של תינוקות), היו מתייצבים כל בוקר בשורות מול ביתו של מאטיע בערמאן, שבו נמצאה המפקדה הגרמנית. היהודים ענדו שני טלאים צהובים, אחד על החזה והשני על הגב מצדו הימני. מבין המתייצבים היו הגרמנים בוחרים קבוצות עבודה, והיו מסיעים אותם למחנות עבודה בסביבה. כמשגיח על כל קבוצה שימש נוצרי מתושבי המקום. הגויים רוו נחת מיסוריהם של היהודים. כאשר עסקו בעבודות בנין, היו רוב העבודות על הכביש. הגרמנים ציוו להקים מחדש את בית החומה של חנניה אייזנשטין, את בית החומה של ליחוצקי ועוד בתים.

קואופרטיב הסנדלרים, שהוקם בעת השלטון הסובייטי, המשיך לפעול בימי הגרמנים. מזמן לזמן היו הפועלים חוזרים מן העבודה מוכים ופצועים. הגרמנים טענו, כי היהודים אשמים במלחמה, ובשל כך יש להכותם.

כבר בחדשים הראשונים של הכיבוש הגרמני הגיעה קבוצת קומנדו של אנשי ס.ס. לחומסק והרגה כמעט את כל יהודי העיירה. משם הגיעו לכפרים ספארעווע, אלשעווע, נובקה ועוד כפרים, וגם בהם הרגו את כל היהודים. כמה יהודים ניצלו איך שהוא והגיעו לברזה. אל ברזה גורשו גם יהודי סלץ, בלודניע וחלק מיהודי מאלטש. הגרמנים ריכזו בכוונה יהודים מהישובים הקטנים, בכדי להקל על עצמם את מלאכת ההשמדה.

לאחר שנתברר, כי אין יהודי ברזה יכולים לגייס עוד קונטריבוציות שהוטלו עליהם, נתנו להם הגרמנים רשיון לנסוע לעיירות סמוכות, ולגייס שם את הסכומים הדרושים. בדרך זו ניצלו יהודי ברזה בין שחיטה לשחיטה.

החיים נעשו קשים מיום ליום. ללא תקוה וללא תוחלת. אילו היו הנוצרים רוצים ומסייעים ליהודים, אפשר שיהודים רבים היו מחזיקים מעמד. אבל כל זמן שהגויים לא סבלו מן הגרמנים הם צפו בשוויון נפש בסבל היהודים, ואף נהנו מעינוייהם הקשים. היהודים שעבדו מחוץ לגטו יכלו לברוח ליערות. מעטים עשו כן, כי ידעו שהגרמנים ינקמו בבני משפחתם וביהודים אחרים. האחריות ההדדית היתה גדולה.

יום אחד ערכו הגרמנים מיפקד של כל יהודי ברזה וריכזו את היהודים בשני גיטאות: גיטו א׳ שנמצא ברח׳ האולנים מביתו של שלמה׳קה וינשטיין עד לביתו של יהודה פוטק. כאן ריכזו את היהודים ״הפרודוקטיביים״ שעבדו למען הגרמנים. כאן רוכזו גם העשירים שהצליחו לתת שוחד לגרמנים. השאר רוכזו בגיטו ב׳. היו משפחות שחולקו בין שני הגיטאות. הגבול שבין שני הגיטאות נמצא ברחוב שגר בו הרב טרופ, על יד הנהר.

שני הגיטאות הוקפו בגדרות־תיל, ושומרים גרמנים הוצבו לשמור עליהם. רשות היציאה היתה לפועלים בלבד. הם יצאו וחזרו בפיקוחו של התושב הנוצרי.

ביום 15 ביולי 1942 הוקפו שני הגטאות בשוטרים גרמנים ואחרים. יהודי גיטו ב׳ נצטוו לצאת. לשאלת היודן־ראט הסבירו הגרמנים כי מוציאים את יהודי גיטו ב׳ לביאליסטוק, לעבודות פרודוקטיביות. היהודים רוכזו בתחנת הרכבת בבלודניע. הזקנים והחולים שלא יכלו להתייצב בחוץ — ביניהם גם הרב טרופ — נורו במקום. בדרך לבלודניע ניסו כמה יהודים לברוח, אך נורו בידי הגרמנים. בבלודניע הכניסו את האנשים לקרונות־רכבת והסיעו אותם לתחנה בברונו־גורה, בכוון לברנוביץ׳, ושם הרגו את כולם ליד בורות רבים שנחפרו מבעוד זמן. ברונו־גורה היה קבר־אחים של יהודים מעיירות רבות. אעפ״כ ברחו כמה משם, ובהם יצחק ארלאווסקי, חתנה של חנה־גיטל ליבערמאן, ואלימך טוכמאן. הם הגיעו לברזה ודיווחו ליהודים על מעשה הרצח של הגרמנים.

לאחר השמדת היהודים בגיטו ב׳ הבטיחו הגרמנים כי לא יפגעו ביהודים האחרים, המביאים תועלת לצבא הגרמני. צעירים רבים כבר לא האמינו לגרמנים והחליטו לברוח.

רבים נמלטו ליערות, ואחרים ברחו לפרוז׳אני. שם היו חיי הגיטו נוחים יותר, כי פרוז׳אני השתייכה לפרוסיה, ונכללה בתחומי ה״רייך השלישי״. הואיל ולא היו לגרמנים רשימות

משפחת יהודה טוכמן (צולם ב-1938)

מימין לשמאל עומדים: הבת מינה, הבן משה (מחבר הכתבה), הבת רייזל, הבת מאשה. יושבים: הבת אסתר, האב יהודה, האם באשקה, הבת חנה

מפורטות של היהודים שנהרגו, ברחו יהודים ליערות, בלי חשש שקרוביהם ויהודים אחרים יסבלו בשל כך, אף שהאוכלוסיה הנוצרית בכפרים ובדרכים איימה עליהם וסיכנה את קיומם. ביערות שוטטו חבורות רוסיות במסווה של "פרטיזאנים", וכל יהודי שנפל לידיהם הוצא להורג. וכך קרה שיהודים חזרו מן היערות לגיטו.

הגרמנים החלו לחשוד שהיהודים מקיימים קשרים עם הפרטיזאנים. יום אחד נאסרו 21 יהודים שעבדו במנסרה. עצרו אותם בביתו של יוסף חומסקי, ולמחרת ירו בכולם בגן של הכנסיה. שוב נפלה אימת־מוות על היהודים בגיטו א'.

ביום 15 באוקטובר 1942 הוקף הגיטו על־ידי אנשי ס.ס. והמשטרה. היהודים הבינו כי הגיעה שעתם האחרונה. הם אספו את כל דברי הערך, מכונות התפירה ובגדים שהיו ברשותם, הביאום לביתו של החייט אברהם גרינברג והציתו את הבית. השריפה התפשטה לבתים נוספים של גיטו א'. חברי היודן־ראט התאספו בביתו של יוסף שמחה אפשטיין ואיבדו עצמם לדעת בתלייה. היתה גם תעלה תת־קרקעית, שהוליכה מרחוב האולאנים לרחוב פרוז'אני, והיו יהודים שנכנסו אליה. כולם מצאו את מותם בחניקה. הסיבה לא ידועה.

למחרת, ב־16 באוקטובר 1942, נכנסו הגרמנים לגיטו, אספו את היהודים שעדיין היו במקום, הביאו אותם במכוניות לגבעה בקילומטר השמיני והרגו את כולם ליד בורות שנחפרו מראש.

הענקת פרס "יד ושם" למשה טוכמן על ציור מפת העיירה ומסירתה ל"יד ושם"

מימין לשמאל: 1. שמחה נוסצקי ז"ל 2. חיים בן־ישראל 3. משה ברנשטיין 4. יצחק ארד, יו"ר "יד ושם" 5. משה טוכמן

אליהו מוטיה בוקשטיין

חורבן קרטוז־ברזה, פרטים נוספים

הקרבן היהודי הראשון בכיבוש הגרמני היה שאול ראשינסקי. איכר האשים אותו בהפקעת מחירים, והגרמנים העמידו אותו, את אשתו ואת ילדיו ליד קיר הכנסיה וירו בהם. במנסרה עבדו 24 פועלים יהודים. בגלל החשד של קשר עם הפארטיזנים נורו כולם. עובדות אלו הטילו פחד על האוכלוסיה היהודית. אך חברי היודן־ראט היו מרגיעים. היה מקרה של התנגדות. ליזער ברמן שעבד בתחנת החשמל הצית את המנסרה לאחר הריגתם של יהודי גיטו ב׳ וברח. הגרמנים רדפו אחריו. הוא הוציא רובה מידיו של גרמני והרגו, ולבסוף נהרג.

בברונו גורה, במקום שנהרגו יהודי גיטו ב׳, הושמדו כתשעים אלף יהודים מן הסביבה, ובהם יהודי הערים בריסק וביאליסטוק. פה נהרגו גם שלמה ווינשטיין וגאדל פיאסעצקי, חברי ה״בונד״ שסירבו להשתתף ביודן־ראט. הם צעדו בראש היהודים שהובלו להריגה.

לאחר ההריגה בברונו־גורה הוחזרו לברזה בקרונות רכבת בגדיהם של ההרוגים. אנשי הס.ס. ישבו לשתות, וחילקו בין האיכרים את בגדי היהודים המגואלים בדם. על רצפת הקרונות התגוללו שטרי־כסף פולני ודולרים קרועים...

בלילה שלפני חיסולו של גיטו א׳ איבדו עצמם לדעת חברי היודן־ראט ובני משפחותיהם והרופאים ד״ר ליכטיקער וד״ר שפירא ובני משפחותיהם.

מספר ההרוגים של גיטו א׳ הגיע ל־1800 נפש. מקום ההריגה שימש לפני המלחמה מקום ריכוז של ילדי ברזה בטיולי ל״ג בעומר.

כמה יהודים הכינו בשעתו תעלה תת־קרקעית שהובילה לצד הארי וניסו להינצל. אחר כך מצאו האיכרים בתעלה גופות 180 יהודים, חלקם חנוקים וחלקם שרופים. מעטים ניצלו ונמצאים בישראל. רוב הניצולים נפלו ביערות אם מידי קבוצות של ״פארטיזנים״ ואם מידי הגרמנים.

כאשר חזרתי לפולין בשנת 1946 ביקרתי בברונו־גורה, גיא ההריגה של יהודי קרטוז־ברזה והסביבה. התברר לי כי בסוף 1943 חפרו הגרמנים בבורות, הוציאו מהן את הגופות ושרפו אותן. הרוסים, שכבשו את המקום, הקיפוהו בגדר תיל, וציינו שמצוי בו קבר אחים. בעת ביקורי היה המקום שבו נהרגו כ־1800 היהודים מגיטו א׳ מכוסה בעשבי פרא. לא היתה שם גדר ולא כתובת ולא מי שיבוא ויזיל דמעה.

גם בית הקברות היהודי היה הרוס. המצבות נעקרו ממקומן, ובחלק מהן השתמשו למדרכות ברחובות של הגויים. אין עוד זכר לחיי היהודים בקרטוז־ברזה.

רייזל נאוי (טוכמן)

בראנא־גאריע

יתגדל ויתקדש שְמֵיה רבא

אויסגעמארדעט ביזן לעצטן, קיינער מער נישטאָ.
אין די הימלען נאר שוועבט זייער לעצטער געשריי,
זיי בעטן נישט פארגעסן, זייער פַּיין און וויי.

אַייך פארגעסן? קיינמאל! ביזן לעצטן מינוט,
מיר וועלן אייביק באווײנען דאס אומשולדוג בלוט,
אִיר האט באשיידן געלעבט, אין גלויבן רעספעקט,
בִיז אהיטלער געקומען, און אלעס פארמעקט,

די משפחה ברייט פארצווייגט, פון דורות דארט געלעבט,
די יוגנט פַּיין באוווסטזיניק, האט טרוימען געוועבט,
ווּ נאר נאציס אנגעקומען, אלעס גלייך צעשטערט,
קיינעם פון דער אידיש בערעזע לעבן נישט באשערט,

בראנאגאריע אוואלד, האט אונזער שטעטל באצירט,
אהין די קינדער ל״ג בעומרס געפירט
און זומער שבתים שפאצירט דאָרט, פארבראכט,
דעם פלאץ צייטשן אויסגעקלִיבען, אמאסן קבר געמאכט,

אין פארמכטע וואַגאָנעס די אידן צום וואלד געבראכט,
זאל קיינער בלייבן לעבן, געשטאפָּא, שטרענג באוואכט,
מאסנווייז זיי אויסגעשאָסן, ביי צוגעגרייטע גריבער
אויסגעמאָרדעט ביזן לעצטן, נאך איידעיר טאָג אריבער.

פיל אידן נאךביין לעבן, זיי אלע פארשאָטן גלייך,
און דאָס בלוט האָט געשפריצט פון דער ערד ווי אַטייך.
דאס אומשולדיג בלוט, האט געשפריצט אלאנגע צַייט,
דאס דערציילן די גויים, וואס געקוקט פון דער ווייט.

עס פייניגט די פראגע בַיי מיר אִין געדאנק,
גענומען פריער יונגע, אדער די וואַס אלט און קראנק,

ווּעמען באַשערט פון די לעצטע צו זיין?
און צוזען דעם וויי, פון די ליבסטע דעם פּיין?

מיין טייערע מאַמע! איך וויל ביי דיר פרעגן,
ווער איז פריער אַוועק אויף די אייביגע וועגן?
דו האָסטו געמוזט אויך צוזען די פּיין,
ווי מען וואַרפט דיינע קינדער אין גריבער אַריין?

אוי! ווי שרעקליך געווען דיינע לעצטע מינוטן,
געווען בינסטו אַליין? אָדער גלייך מיטן טאַטאַן?
און אפשר האט גאָט דיר דעם ווייטאג פאַרשפּאָרט
און דיר גלייך דער ערשטער געטויט אויפן אָרט?

די קינדער, איך ווייס געווען מיט אייך צוזאַמען,
געוויס זיך געטוליעט, געקלאַמערט צו דער מאַמען.
און זיכער געשלונגען די ביטערע טרערן.
דעם טאַטנס שמע ישראל, שווער געווען צו הערן.

אַט דאָס בילד אין געדאַנק, האָב איך שטענדיק מיט זיך.
איינגעוואַקסן אין מיר, ווי אַ טייל פון מיין איך.
קיין צייט, אָדער טרייסט, וועט דאָס קיינמאָל פאַרמעקן
ביזן ענד, ווען מען וועט מיינע אויגן צודעקן.

בלאָס זיינען ווערטער צו שילדערן גאָר,
דעם אומגליק און וויי, וואָס געשען אונזער דור,
ביין לעבן געבליבן, דאָך פילסט ווי אַשטיין,
ווען אַלע פאַרלוירן, מען בלייבט נאָר אַליין.

נח פניאל

בְּרוֹנָה גוּרָה

סָמוּךְ לְעִיר מוֹלַדְתִּי חֻרְשָׁה שֶׁל אֳרָנִים —
בְּרוֹנָה גוּרָה.
בַּיַּעַר הַקָּרוֹב בִּימֵי הַנְּעוּרִים
יָצָאתִי אָז עִם נְעָרִים וּנְעָרוֹת
לִלְקוֹט אוּכְמָנִיּוֹת וּפִטְרִיּוֹת
בְּיוֹם תִּשְׁעָה בְּאָב.

אֶת הַפִּנָּה הַיְפֵהפִיָּה הַזֹּאת
מִבְּרוֹנָה גוּרָה
אָז בָּחֲרוּ הַקַּלְגַּסִּים
לִהְיוֹת קְבָרוֹת לִבְנֵי עֲיָרָתִי
וַעֲיָרוֹת סְמוּכוֹת
כָּרוּ בּוֹרוֹת גְּדוֹלִים וַעֲמוּקִים
לְכָל בְּנֵי הָעֲיָרוֹת סָבִיב.

בַּיּוֹם הַהוּא, הַיּוֹם הַמַּר וְהַנִּמְהָר,
הוּבְאוּ כָּל בְּנֵי עֲיָרָתִי,
בָּנוֹת רַכּוֹת, זְקֵנִים וָטַף,
וְהוּשְׁלְכוּ לְתוֹךְ בּוֹרוֹת פְּתוּחִים.
קוֹלוֹת הַזְּעָקָה וִילֵל הֶחֱרִידוּ הַשְּׁחָקִים.
אַךְ יְרִיּוֹת הַקַּלְגַּסִּים הִשְׁתִּיקוּ זַעֲקוֹת
הַמּוּבָאִים לְטֶבַח אַכְזָרִי.

הַיְלֵל הַהוּא נִקְלַט אָז בְּצַמְּרוֹת הָאֳרָנִים,
וְעַד הַיּוֹם עוֹלֶה הוּא לַמָּרוֹם,
תּוֹבֵעַ נָקָם וְשִׁלֵּם.

ביער ברונו־גורה — ליד מצבת הזיכרון

משה ברנשטיין ליד האבן (צולם בשנת 1992)

מאַשע שטוקער־פאַיוק

נישטאָ מיין חיים

אַ קלאַג־ליד נאָך מיין שטעטל קאַרטוז־בערעזע

איבער ימים, יבשות, ביינאַכט און בייטאָג
יאָגט זיך אַ בריוטרעגער ווינט, פאַר מיר טראָגט
אַ לעצטע זייטל, אַן איינציקע שורה:
אויף רויכיקע פליגל אַ שוואַרצע בשורה.

פון מיין גאַנצן שטעטל דעם חורבן און פיין,
וואָס איז אין איין קורצינקער שורהלע אַריין,
מיט בלוטיקע אותיות אויף אייביק פאַרשריבן:
״ — פון קאַרטוז־בערעזע, איז קיינער געבליבן!..״

קאַרטוז־בערעזע:
אין פרילינג צעבליט מיט ווייס־דופטיקן בעז,
דיין ברויזיקע, רוישיקע יוגנט, ווו איז, ווו איז?
אַלע־אַלע, גרויסע, קליינע, אַלטא יונגע —
ווער זאָל עס האָבן פאַראַמאָל אייך פאַרשלונגען? —
דער טייך?
דער טייך וואָס האָט קוים זיינע וואַסערן גערירט,
ווי אַ בלוילעכע סטענגע דאָס שטעטל באַצירט,
מיט ״פאַרגעס מיך נישט״ — בלימעלעך ביי די ברעגן ארום,
און ווערבעס צעגרינטע באַוואַכן אומעטום,
צעבלעטערטע צווייגן, ווי אָרעמס צום שיצן,
שפרייטן אויס שאָטנס קיל זומער אין די היצן.

דער טייך, וואָס האָט קיינמאָל מיט שטורעם נישט געזאָדן,
ווו ס׳האָבן מיינע אבות־אבותינו זיך געבאָדן,
ווו גאַנצע משפחות פלעגן שעפן תענוגים,
איז ער קיינמאָל נישט מורד געווען: גענוג אים
שוין זייערע לייבער פון מי־שטויב צו שווענקען.
און ווינטער־חדשים, פאַרפרוירן פלעגט ער בענקן —
זיך לָזן צעהאַקן זיין רוקן דעם האַרטן

פון אייז. און זיך קוים אויפֿן זומער דערוואַרטן.
און וואָס פּאַראַ קונצן מען פֿלעגט דאָרט נישט מאַכן,

דער טייך פֿלעגט מיט יעדנס געלעכטער מיטלאַכן,
געקאַטשעט זיך לאַנגזאַם אויף ביידינקע זייטן
ווי אַ גוטינקער זיידע, וואָס לאָזט אויף זיך רייטן.
און פֿלעגן זיך קליינינקע קינדערלעך שפּילן,
זיין פּנים אַ פֿליוסקע פֿון הענטלעך דערפֿילן:
— נאָך!.. האָט ער מיט בלעזעלעך־אויגן געוווּנקען.

דער טייך וואָס פֿון תּמיד אָן האָט אנגעטרונקען
דאָס גאַנצענע שטעטל. מיט וואַסערן זיסע,
איז פּלוצים פֿון ברעג אַרויס אין אַ געוויסער?
מיט חיה׳שן גיר זיך אויף אייך אויפֿגעהויבן
און אַלעמען פֿאַרצוקט? — איך קען עס נישט גלויבן,
איך קען עס נישט גלויבן!

— זאָג מיר טייך, דאָס ביסטו?
ווּזשע זיינען זיי, — ווּ?
איך וועל שלינגען די קללות פֿון מיין פֿאָלק אויף דער וועלט און
מיין מויל זאָל אויף אייביק דיינע וואַסערן פֿאַרשעלטן,
נישט שטראָמען, נישט פֿליסן
קיין קינדער־כוואַליעס נישט האָבן. —
אויסטריקענען זאָלסטו אין אַ זומפּיקן גראָבן!

קניט דער טייך אַנידער, דעם קאָפּ טיף געבויגן,
מיט טרערן פֿאַרגאָסן אומשולדיקע אויגן:
— נישט איך, אויב איך — זאָל איך ווערן אויסגערונען!
מיט מיינע שטראָמען זיינען זיי דאָך געשווּמען
מחנותוויז, איינציקוויז — צו אַנדערע ברעגן
און איך האָב געשפּרייט זיי מיינע אָרעמס אַנטקעגן
געוואָלט זיי דערהאַלטן ביים לעבן ביז...

קאַרטוז בערעזע:
דיין כוואַליע, שטראַליקע יוגנט ווּ איז, ווּ איז?
און אפֿשר דער וואַלד מיט יאַגדעס און שוואָמען?
אַזויפֿיל דורות די ביימער דיך קאָנען,
ווי שטאָלץ איז געווען מיט דיר שיינע בערעזע!

ווי איינגעוואָקסן אין זיין הארץ ביסט געוועזן!
ער האָט דיינע פּערלעך מיט ליבשאַפט געגלעט
צעפרילינגט צעזומערט ביז אוונטן שפּעט
געטוליעט צום האר׳צן אין שאָטנס גהילט
זייערע טרוימען געוועבט, זייער בענקשאַפט געשטילט.

דו?
דו זאָלסט עס האָבן מפקיר געווען דיינע צוויגן־הענט
פאַר תליה און פלאַם און זיי אַלעמען פאַרלענדט?!
צי איז עס געשען ביי דיר? וועלדעלע קליינער,
ווו ס׳פלעגן די קינדער זיך שפּילן ל״ג בעומר,
און פאַרבליבן ביסט דער ליבלינג פון מיין ערשטן געדענקען —
זאָגט, דאָס זענט איר?
איך וועל עס נישט שענקען, נישט שענקען!
איך וועל צעבלאָזן די פונקען פון נקמה — אין פלאַמען
אייך פאַרברענען, ווי איר אונדז — מיט צווייגן און שטאַמען!

נעמט טרייסלען דער וואַלד דעם צעוואַקסענעם קאָפּ,
דעם אלטן:
ניין! ניין!
איך האָב זיי מיינע טיפענישן אויסבאַהאַלטן,
אין געדיכטעניש פון מיינע פאַרפלאָנטערטע צווייגן,
און גוזר געווען אויף די בלעטער: ששטיל! שווייגן!
פאַרשטעלט פון די לויערנדע טויט־אַעראָפּלאַנען,
אַז אויך נישט אפילו דער הימל זאָל אַנען.
זיי געוויקלט אין זיך, געמיינט זיי צו ראַטעווען. — ביז —

קאַרטוז־בערעזע:
דיין וואלדיקער בליאיקער צוויט ווו איז, ווו איז?!

און אפשר גאר
גאר די גוטע, געטרייע פרוכטבאַרע ערד,
וואָס האָט גאַנצע משפחות
מיט אַלדאָס גוטס גענערט!
אַ סאָד און אַ גאָרטן האָט יעדער כמעט
מיט גרינסן און פרוכטן אַרום הויז געהאַט
און הינטערן שטעטל אַ שטיקעלע פעלד,
און די ברכה דערפון אין שטוב אַריין קוועלט!

אַ געזונט אין די הענט אַריין, ס'העלפט קינד און קייט
צעאַקערן, פאַרבראָנען, און אָט ווערט פאַרזייט:
דער טאַטע פאָראויס מיטן אַקער דעם שאַרפן,
דאָס ווייב, די קינדער קאַרטאָפּעלעך וואַרפן
אין גלייכע רייען, מען גייט טריט ביי טריט,
און אַז דער מרחק זאָל גלייך זיין — מען היט.
און צייט שפּאָרט מען אַפּ, נישקשה, אז מען וויל נאָר.

די מאַמע פון הויז, נאָך דאר שולע — די קינדער.
שמייכלט די ערד־אויף מיט שפע און פרייד
אַ גליקלעך צעשטראַלטע, מיט זאַטקייט פאַרגרייט,
און בליט זיך פונאַנדער מיט געל־בלוי און גרין
און צייטיקט די טיילן פעלד פון יעדן מין
גרינסן און תבואות אין גאָלדענעם זאַנג
פילט מען אָן שפּייכלערס אויף אַ ווינטער לאַנג...

און הינער קאָ־קאָרייען זיך פריילעך אויף אַ קול.
אַ פרישינקע איי איז דאָ אין שטוב אַלע מאָל,
אַלע טאָג, אַ פּאָר קווערטלעך מילך פון דער קו
און עס קומט אויך אַ קעלבעלע אַלע יאָר צו,
האָט מען אויף שבת און יום־טוב, און כ'ווייס,
אַמאָל אויך אינדערוואָכן אַ פעדעמל פלייש.
שטעלט מען אַ לאַדישקע מילך ווען־נישט־ווען,
נעמט מען אַראָפּ אַ הייטל סמעטענע פון דעם,
שלאָגט מען־אויס פּוטער, איז דאָ אויכעט קעז.
אַלץ צו פאַרדאַנקען דער ערד, אָט דעם נס,
נישט זיין זאָל חלילה קיין הונגער אין שטוב:
זאָל אָט די גוטינקע ערד, אויפשפּאַלטן אַ גרוב,
אַזאַ גיהנום־מויל, טיף־אימהדיק גרויס,
איינצושלינגען וואָס געכאָוועט אויף איר אייגענעם שויס?

איך קען עס נישט גלויבן, אז מאַמע־ערד זאָל עס
טון אירע קינדער. זי?
וואָס שפּרייט אויס אירע פאָלעס
מיט טריישאַפט און דערנערט זיי מיט עסן און טרינקען,
זאָל אין איר אָפּגרונט זיי אַלע פאַרזינקען?
ערד, ערד:
אויב צוליב דיר בין איך געוואָרן אַן אבל,

זאָל זיך אויסגיסן אויף דיר פון דער תוכחה אַ בול,
אויף אייביק פאַרשאָלטן זאָל ווערן דיין טראַכט,
נישט געדייען פון דיר זאָל מער קיין שום זאַך!..

און ס׳גייט דורך דער ערד אַ ציטער אַריבער
צעפּאַלמעסט איר לייב איז, זי צוקט און זי פיבערט:
— ניין, נישט איך! נישט איך!
עדות זענען און קענען דערציילן
מיינע טיפע טונעלן, אונטערערדישע היילן,
ווי איך האָב צווישן מיינע אויפגעריסענע גלידער,
געטוליעט צו זיך דיינע שוועסטער און ברידער
אַלץ געלאָזן טון מיט זיך, אבי צו פאַרהיטן
דאָס לעבן פון דיינע ליבסטע,
נאָר איך האָב זייער טויט נישט פאַרמיטן...

עס וואָיעט דער וואַלד, וויינט דער טייך און ס׳פיבערט די ערד:
— ס׳האָט קיינער אין ערגעץ זייער רוף נישט דערהערט.
אין אייגענעם בלוט דערטרונקען איז זייער געשריי,
נישט מיר זענען שולדיק אין זייער חורבן און וויי
נישט פייער, נישט וואַסער, נישט ערד און נישט וואַלד, דאָס האָבן געטון חיות אין מענטשן־געשטאַלט.

דער טייך און דער וואַלד און די ערד זענען עדות —
די אייביקע עדות פון מיליאָנען אבדות — — —

בקעת הקהילות החרבות ״ביד ושם״ ירושלים

יזכור

כ־4,500 יהודים חיו בקרטוז ברזה וסביבתה ערב מלחמת העולם השניה. כמעט כולם נספו בשואה.

הבאנו להלן פרטים של כ־2,500 איש, אישה ונער, תושבי העיירה. ברוב המקרים מצויין השם המלא, מקום המגורים בעיירה, ואף הייחוס המשפחתי. בהרבה מקרים הבאנו רק את הייחוס המשפחתי, כיוון שחרף המאמץ הקולקטיבי שעשו עורכי הספר, ושארית בני קרטוז ברזה בכלל, לא עלה בידינו להיזכר בשמותיהם.

רשימת הניצולים ורשימת הנופלים בקרבות ובמילוי תפקידם המובאות לעיל כוללות יחד כ־100 שמות. אם כן, חסרים לנו ברשימת "יזכור" הרבה שמות נוספים.

עורכי הספר, ובני קרטוז ברזה החיים כיום בכלל, עשו מאמצים נכבדים להתחקות אחר השמות החסרים, ולצערנו הגדול לא עלה בידינו להעלות שמות נוספים. צריך לזכור כי בהבדל של יובל שנים ויותר לא ניתן לזכור כל שם ושם, והרי גם את האנשים המצולמים בתמונות המופיעות בספר זה לא הצלחנו — בהרבה מאוד מקרים — לזהות, אף שדמותם לנגד עינינו...

אם כן, כ־2,500 שמות בלבד ברשימה הניתנת בזה, אך אנו מתאבלים על כ־4,500 אחים, אחיות, הורים, קרובי משפחה, שכנים וסתם יהודים תמימים שהוכחדו מן העולם אך ורק מפני שהיו יהודים. יזכרם אלוקינו לטובה עם שאר צדיקי עולם, וינקום דם עבדיו השפוך!

הנספים בגטו בקרטוז־ברזה

שמות משפחה ושמות פרטיים	מגורים	מס' נפשות	הערות
אגולניק ארצ׳יק + אשה + בן ובת	בשוק ע״י ויינשטיין	4	
אגוס הניה אלמנה 2 בנים מיכל, וחיים	אולנר	3	
אהרונוביץ ישׂשכר + אשה + 2 בנות + אמא + אחות של ישׂשכר	לינקס	6	
אונטרמן אלמנת משה + בן סאנה ועוד בן	שסיי מול הדואר	3	
אורבך יחיאל האשה שושנה + בת + 2 בנים	שקולנה מול פולנסקר	5	סַפָּר
אושצ׳בסקי מוטל + אשה + בן לויק + בת אידה בעלה ובן	פינת אולנר ושוק	6	חנות לסיגריות
אושרוביץ אלמנת הרב + בת שפדה	שסיי מול גוברמן	2	
איידלסברג דוד + 2 בנות אחת נשואה ובעל	מול הקסרקטין	4	מאפיה
איידלשטיין ארניאל + אשה חיה ובת	ע״י הדואר	3	ביח״ר ללבנים
אייזנברג מיירים + בת ובעל אליהו + 2 בנים	בשוק	5	חנות משקאות
אייזנשטיין אכסה-בן-לוסיה עו״ד + אשה + בן	בשוק	4	חנות בדים
אייזנשטין דוד האשה בלצ׳ה בן מנדל + בת	אולנר ע״י פישר	4	
אייזנשטיין חנניה האשה בובל בת נעמי	בשוק	7	חנות
אייזנשטיין רבקה בת חנניה ובעלה איצ׳קה + 2 בנים			
אייזנשטיין ירחמיאל האשה רחל בן אידל + 3 בנות	לינקס ע״י אלכסנדרובסקי	6	
אייזנשטיין מַקס האשה שרה לבית יודלבסקי + בת	זדיטבה	3	
אייזנשטיין משה (חתן וולובלסקי) + אשה פמצה בן בנימין + חותנת אשת וולובילסקי	שסיי אצל וולובלסקי	3	
אלברג יוסף + אשה איטקה + בת	לינקס מול שלוסברג	3	סַפָּר
אלברג משה	לינקס ע״י שלוסברג	1	בנאי בתי־עץ
אלטמן מייטה בת של חֶמה בעל עגלה	שסיי ע״י מכבי אש	1	
אלכסנדרובסקי משה האשה חיה לבית גולדברג בת ריצה + בעל + בת	לינקס ע״י חסידים שטיבל	5	מרפא
אלמן אהרן שמואל + אשה,בת נכה + בעל שלמה + 2 בנות	ססיי ע״י הגשר 1	6	סנדלר
אלפרין בן ציון אשה מרים בנים אברהם ומנחם	ססיי מול זלצמן	4	חייט
אלפרין ירחמיאל אשה אתל בת בתיה + בת	**שסיי מול זלצמן**	4	תַּפָּר
אלפרין מושקה אלמנה + בן אשר	**אולנר ע״י אפשטיין**	2	
אנגל מושקה לבית פומרניץ ארקה + בעל + בת חנה	**שסיי ע״י הגשר 1**	3	קיוסק
אפלבוים חנה (מְיַסֶבִיץ) בת מַרִיַשַה בת חומה	שסיי בית ברזמן	3	
אפלבוים יהודה + אשה + בן	אולנר ע״י שפירא	3	

שמות המשפחה ושמות פרטים	מגורים	מס׳ נפשות	הערות
אפשטיין גבריאל + אשה	שקולנה	2	זַגג
אפשטיין זלמן + אשה	שסיי ע״י וולובלסקי	2	נגר
אפשטיין זלמן + אחותו	לינקס	2	נגר
אפשטיין חיים + אשה רייזל בת רבקה בת לאה	לינקס	4	סנדלר
אפשטיין יהושע + אשה בת לאה + 3 בנים	שסיי ע״י וולובלסקי	6	נגר
אפשטיין יוסף-שמחה + אשה חנה + בן קלמן. בת לייבה	אולאנר	4	סנדלר
אפשטיין לייבל + אשה רחל לבית פוטק	אולאנר	2	נגר
אפשטיין משה-אלי + אשה צביה לבית סובינסקי	אולאנר	2	נגר
אפשטיין פייגל + בעל + 2 ילדים	שסיי אצל גולדפיין קרוב לגשר	2	בת של שמעון מכפר אוליאַן
אפשטיין שמואל האשה דינה + 3 בנות	שסיי ע״י וולובלסקי	5	חנות מכולת
אפשטיין שמחה אשה פולה בן משה + בת	שסיי ע״י המנסרה	4	טחנת־קמח
אקסמן אהרן האשה ינטה + 2 בנות + אמה של ינטה, רשלס אסתר	בשוק	5	חנות צרכי חלב
אקסמן הרשל, האשה רייזל	3 למאי	2	
אקסמן שלום + אשה לבית גולדשטין זונה + 2 ילדים	3 למאי	4	סנדלר
אשמן אהרן + אשה	ססיי מול המנסרה	2	
אשמן יעקב האשה פַּיָּיה לבית סלצקי + 2 בנים ובת	ססיי ע״י הק׳זרמס אצל סלצקי	5	צלם
אשמן שלום + אשה	ססיי מול המנסרה	2	צלם
באַטלאַי יעקב האשה פייצה לבית ויניק מרדכי + בת	אצל ויניק מרדכי אולנר	3	
באַיֶיר אברהם + אחות + אם	בית־חיים גרו בהקדש	3	סנדרל שכיר
באַיֶיר אליעזר האשה רחל בת ראַשה	צרקובנה	3	חייט
באיֶיר חיים + אשה + בן גר עם ההורים	צרקובנה	3	חייט
באייר יוסף האשה חַשקָה בת צינה בת פרומה ובן יוסף אהרן	שקולנה מול בי״ס תרבות	5	נגר
באייר מנדל + אשה + 3 בנות ובן	שקולנה מול בי״ס תרבות	6	חייט
באלגליי לייביל האשה רחל + בן (חתן יאכנה ורשבסקי)	מול בית המרחץ	3	נגר
בביץ אלמנת ישׂשכר	שסיי ע״י ריטרמן	1	בית מרקחת
בוכהלטר הרשל האשה בובל + בן קלמן	קרוב לבית כנסת קדישא	3	קצב
בוכהלטר יוסף + אשה + בן טוביה, בת קיילה, בן מאיר, בן יצחק	רח׳ סלצר	6	קצב
בוכהלטר מאיר + אשה אלקה + 2 בנות + בן קלמן	רח׳ שרנצל	5	חנות בדים
בוכהלטר פייבל האשה מושקה. בן לייבל + בן + בת	רח׳ סלצר	5	קצב
בוקשטיין איצל + אשה לבית דרוקר יעקב איצ׳ה גר אצל זקהיים מרדכי	שסיי פנת שרנצל	2	סוחר־סוסים

שמות המשפחה ושמות פרטים	מגורים	מס' נפשות	הערות
בוקשטיין אלתר (אלמן)	רח' שרנצל	1	
בוקשטיין אריה + אשה יוחה + 5 בנות פלטה, האדקה,שרה'קה, פער'לע, מירל	שסיי ע"י זלצמן	7	ביח"ר לגזוז
בוקשטיין אשר האשה הניה	רח' ברוידא	2	
בוקשטיין דוד + אשה + בן שיימה + בן אברהם + 2 בנים ובת	שסיי מול גרינברג	7	קצב
בוקשטיין זונה, האשה בשקה + בת ביילֶה + בן נוטה	שסיי ע"י וולובלסקי	4	סנדלר
בוקשטיין חיים - בן של אלתר	שרנצל	1	
בוקשטיין טוביה, האשה שרה + 2 בנות בן של אלתר	שרנצל	4	סוחר־סוסים
בוקשטיין יצחק האשה הינדה לבית גלפרין + בנות רוזה כינקה בן יוסף	פרד שטאָט	5	סנדלר
בוקשטיין פסח, האשה שרה לבית צ'סלר בן משה + 2 בנות	שסיי ע"י שטוקר סימה	5	סוחר־סוסים
בוקשטיין פסח + אשה + 2 ילדים (בן של שלמה)	ע"י ניידוס גרשון	4	קצב
בוקשטיין שלמה + אשה	ע"י ניידוס גרשון	4	קצב
בוקשטיין אלמנת יהודה + 2 בנות	ע"י ניידוס גרשון	3	אטליז
בילצ'יק אליהו-יוסף האשה שרה אֶלקֶה + בת ליבה	פרוזני ע"י בית־הכנסת	3	
בילצ'יק חיה־אטל אלמנה + בת חנה	שסיי ע"י זלצמן	2	מכולת
בילצ'יק פייבל האשה ברכה + בת שפרה	טבוליצקי	3	
בילצ'יק שליימקה האשה שרה לבית קולישבסקי	טבוליצקי	2	נגר
בייזר פישל + אשה + בן לייבל	בית־חיים	3	עובד יערות
בלום + אשה + 2 בנות + בן + אמא	3 למאי	6	חנות
בלומשטיין חנה־מושה מלִינִיבֶה	שסיי אצל גרינוולד	1	
בלומשטיין שויקה האשה סימה לבית רשינסקי פלק + בת	שסיי אצל רשינסקי פלק	3	
בלומשטיין שליימקה האשה שיינדל 2 בנות פשקה וחומה	3 למאי ע"י רביץ מנדל	4	חנות לכלי כתיבה
בליאכר כינקה אלמנה מקוסובה + בת מלכה	לינקס ע"י אפשטיין חיים	2	
בליאכר חיים־זליג + אשה	שסיי ע"י סובינסקי	2	חייט
בליאכר יצחק + אשה בלומה + בן + בת	שרנצל	4	סנדלר
בקר פסח ואחותו פרייצל מאוטוצק	שסיי גרו אצל בליאכר חיים זליג	2	
ברוורמן (אלמנת אפרים) בן חיים בן מאיר בת צביה ועוד בת	אולנר ע"י פישר	5	רצען
ברוורמן הניה (אלמנת ינצ'ה) בן ניסן + סבתא לאה בלומה	שסיי מול המנסרה	3	
ברוורמן מאיר + אשה + בן לייבל + טובה	3 למאי	4	מאפייה

שמות המשפחה ושמות פרטים	מגורים	מס׳ נפשות	הערות
ברוידא חיים + אשה מירל לבית לנגר	שסיי מול וולובלסקי	2	
ברוידא ישראל + אשה + 3 בנות + חותנו	שסיי מול וולובלסקי	6	חנות מכולת
ברוידא לייבל האשה רחל + בן שלום + בת באשקה ובעלה	פרד שטאט ע״י הנהר	5	סנדלר
ברוידא מנדל + אשה ואם. הבן של שלמה ז״ל חסיד	ברוידא	3	מסעדה
ברזובסקי׳ הניה (אלמנת המורה יהודה) + בת הודס	לינקס מול שלוסברג	2	
ברזובסקי ראובן + אשה לאה	לינקס מול שלוסברג	2	נגר שכיר
ברזובסקי (שאַמיכֶה) + בת	שסיי ע״י לוינזון	2	
ברזמן יהושע האשה אסתר + בת לאה + בן בנימין	לינקס	4	
ברזמן משה האשה ברטה + בן סיומַה + בת אידה	שסיי מול טבוליצקי	4	
ברײשה אפרים האשה דובקה	רח׳ בביץ	2	מוכר פיס
ברײשה לייבה + אשה + 2 בנים	רח׳ הדואר	4	נפח
ברלם מוטל האשה אסתר + בת פשקה ועוד בת	אולנר אצל טוכמן יהודה	4	מזנון בשוק
ברמן אברמל	בית־חיים גר בהקדש	1	סנדלר שכיר
ברמן טובה (אלמנה) בן נחום + אשה ובת	בית־חיים גר בהקדש	4	
ברמן ישעיהו האשה מרים + 2 בנות + אם של מרים	בית־חיים גר בהקדש	5	עובד בבית הקברות
ברמן לייזער בן מלכה אח של רפפורט דבורה	שסיי מול גרינברג	1	חשמלאי
ברמן מאיר + אחותו דבורה	שסיי מול גרינברג	2	סנדלר שכיר
ברמן רבקה (אלמנת מוטיע) + בת	בשוק	2	
ברנדל לייבל (קאָשעס) + אשה ברכה + 3 בנים + 2 בנות + ואמא	לינקס	8	סַפָּר
ברנצקי אסתר ובעלה	בשוק ע״י ניידוס	2	
ברנשטיין אשר האשה חַשַה	טבוליצקי	2	מתפרה
ברקוביץ מוטל האשה פסל + בן לייבל	פרוזני	3	סוחר תבואות
ברקוביץ פיישקה + אשה + בת ויכנה + בן דוד ועוד 2 בנות	הדואר	6	נפח
ברקלייד זליג, האשה חנה לבית פולק + אמא של זליג	אחרי הקוזרמס ע״י הצִיגֶלנֶיה	3	אחראי לבית מלאכה ללבנים
ברקלייד יוסף + אשה + 2 בנים + 2 אחיות של יוסף, פייצה, רחל	ע״י פוטק יהודה	6	מסגר
גוברמן יחיאל + אשה + 2 ילדים	שסיי אצל פרידמן מיכאל	4	בעל מחסן לסמרטוטים
גוברמן יוסף + אשה + בן איצל + בן אברמל + דוד	שסיי ע״י מכבי אש	5	
גוברמן שמואל + אשה + בת + אם	שסיי ע״י מכבי אש	4	בעל מחסן לסמרטוטים
גולדברג איצ׳ה (יצחק) (בנו של ישראל ויענטע) האשה סוניה לבית לובשבסקי	צרקובנה	4	

שמות המשפחה ושמות פרטים	מגורים	מס' נפשות	הערות
בן מרדכי ועוד בן יעקב			
גולדברג איצ'ה-הרשל + אשה + 2 בנות	גר ע"י בית כנסת קדישאי	4	קצב
גולדברג הרשל האשה רבקה לבית גרוסמן + 4 בנים: אהרן, שמשון, יוסף, משה	לינקס	6	כינוי שטרייאַלך
גולדברג ישראל + אשה (לבית בוקשטיין שלמה) בת פייגל בן הנק ועוד 3 בנות	פנת שרנצל 3 למאי	7	קונה פִשתַן
גולדברג לייבע (בנו של ישראל ויענטע) + אשה + 3 ילדים	לינקס ע"י בורגמן	5	
גולדברג מרדכי האשה שיינה בת פייגל, בת לאה, בן, שמואל־דוד	ברוידא	5	קצב
גולדברג משה־אהרן. האשה חיה, בת לאה	אולנר ע"י טוכמן	3	
גולדברג פינצ'ה + אשה + אחות פינצ'ה גיטל בן יעקב, בן דוד, בן חיים, בת מלכה	שסיי מול רח' בית־חיים	7	
גולדפיין שמואל	שסיי קרוב לגשר	1	בעל טחנת קמח
גולדשטין זונה + אשה	ברוידא	2	חייט
גוסטובסקי משה + אשה. בן דוד ועוד 3 בנים	בשוק	6	רצען
גורודצקי נחום + אשה + ילד	שסיי אצל ויניק	3	מהנדס חשמל
גינזבורג ניסן + אשה + 3 בנות + בן	שסיי מול ויניק	6	מסעדה
גינשפרינג חיים האשה טייבל + בת גר אצל פומרניץ אברהם	שסיי קרוב לגשר	3	סוחר־פירות
גינשפרינג משה־שמחה. אשה בריינה + בן בנימין + בת אסתר + בת שרה ובעלה ובן	אולנר	7	סוחרי־פירות
גינשפרינג אברהם יצחק + אשה	שסיי מול לוינזון	2	מכפר בַרמוט סוחר תבואות
גלוצרמן אברהם + אשה ביילה ואחות בת + 3 בנים	ע"י בית כנסת קדישאי	7	מנהל עבודה אצל ויניק בסלילת כבישים
גלוצרמן אלימלך + אשה חנה בן שלמה, בן שמחה, בת מרה ועוד בת	סלצר	6	עבד בטחנה אצל מקרנסקי
גלוצרמן (בתו של נחום יודל) 2 בנים ובת	3 למאי	4	
גורדון אלמנה בן בנימין בת + בעל ו־2 בנות	שסיי ע"י אשמן	6	מכפר הורֶצ'ה
גלזר אהרן + אשה בת חיה, בת דובה + בת וסבתא	בשוק	6	מכולת
גלזר אייזיק + אשה + בת (כינויי טייגאכץ)	ברוידא	3	חנות משקאות
גלזר אלי + אשה + בן + בת	ברוידא	4	חנות משקאות
גלזר יעקב האשה בשקה (לבית גרמן אלתר + בת ואמא של יעקב	ברוידא	4	מכולת

שמות המשפחה ושמות פרטים	מגורים	מס׳ נפשות	הערות
גלזר סעדיה, האשה פסל + 2 בנים	ברוידא	4	חנות בַדִים
גלפרין איסר + אשה (כינוי פאַשֶה)	פרד שטאָט	2	בנאי בתי עץ
גלפרין ישראל צדוק + אשה הודס + בת פייצה + בת מִילֶה	שסיי ע״י דנציג	4	סוחר עצים
גלפרין מדוש + אשה הניה + בת לובקה	מול פוטק יהודה	3	סוחר יערות
גלפרין משה (כינוי פאשה)	פרד שטאט	1	בנאי בתי עץ
גלפרין פייבל האשה קיילה לבית קרביץ	שסיי ע״י דנציק	2	סוחר עצים
גלפרין פייצ׳ה (גר אצל בן ציון אלפרון)	שסיי מול זלצמן	1	מקצוע אחות
גלפרין שֵיינה + אחות אֶתָה + בעל	פרד שטאָט	3	
גלפרין שמואל האשה פריידקה + בת לאה	פרד שטאט	3	בנאי בתי עץ
גלמן אהרן, האשה לאה	סלצר	2	מכולת
גלר פייגל (אלמנה)	ססיי פנת רח׳ הדאר	1	שותפה לחנות נעלים
גלר רחל (אלמנה) בעלה הלל ז״ל	אולנר	1	
גרבר, בת רחל + בת צביה + 2 בנות	בחצר של ברקוביץ דבורה	5	סנדלר
גרוסמן אליהו (כינוי שטרייאלאך) + אשה	קרוב לגשר 2	2	מכולת
גרייבסקי איצל, חאשקה, ועוד אחות	שרנצל	3	עובד במפעל סיד
גרייבסקי פייבל האשה חוה לבית גלר רחל + בן	אולנר אצל גלר רחל	3	עובד במפעל סיד
גרינברג אברהם, האשה רבקה 3 בנות פייגל, מושקה, דובה. בן לייבל	אולנר	6	חייט
גרינברג שמואל + אשה אסתר רחל לבית סמורוביצקי 2 בנים אהרן ומשה	שסיי מול תלמוד תורה	4	קיוסק עיתונים
גרינוואלד ראַשֶה + בת סוניה + בן פייבל (בית מרקחת)	שסיי מול רח׳ בית חיים	3	
גרמן אלתר + אשה גיטל + בת ליבה ועוד בת מינה	שסיי ע״י ברוידא מנדל	4	חנות בדים
גרמן אלתר + אשה + בן חנן	שרנצל	3	קונה תבואות
גרמן קלמן האשה בלומקה + בת מרים + בן יוסף	שסיי	4	מתקן אופניים
גרמן שפסל האשה אסתר לבית (רשת ברל צלקה)	ע״י שסיי לוינזון	2	סוחר תבואות
גרשגורן ברוך + האם מלכה + אשה + בן	בית חיים	4	קיוסק לממתקים
גרשגורן משה + אשה	שסיי מול גרבר	2	חייט נשים
דובובסקי אברהם + אשה	רח׳ זדיטבר ע״י ניסלבוים	2	קונה דגים ועופות
דובינסקי אסתר (אלמנה) 3 בנים: משה, פנחס, וצבי 2 בנות: פרומה, ובריינה	אולנר — בת של יושה בעל עגלה	6	מכולת
דולגין נחמן + האשה פרידה בן יהודה + בן לייבל + בן יהודה + בת איטקה	שסיי קרוב לגשר 2	6	נפח
דיטקוביץ אהרן האשה שפרה + 2 בנות	3 למאי	4	צבעי
דיטקוביץ נחום־איצ׳ה + אשה + בת ביילצ׳ה	3 למאי	3	פחח

שמות המשפחה ושמות פרטים	מגורים	מס' נפשות	הערות
דיטקוביץ שמואל האשה חנה (לבית קרבציק ברל) + בן	ברוידא אצל קרבציק ברל	3	צבעי
דננברג הרשל + אשה + בן יוסף בת זלדה ועוד 2 בנות	לינקס	6	סנדלר מתקן גגות
דנציג לייבע האשה מיכלה + בת לאה	ססיי ע"י הקזרמס	3	
דרוגוצ'ינסקי שאול, האשה חיה עֶשקֶע בן לייבל + בן פייבל + בת שיינה + בת בַּשֶה	אולנר ע"י פוטק	6	מוביל סיד בעגלה מליוישקי־לבולדן
דרוקר לייבע האשה רַשֶה בן יצחק בת פשקה ועוד בת	אולנר גר בבית יושה	5	מוביל סיד בעגלה מליוישקי־לבלודן
דרצ'ינסקי אליהו + אשה שיינה לבית דובובסקי + 2 בנות	אולנר על וויינשטיין	4	נגר
דרצ'ינסקי מיכאל. האשה דבושה לבית טוכמן	אולנר על וויינשטיין	2	קונה חמאה ועופות
דרצ'ינסקי מיילאַך האשה פריידל בן ברוך בת פייגל ובת חייצ'ה	אולנר על וויינשטיין	5	חנות בדים
הלפרין אסתר + בת ויכנה, בת אלקה בת רוזה ובעלה ובת סוניה + בן קלמן		3	כפר ליסוציץ
הַיידֶמַק משה + אשה + בן דֹב + 2 בנות	שסיי אצל שלמה השוחט	5	מכולת
הלפרין ישראל וגולדה בן פישל-לייב בת אוטקה בן אברהם		5	כפר ניבקה
וולובלסקי אליהו האשה פַּנְיה + בן	שסיי אצל יבלונוביץ שמעיה	3	חנות מכונות חקלאיות
וולובלסקי לייבל האשה שושנה לבית רשינסקי + 2 בנים	שקולנה ע"י ברזמן משה	4	חנות מכונות חקלאיות
וולנסקי חיים + אשה מירקה בן אברהם + 2 בנות	שסיי ע"י גרינברג	5	סוחר שחת ומספוא
וולנסקי לאה (אלמנה) בן הנק	הדואר	2	
וולפוביץ ישראל + אשה 3 בנים: שבח, לייבל, יהושע. בת שרה	שסיי פנת ברוידא	6	חנות מכולת
ויגודסקי סנדר (הרב) האשה איטקה 2 בנים: יעקב, יהודה + 2 בנות	שסיי מול גוברמן	6	רב העיר
ויניק בֶּנְיה + אשה + 2 ילדים	שסיי קרוב לדואר	4	קבלן לכבישים
ויניק זלמן + אשה + בן + בת	שסיי ע"י תלמוד תורה	4	בנאי בתי־עץ
ויניק יעקב האשה לאה לבית גרבר	שסיי ע"י גרבר	2	חנות גזוז
ויניק ישראל + אשה + 2 בנים: עובדיה ואליהו + 2 בנות	שסיי ע"י תלמוד־תורה	6	עובד בית המטבחיים
ויניק מרדכי + אשה צֶרְנָה + בן לייבל + בת חיה	אולנר	4	אופה מצות
ויניק שמעון האשה רוזה + 2 בנות	פרוזני אצל יעקב רבינוביץ	4	חנות גזוז
ויניקור מרדכי, האשה ביילה בת פסל בת לאה + 3 בנות	טבוליצקי ע"י ברנשטיין	7	סנדלר
ויינשטיין שלמה האשה חיה	פנת אולנר ושוק	2	מוכר נפט ובנזין
ויינטשיין שרה לבית פרידמן מיכאל, אשת וָוֶה ובן	שסיי אצל פרידמן מיכאל	2	בעלה וָוֶה בקנדה
ויסוצקי נחמיה האשה אסתר + בת נחמה	אולנר ע"י פישר	3	חנות

שמות המשפחה ושמות פרטים	מגורים	מס' נפשות	הערות
ונדר מוטל + אשה + 3 בנות	3 למאי	5	חנות מכולת
ורשבסקי נפתלי + אשה + בן	בית חיים	3	חנות לסנדלרות
ורשבסקי פרומה + בעל + בת	ממול בית המרחץ	3	
זביְלוביץ יהושע האשה הינדה + 2 בנות	שסיי ע״י הגשר 2	4	חנות מכולת
זונשיין משה האמא חיה + אחות חיה טויבה	שסיי מול זלצמן	3	
זורוכוביץ אברהם + אח שלמה ועוד אח והאם	טבוליצקי	4	ממשפחת בֶּנְדֶט
ז״דביץ משה + אשה + בת פרומה + בן שמואל + בן דוד + בן	3 למאי	6	מכולת
זלצמן יהושע, האשה צירל, בן יעקב + בן ראובן	שסיי	4	סוחר תבואות
זמוכובסקי יהושע + אשה + בת	הדואר	3	נפח
זמוכובסקי שלמה + אשה + בן דוד + בן סנדר + בת הניה	הדואר	5	נפח
זקהיים זליג, האשה חייצ׳ה (לבית יהלום זיסל) + בן	שסיי מול ויניק	3	ביח״ר לגזוז
זקהיים זלמן + אשה + בת נשואה ו־2 בנים	זדיטבה	5	
זקהיים חיים, האשה מַאשה + בן צבי + בן מתתיהו + בת	שסיי ע״י גרינברג	5	כובען
זקהיים יונה + אשה פסל לבית הלל קרוליצקי	שסיי ע״י גרינברג	2	חנות ברזל
זקהיים יעקב האשה הדסה לבית פלדמן	שסיי ע״י לוינזון	2	בי״ח לגזוז
זקהיים מרדכי + אשה + בת סוניה	פנת שסיי שרנצל	3	פחח
זקהיים ניסן + אשה ליבה + בן בנימין	פרוז׳ני	3	סגן ראש העיריה
זקהיים אלמנת יוסף + בן בנימין	שסיי ע״י לוינזון	2	בי״ח לגזוז
זריצקי באשה — רבקה אלמנה + בן מנחם + 2 בנות	בשוק	4	חנות
זריצקי טוביה האשה מינה לבית אפשטיין גבריאל + אמא + בת + בן דוד	שקולנה	5	בנאי לבנים
זריצקי יהושע + אשה + 5 בנים	שסיי מול בנין הדואר	7	חייט
זריצקי ישעיהו + אשה	לינקס	2	בנאי לבנים
זריצקי מאיר. האשה שושנה לבית ברזמן בן אליהו ובת שרה	שסיי מול גרבר	4	בית מרקחת
חומסקי הלל + אשה + בת חשקה + בן פנחס	סלצר	4	סוחר פירות
חומסקי חנה אשתו של יוסף + בן מאיר + בת צפורה	בשוק מול ברמן	3	
חומסקי יהודה + אשה + 3 ילדים	סלצר	5	קונה תבואות
חייקין נחמן + אשה + בן מרדכי	פנת שסיי שרנצל	3	מכולת
חריסקי אליהו + אשה + בת סוניה (מכפר ניבקה)	גר אצל פוטק יהודה	3	
חרלי שאול. האשה שרקה לבית בוקשטיין אשה			

שמות המשפחה ושמות פרטים	מגורים	מס׳ נפשות	הערות
+ בת צ׳רינה	גר אצל חייקין רח׳ שרנצל	3	
טבוליצקי משה. האשה זהבה + בת רחל	פנת שסיי טבוליצקי	3	בעל אחוזה חקלאית
טוכמן אלימלך + אשה ינטה לבית סימינובסקי			
+ בן זרח ובת צרינה	שסיי ע״י תלמוד תורה	4	קצב
טוכמן זליג, האשה חיה־גיטל + בן מאיר,			
בן אשר, בת רבקה	ע״י בית כנסת קדישאי	5	קצב
טוכמן חייקה, טוכמן אסתר, טוכמן אלימלך	שסיי מול לוינזון	3	אלימלך ספר
טוכמן יהודה, האשה בתיה בת מינייה, בת אסתר, בת חנה	אולנר	5	
טוכמן לייב + אשה שרה-רישה	שסיי מול ספירשטיין	2	מעבד אדמות
טוכמן מִיכלְיָה, האח יצחק. האחות הניה (ילדי משה)	שסיי מול תלמוד תורה	3	רצען
טוכמן סאָנֶה האשה חומה (לבית פרידמן אברהם)	ע״י בית כנסת קדושאי	2	קצב
טוכמן שרה (אשת איצ׳ה) בן אברהם, בן משה, בת צ׳רנה	3 למאי אצל אבא דיטקוביץ	4	בעלה איצ׳ה נפטר
			בארץ
טילמן + אשה + בת (גרו פעם בתחנת בלודניה)	בשוק	3	מכולת
טפר אליהו האשה זלטה לבית ווינשטיין שלמה + בת	אולנר אצל ווינשטיין	3	זלטה מורה
טקץ׳ אליהו האשה בריינה + בת נכה	טבוליצקי	3	סדרן בתיאטרון
טקץ׳ חוה ואחות הליבה (בנות יואל הבנאי)	טבוליצקי	2	תופרות
טקץ׳ ישראל + אשה + 3 בנות	שסיי ע״י דנציג	5	עובד ביערות
טקץ׳ ניסן, האשה הניה, בן מאיר, בת בשקה + בת	אולנר	5	עובד ביערות
טרוס יהושע, האשה נכה + בן אליעזר + בן	שרנצל	4	חנות ב:י״ם
טרופ הרב יוסף חיים הרב ואשתו שרה	3 למאי	2	רב
טרופ לייבל (בן הרב) אשתו בשקה 2 בנים:			
שלמה ודוד + בת רחל	3 למאי אצל אבא	5	חנות
יבר חיים האשה חנה (לבית פומרניץ שפסל מכפר שילין)			
+ בן	פרד שטאט הבית האחרון	3	עבד בחנות קלניצקי
יבר יצחק מרדכי האשה טייבל לבית גרינברג אברהם + בת	לינקס אצל אבא מול שלוסברג	3	עבד בבנק
יבר פייבל, האשה הינדה, בת שרה ועוד בת צבייה	לינקס אצל אבא מול שלוסברג	4	
יבלונוביץ ברוך-לייזר + אשה + בן משה + בת	שסיי ע״י הדואר	4	רפד
יבלונוביץ משה רווק בן שמעיהו	שסיי מול וולובלסקי	1	
יבלונוביץ שמעיהו + אשה	שסי מול וולובלסקי	2	רצען
יהלום אסתר (אשת אברהם בארה״ב) + 2 בנות + בן	3 למאי	4	
יהלום אשת אליעזר מבלודניה + אחותה יוספה + בן	שסיי אצל חיים זליג בלַכֶר	3	אליעזר היה מורה
יהלום זיסל אלמנה בן שמואל ובת מלכה	שסיי מול ויניק	3	חנות

שמות המשפחה ושמות פרטים	מגורים	מס' נפשות	הערות
יהלום שמחה, האשה מאַשה לבית פומרניץ הקצב + בת	שסיי אצל פומרניץ חיים	3	
יודלבסקי אהרן־אלי. האשה הדסה. הבן משה	אולנר	3	נגר רהיטים
יודלבסקי יחיאל ניסל + אשה	זדיטבר	2	
יודלבסקי שלמה	שסיי ע"י ויניק	2	שוחט
כגן אביגדור + אשה + בת חיה + 2 ילדים	שסיי מול שרנצל	5	זגג
כגן בובקה + בת נשואה + בעל + 2 ילדים	בית חיים	5	
כגן ברוך־יעקב האשה חנה־צביה	שסיי מול גוברמן	2	סנדלר
כגן דוד + אשה + בת	שסיי מול שרנצל	3	האשה תופרת
כגן זלמן + אשה + 2 בנות	שסיי מול גוברמן	4	תפר
כגן חינקה + בת נשואה חיה ובעלה + 2 ילדים	שסיי מול גרינברג	5	
כגן יואל מרדכי + אשה אסתר + 3 בנות פרידה, שרה, וצירל	שסיי ע"י הגשר 2	5	סנדלר
כגן יוסף האשה דבורה (ברקוביץ) + בן הלל	שסיי מול המנסרה	3	
כגן יחיאל־משה האשה חוה, בת פייגל, בת ביילצה. בן אשר, בן מנשה	שסיי ע"י בוקשטיין אריה	6	חייט
כגן ישראל + אשה + בת דובה + בת מַכלה	3 למאי	4	
כגן מנדל, האשה חנה לבית פרידנברג שמעון + בת	שרנצל אצל פרידנברג	3	בעל־עגלה
כגן משה, האשה רשה + בן + בת	בית חיים	4	מכולת
כגן שולים + אשה אלקה לבית סימינובסקי + בת צירלה		3	
כגן שיימה האשה קיילה + בן בצלאל + בן איציק' + בת איטקה	שסיי ע"י פיינגולד	5	
לברשטיין הרשל האשה צירל + בת	שסיי מול הדואר	3	שותף לליסקובסקי לחנות בגדים — הלבשה ובדים
לדרמן דוד + אשה + אם האשה, בת מאַשה + 2 בנות + 2 בנים	שסיי אצל שטוקר סימה	8	מעבד עורות כבשים
לובשבסקי הרשל וולוול + אשה זלטה + בת חנה	צרקובנה	3	צבעי
לוינזון נפתלי האשה מרים + אחותה בן מוליק, בן וויק, + בת	שסיי	7	חנות מכולת
לזרובסקי זושה, האשה גיטל, בת רבקה	שסיי ע"י אולנר	3	סוחר תבואות
לזרובסקי חיים, האשה חשקה לבית פומרניץ + בן	שסיי ע"י אולנר	3	סוחר תבואות
ליברמן חנה־גיטל אלמנה	לינקס	1	

שמות המשפחה ושמות פרטים	מגורים	מס' נפשות	הערות
ליברמן שפסל, האשה שרה לבית גרייבסקי + בן + בת	סוף שסיי אצל גולדפיין שמואל	4	
לייבע מכפר סֶנֶבִּיץ' + אשה + בת	זדיטבר	3	סוחר תבואות
לייזרוביץ איצ'ה, האשה גיטל בת רייזל	אולנר	3	סנדלר
לייזרוביץ יוסף, האשה רחל + בן משה + בת	שסיי ע"י טוכמן לייבה	4	סנדלר
לייזרוביץ שמרל, האשה אסתר, בן אברהם	אולנר ע"י טוכמן יהודה	3	סנדלר
ליסיצקי ברוך האשה רבקה + בן שפסל + סבתא דינה	סובינסקי	4	קצב
ליסיצקי משה זרח ומשפחתו	תחנת בלודן	4	קצב
ליסקובסקי אהרן. האשה פרומה + בת	בית חיים	3	סוחר סמרטוטים
ליסקובסקי גדליהו, האשה דבושה + ילד	שקולנה ע"י בי"ס תרבות	3	סוחר סמרטוטים
ליסקובסקי הנך, האשה וולה בת קיילע, בן משה			
ליסקובסקי שרה + בעל + בן	סובינסקי	7	חנות בגדים, הלבשה ובדים
ליסקובסקי חונה + אשה + 5 בנים	שסיי ע"י שטוקר סימה	7	סוחר סמרטוטים
ליסקובסקי חנן + אשה + 2 בנים + בת	בחצר מכבי־אש	5	עגלון
ליסקובסקי לייב + אשה + בן + בת	גר אצל קיפן מול ניידוס גרשון	4	סוחר סמרטוטים
ליסקובסקי משה + אשה + בת נשואה ובעל + בן הרצל ועוד בן	בית חיים	6	סוחר
ליסקובסקי משה־הנך. האשה זלטה + 2 בנות	שקולנה ע"י בי"ס	4	עגלון
ליסקובסקי ריבה־גיטל + בת טייבל ובעלה מאיר + 2 בנים ו־3 בנות	בית חיים ע"י ביה"ס	8	סנדלר
ליסקובסקי שרה אלמנת שלמה	שקולנה ע"י בי"ס תרבות	1	
ליסקר אברהם, האשה אלקה + אחותה	לינקס	3	מוכר נפט
ליסקר איצ'ה	שרנצל	1	שינדל־מאכער
ליסקר אלתר, האשה אלקה, בת ביילצה ובעלה זכריה + בת	פרוזני מול בית הכנסת	5	עבד במפעל סיד
ליסקר חיים + אשה + בן + בת	רח' שרנצל	4	חנות מכולת
ליסקר משה האשה שרה לבית פודורובסקי + בן שייקה בת מַטֶלֶה	בית חיים	4	עבד במפעל של סיד
לינובסקי איצל + אשה לבית ליברמן.			
ליברמן גיננדל + בעל + בן	שרנצל	5	סוחר תבואות
לנגר חיים + אשה, אחות של חיים איטקה ובעלה + 2 בנות	3 למאי ע"י הנהר	6	חייט הבן קלמן נהרג 1939

שמות המשפחה ושמות פרטים	מגורים	מס' נפשות	הערות
לנגר שפסל. האשה טייבל + בן קלמן בת דבושה ועוד בת מיכל	3 למאי ע"י הנהר	5	חייט
לפין לייזר + אשה כינוי לפידות	שרנצל	2	סוחר פירות
לפין מאיר + אשה + 2 בנות	שסיי ע"י זונשיין	4	סוחר פירות
מובשוביץ אליעזר האשה שרה לבית בובקה כגן	שסיי ע"י מכבי אש	2	ספר
מובשוביץ משה, האשה חיה + בן + בת	שסיי ע"י מכבי־אש	4	ספר
מוזיקנסקי אלמנה (נולדה בחלם) + בת רבקה + בן יצחק	אולנר גרה עם מיליקובסקי	3	
מולודובסקי יעקב + אשה + בת מלכה. ועוד בת ובן	שרנצל	5	חנות מכולת
מושקוביץ יעקב + אשה + בן ברל + בן איצ'ה + בן יוחנן + בת פלטע בת מיכלה ובעל + 2 ילדים	בשוק	10	עושה מצבות, חנות משקאות
מיאַסניק + אשה גיטל לבית ברוידא שלום	פרד שטאט ע"י הנהר	2	עובד בית המטבחיים
מיכלינסקי יצחק + אשה + בן לייבל + בן סנדר + בן חיים ועוד בן	הדואר	6	נפח
מיכלינסקי סימה אלמנה + 4 בנים	הדואר	5	נפחיה
מיליקובסקי יעקב הבת דובה ובן מוטל	אולנר	3	חנות לעורות
מיליקובסקי שמעון + אשה + בת	סלצר	3	חנות לעורות
מינקוביץ יקותיאל + אשה שרה + בת אוסנת	3 למאי	3	מלמד
מינקובסקי צביה לבית פומרניץ אהרן + ילד	שסיי ע"י הגשר 1	2	
מיסקין טודרס + אשה + בן לייבל + בן חיים ברל + בן שפסל + בת	צרקובנה	6	מנהל בית־המרחץ
מלצר פייבל + אשה + בת	אולנר ע"י וויינשטיין	3	חנות
מקרנסקי ישראל + אשה + בן אברהם + בן משה + בת	שסיי ע"י המנסרה	5	בעל טחנת קמח
נאפטאל לייזר. האשה שרה + 4 בנות + בן	לינקס מול שלוסברג	7	עובד בית המטבחיים
נובינסקי פישל + אשה + 2 בנים	שסיי ממול תלמוד תורה	4	סנדלר
נוביק משה האשה לאה. לבית ליסיצקי + בן	סובינסקי אצל ליסיצקי	3	תפר
נודל שלמה + אשה לבית פייגלמן + בת	שסיי ממול בית חיים	3	חייט
נוסצקי אלמנת אברהם + 2 ילדים	ממול בית כנסת קדישאי	3	
נוסצקי יצחק. האשה חיה + בת יוכבד ועוד בת מאַשה	ממול בנין הדואר	4	סוחר דגים
ניידוס גרשון + אשה אסתר + בת פַנְייע ובעלה	מול בית כנסת קדישאי	4	סוחר עצים
ניידוס שמעון + אשה בלהה+ בת אלקה + בן דוד	מול בית כנסת קדישאי	4	סוחר עצים
ניימן אליעזר + האמא שיינע. יודעס. האשה חנה			

שמות המשפחה ושמות פרטים	מגורים	מס' נפשות	הערות
+ 2 ילדים	שסיי ע"י טוכמן לייב	5	מכולת
ניסלבוים בנימין + אשה לבית לובשבסקי + 3 ילדים	בשוק ע"י ניידוס	5	תפר חנות־עורות
ניסלבוים שמשון + בת מלכה	זדיטבר	2	
סובינסקי אלימלך + אשה + בת + בן משה	שמעיהו	4	סוחר סוסים
סובינסקי דוד + אשה + בן חיים + בן + 4 בנות	פרד־שטאט	8	בעל עגלה
סובינסקי הרשל האשה לאה בן איצל + בן מיכאל + בת רייזל		5	
סובינסקי זלטה אלמנה	בית חיים	1	
סובינסקי יעקב האשה חיה + בן שמואל		3	
סובינסקי מאירים, האשה מלכה לבית גרשגורן משה + 2 בנות	בית חיים	4	סנדלר
סובינסקי נתן (נוטע)	סובינסקי	1	חנות גזוז
סובינסקי שרה לאה אלמנה	סובינסקי	1	
סולניץ יחיאל האשה רגינה + בת לאה סבתא טובה	שסיי ע"י פרידמן מיכאל	4	עובד במפעל לסיד
סונדק אלמנה, בן אייציק, בן יהודה בן שמחה, בן יוסקה, ועוד בן	פרד־שטאט	6	סוחרת פירות
סוקולובסקי עקיבא. האשה פייצ'ה לבית רשינסקי פלק + 2 בנים	ברוידא	4	חנות בדים
סורונובסקי ארניאל האשה דובה, בת ביינה ובת לאה אחות דובה הניה		5	
סחרוב רבקה אלמנת ישראל לייזר מעיר קוסובה + בן לייבל	אולנר אצל טוכמן יהודה	2	קרובת משפחה
סימינובסקי הרשל. האשה רוזה לבית גולדברג ישראל	שרנצל אצל גולדברג ישראל		נגר
סימינובסקי וולוול. האשה רייזל בת חיה בת שרה בת מייטה בן יצחק	שסיי ע"י הגשר 2	6	
סימינובסקי מרדכי + אשה + בן זלמן	שסיי ע"י תלמוד־תורה	3	
סלודובניק אברהם האשה איטקה לבית קפלן + 2 בנות ובן	אולנר	5	מאפיה איטקה מלייכה
סלצקי חתן של פומרניץ מוטייה + אשה + 2 בנים, בת ליבע ועוד בת	בשוק ע"י ברמן	6	טוחן בטחנת קמח
סלצקי אפרים + אשה + בן מוטיע + בן בובקה	3 למאי	4	יצרן שמן
סלצקי יעקב. האמא איטקה אלמנה	שסיי ע"י הקזרמס	2	מנהל מכבי אש
סלצקי מאיר האשה הדסה לבית ליברמן חנה־גיטל	בשוק אצל אבא אברהם	2	תפר
סמורוביצקי מוטל. האשה מושקע לבית גולדברג הרשל + בת	ע"י בית כנסת הגדול	3	

שמות המשפחה ושמות פרטים	מגורים	מס׳ נפשות	הערות
ספוז׳ניק אברהם האשה יענטע + 2 בנות	בית חיים	4	בנאי מלבנים
ספוזניק גולדה אלמנת יעקב אלי + אמא	אולנר	2	אם של אברהם
ספוזניק יוסף + אשה. בת גיטל. בן לייקע, בן שאול. ועוד בת	בית חיים	6	פחח
ספוזניק משה + אשה לבית כגן ברוך יעקב	בסימטת לייזורקה מול הפוסטבניק	2	חייט
ספיר יצחק, אשה גלישה לבית בייזר + בת	זדיטבה	3	ספר וכלי־זמר
ספיר נחמן. אשה לאה	לינקס	2	ספר, וכלי־זמר
ספיר + אחותו מבלודניע קנו את בית גודלשטיין משה	שסיי	2	בעל טחנת קמח
ספירשטיין אברהם + אשה + 2 ילדים	שסיי מול טוכמן לייב	4	שען
ספירשטיין יהושע + אשה אלקה . בן וולוול ועוד בן	שסי גר אצל אבא	4	שען
סרלין דוד האשה זלאטקה בן שלמה, בן הרשל בת גיטל	פרוזני ע״י בית כנסת הגדול	5	מלון
פודוסטרויצה אריה לייב + אשה, בת חנה	שרנצל אצל בוקשטיין שלמה	3	חנות לקמח
פודוסטרויצה יוסף האשה רבקה + בן + 2 בנות	בשוק ע״י הגוי ליחוצקי	5	מכולת
פודוסטרויצה יעקב האשה רוזקה לבית וולנסקי	שסיי אצל וולנסקי חיים	2	
פודוסטרויצה יצחק + אשה	שסיי אצל בגן מול גוברמן	2	שותף לרזניק סעַדיה
פודוסטרויצה מאיר האשה רבקה + בת גולדה	שסיי ע״י המנסרה	3	שותף לתחנת־קמח
פודורובסקי אידל. האשה רבקה לבית ברנשטיין	בית חיים אצל אבא	2	
פודורובסקי יוסף חיים, האשה קיילה־חיה. בת מייטה בן לייב	בית חיים	4	מסגר
פוטק יהודה אשה ביילה. בן ישראל בן בערל, 3 בנות פרל, בשקה וחיה	התחלת אולנר	7	חנות נעלים
פוטק יוסף + אשה + 2 בנות	3 למאי ע״י הנהר	4	מוכר פירות
פולק + אשה + 2 בנות + בת ובעלה גרו פעם בכפר קרסנבור	בשוק	6	מסעדה
פולק אברהם + אשה + 2 בנות	בשוק	4	סוחר תבואות
פומרנץ אברהם + אשה + בת בריינה	אולנר ע״י בית המרחץ	3	חנות בגדים
פומרנץ אברהם אלמן + בן דוד	שסיי מול שטוקר סימה	2	נפח
פומרנץ אברמל + אם + אשה + בת	פרד־שטאט	4	עובד במפעל סיד
פומרנץ אהרן + אשה + בת ליבה, בת מושה, בן מאיר	שסיי ע״י הגשר 1	5	
פומרנץ איצל האשה לייקה לבית גרשגורן משה + בן	פרד שטאט	3	עבד בביח״ר לסיד
פומרנץ אליעזר האשה חנה + בן + בת	הדואר	4	בית־חרושת לגזוז
פומרנץ בנימין (היצ׳קס) האשה חיה (איש חסיד)	3 למאי	2	חנות בשוק

שמות המשפחה ושמות פרטים	מגורים	מס' נפשות	הערות
פומרנץ ברל הבן של בנימין + אשה + 3 ילדים	3 למאי אצל ההורים	5	נתמך ע"י אבא בנימין
פומרנץ ברל + אשה + 2 בנות	הדואר	4	בי"ח לגזוז
פומרנץ דוד + אשה מכפר שולין	אולנר מול ווינשטיין	2	
פומרנץ זליג האשה ליבה לבית פודורובסקי + בת	בשוק אצל אבא מוטייה	3	
פומרנץ זלמן אלמן + בת ובעלה	סובינסקי ע"י ליסיצקי	3	סוחר מטבע חוץ
פומרנץ חיים בן של וולבל הקצב שנסע לארה"ב	שסיי מול הדואר	1	קצב
פומרנץ חמה האשה יונה (טייבל) לבית רזניק בעפולה + בת	אולנר אצל ליזרוביץ שמרל	3	
פומרנץ טייבל ואחותה, בנות של מוטיה	סובינסקי	2	חנות נעליים
פומרנץ ישעיהו + אמא + אחות ובעלה + 2 בנים	שסיי ממול גולדפיין	6	נפח
פומרנץ ליבע אלמנה + 2 ילדים	שסיי ע"י הגשר 1	3	בעלה נהרג 1939
פומרנץ לייבע, האשה שרה-פייגל 4 בנים: אורה, מאיר, יצחק, שמחה + 2 בנות: מושה. רישה, 2 סבתות: פומרניץ רחל, סבתא דוידוביץ פרומה	שסיי ע"י הגשר 1	10	סנדלר
פומרנץ מוטייה + אשה	פנת סובינסקי ושוק	2	חנות
פומרנץ מוטל, האח איצ'ה, האחות חנה	שמעיהו	3	
פומרנץ מושקה + בעל + בת	שסיי ע"י הגשר 1	3	קיוסק
פומרנץ שבתאי + אשה לבית לפין + 2 בנים ובת	שרנצל	5	נפח
פומרנץ שלום (בן זלמן) + אשה ובן	סובינסקי אצל אבא	3	סוחר מטבע חוץ
פומרנץ שלום + אשה + בת + בן	שסיי מול מכבי אש	4	סוחר
פומרנץ שמואל אייזיק. האשה רַשֶה	הדואר	2	בי"ח לגזוז
פומרנץ שמואל האשה שיינה + בן	שסיי מול מכבי אש	3	מכולת
פומרנץ שפסל, האשה חיה, פריידה + בן ישראל + בן בנימין	פרד שטאט בית אחרון	4	נפח מכפר שולין
פוצינקי זליג + אשה בשקה בן זלמן ועוד 2 בנים	אולנר ע"י גרינברג אברהם	5	שוחט במחתרת
פורטנוי אהרן + אשה שרה לבית קרוליצקי הלל + 3 בנים	לינקס אצל קרולוצקי חלל	5	מוביל סחורות מעיר בריסק
פורטנוי יעקב-לייב + בת מאַטל ובעלה + 2 בנים	3 למאי	5	עושה שמן
פזס רחל + בן ארצ'יק ועוד בן איציק, ועוד ילדה	אולנר אצל אפשטיין	4	
פיאלקוב, האשה חיה + 2 בנים + בת	לינקס	5	עבד אצל ויניק
פיוק גרשון. האשה רוחמה + בת איידל	שסיי מול לוינזון	3	קצב
פיוק חיים + אשה + 2 בנות (הבן של פיניה)	בית חיים אצל אבא	4	מוכר נקניק
פיוק פינייה האשה ברײנה	בית-חיים	2	יצרן נקניק

שמות המשפחה ושמות פרטים	מגורים	מס' נפשות	הערות
פיטקובסקי אברהם. האשה רחל לבית קרביץ פייבל + בת	אולנר אצל פומרנייץ דוד	3	חנות
פיטקובסקי משה האשה רבקה, הבת שיינדל	פרוזני	3	סוחר עצים
פילשציק אידל, האשה שינה לבית ברייששה + 2 בנות	הדואר אצל בריישה	4	נגר מסלץ
פילשצ׳יק מעיירה סלץ שהיה בגיטו + אשה + בן יודל + 2 ילדים	ב־3 למאי	5	
פינצ׳וק אסתר אלמנת חיים. 3 בנות: חייקה. פייה, פייגל	הדואר	4	
פינצ׳וק מאיר, האשה רבקה לבית גלר רחל, בן הלל בן שמואל	אולנר אצל גלר רחל	4	קצב
פינקל אלמנה + בת נשואה ובעל ובן	שסיי ע״י הדואר	4	מכולת
פישלס שמואל + אשה	שסיי אצל שלמה השוחט	2	שוחט
פישמן ווליה אלמנה + בן לייבל + בת מניה (פולונסקרקה)	שקולנה ע״י בי״ס תרבות	3	
פישר יצחק. האשה חנה רחל. בת נחמה. ועוד בת ליבה	אולנר	4	
פייגלמן בערל + אשה + בן קלמן	לינקס	3	שמש בית הכנסת הגדול
פייגנבלט דוד + אשה וחותנת פריידה + בת שרה, בת שושנה ועוד בת	שסיי מול לוינזון	5	חנות בדים
פיינגולד סנדר האשה ליבצ׳ה + 2 בנות + בן	שסיי קרוב לדואר	5	עובד במפעל סיד
פייקוב אלטה ואחותה חשקע	פרוזני	2	תופרות
פלדמן חיים + בת פייגל ובעלה ובן	אולנר	5	חייט
פלטקובסקי אברמצ׳יק האשה הניה לאה + בת איידל בת רייצה	בית חיים	4	חייט
פלנטובסקי יוסף. האשה חסיה + בן הרשל, בת מיכלה	שסיי מול גולדפיין	4	נגר
פסצקי גוטל, האשה רבקה	בשוק	2	חנות נעלים
פסצקי משה לייב (בנו של גוטל) האשה אידה + 2 בנות	שסיי מול זלצמן	4	בית מלאכה למגפי חורף
פסצקי סימה ובעלה אברהמל כינוי סייפרטה	אולנר ע״י אפשטיין	2	מתקן ערדליים
פסצקי פשה ובעלה אשר כינוי סייפרטה	אולנר ע״י אפשטיין	2	מתקן ערדליים
פריבולסקי + בת חמקע והבעל לייבל. ו־2 בנות	צרקובנה	5	(כינוי) פאקטרקע
פריבולסקי מנדל, האשה גוטקע + בן חיים, בן בערל, בת דבורה	הדואר	5	מעבד אדמות בכפר ארונובה
פרידמן אברהם + אשה + בת לאה ובעלה + בת של לאה	סוף שסיי ע״י הגשר 2	5	
פרידמן איצ׳ה + אשה + 2 בנות	בשוק מול סרלין	4	

שמות המשפחה ושמות פרטים	מגורים	מס' נפשות	הערות
פרידמן אלמנת יוסף ראובן + בן שלום + בן הרשל	רח' שץ	3	
פרידמן אלתר (ילדיו) בת אסתר, בת שפרינצה, בת סולקי בן שמואל	3 למאי	4	
פרידמן דוד (בולשביק) האשה רייזל בנות: צ'רנה, שיינדל, אסתר בנים: שמואל, שמעון, נפתלי, משה, אברהם, חיים אריה ואשתו פייגל ובנם בערל	3 למאי	14	בנאי בתי עץ
פרידמן דוד (בן של יוסף ראובן האשה מיכלה + 4 בנות ובן	רח' שץ	7	
פרידמן הרשל. האשה בלומקה לבית גלפרין מודיש + 2 בנים	שסיי אצל בילציק חיה אטל	4	מתקן אופניים
פרידמן יוסף + אשה + בן קלמן	שסיי מול שטוקר סימה	3	נפח
פרידמן מיכאל + אשה. בת אוטקה + בת רחל + בת צפורה	שסיי קרוב לדואר	5	בן של יוסף ראובן
פרידמן משה (בן של יוסף) + אשה לבית קאברן בנימין	בשוק אצל קאברן	2	נפח
פרידמן נחום־איצ'ה אלמן + בת שיינדל	בית־חיים	2	נגר
פרידמן נחמן + אשה, בת זלטקה, בת פייגל, בת חנה, בת הניה בן יוסף	בית־חיים	8	
פרידמן פרידל אלמנה + בן	פרוזני מול בילציק	2	זגג
פרידמן שיינע בריינע + בת הניה ובעלה + 2 בנות	שסיי ע"י הגשר 2	5	קונה עופות ודגים
פרידנברג יעקב + אשה איטקה + בן לייבל + בת הינדה	שרנצל	4	חייט
פרידנברג מוטיע + אשה לבית כגן חינקה + 2 בנים	שסיי אצל כגן מול גרינברג	4	
פרידנברג שמעון (כינוי צ'יפוק) האשה שרה מנוחה	שרנצל	2	מוכר פירות
פרידנשטיין בנימין + אשה עטה לבית גלר פייגל + בת	שסיי אצל גלר	3	עובד ביערות
פרידנשטיין יעקב־אשר. האשה רחל לבית גולדברג, בן שמחה + בת פריידל (יתומה)	שסיי פנת טבוליצקי	4	סוחר יערות
פרידנשטיין משה. בן יעקב־אשר ורחל, האשה לאה + בן	3 למאי מול אקסמן	3	
פרנקל רחל אלמנה + בן דוד + בן אליהו + בת שרה + בת	3 למאי מול אקסמן	5	
פרנקל (ברזמן) אלמנה ורה + בן מנחם + עוד בן	שסיי ממול מכבי־אש	3	חנות כלי כתיבה
פרנקל פוליה + בעל	שסיי אצל ניימן אליעזר	2	רופאת שיניים
פשל מאיר + אשה + בן יצחק + 3 בנות	הדואר	6	סוחר עופות
צוקר אלמנת משה	בית החיים מול ההקדש	1	בעלה היה סבל
צוקרמן מַכְלֶה אלמנה + בת חנה ובעלה שמואל יבלונסקי	לינקס ע"י שלוסברג	3	
צירולניק הרצקה, האשה לאה מעיירה רוז'נוי + בת	בשוק ע"י בית כנסת קדישא	3	חנות מכולת

שמות המשפחה ושמות פרטים	מגורים	מס' נפשות	הערות
צירולניק מנדל + אשה + בת (כל הצירולניקים מכפר פיסק)	שסיי קרוב לגשר 2	3	חנות מכולת
צירולניק מנשה. האשה ריבה + בן חיים + בן משה + 2 בנות	שסיי קרוב לגשר 2	6	נפח + מכולת
צירולניק-מרדכי + אשה + בן בערל	שסיי ע"י גשר 1 בבית שטוקר	3	חנות מכולת
צירולניק ליפא (בן מרדכי) + אשה	שסיי ע"י גשר 1 בבית שטוקר	2	חנות מכולת
צ'מרינסקי זיידל + אשה + 2 ילדים	פרד שטאט	4	
צ'מרינסקי מאיר	פרד שטאט	1	
קאבה יעקב + אשה + בת + בן	3 למאי	4	רפד
קאברן אברהם יהושע + אשה	צרקובנה	6	חנות ברזל
קאברן בנימין + אשה + בן גרשון + בת (מכפר פישקע)	בשוק ע"י ניסלבוים	4	סנדלר
קאברן יהושע (בן של בנימין) האשה גיטל לבית קליימן + ילד	בשוק ע"י ניסלבוים	3	סנדלר
קאַס יעקב + בת ובעלה + 2 בנות	סמטת שץ	5	יעקב טוחן בטחנת קמח
קגנסקי בערל-לייב + אשה, בן יוסף, בן אברהם בת שושנה + בן	שקולנה ממול בי"ס תרבות	6	חנות בשוק
קובל ברל, האשה וועלע. 4 בנים: יוסף שייע, זונדל, יעקב ובת רבקה	שסיי פינת בית-חיים	7	נפח
קובל משה האשה ביילקע לבית צ'סלר + בן	פרוז'ני בבית רוטקה	3	מתקן אופנים
קובל פיניה + אשה באשה לבית רבניצקי + בן משה + בן נח ובת עטקע	הדואר	5	מסגר ונפח
קוברינסקי שמעון האח משה, אשת שמעון לבית פייגלמן	אצל גלוצרמן ע"י בית כנסת קדישאי	3	משה סנדלר שכיר שמעון במפעל סיד
קולודני ישראל, האשה סימה לבית בוקשטיין אשר + בן + 2 בנות	ברוידא	6	סוחר סוסים ופרות
קולודנר אפרים, האשה גיטל, 3 בנות: נחמה, אסתר ליבע, בן שואל	שקולנה ע"י בי"ס ממלכתי	6	
קולישבסקי זושה. האשה לאה לבית פרידמן נחמן	בית-חיים אצל אבא פישל	2	סנדלר שכיר
קולישבסקי פישל, האשה ריבה + בן הרצל	בית-חיים אצל אבא פישל	3	חייט
קוסובסקי (אשה שעברה מבלודניה) + בת חומה	בשוק	2	חנות מכולת
קוסובסקי צמח, האשה טייבל לבית רוטרמן + בן + אחות של צמח	שסיי אצל בית רוטרמן	4	סוחר תבואות

שמות המשפחה ושמות פרטים	מגורים	מס׳ נפשות	הערות
קופריאנסי פרומה אלמנה + בן שמואל ועוד בן רפאל	בית החיים	3	חנות ממתקים מול מכבי־אש
קושציץ׳ יצחק האשה אוניוטה, בן בצלאל ועוד בת	אולנר אצל פומרניץ דוד	4	
קיפן טייבל אלמנת מוניה הסנדלר + בן + בת	שרנצל ממול בוקשטיין שלמה	3	
קירז׳נר יוסף + האשה ״העוור״	3 למאי ע״י הגשר	2	
קירז׳נר יוסף + אשה + בן ישעיהו + בת	3 למאי ע״י הגשר	4	חייט
קירז׳נר משה, האשה טויבה + בת מרה ובת חיה	3 למאי ע״י הגשר	4	חייט
קירז׳נר נחום, האשה בשקה + 3 בנים + בת	לינקס ע״י גולדברג הרשל	6	חייט
קליימן אברהם יצחק, האשה רחל 2 בנות: הניה ורישע 4 בנים: שלמה, שלום, מיירים, ויוסף	פרוזני ממול בית הכנסת	8	כובען
קליימן יוסף־אהרן. האשה פרומה + בת פרייצקה + בת רישה	שסיי ממול מכבי־אש	4	בנאי בתי עץ
קליימן מרדכי, האשה רישה	פרוזני ממול בית הכנסת	2	בנאי בתי עץ
קלניצקי ישׂשכר האשה חיה + אם של חיה + בת + 2 בנים	ססיי פנת זדיטבה	6	מכולת בסיטונאות
קמינצקי דוד + אשה + 2 בנות	ססיי ממול תלמוד תורה	4	נגר
קמינצקי חייצה אלמנת יוסף שנהרג ע״י הקזרמס 1939 בת אסתר, ובת יוספה	גרו אצל טוכמן אולנר	4	
קמינצקי שאול, האשה זלטה, בת ברכה ובת חיה	פרוזני ע״י בית הכנסת	4	קיוסק בשוק לדברי מאפה
קמינצקי שלמה האשה שרה + 2 בנים + בת	בחצר של מכבי אש	5	מסגר מתקן אופניים
קנטור אברהם ואחיו ברל	לינקס	2	חייטים שכירים
קסירסקי חנן האשה בשקע + בת לאה + בת צפורה + בן אביגדור	שסיי מול המנסרה	5	סוחר תבואות
קסירסקי פייגע אלמנה + בן איצ׳ה בת נשואה לביינישׁ	רח׳ בביץ	4	סוחר בתבואה
קפלן איסר אלמן + בת מייטע ועוד בת גיטל ובעלה חיים	אולנר	4	מעבד אדמות
קפלן חוה אלמנה האמא של לייבל, ושיינדל בלומשטיין	3 למאי	1	
קפלן יהושע האשה אלקה (מיילדת) + בת מינה ובן בולק	הדואר	4	יהושע עובד בנק
קפלן לייבל האשה אטל לבית סובינסקי זלטה + בת	אולנר אצל סובינסקי זלטה	3	מורה לנגינה
קפלן מרדכי, בת מיכלה, בת ריבה. בן מנדל. ובן אברמל אשתו השנייה פריידל + בת משותפת	צרקובנה פנת לינקס	7	מאפיה
קפלן משה האשה זלטקע + בת טייבל בן אברהם + ירחמיאל	צרקובנה	5	חנות לאופניים
קפלן מפרוז׳ני + 2 בנות וחתן ובן שלו אחת הבנות	שסיי ע״י הקזרמס	5	חנות מכולת
קפלן פישל, האשה + בת + דודה חנה מאלייכע	אולנר	4	

שמות המשפחה ושמות פרטים	מגורים	מס׳ נפשות	הערות
קפלן ציפה לבית ליסקר איצ׳ה + בת טייבל + 2 בנים	שרנצל אצל אבא ליסקר איצ׳ה	4	בעלה לייבל הוביל סחורות מברנוביץ׳ נשלח לרוסיה ונפטר
קרביץ׳ יעקב האשה בלומה + בת טייבל ובעלה + בן	ברוידא	5	רצען
קרביץ פייבל, האשה מיכלה לבית דרצינסקי מיכאל + בנות לאה, שרה, בלה	סובינסקי	5	חנות בדים
קרבלניק הרשל, האשה ליזה + בן דוד, בת אסתר, בת פולה ובעלה ובן	שסיי מול ויניק	7	סוחר בעצים
קרבצ׳יק אלי + אשה מעיר שרשעב	ברוידא	2	כובען
קרבצ׳יק בערל + אשה מעיר שערשעב	ברוידא	2	כובען
קרבציק לייזער. פערל בת רבקה בת. רייזל בת מהאשה הראשונה — (מאשתו השנייה) בת מרים, בן ישראל־חיים ובן אשר	פרוזני פנת שקולנה	7	סוחר דגים
קרוליצקי הלל, אלמן בת חומה + בעל + בת	שרנצל	4	מסיע סחורות בסוסים מבריסק
קרוליצקי ריקל (אחות הלל) אלמנה + בן אידל	3 למאי	2	חנות מכולת
קרוניק אשקע אלמנת זליג + בת אסתר ובת שרה	סשיי ע״י קובל ברל	3	
קרופצ׳יצקי אשר האשה בובל בת לספוז׳ניק גולדה + בן + בת	אולנר ע״י אפשטיין יוסף שמחה	4	חייט
קרינסקי יוסף + אשה + בן שמחה בן סאַנה ועוד בן אייזיק	בשוק ע״י בית כנסת קדישאי	5	חנות לעורות
קרינסקי ישראל + אשה + בת + בן	שסיי בין הגשר 1-2	4	סנדלר
קרינסקי שלמה + אשה + 3 בנים ו־2 בנות	טבוליצקי	7	סנדלר
קרינסקי שמואל (ביינישעס) + אשה + 2 בנים + 3 בנות	שקולנה ממול בי״ס תרבות	7	חייט
קרסיק וולוול + אשה לבית קרינסקי יוסף + 2 בנות	סובינסקי ע״י קרביץ	4	מכולת
קרפל משה האשה כינקה לבית גרמן + בת רחל וצפורה	שסיי ע״י בביץ	4	חנות עורות
קרשינסקי המורה חתן בורגמן חיים אריה + אשה + בת	לינקס ממול בית הכנסת	3	מורה
רבינוביץ אהרן + אשה (כינוי דֶדְלָה)	בשוק ע״י פולק	2	מכולת
רבינוביץ בערל + אשה + בן נחום־מאיר	3 למאי מול אקסמן	3	חנות בשוק
רבינוביץ וועלוול. האשה בלקה לבית טוכמן מול לוינזון + בן	שסיי אצל טוכמן מול לוינזון	3	עבד במנסרה
רבינוביץ יעקב (אלמן) + בת טייבל 3 בנים: חיים, מוטל, בנימין	פרוזני ממול בית הכנסת	5	מוהל

שמות המשפחה ושמות פרטים	מגורים	מס' נפשות	הערות
רביץ מנדל, האשה שיינה, בן יחזקאל ובת פייגל	3 למאי פינת צרקובנה	4	חנות מכולת
רביץ מנדל, האשה ליבה לבית גרשגורן משה + בן בערל + בת	שסיי אצל חותנו גרשגורן משה	4	תפר
רבניצקי יעקב האשה פריידל + בת מלכה + בן יצחק	סובינסקי	4	תפר
רובינשטיין אפרים, האשה יהודית לבית ליסקובסקי משה הנק + 2 בנות	לינקס	4	סוחר סמרטוטים
רובינשטיין הרשל + אשה + בת פרומה	הדואר	3	סנדלר
רובינשטיין ריבה בודדה כינוי שָשִיכֶה	ממול בית המרחץ	1	ב־1/5 היתה משחררת את התרנגולות
רוגוביץ הרשל. האשה לבית בורגמן + בן משה + 2 בנות	שסיי ע"י ויניק	5	קצב
רוגוביץ חיים (שאייעס) + אשה	שסיי ע"י ויניק	2	קצב
רוגלסקי + בלה (האשה) לבית גינשפרינג אברהם יצחק	שסיי אצל גינשפרינג מול לוינזון	2	סוחר בתבואות עם חותנו גינשפרינג
רוזובסקי הרשל, האשה קריינדל + בת רוניה	בשוק פנת 3 למאי	3	שוחט
רוזנפלד אניה אלמנה + בת פרומה	בחצר של מכבי אש	2	תופרת
רוחמס צמח + אשה + 3 בנות	רח' בביץ ע"י קסירסקי	5	מתקן נעלים ומגפי גומי
רופין מנדל (כינוי הַלוֹשֶה) האשה טילה + בן חיים + בן לייבל ועוד בן	3 למאי ע"י מינקוביץ	5	מסיע סחורות בעגלה מבריסק
רזניק אברהם האשה צירל לבית אלכסנדרובסקי + בן	גר אצל אלכסנדרובסקי מול בית הכנסת	3	במנסרה
רזניק בנימין לייב (אלמן) + בת ובעלה + בת ובן	3 למאי	5	במפעל סיד
רזניק וועלוול + אשה + בן (בן של יעקב)	שסיי אצל אבא מול טבוליצקי	3	עבד עם אבא יעקב במסחר בקר
רזניק יונה + אשה + בת מרה	3 למאי	3	מורה בבי"ס אודישאי
רזניק יעקב האשה בשקע + בן אברהם + בת יפה + בת יונה	שסיי ממול טבוליצקי	5	סוחר בהמות
רזניק לייזר (כינוי בגור) + אשה + בת + בן	סובינסקי גר בבית של רזניק לייב	4	קיוסק
רזניק סעדיה. האשה מירצ'ה + בת גיטל + בן יוסף	שסיי ע"י גוברמן	4	ספק לצבא
רזניק שלום משה, האשה פעשקע	שסיי ע"י גוברמן	2	קצב
רזניק שמערל + אשה + בת	שסיי ע"י גוברמן	3	סוחר עורות בקר
רטנובסקי פראדל + בת אסתר + נכדה	שסיי ע"י טבוליצקי	3	בית־הארחה

שמות המשפחה ושמות פרטים	מגורים	מס׳ נפשות	הערות
ריטרמן חיה אלמנת סעדיה + בן אברהם	שסיי ע״י בבי״ן	2	
רינברג מאיר + אשה פייגה־חיה	הדואר	2	
רשינסקי מאיר האשה שרה־רבקה + בן שמעון + בן פרץ + בת ברײנה ובעלה	שסיי פינת שקולנה	6	סוכן למלח וסיגריות
רשינסקי עובדיה (בן של פלק) האשה טייבל לבית פודוסטרויצה	שסיי אצל פודוסטרויצה	2	
רשינסקי פֶלק + אשה	שסיי מול לוינזון	2	
רשינסקי רייזל בת של פלק + בעל + בן	שסיי מול לוינזון	2	
רשינסקי שאול. האשה בלה לבית ברוורמן ינצ׳ה + בת יעל	שסיי מול המנסרה אצל ברוורמן	3	עושה מגפיים מצמר וגם חביות לבארות
רשלס יוסף האשה רחל לבית כגן ישראל + אלמנת נפתלי גולדברג	שסיי בבית גולדברג נפתלי ממול שץ	3	
רשס בערל־צאלקע + אשה + בן איצ׳ה + בן יעקב	שסיי ע״י לוינזון	4	מסעדה
שאפטאל + אשה	לינקס	2	מורים בבי״ס האידישאי
שבץ יעקב + אשה שנייה + 2 ילדים משותפים	סוף שסיי ע״י גולדפיין שמואל	4	כלי זמר ודייג
שברינסקי אלמנת חיים + 3 בנות + בן אברהם ובן שלמה	שסיי ממול מכבי אש	6	בעלה היה רצען הבנות תופרות
שוורץ ברוך + אשה + אם + 2 בנות	3 למאי	5	חנות לצבעים
שוורץ ניאחה, האשה לאה לבית פרידנשטיין + בת	אולנר אצל אמא רחל	3	חשמלאי
שוורץ רחל + בן איצ׳ה למשפחת שפירא שכנא יוסף	אולנר אצל אמא רחל	2	
שוסטר אברהם + אשה + בן	הדואר	3	
שוסטר חיים + אשה + בת	הדואר אצל אבא חיים	3	בייגל בעקער
שורוקמן יעקב + אשה לבית ליברמן חנה גיטל + 2 בנות	שרנצל אצל ליברמן	4	סוחר תבואות
שושן מאַטל אלמנה + בן ישראל + בן יוסף + בת שרה	שסיי ע״י הרב ויגודסקי	5	ישראל היה שוחט
שטוקר יצחק, האשה דבורה + בת יענטע + רחל + בן אליעזר	שסיי ע״י קרבלניק	5	
שטוקר שמעון (בן של ברל וסימה שעלו לארץ)	שסיי ע״י הגשר 1	1	נגר שכיר
שטיינרמן נחום, האשה ביילה. בן הערשל. בן שלום בת אִיטקה. בת זעלדע. ועוד 2 בנים	אולנר	8	בעל עגלה הבן של יושֶה
שיינבוים הניה זלטה, אלמנה + 4 בנות: הינדה, פראדל, שיינה, זלדה	שסיי ממול טוכמן לייבה	5	מכולת

שמות המשפחה ושמות פרטים	מגורים	מס׳ נפשות	הערות
שכרמן יהודה + אשה + בת	שסיי ע״י וולובלסקי	3	חייט
שלומוביץ יוסף, האשה גולדה בת חייקה ובת גיטל	3 למאי אצל קרוליצקי	4	גרו גם בכפר לוישקי
שלומוביץ שרה אשת פישקע. כלתה של יוסל + בת	3 למאי אצל קרוליצקי	2	בעלה פיישקע נשלח לרוסיה 1941
שלוסברג יעקב, האשה בבצ׳ה + בן של בבצ׳ה סנדר	לינקס ע״י בי״ס ממלכתי	3	מסגר
שליאפוצ׳ניק יצחק האשה לייקה, לבית טוכמן לייבה + בן	שסיי אצל טוכמן	3	עד 1939 גרו בנֶיימַן ע״י לידה
שמייבסקי חנה מאַשַא אלמנה + 3 בנים ו־2 בנות	אולנר ממול שטיינרמן	6	בעלה היה חייט
שפירא בנימין + אשה רחל + בן אַלְק	שסיי ע״י הדואר	3	בעל מפעל לסיד
שפירא דינקע (אחות בנימין) בת שכנע יוסף	אולנר	1	
שפירא שמשון האשה ביילה. הבת פייצ׳ה	שסיי ממול טבוליצקי	3	פייצ׳ה רופאת שניים
שרר אברהם האשה מאַשאַ לבית לפין לייזר + ילד	שרנצל אצל לפין	3	סוחר פירות עם חותנו לפין לייזר

הניספים בקרטוז־ברזה שלא ידוע השם או המשפחה

אהרן, אשתו נֶכֶה מכפר פִּשקע	בשוק אצל רוזובסקי	2	
2 אחיות מכפר סֶנֶבִיץ׳ גרו אצל פומרניץ אליעזר	רח׳ הדואר	2	
זוג עם 3 ילדים שגרו ברח׳ שמעיהו ע״י סובינסקי מיילאך	שמעיהו	5	כובען
אלמנת שמואל לייב החייט	בית־חיים מול ההקדש	1	
אפרים + אשה + 3 בנות עבד וגר בסמולנה	סוף הדואר	5	
דוד + אשה + בת גר ממול קאבראן אברהם יהושע	צרקובנה	3	מייצר סבון
חתן של כגן בובקה + אשה + 5 ילדים	זדיטבר	7	
יוחנן + אשה + 3 בנים + 2 בנות	סוף בית חיים	7	בעל־עגלה
ישראל, האשה יענטע + בן מיכאל	בית־חיים אחרי הבית־ספר	3	מעבדים צמר
בעל ואשה מכפר סטריהין	שסיי ע״י רוטרמן	2	חנות
שם פרטי רוטקע גיסתה של מאדוש אלפרין + בעל ובנו	פרוזני ע״י פייקוב	3	

פרק שביעי: נפלו במלחמה נגד הנאצים

ואלה בני קרטוז־ברזה אשר נפלו בימי מלחמת העולם השניה בקרבות או תוך מילוי תפקידם, אם בשורות הפרטיזאנים, אם בשורות הצבא האדום ואם בשורות הצבא הפולני:

שם משפחה ושם פרטי	פרטי עזר לזהוי	נפלו
אהרונוביץ׳ יעקב	בן יששכר	בפרטיזנים
אייזנשטיין יודל	בן ירחמיאל ורחל	בצבא הפולני 1939
בוקשטיין בערל	בן אליהו מוטיה	בצבא הרוסי
ברוורמן פנחס	בן־יעקב	בצבא הפולני 1939
ברזמן שלום	בן יהושע	בצבא הפולני 1939
ברקוביץ דוניה	בן של דבורה אח של לאה	בפרטיזנים 1942 בכיבוש קוסובה
גולדברג יצחק	בן משה אהרן וחיה	בצבא הרוסי
גרינוולד יעקב	בן ראשה	בצבא הפולני 1939
חריסקי אברהם	מכפר ניבקה	בצבא הרוסי
טוכמן מאשה	בת של יהודה ובשקה	בפרטיזנים
כגן שלום (שולים)	בן־ישראל	בצבא הפולני 1939
לנגר קלמן	בן־שבתאי (שפסל)	בצבא הפולני 1939
מינקובסקי ירחמיאל	חתן ארקע פומרניץ	בפרטיזנים
פרידמן הרשל	בן נחמן	בצבא הפולני 1939
פרידמן נחום	בן אברהם	בפרטיזנים
קולודנר אליעזר	בן אפרים	בפרטיזנים
קונוטופסקי אלתר	מכפר ספורבה	בפרטיזנים 1942
קרביץ טוביה	בן פייבל	במלחמה ב־1939
קרינסקי פייגל	בת ישראל	בפרטיזנים

פרק שמיני: הניצולים

כ־4500 יהודים היו בעיירתנו וסביבתה ערב פרוץ מלחמת העולם השניה. רובם ככולם הושמדו, רק מעטים מאד שרדו, מהם שהתנדבו או גויסו לצבא האדום, מהם שברחו אל היערות והצטרפו אל הפרטיזאנים, מהם שברחו לפרוז׳נה ולמקומות אחרים ונשלחו למחנות השמדה, כגון אושויץ, וכאלה שברחו או נשלחו לתוככי ברית־המועצות, ועל אף כל התלאות נשארו בחיים. להלן רשימת הניצולים. בדפי הספר תיאורים של חלק מהניצולים שהצליחו להישרד.

שם משפחה ושם פרטי	הערות
הפרטיזנים	
אברמוביץ אליעזר	מכפר ספורובה
אלישיב (שטוקר) מאשה	עלתה לישראל — גרה באזור
אפלבוים אברהם ז״ל	נפטר בעיירה וַצֶביץ ליד ברזה ב־1990
בוקשטיין שמחה ז״ל	בנו של אשר, היה גר ברח׳ ברוידא נפטר בברזה 1950
בקלר דוד	מסלץ — עלה לישראל גר בקרית ביאליק
טוכמן משה	לחם גם כחייל בצבא הפולני ובצבא הרוסי, עלה לישראל, גר בת״א
פרידמן יוסף	בנו של דוד מרח׳ 3 במאי, גר בארצות הברית
קרבצ״יק קלמן	לחם גם כחייל בצבא הפולני, עלה לישראל, גר בפתח־תקוה
לחמו בצבא פולני/רוסי	
אפשטיין דוד	עלה לישראל גר בבית לחם הגלילית
בריישה שלום	גר ברוסיה
פוטק אברהם	עלה לישראל, גר בת״א ובניו־יורק
פרידמן זביל	בנו של נחמן מרח׳ בית חיים, גר בפרוז׳ני
קברן השל	בנו של בנימין, היה גר בשוק ליד ניסלבוים
שרדו ממחנה ריכוז	
בילצ׳יק יהודה	עלה לישראל, גר בקרית מוצקין
סורונובסקי זאב	עלה לישראל, גר בחיפה
קיה אן (פומרניץ חנה)	בת לייבע, הייתה גרה ליד הגשר, גרה בארצות־הברית
הסתתרה אצל נוצרים	
טוכמן רֵיזל	גרה בארצות הברית

הניצולים (צולם בגרמניה)

מימין לשמאל: אברהם פוטק, זאב סורונובסקי, מנחם בביץ, הרב ישראל פזס, יצחק סובינסקי, צילה סובינסקי, יהודה בילצ״יק, דוד אפשטיין, יוסף מושקוביץ, אליעזר יהלום, שלמה הילמן

שהו ברוסיה

בביץ מנחם ז״ל	נפטר בארץ
בוכהלטר מוטל	בן של ציפי, היה גר ברח׳ שרנצל, גר בארצות הברית
בוקשטיין אליהו מוטיה ז״ל	נפטר בארץ
בוקשטיין אליעזר	בנו של א.מ. עלה לישראל, גר בת״א
בוקשטיין ויכנה ז״ל	אשת א.מ. ואם אליעזר וצפורה נפטרה בארץ
בורגמן יוסף	הבן של חיים אריה
ברנר צפורה ז״ל	הבת של ויכנה וא.מ. בוקשטיין, עלתה לארץ, נפטרה בארץ
ברנשטיין משה	עלה לישראל, גר בת״א, צייר בעל פרסים

גרשגורן איידל	בת משה, גרה ברוסיה
גרשגורן משה ז״ל	עלה לישראל, נפטר בארץ
הבר (סובינסקי) רינה	בת של צילה, עלתה לישראל, גרה ברעננה
הלמן שלמה	עלה לישראל, גר באבן יהודה
וינשטיין וואווע	גר במונטריאל, קנדה
וינשטיין רבקה (ריטרמן) ז״ל	אשת וואווע, נפטרה בקנדה
זבילוביץ בנימין	בנו של יהושע גר בארצות הברית
זילברשטיין (ברקוביץ׳) אליזבטה (לאה)	עלתה לישראל, גרה בערד
חומסקי יוסף ז״ל	עלה לישראל, נפטר בארץ
טוכמן יצחק ז״ל	עלה לישראל, נפטר בארץ
יהלום אליעזר ז״ל	עלה לישראל, נפטר בארץ
כגן בנימין ז״ל	עלה לישראל, נפטר בארץ
כוורן יעקב (קברן)	עלה לישראל, גר בקרית אתא
מוזיקנסקי ירחמיאל ז״ל	נפטר ב־1992 בקנדה
מינקוביץ אברהם	עלה לישראל, נפטר בארץ
סובינסקי יצחק	בנה של צילה עלה לישראל, גר בחולון
סובינסקי צילה ז״ל	האמא של יצחק ורינה, נפטרה בארץ
פזס ישראל — רב ז״ל	עלה לישראל, נפטר בארץ
פניאל (פלנטובסקי) נח	עלה לישראל, גר בחיפה
פרידמן שבתאי	בנו של דוד מרח׳ 3 במאי, גר בארצות הברית
קפלן אמה	בת יהושע, ביתם היה ליד הדאר — גרה ברוסיה
קפלן לייבע ז״ל	בעלה של ציפי מרח׳ שרנצל, נפטר ברוסיה
קרינסקי זלאטקע	גרה ברוסיה
רובינשטיין זליג ז״ל	נפטר ברוסיה

אליה־מוטה בוקשטיין

קרטוז־ברזה 1939 — 1941

בסוף אוגוסט 1939, כאשר הכריזה ממשלת פולין על גיוס כללי, התיצבו צעירים יהודים רבים מקרטוז־ברזה בלשכת הגיוס הצבאית בבריסק, אך הוחזרו לעיירה מחוסר תחמושת ובגדים. העיירה עצמה הפכה לתחנת מעבר לפליטים רבים, שברחו ממערב־פולין למזרחה, סמוך לגבול עם ברית־המועצות. הכביש ורשה־מוסקבה, החוצה את העיירה, המה מתנועה ברכב וברגל. עם התקרב הצבא הגרמני הוברר גם לתושבי המקום, כי עליהם לעקור מזרחה.

ביום 10 בספטמבר 1939 התארגנו ארבע משפחות: ליזר רזניק, משה קפלן אפרים סלצקי וכן בני־ביתי, ויצאנו רכובים בשלוש עגלות לכיוון הגבול הסובייטי. כאשר הגענו לגשר השני עצרו בעדנו חיילים, שקיבלו פקודה לשרוף את הגשר. פנינו לכוון חומסק־פינסק והגענו לספרוֹוע, כיוון שלמשפחת רזניק היו שם קרובים. מצאנו במקום עוד יהודים רבים מברזה, שהגיעו ברכב וברגל. גם הם ברחו מן העיירה לפני כניסת הגרמנים. מספרווע המשכנו לעיירה טלחן, ומשם לגבול ברית־המועצות.

הגענו ליערות ושהינו שם עד 17 ספטמבר 1939. והנה שמענו ברדיו, כי לפי ההסכם עם גרמניה יוצא הצבא האדום "לשחרר" את בלורוסיה מן העול הפולני... החלטנו לחזור לברזה. כאשר עברנו ליד הכפר כריס התנפלו עלינו איכרים ושדדו מאתנו את כל רכושנו. בנס נשארנו בחיים. חבולים ופצועים הגענו לברזה ביום שנכנס אליה הצבא האדום. בינתיים אירגנה האוכלוסיה הנוצרית ועד מקומי. כאשר חזרו היהודים לברזה פנו למפקד הסובייטי וביקשו למנות הנהלה עירונית מתוך מעמד הפועלים. באסיפת־עם שהתקיימה באולם מכבי האש נבחר ועד בהרכב של שלושה יהודים ושני נוצרים. היהודים היו: איצל פומרניץ, חיים גרמן וניאנמש, מנהל החשבונות. למפקד המיליציה מונה הרשל גלפרין, ששוחרר מן הכלא שבו ישב בעוון פעילות קומוניסטית. החנויות נפתחו, והאכרים החלו לקנות כל מה שהיה בהן. החנונים יצאו לבריסק ולביאליסטוק, שבהן פעלו עדיין חנויות לסיטונות ובתי־חרושת. התברר לסוחרים כי מחירי הסחורות גבוהים יותר מהמחירים שהם קיבלו מאת הקונים בעיירה. כעבור חודש בערך נסגרו כל בתי־העסק הפרטיים. הסחורות שבהם הוחרמו, והסוחרים קיבלו פיצוי סימלי.

על אליה־מטיה בוקשטיין, שלומקה וינשטיין ואלכסנדר לבקוביץ הוטל לארגן חנויות קואופרטיביות. הם יצאו לפרוז׳אני, לבריסק ולברנוביץ לרכוש מצרכים. כל מה שעלה בידם להשיג היה מלח, נרות וציקוריה...

הורגש מחסור בנפט ובמזון. השלטונות סייעו להביא לעיירה קצת נפט, מלח וקמח. תורים גדולים השתרכו לפני המאפיות. איכרים רבים הגיעו לעיירה לקנות לחם. כך נמשך המצב עד לשנת 1940. בשנה זו הוכרזה ברזה כעיר מחוז הכוללת שמונה ישובים (וואלאסטו) ומופרדת מפרוז׳אני. מברית־המועצות הגיעו קומוניסטים ותיקים כדי לעמוד בראש המשרדים השונים. נפתחו בנק, רשת של קואופרטיבים, מוסדות מפלגתיים־קומוניסטיים, משטרה ונ.ק.וו.ד.

הקומוניסטים המקומיים והעסקנים שמלאו קודם לכן תפקידים חשובים התמנו לעוזריהם של הקומוניסטים שהגיעו ממוסקבה. נפתחו בתי הספר, כולל בית הספר האידי, וקומוניסטים התמנו

למנהליהם. הוקמו קואופרטיבים לחייטות ולסנדלרות. בתיהם של היהודים האמידים הוחרמו, והם נצטוו לעזוב את דירותיהם ולהתגורר בדירות משותפות עם שכנים. בבתים שהוחרמו, הוקמו משרדים, ובחלק מהם גרו הקומוניסטים ממוסקבה. בבית החומה של ליכאצקי בכיכר השוק נפתחה מסעדה. החנויות הקואופרטיביות שוכנו בבתי־החומה שעל־יד הכביש, ומבני העץ שבכיכר השוק נהרסו.

בכיכר השוק הותקן גן ציבורי וניטעו עצים. באמצע הכיכר הוקמו שתי מצבות ללנין ולסטאלין, ומצבת־זכרון לחיילי הצבא האדום שנפלו בשנת 1920. ליד גנו של הכומר, בקרבת הכנסיה הקתולית החדשה, הוקם מקום־ריקודים. בכל יום ראשון ניגנה שם תזמורת, ובני־הנוער יצאו בריקודים.

הדרכונים היו מעתה סובייטיים. החנוונים לשעבר קיבלו דרכונים עם "סעיף" מיוחד, שהפלה אותם לרעה מיתר התושבים. כל אדם השתדל לעבוד, אם במשרדים, אם במנסרות ואם ברכבת, אך לא קל היה לקבל עבודה, מפני שכל אחד חיפש עבודה קלה יותר. למען האמת לא לכולם היתה עבודה אחראית. הענך ליסקובסקי ומאיר בוכהלטר, למשל, עבדו בניסור עצים, כי לא הצליחו לקבל עבודה אחרת.

הפקידים הפולנים לשעבר ובעלי האחוזות גורשו לסיביר. רצו לגרש גם את היהודים בעלי החנויות הגדולות לשעבר, אך הקומוניסטים היהודים ביטלו את רוע הגזירה. הם טענו כי הללו עתה יותר קבצנים מאשר עשירים, כיוון שחובותיהם תפחו מעלה מעלה. זה היה ניצחון פירוס, כיוון שאחר־כך נרצחו גם אלה בידי הגרמנים. לעומתם נשארו בחיים היהודים מן העיירות הסמוכות שגורשו לסיביר. נערות יהודיות רבות נישאו לקציני הצבא האדום, אך הן לא זכו להרבה נחת.

אין שבת ואין יום א׳. אין גם חיי־ציבור. הבעיה היחידה: עבודה. כיצד להשיג עבודה? כיצד ממשיכים ומתקיימים?

שוויון־רוח שרר בכל. ליד כל החנויות הזדנבו תורים גדולים וכל הבא ליד נחטף. דברי־חורף נקנו גם בקיץ ובחורף — גם בגדי קיץ. בכוונה לבשו התושבים בגדים ישנים, כדי שלא יחשדו בהם שהם עשירים. חנוונים רבים לשעבר חלמו על היום שבו יצאו הרוסים מן העיירה...

איצל פומרניץ וטוביה אייזנברג מבלודניה נאסרו בעוון השתייכות לקבוצה טרוצקיסטית. הם הוחזקו בכלא עד לפלישת הגרמנים. הארוע השרה אוירה קשה בחוגי השמאל. הרי השמאלנים תלו תקוות רבות בסובייטים, וראו בצבא האדום כעין משיח. זו היתה גם הסיבה שרבים נשארו בברזה ביוני 1941, כאשר הגרמנים התקיפו את ברית־המועצות, לעומת שנת 1939 שבה ברחו כולם מפחד הגרמנים.

כך נמשכו החיים עד ליוני 1941. בראשית יוני הובחנו ריכוזי צבא רוסי ליד בריסק. הרוסים טענו שאלו הם אימונים רגילים. ביום 18 ביוני נאסרו כמה פקידים פולנים לשעבר וכן שתי משפחות יהודיות, נאטע סובינסקי ועו"ד שכנרוביץ. הם הואשמו בשיתוף פעולה עם הפולנים, וגורשו לסיביר.

נאטע סבינסקי חזר לברזה כאשר באו הגרמנים: הוא שימש מתורגמן ואח"כ נהרג. אשתו וילדיו הובלו הרחק מברזה ואח"כ חזרו לעיירה. הם נמצאים עתה בישראל. ביום א׳ 21 ביוני, בבוקר, החלו הגרמנים להפציץ את שדה־התעופה החדש בריבניק ליד ברזה. הפועלים

הפצועים הובאו לעיירה ושוכנו בבית־המדרש. זמן מה אח״כ שבו הגרמנים והפציצו. ברבע לפני שתים־עשרה בצהרים שמענו ברדיו כי גרמניה הנאצית התקיפה את ברית־המועצות. בשעה שתים־עשרה וחצי חגו כשלושים מטוסים גרמנים מעל ברזה והפציצו את מחנות הצבא, ושבו והפציצו את שדה התעופה.

בהלה אחזה בתושבי העיירה. מבריסק ומקאברין הגיעו מכוניות רבות ובהן גם משפחותיהם של הפקידים והקצינים הרוסים. מיד ניתנה פקודה לעקור מן העיר. פקידי הבנק יצאו ראשונים. וליוה אותם איצ׳ה ארבוך מפוז׳אני. אשתו וילדיו נשארו. אחר־כך יצאו פקידי האוצר ואותם ליווה וואווע וויינשטיין, אף הוא ללא אשתו וילדיו. זליג זאקהיים, לייזר רזניק ושעפסל ליברמן שאלו לעצתי. אמרתי להם, כי אני יוצא יחד עם ילדי, ומציע להם לעשות כמוני. הם הלכו להתיעץ ולא חזרו. עד שעזבתי לא ראיתי אותם עוד.

בשעה 9 בלילה יצאו עובדי הקואופרטיבים על ארבע עגלות. אני ובתי עזבנו על שני זוגות אופניים. שני ילדינו הקטנים נסעו בעגלה. אשתי לא היתה אתנו. היא התארחה בימים ההם אצל אחותה בלנינגראד. בבוקר הפציצו הגרמנים את העגלות.

בכביש ברזה־סלוצק־מינסק היתה צפיפות רבה. לבורחים על נפשם הצטרפו המשוחררים ממחנות־העבודה שליד קרטוז־ברזה. האווירונים הגרמנים הנמיכו טוס, ובמכונות היריה שלהם זרעו מוות... ביום הסתתרנו ביער, ובלילה נסענו. בעגלה שלנו נהרגו אשת פקיד סובייטי ושני ילדיו. ביום 26 ביולי הגענו למינסק.

העיר היתה אחוזת להבות מהפצצות המטוסים הגרמנים. יצאנו את העיר והגענו למוהילב. כאן פגשנו מכירים מברזה: חיים גרמן, משה פרידמן, פישקה מלייווישקי, של מביץ, פישל בן לייזר גויס. בדרך פגשנו גם את אמה קפלן ובעלה, שברחו מברנוביץ. חיים גרמן ומשה פרידמן התנדבו לצבא האדום. נפרדנו מהם ונסענו ברכבת לפנים־רוסיה. הרבה פליטים פנו לשם.

גם את הרכבת הפציצו הגרמנים. רק במחוז טאמבאוו לא היו הפצצות. כאן ירדנו מהקרונות ונשלחנו לקולחוזים כדי לעזור בקציר התבואה מן השדות. הימים היו ימי קציר, ורובם של הגברים גוייסו לצבא. תמורת עבודתנו קיבלנו מזון.

בינתיים התקרבו הגרמנים. החורף מישמש ובא, ואנו החלטנו להימלט אף בבגדי קיץ. החלטנו להגיע לאזורים החמים ביותר ברוסיה התיכונה. נסענו לטשקנט.

נפרדנו מן הצעירים שגוייסו לצבא, ויחד עם לייזר אלאם מבלודניה ועם בעלה של אמה קפלן, שהתגייסו לצבא האדום אך שוחררו ממנו בתורת ״אלמנטים בלתי־רצויים״, כיוון שנמנו על הקטגוריה של אנשי ״המערב״ שמוצאם מן השטחים שהיו בשלטון הפולנים, המשכנו לטשקנט. הנסיעה נמשכה כחודש ימים. רוסיה היא מדינה עצומה, והמרחקים גדולים. כל תחנות הרכבת היו מלאות פליטים. בתחנות־הרכבת הגדולות יותר חולקו קצת מצרכי מזון, אך רוב הזמן רעבנו. פה ושם אכלנו מלפפונים וצנון שליקטנו בשדות.

הגענו לסמרקנד, כי לטשקנט לא הרשו לנו להגיע. העיר היתה מלאה פליטים. בימים הראשונים השגנו קצת עבודה ומזון. אחר כך גדלה הצפיפות, כי שוחררו מגורשים מסיביר וכולם התרכזו באזור ההוא. המזון נעלם. היו שעבדו בקולחוזים תמורת 200 גרם קמח ליום. היינו מזוהמים ורעבים. פרצה מגיפת־טיפוס, אך בתי החולים היו מלאים. אלפי פליטים מתו מרעב, ומי שיצא מבית החולים היה לרוב תשוש...

הגברים גוייסו לצבא. במקום לחזית, שלחו אותנו במסגרת של פלוגות־עבודה (״טרוד־

פראנט") לבתי־החרושת לתחמושת באורל ובסיביר. אותי שלחו לצ׳ליאבינסק לעבודה בבית־חרושת לטאנקים. עבדתי שם עד סוף המלחמה. קיבלנו 800 גרם לחם ליום, ופעמיים ביום־מרק. מי שזכה ונתקבל לפלוגות־העבודה נשאר בחיים.

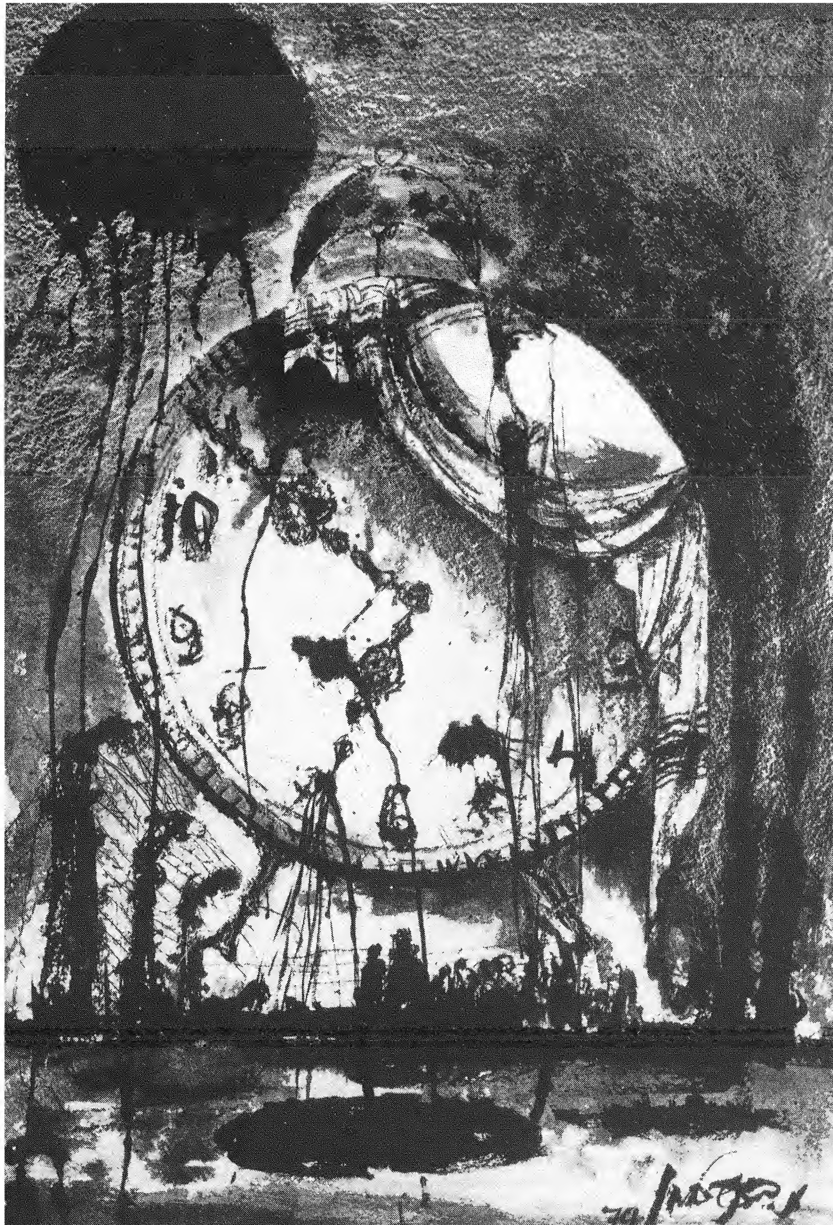
בשנת 1945 הגיעו אלי לצ׳ליאבינסק אשתי ובני הקטן. בני הבכור בהיותו כבן שבע־עשרה התנדב לצבא האדום, ונפל בקרבות על־יד ורשה. בשנת 1946 חזרתי עם אשתי ובני ועם אלפי פליטים אחרים שנשארו בחיים, לפולין. אני ביקרתי בקרטוז־ברזה, ועל כך כתבתי בנפרד.

האוכלוסיה בפולין קיבלה אותנו בשנאה: "האם אתם מוסיפים לחיות?" — חזרו ושאלו. "והרי שחטו את כולכם, את כולכם..." עצוב היה על הלב. הלכך הגענו לפולין המשוחררת? יצאנו את פולין ובסופו של דבר הגענו לארץ ישראל. כאן מצאנו את מולדתנו.

אחרי השחרור

מימין לשמאל: בנימין קגן, רבקה ריטרמן, אליה מוטיה בוקשטיין, ויכנה בוקשטיין, לייזר אברמוביץ, יושב, וָאֳוָה וינשטיין

השעון המוכתם בדם
ציור: משה ברנשטיין

צפורה ברנר

אחרי השחרור

אבי הגיע אלינו מצ׳ליאבינסק, לביקור של מספר שבועות. הוא נסע גם לברזה ושלח לנו משם את המטען שלנו. מברזה הוא חזר שבור לגמרי. שמתי לב לכך ששערו הכסיף כליל. הוא הסתובב שרוי במרה שחורה, לא דיבר וסירב לתאר לנו את אשר ראה בברזה. לאט־לאט התחיל להוריד את הכל מליבו ולספר: מחצית העיירה נשרפה — הבתים מצידו האחד של הכביש ושל השוק נעלמו. לאחר שהציתו הגרמנים את המדרש הנהדר של ׳חברה קדישא׳, התפשטה האש בכל העיירה ואחזה בכל בתי העץ הקטנים.

לא נותר אפילו זכר מגיטו ׳א׳, שהוקם בכמה רחובות — עבור יהודים ׳מועילים׳, ומגיטו ׳ב׳ — ליהודים ׳שאין בהם תועלת׳. תחת העצים הירקרקים של ברזה אין כבר שום משה׳לה או שלמה׳לה. לא שומעים אף מילה באידיש, שום תפילה יהודית בבית־המדרש, או בבית העלמין... אבא שמע אודות בית הקברות האיום ביער ברונו־גורה, הוא היער שבו נהגנו לבלות עם בית הספר בחיק הטבע בל״ג בעומר. עתה משקיפים אותם עצים באלם על הקבר ההמוני של יהדות ברזה, של סבים וסבתות, אבות ואימהות, של נוער שנקטף בדמי ימיו, של ילדים חמודים — שאת כולם רצחו כאן הנאצים באוקטובר 1942, לאחר שעינו אותם במשך שנה בגיטאות שבעיר.

אבא הסתובב בין חורבות המקום בו נולד, גדל, התחתן, הקים משפחה וניהל חיים הגונים ולא קלים. כל מה שנותר מביתנו היה היסוד של המרפסת — כתם כהה מבטון — שהיה כמצבה אילמת...

פרטים נוספים אודות השמדתה של יהדות ברזה שמעתי מפי הפרטיזן לשעבר, ידידי משה טוכמן. הוא ברח מהגיטו, הסתתר ולחם בגרמנים, כפרטיזן, ביערות פולסיה. הפרטיזנים היהודים, יחד עם רוסים ועם רוסים לבנים, הורידו מהפסים רכבות גרמניות, והרגו חיילים מצבא הכיבוש הנאצי, בכל מקום שיכלו. הפרטיזנים סבלו מגשם ומכפור, מבוץ ומשלג, מרעב ומחולי — אבל החזיקו מעמד. משה סיפר לי, שביער ברונו־גורה הובילו את יהודי ברזה ברכבת — הכניסו אותם מצד אחד של הקרונות, והשליכו אותם החוצה מהצד השני — ישר אל תוך הבורות שהיו מוכנים מראש, ושם ירו בהם והרגו אותם בהמוניהם. הקרונות הריקים, ובהם בגדיהם של הקדושים, הוחזרו לבלודנה, תחנת הרכבת של ברזה... רק בודדים הצליחו להינצל מתוך הבורות. אשה צעירה עם תינוק בזרועותיה, שלא נפגעה מהכדורים, יצאה מהבור באישון לילה. עוד לפני חיסולו המוחלט של הגיטו, התאבדו בני אדם, מבלי לחכות שהגרמנים יהרגו אותם. הרצען תלה את ילדיו ואחרי כן את עצמו. המורה רחל חמל־שפירא הרעילה בציאניד את ילדה, את בעלה ואותה עצמה.

היו גם נסיונות של התנגדות לגרמנים. נחפרה מינהרה בכדי שיוכלו לברוח מהגיטו בשעת חירום, אך ללא הצלחה. אנשים נחנקו בה מהעשן, כשעלתה ברזה באש.

אחדים נסעו לפרוז׳אני שסופחה, מינהלית, לרייך השלישי, בתיקוות שווא להישרד שם.

ליד חורבות המינזר הקרטוזי הוציאו הגרמנים להורג, ביריות, את הפולנים שהסתירו יהודים.

היה זה הרוקח של העיירה, אצלו נמצאה לייצ׳ה קאסירסקי, אחת הבנות היפות בעיירה. כאן הרגו גם את כל משפחת בנו של חורב, שהסתיר את טייבל׳ה קפלן. גורלן של הבנות היהודיות, שניסו להציל את חייהן, מובן מאליו...

כמה בחורים יהודים מברזה הצליחו לברוח ליערות. אחדים ברחו לברית המועצות וכך הצילו את חייהם. בין המאושרים האלה היתה גם משפחתי, אם כי גם אנו שילמנו מחיר יקר — אחי ברל׳ה, שנפל במלחמה נגד הנאצים.

הורי זכו למות בישראל בגיל למעלה משמונים. הם הלכו לעולמם בדעה צלולה, לא נפלו למעמסה על איש, עבדו עד לרגע האחרון בחנות שלהם, יחד עם אחי לייזר ועם הבן שלי, בני. המצבה הכפולה של אבי ואמי ניצבת בבית העלמין של קרית שאול בתל אביב.

אנו, שארית הפליטה של יהודי ברזה בישראל ובחו״ל, הקמנו לפני מספר שנים יד זכרון לעיירה שלנו, בבית הקברות בחולון.

(מספרה של פאני ברנר ״די ערשטע העלפט לעבן״ הוצאת י.ל. פרץ תל־אביב 1989 עמודים 132-137)

משה ברנשטיין

הישרדות

בבוקר קייצי של 1941 זרעו אווירוני הרוצחים הגרמנים מוות וחורבן על ערי פולין ועיירותיה. בבהלת הריצה של פחד וחרדה נפצעתי מן ההדף של פצצה שנפלה סמוך לבית בו גרתי אותו זמן בביאליסטוק שהיתה, באותם ימים של 1939, מרכז תרבותי ורוחני.

מהדף הפצצה נקרעו בגדי. פני ועיני נפגעו מרסיסים וכוסו דם. תחושתי היתה שהנה בא הקץ לחיינו ושמסך הזהב שנרקם במשך שנות חיי על כל חלומותי ושאיפותי נופל מתבוסס בדם, וגורל העם היהודי נחרץ. הגרמנים בשיטת ה"בליץ קריג" שלהם התחילו לארגן גיטו ליהודים. החלו התנכלויות גסות ליהודים. נערכו רשימות וחיפושים אחרי מסתתרים. האוכלוסיה היהודית מפוחדת ומיואשת.

חשתי כאב עמוק וכמיהה עזה להתאחד עם המשפחה וחיפשתי דרך לברוח מן המקום הזה שדמה בעיני לגיהנום.

לילה אחד מצאתי את עצמי ליד תחנת הרכבת. רכבות מלאות נשק וגרמנים רצות אנה ואנה לכל הכיוונים. התגנבתי לאחד הקרונות שהיה נדמה לי כי הוא של רכבת הנוסעת לכיוון רוסיה.

עד היום איני יכול להבין מאין באו לי אז האומץ והנחרצות לעלות עליה. הסתתרתי בפינה של קרון מלא מרגמות וארגזי תחמושת. הכמיהה להגיע לברזה היתה כה עזה עד שלא הבינותי כלל איזה סיכון נטלתי על עצמי ומתוך איזו נאיביות ילדותית פעלתי. לא שערתי אז מה צפוי לי ומה יהיה גורלי.

הרכבת זזה, הרעש החריש אוזניים ואני נוסע למקום שאיני יודע מהו, ואם בכלל אגיע חי למקום כל שהוא. הייתי רעב, עייף ומדוכא ונימנמתי.

התעוררתי לרעש התפוצצויות אדירות. הצצתי דרך אחד הסדקים ונתגלה לעיני מראה מחריד של הרוגים ופצועים מוטלים בכל מקום. צועקים ונאנחים ואין מושיע. היתה זו ככל הנראה הפצצה קשה מן האוויר.

עודני מזועזע מן המראה ופצצה אחת פגעה ברכבת, והקרון בו הייתי עם עוד קרונות צמודים הועפו אל על ונחתו בחורשת יער כשהם מתרסקים לגזרים. צעקות של פצועים מכל עבר ופצצות ממשיכות ליפול ברעש מחריש אזניים. מאות אנשים רצים ונופלים, נופלים וזוחלים ואני ביניהם, שומע דברים בגרמנית וברוסית, איני יודע היכן אנו נמצאים, ואני מפחד לדבר אל איש.

חוש ההישרדות שבי הנחה את עיני לכוון עץ עבות במרחק מה מן המהומה. נעתי אל העץ בחצי ריצה ובחצי זחילה וישבתי נשען על הגזע העבה ונפשי לא עמי.

לעת ערב כשנישתתקו הרעש והמהומה, התחלתי צועד בכיוון פסי הרכבת בכוחות לא שלי. רק האינסטיקטים פעלו בקרבי, והמריצוני ללכת לאורך השביל המקביל לפסים. כל שהרגשתי וחשתי היה רצון לברוח, לברוח ולברוח.

צר לי מאוד, אך לא אתאר בזה כל פרט ופרט מן הכאב הנפשי ומן הכאבים הפיזיים

שתקפו אותי ולא הרפו ממני. אפשר שיבוא יום ועוד אספר על כך בפרוטרוט. יצר הבריחה הביאני אחרי לילה ארוך אל רכבת עומדת על פסים וקרונותיה עמוסים בבהמות. זחלתי בכוחות אחרונים לתוך אחד הקרונות ונרדמתי.

התעוררתי כשהרכבת החלה לזוז. איני יודע גם היום לומר כמה נתטלטלה הרכבת עד שנעצרה. שמעתי קולות דיבור ברוסית. קפצתי מן הקרון וגיליתי שהגעתי לקולחוז גדול בעמקי רוסיה — נובי בורסי, שכבר היו שם הרבה פליטים יהודיים.

שלב חדש בחיי החל מלווה הרבה סקרנות והרבה פחד מן הבלתי ידוע. עבדתי בעבודות שונות והתגוררתי בביתו של איכר שעזרתי אף לו בעבודותיו. הסתגלתי אט אט למצבי זה ונכנסתי לחיי שיגרה בקולחוז.

באחד הימים החלטתי לנסוע לעיר המחוז — סרטוב. סבבתי בעיר ללא כל מטרה, ובלי לדעת מה יהיה גורלי מעתה. לפתע שמעתי ברחוב רמקול מכריז ומודיע שהכוחות הסובייטיים עזבו את קרטוז־ברזה לאחר קרבות קשים. איבדתי את הכרתי, ונפלתי מתעלף ברחוב. כשהתעוררתי, מצאתי את עצמי באיזו חנות, והאנשים התחילו לחקור אותי מי אני, מה אני, מאין באתי ולאן אני הולך. היה שם יהודי אחד שלקח אותי לבית ששימש כמרכז לפליטי פולין.

בעיר זו עשיתי וחייתי עד 1945 — גמר המלחמה. ערירי, ללא מודע וללא גואל נרשמתי כמו הרבה יהודים אחרים יוצאי פולין, לחזור לפולין בתקווה שאצליח להגיע הביתה, לברזה.

הוזהרנו שאין אפשרות לבקר ברוסיה הפולנית, והגענו אחרי טלטולים ברכבות לקרקוב. שם בתחנת רכבת הסתובבו בחורים יהודיים וגייסו נוער לקיבוץ הכשרה על מנת לעלות אחר כך לארץ ישראל.

נלקחתי איפוא לקיבוץ דרור ששכן בבית גדול בקרקוב. שם שהיתי עד שיצאנו לגנוב גבולות בעזרת אנשי "הבריחה" ודרך האלפים המושלגים, איטליה וגרמניה והגענו לאוניית המעפילים "התקוה".

בדרך ארצה נתפשנו ע"י הבריטים והוגלינו לקפריסין, שם שהינו שנה וחצי, עד שסוף סוף הגעתי ארצה. גוייסתי לצבא ועם שחרורי התחלתי לבנות את חיי.

לא אאריך בתאור כל הקשיים של היקלטותי בארץ. אפשר שיום יבוא וגם על כך אספר בפרוטרוט ובאריכות.

שלמה הלמן

על משפחתי, על קרטוז־ברזה ויהודיה ועל תלאותי במלחמת העולם השניה

נולדתי בשנת 1920 בחומסק, שהיתה עיירה נידחת, ללא כבישים, ללא רכבות, ללא חשמל וללא מים זורמים, ובמרחק של כ־20 ק״מ מתחנת הרכבת הקרובה. ביתנו היה בכפר ז׳אבר, כ־5 ק״מ מחומסק.

4 בנים ו־2 בנות היינו לאמי ולאבי, ציפורה ושמואל הלמן. בכור הבנים היה חיים, השני — יעקב, אחריו זהבה (זלטקה), אחריה — יצחק, אחריו — אני, שלמה, ולבסוף — מושה־רחל הקטנה.

בן 8 שנים ואולי בן 9 הייתי כאשר אבי, שעסק בחכירת קרקעות מגויים ובמסחר בדגים, מת ממחלת השחפת. אמי לקחה על עצמה את עול המשפחה, ועמלה קשות כדי להביא טרף לביתה. בינתיים החלו אחי להתפזר: יעקב נשלח לארגנטינה ״להכשיר את הקרקע״ להגירתנו שמה. חיים הבכור עלה לארץ בסרטיפיקט שקיבל כחבר תנועת ״החלוץ״. עוד לפניו עלתה לארץ אחותי זהבה זלטקה. זמן מה אחר כך פקד אותנו עוד אסון: אחותי הקטנה מושה־רחל מתה. בינתיים הגיע עת גיוסו של אחי יצחק, שלמד בישיבה, לצבא הפולני. יצחק סירב להתגייס ונחשב עריק. בסופו של דבר ״הבריחה״ אותו הישיבה לארץ־ישראל בזהות בדויה ״קפלן״.

נשארתי בבית לבדי עם אמא, אך זו — מרוב מאמץ וטרדות — היתה חולה, ונפלה לעתים קרובות למשכב. רופאיה אסרו עליה להתאמץ. בעקבות כך שודך לאמא גביר אלמן, קרוב משפחה, ושמו אשר בוקשטיין וכינויו ״אושר דער קאצעב״. הוא גר בקרטוז־ברזה. לבעלה של אמי היו שישה ילדים, שלושה מהם — הבן שמחה והבנות שורקה ואסתר־רייזל נשארו בבית. הוסכם בין אמי לבין בעלה כי גם אני אהיה סמוך על שולחנו. ראוי לציין כי בִּין אמי לבין צאצאי אבי שררו כל הימים יחסי כבוד ואחוה.

עם נישואי אמי, עזבנו את חומסק, וכאן מתחיל הפרק בחיי הנוגע לקרטוז־ברזה.

אני זוכר כי הגענו לקרטוז־ברזה לפני ה־3 במאי (״צ׳יצ׳י מאי״ בפולנית), שהיה חג פולני ידוע. אותו יום צעד ברחובות קרטוז־ברזה מצעד צבאי ובראשו תזמורת מכבי אש שנגניה ורוב כבאיה היו יהודים. דבר זה, ומראה העיר בכלל, עשו עלי רושם אדיר.

התרשמתי מאד גם ממחנות הצבא שבעיירה, וכן ממדי החיילים, ובמיוחד ממדי הימאים.

על הנהר, שזרם בסמוך לעיירה, היה גשר. קראנו לו באידיש ״דער צוויטער בריק״, הגשר השני. אני זוכר כי בחודשי הקיץ נהגו צעירי העיירה לבוא למקום זה, להתרחץ בנהר ולשוט עליו בקייאקים. בסמוך היו מישטחים ועליהם שיחקנו כדורגל.

בן 13 שנים הייתי כשאמי ובעלה (דודי) החליטו כי עלי ללמוד נגרות. בסכום של 50 ז׳לוטי לחודש הסכים לייבל הנגר ללמד אותי את המקצוע, שנחשב אז למקצוע ״מבוקש״. אמי ודודי רצו כי אדע נגרות לקראת עלייתי לארץ ישראל. השקפתם התבטאה בשלוש מלים: ״בעל מלאכה — מלוכה!״. שנה אחת הייתי שוליית נגר, ואח״כ עסקתי בעבודות מזדמנות.

יש לי זכרונות מאותם ימים, בעיקר מבית הסוהר שהוקם במקום המחנה הצבאי שהיה ידוע בשם "לאגער". אני זוכר שהקרינו שם סרטים ובהם "הדיבוק" ו"תקיעת כף". אני זוכר גם כיצד בריכת המים הטבעית שהיתה במרכז העיירה ("פוסטוואנייק" קראנו לה) שימשה כמאגר מים לצורכי מכבי האש, וכיצד בימי החורף הקרים, כשהמים קפאו, הפך המקום למגרש החלקה של הנערים על הקרח... ראוי להעיר כי מכבי האש, שהיו די פקחים, גבו מאתנו דמי כניסה לאתר...

עם עליית הנאצים בגרמניה ניכרו סימני אנטישמיות גוברת בעיירתנו. הדביקו אז בחוצות מודעות שונות. מודעה אחת נחרתה עמוק בזכרוני. הראו בה תפוח עץ גדול חצוי. התפוח סימל את פולין. החלק האחד של התפוח, שסימל את היהודים, היה רקוב ומלא עובש, ואילו חלקו השני, שסימל את הרוב הפולני, היה יפה ושלם...

גלי האנטישמיות עלו וירדו, אך בסך הכל הורע המצב ככל שחלפו הימים. אני זוכר, למשל, שהאינדעקעס היו נעמדים ליד חנויות היהודים ומשפיעים על הלקוחות שלא לקנות בחנויות אלה.

בעקבות הסכם מולטוב־ריבנטרופ לחלוקת פולין פלשו הגרמנים לצד אחד של פולין ולצד השני פלשו הרוסים. כשתקפו הגרמנים, אמרו הפולנים שלא יתנו "אפילו כפתור", אבל הם נתנו את כל הבגד! היתה האפלה כללית בלילות, והיהודים פחדו שהגויים יבזזו אותם. אני והשכן שלי, "מרדכי דעם קאצב'ס זון", היינו בשמירה. מזג האוויר היה אביך ומדכא. לפתע הגיעו אלינו הסגן של ראש העיר ולקח אותנו. לא ידענו לאן. בדרך הוא אסף עוד שלושה ארבעה זוגות של שומרים. הובלנו לאתר בית הסוהר. כשהגענו, היו השוטרים הפולנים מוכנים לעלות על אופניהם ולנסוע לכיוון בריסק. הוכנסנו לחדר גדול שעל קירותיו לוחות עם מפתחות רבים. לכל מפתח היה מצורף פתק שבו נכתב לאיזה חדר הוא שייך. נאמר לנו שעלינו לשחרר את האסירים.

היינו המומים. הסתכלנו סביב סביב. ראינו הרבה אלות שבהן נהגו השוטרים להכות את האסירים. ראינו גם "חליפות כליאה" ואזיקים. יצאנו לבדוק אם יש שוטרים במקום. גילנו שאין איש. רק אנחנו והאסירים. קשה היה להאמין שבכלא שוהים כל כך הרבה אסירים. נכנסנו למאפייה. מצאנו הרבה לחם סובין אפוי על האצטבאות. במחסן המצרכים מצאנו שפע של סוכר, קמח ותפוחי אדמה — ממש כל טוב! משם נכנסו לבית החולים. ראינו שם אנשים ששכבו על הריצפה, מהם פצועים ומהם חולים. חלק מהפצועים נפצעו ממלקות שקיבלו מהשוטרים. היו במחנה מבני אבן, והמעבר שביניהם היה צר מאוד, ומשני צדדיו חוטי תיל. הסוהרים עמדו משני צידי המעבר, והילקו יום יום את האסירים שעברו שם, אפילו לא היה דופי בהתנהגותם. כך סיפרו האסירים.

אח"כ נכנסנו למגורי השוטרים בצד השני. הבגדים היו מסודרים להפליא. בגדים ומגפיים מיוחדים לשוטרים — "אופיצערקעס". השוטרים השאירו הכל וברחו לכיוון בריסק.

במבנה אחר מצאתי שלשה גרמנים כותבים במכונות כתיבה. הלכנו למחסן שבו היו מאוחסנים החפצים האישיים של האסירים. מן האסירים נלקחו הבגדים, השעונים, המשקפיים, והכל סודר בסדר מופתי על המדפים. על כל חבילה היה המספר האישי של האסיר. באמצע החדר, בתיק הונחו בשקיות קטנות — אף כאן בסדר מופתי — דברי הערך של האסיר, הטבעות והכסף.

ראינו כי לפי כמות האוכל, הבגדים והחפצים האישיים, יש מספר גדול של אסירים. פחדנו שהם יעשו פוגרום ביהודי העיירה כאשר יצאו לחופש. התחלנו לצעוק וחיכינו עד הבוקר.

בבוקר התחלנו לשחרר את האסירים. הראשונים שיצאו, הרעישו והחלו לנפץ את הדלתות, הסורגים וכל מה שנקרה בדרכם. היה שם המון רב של אסירים. הם תלשו את המספרים מחולצותיהם ודרכו עליהם בדרכם החוצה.

ראיתי ביניהם רבנים ושוחטים וכן רופאים וכמרים. כל אלה ישבו בכלא ללא משפט כיוון שלא צייתו להוראות אלה או אחרות של השליטים. האסירים המשוחררים מיהרו איש איש לכיוון ביתו. היו שלא טרחו אפילו להוריד את המספר מהבגד. הם מיהרו לברוח.

אנשי העיירה התארגנו ונתנו למשוחררים שתייה ומזון, ובלבד שילכו הלאה. מיד באו לבית הסוהר הגויים מסביב, והחלו לבזוז. מכבי האש מיהרו למקום, כדי לשמור מביזה. הבוזזים הוציאו בכוח מידי כבאי יהודי מכוש ובו הלמו בראשו עד שמת במקום...

יהודי העיירה סברו שעם בוא הרוסים הם יינצלו ומצבם ישתפר. אך כשבאו הרוסים התברר כי "במקום גן עדן נהיה גיהנום". הרוסים החלו לקנות הכל. הסוחרים הסתירו את הסחורות, ורק חלק קטן מאד מכרו. נוצרו תורים. עם זאת החלו הרוסים להציב בכל פינה איש עם אקורדיון ולהקרין סרטי תעמולה על המהפיכה הקומוניסטית. אח"כ עשו אסיפה, ושלחו משלחת מאיתנו לבקש סיפוח לרוסיה — שנהיה אזרחים רוסים...

ב־1941 החלו לגייס אותנו לצבא האדום. המגוייסים היו כל אשר נולדו בשנים 1917-1919. אותי גייסו לצבא אף שהייתי יליד 1920, כיוון שבתעודות הייתי רשום כיליד 1919. עם זאת לא חויילתי מיד, כי ראייתי למרחק היתה חלשה, והצבא הרוסי לא גייס מרכיבי משקפיים. לכן נדחיתי עד למשלוח האחרון, כחודש לפני התקפת צבא היטלר על הרוסים. אני זוכר כי היתה אפלה כללית והרבה שיירות צבא נסעו באותם ימים לכיוון גבול רוסיה־גרמניה, בעיקר בלילות.

עם חיולי נפרדתי מאמי. הפרידה היתה קשה. אמא היתה קשורה מאד אלי. גם אני הייתי קשור מאוד אליה. מאז לא ראיתיה, ולא קיבלתי מכתב ממנה, אף ששלחתי אליה מכתבים מהדרך. אמא, הדוד ושאר בני המשפחה נהרגו ע"י הגרמנים. הגויים סיפרו לי כי הם — כמו כל היהודים האחרים — הופשטו מבגדיהם ואח"כ נורו ונקברו בקבר האחים, בברונו־גורה. יהי זכרם ברוך!

עם שאר אנשי יחידתי הוסענו בקרונות רכבת של בהמות במשך כשבועיים ימים, והגענו לבסיס חיל האוויר "טמבוב" — בית־ספר לטייס. המשטר שם היה מאוד קפדני ונוקשה, והאימונים קשים. כל לילה שני היו מעירים אותנו בלילה לאזעקה. את הבגדים היה צריך לסדר בסדר מסויים.

כעבור שבועיים, התקיף היטלר את הרוסים. התחלנו מיד בעבודות חירום. צבענו בלבן את ההאנגרים של המטוסים. אחרי כמה שבועות, נלקחנו לאימונים בבסיס קרוב לגבול ושמו "ארול". אמרו כי נישלח לחזית. האימונים היו ביום ובלילה והם היו קשים ומפרכים. התחלופה של החיילים היתה גדולה. קיבלנו מעט מאוד אוכל, קרוב לודאי מפני שלא הספיקו להכין בכמויות גדולות. אני זוכר שהיינו מגיעים לחדר האוכל, אך כיוון שהיו שם הרבה אנשים החזירו אותנו לפעמים לאימונים... אח"כ החליטו הרוסים כי כל האנשים מהאזורים רוסיה הלבנה ואוקראינה, שהיו שייכים לפולין, יצורפו ל"סטרוי בטליון" היינו ל"עבודת כפייה" ויעבדו

במקום להילחם. בלי שיהיו אתנו תעודות מזהות הועלינו על קרונות, המתאימים יותר למסע בהמות מאשר מסע אדם, והוסענו לכיוון הרי אורל. בדרך הורדנו ליד איזה יער, והקמנו שם שדה תעופה. לא היה שם ציוד מתאים. יישרנו את הקרקע, ואת הפסולת סחבנו במריצות ובאמצעים פרימטיביים אחרים עד למרחקים. כשירד גשם לא היה לנו מחסה. כך עבדנו בתנאים גרועים מאוד עד החורף.

בחורף, קיבלנו כובעי חורף והוסענו בקרונות רכבת לניז׳יניטאגיל שבאורל. הקור היה נוראי: כ־40 מעלות מתחת לאפס, לפעמים יותר. ממש לא היה אפשר לעבוד בקור. אנשים קפאו תוך כדי עבודה, ונפלו על גבם, כאילו היו גושי קרח... היו בניז׳יניטאגיל בתי חרושת ומפעלי תעשייה כבדים, אך לנו אסור היה לעבוד בתעשייה כבדה, אלא רק בעבודה שחורה של הקמת תשתית למפעלים. המגורים היו בצריפים (בבאראקים): גג למעלה והשאר באדמה. ממש מקפיא. במחילה כזו ישנו כ־150 איש בצפיפות של סרדינים על דרגשי עץ קפואים. נצמדנו איש לרעהו כדי להתחמם, כיוון שרק שלושה תנורי פח שימשו את כולנו לחימום. הצרה היתה שלא תמיד נתנו לנו הרבה עצים להסקה, וגם כאשר נתנו הם היו לחים. עבדנו במפעלים, בפריקת קרונות ובעבודות סבלות. בבאראקים, היתה דלת כניסה אחת ובצד השני — חלון. אלה שעבדו בטרקטורים היו יותר מיוחסים, וישנו קרוב לדלת. הם נהגו להביא סולר ושפכו אותו לתנור כדי שיבער כי העצים לא היו די יבשים. פעם בטעות שפכו בנזין במקום סולר, והבאראק התלקח. היה הבזק אש גדול, ואנשים שהיו קרובים נשרפו וניכוו, וחלק נחנקו מהעשן. העניין עבר ״בשקט״ ואיש לא התעניין בסיבותיו ובתוצאותיו. העבודה במקום היתה בשפע, והאוכל דל ומצומצם. תנאי המחייה היו קשים: ליכלוך רב, פשפשים בשפע, כינים שחדרו לגוף, והקור הנורא שהציק. אפילו למקלחת היינו הולכים בלילה, כדי שלא לבזבז זמן עבודה. לפעמים היו מעירים אותנו בלילה כדי לפרוק קרונות. הרבה מאוד אנשים צעירים, שלא יכלו לעמוד בתנאים הקשים, מתו. הלבוש והנעליים לא התאימו לתנאים. לא יכולנו להתלונן כי היינו על תקן של ״יחידת עונשין״ — ״סטרוי בטליון״. משם לקחו אותנו לבנות מפעל ליציקת ברזל. המנהל שם הנהיג משטר אוכל. היה מחלק לכל אחד אוכל בכמות שיוכל לעבוד. המנה היתה 800 גרם לחם לעובד ליום. בבוקר — 200 גרם, בצהרים — 400 גרם ובערב — 200 גרם.

באותו מפעל עבדנו כשנה. רק מעט מאוד מתו. כאשר סיימנו את העבודה, נלקחנו למקום אחר. היתה זו עיירה קטנה, שהיתה עיירת עונשין של אצילים רוסים עשירים מימי הצאר, אשר הוגלו על־ידי המשטר וחיו בתנאי מעצר. הם לא הורשו לצאת מהמקום. לכל אחד מהם היתה חלקת אדמה. הם עסקו ביערנות, חטבו עצים והשיטו אותם בנהר.

התנאים שלנו היו גרועים מאוד. הוטל עלינו לעלות להר, לקושש עצים, להוריד את ענפיהם ולבנות מהגזעים משטח שניתן לישון עליו. היה חורף והלכנו בשלג. חדר האוכל היה רחוק ממקום העבודה, התנאים הסניטריים היו גרועים, והליכלוך היה רב. כינים ופשפשים שרצו בגופינו. היו גירודים בכל חלקי גופינו ומחלות למכביר. הרבה מאוד מתו, לפעמים תוך כדי עבודה. היינו מבעירים מדורות מנפולת הענפים כדי להתחמם. אז החלו הכינים לטייל ביתר שאת על גופינו. תוך כדי כך, הורדנו את החולצות, חיממנו אותן, והסרנו את הכינים שכל־כך הציקו לנו...

אני עצמי התנפחתי מחוסר מזון, ומחמת העבודה עם הגרזן, התנפחו גם ידי, וקיבלתי

חום גבוה. הלכתי לרופא, וקיבלתי ממנו חופשת מחלה. שכבתי בבאראק, אך היה זה בדיוק כשחילקו כרטיסים לסוכר. את הכרטיסים היו מחלקים לעיתים רחוקות ביותר. כיוון שלי היה מרק ולעובד אחד, שהחליף אותי, כרטיס סוכר, התחלפתי אתו. מנת הסוכר היתה של חצי קילו. קיבלתי את המנה, אכלתי את הסוכר, וזה חיזק אותי. אותו יום הייתי לבד בחדר הבידוד. המנהל ראה אותי ושאל אם יש לי רשות להשאר. הראיתי לו את האישור. הוא היה גוי רוסי שהעבירו אותו מהקולחוז להשגיח עלינו. התברר לי כי אשתו עזבה אותו והוא בסה״כ מסכן ורעב, כי לא קיבל חבילות מהבית. נתתי לו קצת סוכר, והתיידדנו. הוא שלח אותי להביא מים בשביל המהנדס הראשי ואני הסכמתי.

אשת המהנדס ראתה אותי. אמרתי לה שנשלחתי להביא מים עבורם. היא הטילה ספק ביכולתי להביא מים, כי נראיתי חלש מדי. אמרה לי שאין לה מים זה שלושה ימים. ירדתי למטה, אל המים, וראיתי מים זורמים. הבאתי לה. הכניסה אותי לחדר צדדי בבית, שמה לפני קערה גדולה של בשר, איטריות, מרק ולחם, ואמרה לי: אכול... בכל פעם במשך שבוע ימים כשהבאתי לה מים — הכניסה אותי לחדר הצדדי ושמה לפני אוכל. באחת הפעמים שאלה אותי באידיש רצוצה: ״א-אידיש קינד?״ — אמרתי: ״כן״. איך הגעת לכאן? שאלה, ואני סיפרתי לה שגייסו אותי לצבא האדום, ונשלחתי לעבוד כאן, ב״זפדניק וייס רוסלאנד — סטרוי בטליון״. היא השאירה אותי בבית אצלה. הייתי המשרת שלה. היו לה שתי ילדות, ובעלה היה — כאמור — המהנדס הראשי. אח״כ התברר לי שגם הוא יהודי.

בביתם שהיתי וקיבלתי משכורת מהעבודה עד שהצבא הגרמני הורחק מסביבות מוסקבה. אח״כ דרשו אותו בחזרה למוסקבה — הם לקחו אותי עד סברדלובסק, היינו 1000 ק״מ מהטייגות. בא במקומו אחר, והוא שלח אותי להביא את אשתו. נסעתי — עם הרבה כסף, הבאתי את אשתו. הם היו גויים. הוא היה אדם טוב מאד — אשתו לא היתה כל כך טובה.

לקחו אותנו משם לעיירה סדקה להקים בה תחנת כח מונעת במי הנהר. היינו צריכים ליצור מפל מים עם טורבינות. שלחו אלינו הרבה אנשים שבימי הכיבוש הנאצי עסקו בעבודות כפייה, ואנחנו היינו אחראים עליהם. הם סיפרו לנו על השואה וזוועותיה. לא ידענו מה קרה ליהודים בפולין ובאירופה בכלל. שלחתי מכתב לקרטוז־ברזה ושאלתי על משפחתי. קיבלתי תשובה שהם לא שם.

היינו חופרים בורות עם קומפרסור אויר. אח״כ מכניסים בהם מקלות דינמיט, ומפוצצים אותם כדי לחפור את הסלעים לעומק המתאים. לאחר חפירת הבורות היינו מכניסים כמות גדולה יותר של דינמיט ומפוצצים את הבורות. היה נשמע פיצוץ ונוצר רושם שעשינו הרבה עבודה, הרבה ״קובים״. בשל כך נחשבנו פועלים חרוצים, וקיבלנו הרבה הטבות. עבדנו במפעל הזה עד שנסענו לפולין. במקומנו הביאו שבויים גרמנים. אני לא ראיתי אותם כי עזבנו לפני שהם באו.

ב־1946 הסיעו אותנו בקרונות רכבת במשך כשלושה שבועות עד הגבול הפולני.

למזלי, עברנו ברכבת ליד קרטוז־ברזה. כשהגענו ליד גשר הברזל, האטה הרכבת, ואני קפצתי מהרכבת וצעדתי ברגל לכיוון ברזה. הגעתי לגשר הראשון, והבטתי לכיוון הגבעה. לא היה זכר לעיירה. הכל היה שומם והרוס. נעמדתי על הגשר. לא יכולתי לזוז. דמעות זלגו מעיני. התאוששתי, והמשכתי ללכת. הגעתי למקום שבו עמד ביתנו. רק לפי הכביש הכרתי את המקום

שבו שכן הבית. משם הלכתי לכיוון השוק. ראיתי גוי אחד לוקח אבנים מבית משפחת קבראן, שהיתה משפחה של סנדלרים. הכרתי את הגוי אך לא דיברתי איתו.

הסתובבתי בשוק. ראיתי שנשארו כמה מבני אבן. המשכתי הלאה, ופגשתי את הדוור ה"ייקה" ושמו פריץ. מיד הכירני: "בוקשטיין", שאלני, "כיצד נותרת בחיים?" ואמר לי כי אחי שמחה נמצא בחיים וכי הוא שוהה שם, בברזה. גם אמר לי היכן. רצתי מיד למקום, אך הוא לא היה שם. הגויה אמרה לי שהוא נסע לבריסק, וכי מדי פעם הוא בא לתחנת הרכבת לשאול אם מישהו מהמשפחה או בכלל מהיהודים נותרו בחיים. התברר כי אחי שמחה פגש את חברי מרדכי קאצ׳קע מבראז׳נא, והוא אמר לו כי שמע שקפצתי מהרכבת. מיד חזר שמחה לחפש אותי בכיוון הבית. נפגשנו, התחבקנו ובכינו. הרגשתי אליו קירבה כמו אל אח, אף שהיה בן הבעל של אמי. התברר כי בזמן המלחמה היה פרטיזאן ונפצע בברכו. התחננתי לפניו כי יעזוב את ברזה ויסע איתי. נלך יחד, ויהיה אשר יהיה. שמחה סירב, ונשאר. היה לי זוג נעליים שקיבלתי כאשר עבדתי. מסרתי לו אותן במתנה ונפרדתי ממנו ברגשות מעורבים. נסעתי והוא נשאר שם. אחר כך, נודע לי שמצבו הרפואי התדרדר והוא נפטר מצער. יהי זכרו ברוך!

המשכתי ברכבת. בבריסק עברנו ביקורת גבולות, והגענו לפולין. שם נשלחנו לדולנישלונסק, מקום שבו גרו הגרמנים והפולנים גירשו אותם בסוף המלחמה. בדרך החלו לגייס צעירים להכשרות בקיבוצים. הצטרפתי לקיבוץ. רציתי לעזוב מהר ככל האפשר את פולין. בקיבוץ הייתי רק כחודשיים. הועלינו לקרונות רכבת ודרך הגבול הוברחנו לצ׳כוסלובקיה. הרכבת נעצרה בתחנה, ואנחנו רצנו לקחת מים. משום מה התעכבתי קצת, ואיחרתי את הרכבת. זו המשיכה בדרכה כשבתוכה הציוד שלי. המשכתי איכשהו לבראטיסלבה, בעיקבות הרכבת. שם עצרוני כיוון שלא היו לי תעודות. אבל אנשי הסוכנות היהודית שחררוני, ואני שוכנתי במלון כשבועיים. במהלך שהותי שם הגיעה רכבת נוספת עם יהודים מפולין, ובין היהודים הרבים שהגיעו, פגשתי בחורה נחמדה, שלימים הפכה להיות רעייתי.

מצ׳כוסלובקיה נסענו לגרמניה. הגענו לרוזנהיים שליד מינכן, שהיה בית יתומים ליתומי השואה. שהיתי שם כשנה וחצי, ועבדתי במטבח. יצרתי קשר עם אחי ואחותי בארץ־ישראל. הם שלחו לי מיד סרטיפיקט לעלייה ג׳, היינו כאילו הייתי תושב הארץ והם דורשים אותי בחזרה — כתושב חוזר.

עליתי ארצה ב־1.1.48. בארץ היה עדיין שלטון המנדט הבריטי. גוייסתי לצבא לשירות סדיר בגולני. יהודי גאה ואזרח חופשי הייתי בארץ מולדתי, ושמחתי כי הייתי בה בעת הכרזת העצמאות למדינת ישראל. כששוחררתי מהצבא, פגשתי שוב את ידידתי שושנה מוזס, נישאנו ונולדו לנו 3 ילדים.

בני הבכור נושא את שם אבי — שמואל, ובתי את שם אמי ציפורה.

אנו חיים בארץ במושבה אבן־יהודה.

כיום, במבט לאחור, נראית לי תקופת מלחמת העולם השניה כחלום רע. קשה לי להאמין ששרדתי מתלאות כל כך קשות. אין ספק כי האדם חזק מפלדה...

אליזבטה זילברשטיין (לאה ברקוביץ)

יהודי קרטוז־ברזה שפגשתי שם

אין בעטי לתאר את מה שעבר עלי. אך הנה אחת התמונות העומדות תמיד לנגד עיני: תחנת הרכבת בלודנה. הזמן: אוקטובר 1940. אמא ושני אחי, דניאלקה והללקה, באים לתחנה ללוות אותי ואת בעלי בדרכנו לליטא. אכן נסענו לליטא ושם שהינו שנה אחת.

בליטא היינו כאשר הגרמנים פלשו לברית־המועצות. הייתי אז בהריון. החלטנו לברוח מזרחה, לשטח רוסיה, ושם נולדה בתי בשנת 1941. בשנת 1944 חזרתי לקרטוז־ברזה. חיפשתי יהודים. כבר לא מצאתי איש. כולם הושמדו ביער ברונו־גורה. מקרטוז־ברזה נסעתי לבריסק. שם עבדתי ולמדתי. פגשתי שם את זלטקה קרינסקי (היא התחתנה שם ונסעה עם בעלה לעיר גורקי בברית המועצות). פגשתי שם גם את דוד אפשטיין, ניאמע קגן. גם את ברמן, שניגן בקרטוז־ברזה על כינור, פגשתי שם.

אלה היו אחרוני יהודי קרטוז־ברזה שפגשתי על האדמה ההיא. מזלי שיחק לי ונשארתי בחיים. עוד מעטים מיהודי העיירה עברו את המלחמה ושרדו, אולם כל השאר נרצחו ע״י הנאצים ועוזריהם. יהא זכרם ברוך.

הרהורים על ברזה
הצייר: משה ברנשטיין

משה טוכמן

זכרונות מקרטוז־ברזה ועל תלאותי במלחמת העולם השניה

רוב תושבי פולין — ולפחות עד שנת 1939 — לא ידעו היכן מקומה של העיירה קרטוז־ברזה. רק מחנה הריכוז שבעיירה, שבו הוחזקו עצירים פוליטיים, רובם קומוניסטים, היה ידוע. השמועות על העינויים ועל תנאי המעצר הגיעו לאוזני רוב תושבי פולין, והפילו עליהם אימתה ופחד...

בעיירה זו, קרטוז־ברזה, נולדתי בדצמבר 1917, לאבי יהודה ז"ל ולאמי, בתיה ז"ל לבית סחרוב. ששה ילדים היינו. אני נולדתי השני. לפני ואחרי נולדו חמש אחיותי. ביתנו היה ברחוב אוליאנר, שהתחיל בביתו של שלמה ויינשטיין ונגמר בביתו של יהודה פוטק. בן שלוש שנים הייתי כאשר לקחני אבי ללמוד ב"חדר". אח"כ למדתי בתלמוד תורה, ומשם עברתי לכתה הרביעית בבית הספר העברי "תרבות", ובו סיימתי את לימודי העממיים.

עם סיום לימודי העממיים התחלתי עוזר לאבא ולאמא. ראוי לציין כי לא היו בעירתנו ובסביבתנו הקרובה מפעלי "תעשיה" פרט לכמה מנסרות עץ, טחנות קמח ומכרות סיד. במפעלים האלה עבדו בדרך כלל הגויים. השכר שם היה נמוך, והגויים — שעיקר הכנסותיהם באו להם ממשקיהם החקלאיים — יכלו להרשות לעצמם תנאי שכר ירודים, כיוון שבשבילם זו היתה מעין "השלמת הכנסה". היו בקרטוז־ברזה כמה שלוחות קטנות של משרדי הממשלה, ואולם הם היו סגורים ומסוגרים בפני יהודים.

אבי ז"ל היה סוחר והוא נעדר הרבה מן הבית. אמי ז"ל היתה תופרת. את עבודת ביתנו עשתה שיקסה ושמה תאניא. היא באה מאחד הכפרים בסביבה ועבדה אצלנו כ־13 שנים. היה לה חדר בביתנו והיא עשתה את כל עבודות הבית. היא טיפלה בילדים והשגיחה עליהם, ובין השאר הקפידה שיאמרו בוקר בוקר "מודה אני" וערב ערב קריאת שמע... היו לנו פרות ברפת, ותאניא היתה חולבת אותן. בשל הפרות היה תמיד בביתנו שפע של חלב ושל גבינה... בזבל הפרות היינו מזבלים את חלקת השדה שסבי, לייבה טוכמן ז"ל, עיבד. גידלנו שם תפוחי אדמה. בסתיו היינו אוספים את יבולי תפוחֵי האדמה. חלק לקחנו הביתה וחלק "קברנו" בגן ביתנו. את הבור שבו איחסנו את תפוחי האדמה, ריפדנו בקש, והתקנו חור בכיפתו, כדי שיזרוק אויר. באביב היינו פותחים את הקיר ואוספים ממנו את תפוחי האדמה. גם בשר היה לנו בשפע משחיטה עצמית. הנה כי כֵן מבחינה "כלכלית" לא היו למשפחתי בעיות.

אלא שביום בהיר אחד בשנת 1935 חלתה אמי וע"פ עצת רופאיה עברה לעיר אוטבוצק ע"י ורשה. ההוצאות היו גדולות, ונאלצנו למכור למשה אהרן גולדברג את המגרש שליד ביתנו, והוא בנה שם את ביתו.

מחלתה של אמי הטילה עלינו, הילדים הגדולים, חובות רבות כלפֵי הבית וכלפי צרכיו המרובים.

מדי פעם היינו נוסעים לבקר את אמא באוטבוצק. זכור לי כי פעם נסעתי אליה עם דודי משה טוכמן. אחותי הבכורה רייזל נסעה גם היא לבקר את אמא באוטבוצק, ושם נישאה

לבחור מקומי ושמו מַתֶּת.

כשנתיים אחר כך הבריאה אמי וחזרה הביתה. השמחה היתה גדולה ואמיתית. בשנת 1939 גוייסתי לצבא הפולני. הנוצרים שגוייסו אתנו נשלחו ברובם לשרת במקומות קרובים לבתיהם. אותנו, היהודים, שלחו לשרת ליד הגבול הגרמני, מרחק כ־600 ק"מ מהעיירה. אני זוכר כי ב־21 במארס 1939 עלינו, קבוצת חיילים יהודיים, לרכבת לעיר בידגושץ. בורשה עלה על הרכבת פולני, וכשראה כי החיילים הם יהודים התחיל לצעוק ולחרף: "אתם היהודים תילחמו? הרי אתם הראשונים שתבגדו במולדת!" אגב, מקבוצת היהודים ההיא לא נשאר כמעט איש. כולם נהרגו במלחמת העולם השניה. עם זאת אינני בטוח שהפולני המגדף לא נשאר בחיים...

כשלושה חודשים התאמנו אימונים קשים, ואח"כ הועבר כל גדודנו לתפוס עמדות בגבול הגרמני.

ב־1 בספטמבר 1939 התקיפו הגרמנים את פולין, ונפתחה מלחמת העולם השניה. הגדוד שלנו סבל אבידות כבדות. התחלנו בנסיגה מזרחה. בלילה של ה־17 בספטמבר הגענו אל נהר בזורה והתפשטנו, כדי לעבור את הנהר בשחייה. הגרמנים פתחו עלינו אש כבדה, ואני נפצעתי בגבי וכן קיבלתי רסיס בכף ידי הימנית. איכשהו צלחתי את הנהר, ועם הרבה חיילים אחרים רצנו עד שמצאנו סוס רתום לעגלה. עלינו על העגלה, והעגלון הביא אותנו לורשה. גם בדרך הופצצנו, ובכל פעם שהוטלו עלינו פצצות, היה העגלון משאיר את העגלה על הדרך וקופץ לתעלה. אני והרבה פצועים אחרים שהיו בעגלה לא יכולנו לעשות כן. לבסוף הגענו למחנה צבאי פולני גדול ושמו "מבצר מודלין". הגרמנים המשיכו בהתקפתם. ב־26 בספטמבר 1939 נפלה ורשה, אך מודלין, הסמוכה לה, המשיכה ללחום. אני זוכר את החיילים הפולנים מצטלבים לישו ומתפללים. אותו יום היה יום הכיפורים וקבוצת חיילים יהודים, ואני בתוכם, הסתתרנו מאחורי קיר הרוס והתפללנו. כמה מן החיילים שלא ידעו להתפלל ביקשוני להתפלל בקול רם, והם חזרו אחרי דברי תפילתי... ב־28 בספטמבר, יומיים אחרי נפילת ורשה, נפלה גם מודלין. הודיעו לנו שמאותו רגע כל אדם חופשי. אך רק יצאנו מן המחנה והתחלנו ללכת על הכביש, עצרונו הגרמנים ולקחונו למחנה שבויים. התנאים שם היו קשים. לא קיבלנו כמעט אוכל. למזלנו, אחרי זמן קצר הוסעו החיילים תושבי השטחים שעליהם השתלטו בינתיים הרוסים — ואני ביניהם — אל העיר בריסק, ושם קיבל אותנו קצין רוסי. הוסענו איש איש לביתו ברכבת. מן הרכבת נסעתי הביתה בכרכרה. אחיותי, כששמע שחרור השבויים הגיע לאוזניהן, חיכו לכל כרכרה. כשהגיעה הכרכרה שלי, החלו לצעוק שאני חי. התברר לי שאיזה גוי, שהיה אתי כשנפצעתי, חשב שנהרגתי, וכך סיפר בעיירה. והנה אני מופיע פתאום... השמחה והבכי התערבבו בביתנו. אמי סיפרה לי שבימי ההתקפה הגרמנית היתה יוצאת, בכל פעם עם אחת מאחיותי, אל הדרך לוורשה ומצפה שמא אבוא...

חיש מהר התרגלתי לחיים תחת הכיבוש הסובייטי. קיבלתי אזרחות רוסית והתחלתי לעבוד במשרד ממשלתי שתפקידו לספק בשר לצבא הרוסי. הרביתי בנסיעות שכן הוטל עלי לקנות בכפרים בקר לצורכי הצבא, וכן הייתי ממונה על משלוח הבקר לערים שונות ולמפעלים לעיבוד בשר.

ביום א', 22 ביוני 1941, כשהגרמנים פלשו אל ברית המועצות, הם הפציצו גם את שדה התעופה שהרוסים בנו ליד קרטוז־ברזה. גם בעיירה עצמה נפלו כמה פצצות. בהפצצה זו נהרג שמחה

פרידנשטיין. הבהלה היתה רבה. הכבישים היו עמוסים בכלי רכב. לפנות ערב רתמנו את הסוס לעגלה, קשרנו לעגלה את הפרה, לקחנו קצת אוכל ונסענו — הורי, אחיותי ואני — מקרטוז־ברזה אל הכפר באטארייא, בואכה דוריהיצ'ן. בכפר זה היה לנו מכר יהודי ושמו זליג. הגענו בלילה לביתו, לנו שם, ולמחר נודע לנו שעיירתנו קרטוז־ברזה נכבשה ע״י הגרמנים, ושהיהודים, שברחו לשדות, חוזרים לבתיהם. גם הורי ואחיותי חזרו לעיירה, אך כיוון שחששו שהגרמנים יחרימו מאתנו את הסוס, העגלה והפרה השאירוני אצל זליג לשמור על העגלה ולטפל בסוס ובפרה. בלילה השלישי לשהותי בבית זליג דפקו על חלון הבית כמה חיילים רוסים. הם נראו עייפים והיו בנסיגה. הם ביקשו מאתנו עגלה וסוס אמרתי להם שאני אסיע אותם, וכך עשיתי. נסענו מזרחה וכשהיינו ליד הנהר יאסולדה, בין חומסק לבין קרטוז־ברזה, גילה אותנו מטוס גרמני והתחיל להמטיר עלינו אש. החיילים הרוסים קפצו מהעגלה והשאירו בה את כלי נשקם. היו שם מקלע אחד, שני רובים והרבה כדורים. עטפתי את הנשק בשמיכה והחבאתיו ע״י קן של נמלים, כדי שאוכל למצוא אותו ללא קושי. נסעתי לבית יהודי אחד ואצלו עשיתי כמה ימים.

בינתיים הגיעה הוראה מהגרמנים שכל אחד יחזור למקומו. מיהרתי והחלפתי את הסוס היפה שלנו בסוס קטן ובשק קמח ועוד מצרכי מזון, ואת הפרה שחטתי בכפר. חזרתי לעיירה, אומנם עם סוס קטן אך עם שק קמח, מצרכי מזון והרבה בשר. רק חזרתי — הוטל גם עלי לענוד את אות הקלון, את המגן דוד הצהוב...

הגרמנים ריכזו את יהודי קרטוז־ברזה בשני רחובות: ברחוב אוליאנר שהתחיל בבית ויינשטיין ונגמר בבית פוטאק וברחוב שנקרא לפני כן "השלושה במאי", שהחל בבית מנדל רביץ ונסתיים בנהר ליד בית שפסל לנגר. שערים הותקנו בקצות הרחובות, וליהודים אסור היה לצאת משם. הצפיפות בבתים היתה נוראה. משטרה גרמנית בסיוע מתנדבים נוצרים מבני המקום (אלה ששו לכל תפקיד שהיה כרוך בדיכוי יהודים) פיקחה על היהודים ועל תנועותיהם. מדי בוקר התייצבו כל היהודים מגיל צעיר מאוד ועד גיל 60 מול המיפקדה הגרמנית. על בגדי היהודים היו הטלאים הצהובים. משם הובלו לכל מיני עבודות כפייה. הרבה יהודים חזרו בסוף היום כשעל גופם סימני מכות וחבלות. הרבה יהודים לא חזרו בכלל... אני עבדתי במח' הבינוי. תפקידנו היה לשקם את הבניין בכיכר השוק שבו גרו בעבר פיסצקי וחנניה אייזנשטיין, ולהפכו לבית החייל הגרמני. אגב, נשארה בידי תמונה שהגרמנים נתנו לי מאותו מבצע...

מיד בהגיעי העירה התחלתי נותן את הדעת לנשק שהחבאתי. החלטתי לספר על הנשק לשני גויים, בוריס ווילודיה, שבעת שלטון הרוסים בעיר היו בקומסומול, תנועת הנוער של המפלגה הקומוניסטית. אכן, לאחר שמסרתי להם את התיאור המדוייק של המקום שבו הטמנתי את הנשק, הם הצליחו להעבירו לבית וילודיה, בכפר קארפושי.

בד בבד התחלנו אני וכמה צעירים יהודים בגיטו להשיג נשק ממחנה הקזירמס, שאליו זרקו הגרמנים הרבה נשק שלל רוסי. את הנשק היינו מחביאים בין עצי ההסקה, וכך הצלחתי להבריח לגטו כמה רובים ורימונים וכן תחמושת. את הנשק הסתרתי בעליית הגג בגורן, ושם גם לימדתי את הצעירים כיצד להפעילו. החלטנו להשתמש בו בשעת הצורך.

האמת היא שיכולנו לברוח מהגיטו או אף להיעלם מן השטח בעת שיצאנו לעבודה. אבל — לאן? הגויים — הרי שמחו לחסל כל יהודי, והפרטיזאנים החלו לפעול רק בראשית

1942. לא רק זאת: היו אז שמועות על כנופיות פרטיזאנים ההורגות כל אחד שפוגשות וגם ולוקחות את נשקו... מצד שני נעשה המצב בגיטו גרוע מיום ליום.

יום אחד נצטוינו ע״י היודנראט להתייצב ולהודיע — כל אחד — היכן הוא עובד. ע״פ הרישום, חילקו את היהודים לשני גיטאות. אנחנו, שגרנו בגיטו א׳, נשארנו בינתיים לגור בו. אלא שבוקר אחד הקיפו שוטרים מהיודנראט את הגיטו וע״פ רשימות מוכנות העבירו הרבה משפחות — וביניהן את כל משפחתי — אל גיטו ב׳. רק אחותי מאשא, שלה הכנתי מבעוד זמן מחבוא בבית סבא, נשארה בגיטו א׳.

היהודים שהגיעו לגטו ב׳ גורשו אח״כ לרחוב, ומשם תחת משמר כבד — הובלו ברגל לתחנת הרכבת בלודניה. ״לאן רוצים להוביל אותנו?״ שאלו היהודים ״לביאליסטוק שם חסר כוח אדם״ השיבו הגרמנים וניסו להרגיע... היו שמועות שכמה יהודים ניסו לברוח, אך הגרמנים ירו בהם והרגום...

היהודים לא הוסעו, כמובן, אל ביאליסטוק אלא אל גיא ההריגה שביער ברונו־גורה. שם היו כבר מוכנות התעלות. באכזריות רבה ירו הגרמנים ביהודים חסרי הישע...

עוד באותו יום נודע בעיר על ההרג השפל שעשו הגרמנים. אני ויודל פילשציק מהעיירה סלץ, החלטנו לברוח אל היער. נפרדתי מאחותי מאשא ואמרתי לה כי אם אסתדר אשתדל להוציא אותה מהגיטו. יודל בילשציק ואני יצאנו אותו בוקר לעבודה מצויידים בגרזנים, כמו כולם. בכוונה תפסנו מקום בסוף השיירה. יצאנו משער הגיטו ודרך רחוב פרוז׳אני עשינו דרכנו לקזירמס. כשעברנו ליד מגרש העצים של מינסרת גולדשטיין זינקנו הצידה לשדה הדגן, והתחבאנו בין העצים במנסרה. אח״כ הורדנו את הטלאים הצהובים. כשנכנסנו למנסרה, ראו אותנו שניים מהנגריה שבמגרש, אברמ׳ל שברינסקי ומשה אלי אפשטיין, שעבדו בנגרייה. הם מצאו אותנו בין לוחות העצים, וביקשו ממני לשמור איתם על קשר, ולדאוג שגם הם יוכלו לבוא ליער. ביקשתי מהם לקרוא אלינו את אליעזר קולודנר, שעבד באותו מגרש כאחראי על הפעלת החשמל. אליעזר הגיע, והוא סיפר כי פייגל קרינסקי הצליחה לברוח מהגיטו ב׳ אל בוריס, החבר הגוי שלה, והיא מתחבאת אצלו. אמרתי לקולודנר כי מגמת פנינו היא בית האיכר הגוי דמיאן, שבשכנות לו השתרעו השדות שעיבד סבי. אני מכיר את האיכר הזה. הוא שונא גרמנים. בנו קומוניסט ונמצא ברוסיה. שיגש לבוריס ולפייגל ויגיד להם שיצטרפו אלינו לשם. בלילה יצאתי עם יודל פילשציק אל בית דמיאן, ובבוקר הגענו עייפים ורצוצים לגורן שלו. נרדמנו על השחת. דמיאן העיר אותנו. לשמחתי היו איתו בוריס ופייגל, שחיכיתי להם. הוא לקח אותנו לשדה דגן, ואמר לנו כי שם בטוח יותר. התחבאנו שם, ואשתו הביאה לנו אוכל ושתיה. בערב נפרדנו מדמיאן ופנינו לכפר קארפשי. ליד החורשה בכניסה לכפר עצרנו. בוריס הלך אל ולודיא, גם הוא גוי, ושניהם חזרו עם הנשק היקר.

ולודיא פחד לבוא איתנו, כי הוא עבד אצל איכר אגרונום שעליו הטילו הגרמנים לספק להם מיסים ומזון. אם ידעו הגרמנים שהוא ביער, הם יהרגו את אמו ואת אחותו, שלא הספיקו לברוח לרוסיה. נכנסנו לכפר שבו האיכר־אגרונום. היה זה בערב. ירינו כמה יריות באויר, ושאלנו את האיכר אגרונום: מי מלשין אצלך לגרמנים, שהרי הם שרפו את ביתו של האיכר שבו חשדו בסיוע לפרטיזאנים. הוא אמר שחוץ מבני משפחתו נמצא אתו עובד מרוסיה, שלא הספיק לברוח חזרה כשהגרמנים פלשו. לקחנו את העובד הזה, קשרנו את ידיו מאחורי גופו, ואמרנו כי אנחנו לוקחים אותו אתנו ליערות כדי לעשות לו שם משפט. הזהרנו

את האיכר שלא לצאת מהבית. וכדי שהאנשים יחששו, נתנו לו כמה בעיטות...

כשיצאנו מהכפר אמר לנו ולודיא כי בבית איכר אחד, לא הרחק משם, מצוי עוד נשק. מיהרנו לשם. האיכר טען תחילה שאין לו נשק, אבל לאחר שהעמדנו את בנו ליד קיר ואמרנו כי נירה עליו אם תוך 10 דקות לא יובא אלינו הנשק, מיהר האיכר והביא לנו 2 רובים וארגז מתכת ובו הרבה כדורים. האיכר ומשפחתו פחדו מאוד, הם חששו שאנחנו שוטרים מחופשים לאזרחים, אבל אני, שהכרתי את כלתו (היא עבדה אצל שמרל הסנדלר, שכננו), הרגעתי אותם. הם נתנו לנו לאכול, ואנחנו מיהרנו ליערות שבין קרטוז־ברזה לבין סלץ. חיפשנו שם פרטיזאנים ולא מצאנו. ולודיא החליט ללכת ליער שליד הכפר שלו. היה בטוח כי שם יש פרטיזאנים. הגרמנים תפסו אותו. הוא התאבד בקפיצה מהקומה העליונה בקזרמס. רק הלך מאיתנו ולודיה, פגשנו שני פרטיזאנים. הם אמרו לנו שבאותו יער פועלת יחידת פרטיזאנים בפיקודו של גנקה, וכל מי שמזדמן לשם נהרג ונשקו מוחרם. הם הציעו לנו ללכת ליער רוז׳נוייר פושצ׳א ליד מיכאלין, מרחק של כ־10 ק״מ. שם לירות 2 יריות באויר ולחכות. אכן עשינו כך, ופתאום ראינו שאנו מוקפים בפרטיזאנים. ״הניחו את הנשק על הקרקע״ פקדו עלינו, ומיד הובלנו אל המג״ד. סיפרנו לו כי באנו מברזה ומטרתנו להילחם בגרמנים. אני הוספתי שהייתי בצבא הפולני ושאני מכיר היטב את כל הסביבה. עוד סיפרנו לו שהרבה צעירים נוספים רוצים לבוא ולהצטרף. המפקד אמר לנו כי כיוון שיש לנו נשק, הוא מקבל אותנו לגדודו. מבין האחרים יתקבלו רק בעלי נשק אישי. אכלנו היטב, והמפקד שלח אותי עם עוד פרטיזאן להשיג מכשיר רדיו. הלכנו לבית איכר שהיה הקשר שלנו. נתתי לו מכתב לחברי, החשמלאי קולדנר, ובו כתבתי כי נתקבלנו לקבוצת הפרטיזאנים ביערות רוז׳נוייר פושצ׳א וכי צעירים בעלי נשק יתקבלו אף הם. ביקשתי אותו שימסור לאחותי מאשא וליתר החברים שישיגו נשק ושיבואו. כתבתי שיתן לאיכר ציוד רפואי, ושבמחבוא הגיטו במחסן של סבא שלי, מצוי רדיו. שיביא אותו ויתן אותו לאיכר. ימים אחדים אחר כך אכן הגיע הרדיו לגדוד, וקבוצה של יהודים — ובהם אחותי מאשא, אלתר קונוטופסקי, דוניה ברקוביץ, נחום פרידמן, יענק׳ל אהרונוביץ, דוד באקאלאר ואברהם אפלבוים — הגיעו אף הם ונתקבלו לגדוד הפרטיזאנים.

הגדוד שלנו מנה כמה מחלקות וכיתות. היתה, למשל, כיתה שתפקידה להשיג אוכל בכפרים. על כיתה אחרת הוטל לבשל. על כיתה שלישית הוטל לשמור על ״המחנה״. אני צורפתי לכיתה ובה שמונה אנשים שתפקידה לבצע חבלות.

אני זוכר שפעם אחת הלכנו לכפר לזובה, ליד תחנת הרכבת בלודניה. אספנו שם עבור הגדוד בגדים חמים ומגפיים. בבית אחד ראינו איכר ובידו רשימות וקבלות. התברר שהוא האיש האחראי על קבלת התבואות והשחת במגרש בבלודניה. מפקדנו ציווה מיד על חמישה מהכיתה לקחת אתם את הבגדים שאספנו, לעבור את הנהר ולהמתין לנו. הוא, המפקד, אני ועוד אחד מהיחידה הלכנו עם האיכר. הגענו עד מגרש מגודר בגדר תייל. האיכר עמד עם המפקד ליד השער. אני והפרטיזאן השני הצתנו את השחת. מיד רץ האיכר לביתו, ואנחנו — לכיוון היער. השומרים ירו עלינו, אבל אנחנו עברנו את הנהר והצטרפנו אל חברינו. נודע לנו אח״כ שהגרמנים הוציאו להורג את כל אנשי המשטרה שהיו אחראים לשמירה...

קבוצה מאנשי הגדוד שלנו הלכה לפגוש את קבוצת הפרטיזאנים שבראשות גנקה. אנשינו הרגו את כל הקבוצה. האיכרים שבכפרים שמחו מאוד מפני שגנקה וקבוצתו עשו רק בושות. הם שתו משקאות משכרים ואנסו נשים...

ב־2 באוגוסט 1942 יצאנו עם גדוד הפרטיזיאנים של דמיטרוב, ששכן ביערות שבין ברונו גורה וקוסובה, לפעולה משותפת: כיבוש העיירה קוסובה לשם רכישת נשק ואמצעי לחימה. לפני הפעולה שרפנו את כל הגשרים המוליכים לקוסובה, כדי למנוע הזרמת תגבורות... גם גדוד הפרטיזיאנים ע״ש שצ׳וריס השתתף בפעולה, אבל מהצד השני, מצד יערות וולצ׳ה נורה.

ההתקפה שלנו נכשלה. הגרמנים והשוטרים השיבו אש חזקה. היו לנו פצועים והרוגים. בין ההרוגים היה חברנו דוניה ברקוביץ ז״ל. הפצנו שמועות כי אנו נסוגים, בכוונה לתקוף בכוחות מתוגברים.

רק נסוגנו, עזבו הגרמנים והשוטרים את העיירה בבהלה. נכנסנו מיד לעיירה והוצאנו ממנה אל היערות הרבה שלל, וכן את כל הקמח שהיה שם.

יהודי העיירה קוסובה נאלצו לברוח אל יער וולצ׳ה־נורה. הפרטיזיאנים לא קיבלום, והגויים לא עזרו להם... סופם שהושמדו, כולם, ע״י הגרמנים ועוזריהם. יקום ה׳ את דמם.

עתה החליטו הגרמנים לחסל את הפרטיזיאנים. הם הפציצו את היערות בתותחים ובמטוסים וכן סרקו אותם בעזרת כלבים. הפרטיזאנים, שהיו בעיקר רוסים, נדדו מזרחה, ליערות ולביצות שבכיוון רוסיה. אבל מפקדי הצבא הרוסי, כשקיבלו דו״ח על פעולות הפרטיזיאנים, הורו מיד לכולם לשוב למקומותיהם ולהלחם בעורף הגרמנים.

לפני יציאתנו מזרחה, אל כיוון הגבול הרוסי, שלחו אותי הפרטיזיאנים לקרטוז־ברזה, להביא כמה דברים נחוצים. נפגשתי עם קולודנר ועם עוד אנשים. סנדלר ושמו גרשון קאבראן הכין לי זוג מגפי עור. קיבלתי גם ציוד רפואי. חזרתי ליער עם גרשון קאבראן, חיים סובינסקי ועם עוד בחור מהעיר קוברין שהיה בגיטו ברזה. מובן שהיה לנו נשק. כשבאנו ליער, במקום שבו היה ״מחנה״ הפרטיזיאנים, גילינו שאין שם איש, אך יש סימנים של נעלים מסומרות. ממעל ריחף גם אוירון גרמני... מיד הלכנו משם לכיוון הבתים ביער שעדיין גרו האיכרים בהם. כמה ימים הסתתרנו ביער, וערב אחד נכנסנו לכפר מורמיז׳ובה. פגשתי שם כמה פרטיזיאנים מהגדוד שלי. הם אמרו לנו שהגדוד פנה מזרחה לכיוון הגבול הרוסי, וכיוון שהם תושבי הכפר מורמיז׳ובה, הם החליטו להישאר. ביקשנו להישאר איתם, אבל הם אמרו כי קל יותר לפעול בקבוצות קטנות... עזבנו אותם. שני הבחורים שהיו אתי החליטו אחרי כמה ימים לחזור לגטו בקרטוז־ברזה. ייתכן — אמרו לי — שימשיכו משם לעיר פרוז׳אני, שהיתה בתחומי ״הרייך הגרמני השלישי״. נפרדתי מהם. הם הלכו עם נשקם. אני חזרתי לפרטיזאנים שבכפר מורמיז׳ובה, והם קיבלוני ברצון. ערב אחד ישבנו בפאתי הכפר ובישלנו אוכל על המדורה. פתאום ראינו עשן גדול עולה מהעיירה ברזה. שמענו יריות. לא ידענו מה זה. אח״כ התברר לי כי הגרמנים חיסלו את הגיטו. לפי השמועות הציתו היהודים את הגיטו ותוך שימוש בנשק ניסו לברוח, אבל הגרמנים ועוזריהם התגברו עליהם וחיסלו את כולם, גדול כקטן...

בסתיו חזר גדוד הפרטיזאנים שלי מגבול המזרח. אני וחברי הצטרפנו אליו. ״איפה אחותי מאשא וחבריה היהודים?״ שאלתי את מפקד הגדוד. הוא השיב לי כי בדרכם מזרחה פגשו בקבוצות יהודים, והיא וחבריה היהודים נשארו איתם. מאוד רציתי לפגוש יהודים ולדעת מה קרה לאחותי וחבריה. לכפר סברין היינו מביאים את הפצועים שלנו, ולפעמים היה מגיע מטוס רוסי לפנות אותם. אמרו לי שליד הכפר בגדוד פרטיזנים נמצא בחור יהודי מהעיירה

קרטוז־ברזה, ושמו קרבצ׳יק. ביקשתי שימסרו לו שיבוא לסברין לפגוש אותי. חרף כל מאמצי לא עלה בידי לברר את גורל אחותי וחבריה. אני משער שהגרמנים או הרוסים הרגום. יהי זכרם ברוך.

מרוסיה קיבלנו נפצים קטנים בתוך קופסאות, ובעזרתם פוצצנו מטעני דינמיט שהנחנו בין אדני הרכבת. מיפקדת הגדוד שלי הטילה את המלאכה על כמה קבוצות, והיתה בינן תחרות מי יפוצץ יותר רכבות של גרמנים...

הגרמנים שמרו היטב על מסילות הברזל. הם כרתו את עצי היער משני צידי המסילה, עד למרחק של 300 מטר מכל צד. בכל ק״מ בנו מגדל פיקוח מצוייד בזרקור ובו שומר מצוייד במקלע.

אני השתייכתי לקבוצה ובה שמונה פרטיזאנים. ראש הקבוצה היה אחד סירוז׳ה רוטיץ, ולפני המלחמה גר בתחנת הרכבת בלודניה. הוא היה קומוניסט. אני נשאתי עלי מקלע וכן אקדח מסוג ברבן. העוזר שלי נשא תרמיל ובו התחמושת. בלילות החורף לבשנו חלוקים לבנים, שכיסו גם את ראשינו. לפעמים היינו הולכים לילה שלם. על אף התנאים הקשים מאוד הצלחנו לפוצץ 13 רכבות, עד כי הגרמנים לא שלחו עוד רכבות וגם כלי רכב ממונעים בלילה...

באחת הפעולות נהרג העוזר שלי, שנשא את התחמושת, ואת תפקידו קיבל אברהם אפלבוים. אפלבוים סיפר לי שכאשר הלך הגדוד מזרחה הוא חפר שוחה בחורשה שליד כפר הולדתו יסביץ׳ ושם הסתתר כל החורף. מכר שלו, גוי, היה מביא לו מדי פעם קצת מזון. עוד סיפר לי כי שמע שקולודנר, החשמלאי, הצליח לברוח מהגיטו, אך נהרג בדרך אל העיירה דרהיצן.

החדשות מהחזית היו מעודדות. הגיעו שמועות שחיל חלוץ רוסי כבר הגיע לעיר קובל, מרחק כ־100 ק״מ בלבד מאתנו. צריך לזכור כי החייל הרוסי ידע שאם יפול בידי הגרמני אחת דינו: הם יהרגוהו. לכן לחם בחירוף נפש אדיר.

יום אחד שלח המג״ד מחלקה משלנו, ואני בה, אל העיר רפלובקה, כדי לפגוש שם את הצבא האדום. בדרך נכנסנו למחנה של משפחות איכרים שברחו מהגרמנים ליער. הם קיבלונו יפה ונתנו לנו לאכול וללון שם. פגשתי שם את טאניא הגויה ששרתה עם משפחתה בביתנו. היא שמחה מאוד שאני בחיים. נתנה לי קערת מרק, וחתיכת סבון, ואני רחצתי את גופי. אח״כ הביאה לי גם כביסה נקייה. למחרת הצלחנו להתחבר לצבא האדום, ומיד גוייסנו לשורותיו.

הועברנו לקלט, ועברנו אימונם קשים. אח״כ צורפנו למטה של דיויזיה גברדייסקיה, שהתפרסמה בהצטיינותה בקרבות ובכיבושיה הרבים. כל בעלי ההשכלה של שבע כיתות ומעלה — ואני ביניהם — מונו למפקדים. כולנו נשלחנו לחזית. היריות והפצצות הטילו בכולנו אימה. הרהרתי בלבי: האשאר בחיים? החיילים כתבו מכתבים ליקיריהם בעורף. אבל למי אכתוב אני? נזכרתי בדודתי בניו־יורק ובכתובתה. כתבתי לה ביידיש וסיפרתי לה מה קרה ליהודים. הוספתי כי הודות לצבא הרוסי, שבשורותיו אני לוחם, נזכה להשמיד את הצבא הנאצי, ולהביא ניצחון לעולם. אחרי שנים נודע לי שהמכתב הגיע לתעודתו ואף פורסם בעיתון ״פארווערטס״.

זמן מה אח״כ התחילה מיתקפה חזקה של הצבא האדום על הגרמנים. גם הדיוויזיה שלנו תקפה. כבשנו את קובל, את רטנה, אח״כ חצינו את נהר הבוג ליד בריסק וכבשנו גם את העיר שדלץ. לפני ורשה נעצרנו. הגרמנים לחמו חזק, ולנו היו הרבה אבידות. מדי פעם

קיבלנו תגבורות מהעורף למלאת את מקום הנפגעים. אח״כ כבשנו את ורשה והתקדמנו אל גרמניה עצמה.

כשנסתיימה המלחמה היתה הדיויזיה שלנו עייפה ורצוצה. נשלחנו לעורף, לפולין. הגשתי בקשה להשתחרר כדי לנסוע לברזה לחפש את אחותי.

בקשתי אושרה. במקום לברזה נסעתי בטרמפים ללובלין. בתוך תוכי קיוויתי שאצליח לעבור את הגבול ולהגיע לארץ ישראל. בלובלין פגשתי יהודי והוא יעץ לי לנסוע אתו לעיר חלם, כיוון ששמע כי לשם הגיעו הרבה יהודים. הגעתי לחלם. היה שם בית שבו נפגשו יהודים, ועל אחד מקירותיו שמות ניצולים יהודים וכתובותיהם בחלם. בין השמות היה השם נוי, שגרו באוטבוצק. הלכתי לביתם. דפקתי על הדלת. פתחה לי אחותי רייזל ובידה ילדה קטנה. כמעט שהתעלפנו מרוב התרגשות. הרי לא נפגשנו כשבע שנים, מאז 1938! הקטנה שאלה: ״מי האיש הזה? הגם הוא יהודי?״ ואחותי השיבה: הוא מהיהודים הטובים שלא הרגו את ישו...

רייזל אחותי ובעלה מאטס נתנו לי בגדים יפים והציעו כי אגור איתם. הודיתי להם ואמרתי כי לחמתי למען פולין ולמען רוסיה, ועתה רצוני למצוא את הדרך לארץ ישראל, כיוון שברצוני להילחם למען היהודים.

זמן קצר אח״כ פגשתי יהודי ושם משפחתו באס, פליט מהעיירה רפלובקה. הוא אמר לי שגם הוא וילדיו מתכוננים להגיע לארץ ישראל. שמרתי על קשר איתו. כמה ימים אח״כ נסענו שוב ללובלין. אחותי ובעלה (וכן ילדתם) נפרדו ממני. הם נתנו לי סכום כסף בדולרים אמריקניים. בלובלין לננו אצל משפחה יהודית ושמה ריבאק, שמוצאה מוואלין. שם קיבלנו אישורים מזוייפים של הצלב האדום, ולפיהם אנו כביכול יהודים מיוון שנשארו במחנות. עם האישורים האלה הגענו לרומניה ומשם לצפון איטליה. בצפון איטליה פגשו אותנו חיילי הבריגדה היהודית והם העבירו אותנו במשאיות לקיבוץ של פליטים ליד מילאנו ושמו ״צֶרִיאָנוֹ לָגֶטוֹ״. שם הכרתי את אשתי רבקה, ילידת העיר ליבאו בלטביה, ונשאתי אותה לאישה.

מצריאנו לגטו הועברנו למקום ושמו מאדז׳נטה. וגם במאדז׳נטה הטילו עלי לעסוק באספקה לעולים ולאוניות המעפילים שעשו את דרכן לארץ. מאיטליה כתבתי לדודי ולדודתי זאב והניה מילר ז״ל שנשארתי בחיים ואני מקוה להגיע ארצה. תשובתם: ברוך הבא — תוכלו לחיות בדירתנו! ביקשתי לפיכך מהאחראים לשחרר אותי מן העיסוקים באספקה לעולים ולאפשר לי ולרעייתי לעלות. יום בהיר אחד הועלינו עם עוד יהודים אל משאיות סגורות והוסענו אל נמל לה־ספציה. בדרך עצרה אותנו המשטרה האיטלקית. היא ביקשה לבדוק אם אין במשאיות פשיסטים איטלקיים המנסים לברוח לספרד. כשראתה שמדובר ביהודים, נתנה לנו להמשיך... עלינו על שתי אוניות, אך פתאום הגיעו הבריטים וניסו להוריד אותנו מן האוניות. סירבנו והכרזנו שביתת רעב. שלושה ימים לא אכלנו ולא שתינו. רבים התעלפו. גם הישוב בארץ שבת. אח״כ הגיע לנמל השר הבריטי הרולד לסקי. הוא ביקש שנפסיק את שביתת הרעב. השבנו שנעשה כן רק אם נקבל היתרי כניסה לארץ. אכן, ניתנו לנו סרטיפיקטים, ובשמחה עשינו את דרכנו לנמל חיפה. מהנמל הסיעני אליסף טבוליצקי לבית דודי זאב מילר. היה זה במאי 1946. מאז ועד שמצאתי עבודה העליתי על הכתב — עפ״י מיטב זכרוני — את שמות כל קדושי ברזה שנספו. שרטטתי גם את מפת העיירה, על רחובותיה מוסדותיה ובתיה. בכל אזכרה לקדושי העיירה הייתי מציג את המפה.

את רשימות הקדושים ואת מפת העיירה שלחתי למוסד "יד ושם", כאשר נוסד.

דירת דודי ודודתי, זאב והניה מילר ז"ל, היתה פתוחה גם לעולים אחרים, ובמיוחד אם באו מקרטוז־ברזה. הם עלו לארץ ב־1933 ובנם היחיד ישראל ז"ל נהרג במלחמת העצמאות בעת שהגן על שיירת יחיעם. דודי ודודתי הקימו קופת גמ"ח לעזרת עולי ברזה, ותרמו סכום הגון מכספם לקופה זו. מכספי הקופה הקמנו בבית הקברות בחולון את המצבה לקדושי העיירה. ייזכר לטובה גם דודי יצחק אלחנן טוכמן ז"ל שמשפחתו הושמדה בברונו־גורה. הוא עשה ברוסיה בעת המלחמה, ואח"כ הגיע לארץ כפליט, התחתן, הוליד בת וגר בשכנותי. התייחסתי אליו כאל אבא טוב.

תחילה עבדתי בארץ כטפסן בניין, אח"כ נתקבלתי כפקיד בקופת חולים בחיפה. זכיתי ונמניתי עם אנשי ה"הגנה" ונטלתי חלק גם בשחרור העיר חיפה. כ־40 שנה גרתי בחיפה, ולמן שנת 1985 אני גר ברמת־אביב. אני אב לשני בנים. הבכור נשוי ולו שלוש בנות חמודות (אף הם גרים ברמת־אביב בשכנותנו) והצעיר עדיין רווק וגר אתנו. יש לי פנסיה מקופת חולים, ואני זוכה עכשיו לראות את יהודי ברית־המועצות (לשעבר) באים לארץ...

משפחת משה טוכמן בת"א

מימין לשמאל: כלתו צפורה, הנכדה יעל על ברכיו של משה טוכמן, הנכדה לורי על ברכיה של רעייתו רבקה, בנו הבכור אלי, ליד השלחן הנכדה הבכורה דליה

יצחק סובינסקי

בעיירתי קרטוז־ברזה (בריוזה) לאחר חמישים שנה

העיירה ברזה קרטוזקה, או קרטוז־ברזה כפי שהרוסים כינו אותה החל מ־1939 עד כיבושה ע״י הנאצים ב־1941, זכורה לי כעיירה יהודית שבה עבר הכביש הראשי (השוסיי) שנמתח ממערב אירופה למוסקוה דרך ורשה. משני צידי הכביש שכנה העיירה. בתיה, בתי עץ עם גגות קש, רחובות צרים, לא סלולים וללא מדרכות, ורק במרכזה בתים מעטים הבנויים מלבנים וגגותיהם רעפים. ה״שוסיי״, כלומר הכביש הראשי, היה סלול אבנים, וקטע קטן, בין שני הגשרים של הנהרות, היה סלול באבנים שטוחות וחלקות. בצדי הכביש היו מדרכות עץ ובין המדרכה לכביש הפרידו תעלות, ואליהן נוקזו מי הגשמים.

שרדו מהשואה

מימין לשמאל: שבתאי פרידמן, אברהם פוטק, יצחק סובינסקי, דוד אפשטיין

העיירה יהודית טיפוסית עם בתי כנסת, מוסדות יהודים, בית חולים קטן, בתי ספר באידיש, תלמוד תורה ובית יעקב, ובית ספר עברי "תרבות" שבו למדתי גם אני עד לכניסת הרוסים. אפילו קבוצת כדורגל היתה בעיירה וכמובן מגרש כדורגל. השפה המדוברת היתה אידיש. אפילו הגויים, בחלקם הגדול, דברו אידיש. אנו, הילדים תלמידי בי"ס "תרבות", דברנו בינינו עברית, כדי שילדי הגויים לא יבינונו. עם כניסת השבת, הורגש ההבדל בין קודש לחול בכל העיר. החנויות נסגרו, ברוב הבתים דלקו נרות שבת, ובתי הכנסת מלאו מתפללים. למעשה היוו בתי הכנסת ובתי המדרש שבעיירה מקום המפגש של כל בני העיירה. בברזה הורגשה השבת הרבה יותר מאשר בערי ישראל האחרות.

יצחק סובינסקי — עומד ליד המבנה שהיה בעבר ביה"ס עברי "יבנה" מרשת "תרבות"

כל זאת עד לכניסת הצבא האדום! עם כניסת הרוסים לאיזור זה של פולין ב־1939, השתנה הכל. השינוי היה חד והתבטא בתעמולה נגד הדת ונגד הציונות, בהפקעת החנויות, בהלאמת הרכוש הפרטי ובהכנסות משפחות קצינים רוסיים לבתי התושבים. בבית הספר למדנו

אידיש במקום עברית ורוסית במקום פולנית. במקום תנועות הנוער הציוניות הוקמו תנועות הפיונרים והקומסומול.

עוד לפני מלחמת העולם השנייה, הוקם בעיירתנו מחנה ריכוז, דומני כי הראשון באירופה. הוא שכן בצפון העיירה ליד הכביש הבא מבריסק. בצידו האחד שכן מחנה האסירים ובצד האחר מגורי השוטרים ומשפחותיהם. עם בוא הרוסים, כאשר הצבא האדום "שחרר" את עיירתנו, הפך מחנה הריכוז למחנה צבאי, ובמקום מגורי השוטרים הפולנים, שוכנו שם עוד קצינים בכירים מהצבא האדום ומשפחותיהם. כן הוקמו שם בית ספר, גן ילדים וקנטינה גדולה למשפחות הצבא. זכור לי כמה התרשמתי כילד מהמחנה, מהגן המטופח, המדשאות והפרחים, מהשבילים הסלולים, ממתקני הספורט ועוד מדברים שונים שלא היינו רגילים לראותם בעיירתנו.

נגעתי בקצרה בפרטים הזכורים לי כילד מהעיירה, עד קיץ 1941, מועד פלישת הצבא הגרמני לברית המועצות ותחילת נדודי עם אמי ז"ל ואחותי באירופה ובאסיה, עד עלותי ארצה ב־1949.

שנים רבות קיננה בי התקוה שיום יבוא ואוכל לבקר בברזה. למעשה רציתי לעלות לקבר אבות. והנה ביוני 1991 התגשם חלומי ובהיותי בביקור בורשה קיבלתי בשגרירות ברית המועצות ויזה לביקור של ששה ימים בבריסק וסביבותיה. עם קבלת הויזה מיהרתי ושכרתי מונית שיקחני עד לגבול הפולני־רוסי בטרספול. משם התמזל מזלי ופולני שנסע לבריסק נתן לי טרמפ עד מרכז בריסק. האמת היא כי עם עלייתנו על הגשר שעל הבוג כבר זלגו דמעות התרגשות מעיני, וכל מראות ילדותי עברו נגד עיני כבסרט דמיוני. פחד גדול השתלט עלי, פחד ממה שמצפה לי.

למעשה נולדתי בבית החולים היהודי בבריסק וביקרתי פעמים רבות בילדותי בעיר זו אצל שלוש אחיותיו של אבי ז"ל והעיר היתה מוכרת לי היטב. במציאות לא מצאתי כלום מהזכור לי. העיר השתנתה עד לבלי הכר. הכבישים כיום סלולים ורחבים, הבתים בתי קומות והשכונות ענקיות. בעיר זו, שהיתה פעם מרכז יהודי גדול, אין שום מוסד או בית כנסת יהודי, ולא מקום מפגש של יהודים. כאלף יהודים בלבד חיים בה ובהם רק שלשה ילידי בריסק. השאר עברו לכאן ממקומות אחרים בברית המועצות. חלק ניכר מיהודים אלה הם ממשפחות מעורבות, היינו משפחות שהאב או האם אינם יהודים.

פגשתי בבריסק את שלמה וינשטיין, יליד ברזה החי כיום בבריסק. בביתו התארחתי, שכרתי מכונית מבנו של בריסקאי אחר ויחד עם אביו נסענו לברזה ולברונו־גורה. הכביש המהיר למוסקוה עובר ליד ברזה, ועוקף את העיירות שבדרך. התבוננות בשלטים בדרך עם שמות העיירות, הזכירה לי ימים עברו. אותה דרך אך אחרת, וגם השילוט אחר. והנה השלט "ברזה". רעדתי כולי מהתרגשות. ביקשתי מהנוסעים עמי לאפשר לי לכוון את הנהג אל ברזה, כפי שזכרתי אותה. עם הירידה מהכביש המהיר רואים פתאום בתים של ארבע קומות. בצד הדרך עדיין רואים בתים קטנים. אלה בתי הכפרים שהיו מסביב לעיירה. בכניסה לעיירה מצד צפון מגיעים לרמזור! רמזור בברזה? מי היה מעלה זאת אז בדעתו! פונים ימינה לשוסיי, כלומר לכביש הישן ורשה־מוסקוה. קצת צפונה למחנה הריכוז, לצד הבתים הישנים, בתי העץ, אשר נשרפו כליל במלחמה, צצו בתי ארבע קומות מבנייה טרומית. במקום דרך האבנים, נסלל כביש אספלט ומשני צדיו מדרכות. הייתי נרגש והוזה על מה שהיה. אף שידעתי שהדבר לא יתכן, בסתר ליבי קיוויתי לראות כאן יהודים על המדרכות. אך המציאות המרה

מחתה את החלום והתקוה. זיהיתי רחובות שהיו פעם, ואתרים מימי הילדות, כגון בית הכנסת ומכבי אש, שבמקומם עומדים כיום בתים חדשים מבלוקים. הגענו לצומת הרחובות מוסקובסקיה (השוסיי) והשוק. גם כאן רמזור. במקום שעמד בית הורי יש כיום מגרש ריק, ועליו דוכן קטן לממכר גלידה ומשקאות. בהמשך הרחוב במקום השוק, גן ציבורי גדול. ברחוב הקטן שלנו נשארו רק הבתים של רזניק פומרנץ וליסיצקי שהיו בתי לבנים, ולפיכך לא נשרפו. כיוונתי את הנהג דרך רחוב פרוז'ני לבית ספר תרבות. איזור זה נשאר בשלמותו כי הבתים לא נשרפו. במקום זה נשארה העיירה כפי שהייתה, ממש כמו בסיפורי שלום עליכם, רק הרחובות נסללו באספלט. בנין "התרבות" עומד על מכונו, והיום שוכן בו גן ילדים. שאלתי דיירים בבתי הסביבה אם הם יודעים למה שימש פעם הבנין ומי היה גר בבתים שלהם. האנשים אינם ילידי ברזה ובאו מכפרי הסביבה ולא ידעו להשיב, פרט לזקן אחד שזכר שהגרמנים גרשו מכאן את היהודים.

כאשר אמרתי לו שאני יליד ברזה שאל לשמי ואמר שהוא זוכר את הצוקרניה שלנו, ואחר כך ברח לדירתו. שוטטתי ברחובות העיירה ובכל מקום היתה לי ההרגשה שאני דורך על העצמות והדם של משפחתי ושל בני עירי. חזרנו לכביש הראשי. על יד הבנין של קלניצקי יש כיום שוק קטן לירקות ופרחים. קניתי מזקנה כפרית את הפרחים שהיו ברשותה ופנינו לכוון ברונו גורה. זכרתי שבדרכנו עלינו לעבור שני גשרים. והנה, לפני הגשר, תחנת הרכבת והתחנה המרכזית לאוטובוסים. כן, תחנת רכבת בברזה! זכרתי שתחנת הרכבת היתה פעם בבלודני, עיירה קטנה ליד ברזה, ולשם היו מגיעים בכרכרות, שעמדו קרוב לבית הורי. גם באיזור זה נבנו בתי מגורים גבוהים, ורואים גם סימני פיתוח רציני לבניית שכונות חדשות. כיום קרטוז־ברזה היא עיר מחוז ובה כ־35 אלף תושבים, ובמקום שהיתה עיירה יהודית קיימת עיר בילורוסית.

עברנו את פסי הרכבת ונכנסנו ליער. הגרמנים הקימו כאן מסילה צדדית מיוחדת לגיא ההריגה. האדמה אדמת חול, וזו הסיבה שהנאצים בחרו במקום הזה לחפירה מהירה. שקט פסטורלי ביער, ומי מעלה על הדעת שכאן באו אל קצם חיים של עשרות אלפי יהודים מבריסק, פינסק, קוברין, אנטופול, קרטוז־ברזה ועיירות נוספות. כאשר צעדתי בין העצים אל המצבה הצנועה שהקימו הסובייטים ביער שוב הרגשתי שאני דורך כאילו על גויות יקירינו, ורגלי מיאנו לזוז.

אין כל ציון במצבה שבמקום זה נהרגו ונקברו כמאה אלף יהודים. רק כתוב ברוסית שכאן טמונים קורבנות הנאצים, אזרחי ברית המועצות. אמרנו קדיש ליד המצבה, הנחנו את הפרחים והדלקנו נר. בכיתי והזלתי דמעות, לבי שתת דם וזעה קרה כסתני. עוד פעמיים ביקרתי אחר כך במקום נורא זה.

בביקורי הנוספים בברזה נפגשתי עם עסקני ציבור שונים, בעיקר עם המזכיר האיזורי של המפלגה הקומוניסטית, אז "המלך" באיזור. המזכיר, איש צעיר יחסית ונעים הליכות, גילה אהדה לקורבנות הנאצים. הוא טיפל בהקמת מצבה אחרת נאותה בברונו־גורה ומסר לאדריכל את תכנון המצבה. כן הטיל על מוסדות, מפעלים וקולחוזים בסביבה לגייס את הכספים הנחוצים למטרה זו. הוא גם ביקש ממני לארגן סכום כסף למטרה זו, לרכישת אבן וברונזה ולחריטת המלים באידיש וברוסית. לדאבוני, כחודש לאחר שובי ארצה, נפטר האיש. גם משה ברנשטיין הספיק להפגש עמו בנושא זה אך לדאבוננו האיש איננו עוד.

מפיו למדתי שחיים כיום בברזה שלשה יהודים. מהנדס רופא ועו"ד שהגיעו לעיר אחרי המלחמה. כל שאר התושבים, כ־35 אלף, הם בילורוסים.

אני עדיין מקוה שיום יבוא ובגיא ההריגה בברונו־גורה אכן תוקם מצבה לקורבנות שנטבחו שם באכזריות. מן הדין שעל המצבה יהיה חרוט, בשפתם של הקורבנות, כיצד הושמדו ולמה!!!

ביער ברונו־גורה — ליד מצבת הזיכרון

במרכז התמונה יצחק סובינסקי

זאב סורונובסקי

הבריחה מהגיטו

אני כותב על האירועים האלה חמישים שנה לאחר התרחשותם. אין לי ספק כי השנים והגיל עשו את שלהם, והרבה דברים כבר לא זכורים היטב, במיוחד שמות ותאריכים. אך יש דברים שלזמן אין שליטה עליהם, דברים שלא ישכחו לעולם. אחד מאלה הוא בריחתי מהגיטו לפני חיסולו.

גרנו בגיטו ב׳ בקרטוז־ברזה, ואני עבדתי אז לא הרחק מתחנת הרכבת של בלודניה. המקום נקרא ריבניק. היתה שם בריכה ענקית וסיפרו לנו שמגדלים בה דגים. במקום היו מחסנים גדולים של מלט, שנשארו מזמן הרוסים. תפקידנו היה ליצוק מרצפות שיתאימו לסלילת כבישים. אני ועוד בחור אחד הופקדנו על משאבת מים שהונעה בדלק, ותפקידנו היה לנקות את צינור המים מעשבים ולספק דלק למשאבה.

דומני שהיה זה יום 14 ביולי 1942. היום היה קיצי ונעים. מוקדם בבוקר יצאתי, כרגיל, לעבודה; לקחתי אתי פרוסת לחם ושתי קופסאות גפרורים, שמא יתמזל מזלי ואקבל תמורתם קצת מזון מהאִיכרים שגרו על יד הבריכה. התקרבתי לשער היציאה מהגיטו, וראיתי קבוצה של אנשים העומדים שם. הוסבר לי שבאותו יום לא יוצאים לעבודה. הגיטו סגור ואין יוצא ואין בא. המתח והעצבנות שלנו היו גדולים. עבר זמן מה ובינתיים התאספו עוד אנשים. פתאום שמנו לב שהגיטו מוקף בשומרים.

השמירה התרכזה מסביב לחנויות השוק ומצד רחוב הכנסיה הפרובוסלבית (אינני זוכר עוד את שם הרחוב). הצדדים האחרים של הגיטו היו הנחל, בסוף הגיטו, ובנין הכנסיה. היה ברור לכולנו כי משהו רע עומד להתרחש, ורצוי לצאת מהגיטו, אבל איך?

התחלנו לחפש אפשרויות. בין הבתים בגיטו דרך הגינות היו שבילים שהובילו החוצה. התאספנו כמה אנשים בגינה של משפחת קברן. זה היה הבית האחרון שגבל בגיטו, ואם עברת את גדרו אתה נמצא מחוץ לגיטו. היתה צמחיה משני עברי הגדר וכיוון שלא יכולנו לראות, לא ידענו אם יש שם שומרים. הפחד היה גדול, אך עוד יותר מפחיד היה להישאר, כי אז סכנת המוות היא מידית.

לא אדע ולא אבין אף פעם מה דחף אותי ולמה דווקא אני עשיתי את זה, אך קפצתי מעל הגדר לגינה מלאת השיחים והירק. התחלתי לרוץ. הייתי בהלם. קפצתי מעל גדר אחת, ועוד גדר, ומצאתי את עצמי על יד חומת הכנסיה. החומה היתה גבוהה מדי מכדי שאוכל לטפס עליה, אך בצמוד לחומה היתה סככה. טיפסתי עליה וקפצתי לתוך שטח הכנסיה. שכבתי על האדמה בין עשבים וקוצים, שהגיעו עד לגובה חגורתי. מרוב פחד והתרגשות התקשיתי לנשום. הטיתי אוזן לשמוע אם רודפים אחרי, אך לא שמעתי דבר. מוזר, פתאום הייתי מנותק מהגיטו וממה שהתרחש שם. ידעתי שאני נמצא בסכנת מוות מיידית. מסביבי, בין הקוצים, ראיתי קברים רבים, על כל קבר צלב גדול ומסביב לצלב גדר ברזל. שמתי לב כי בקבר הקרוב אלי גדר הברזל היתה אכולת חלודה. הרהרתי שמא כדאי להסתתר בין הקוצים בתוך שטח הקבר. כפפתי קצת כלפי מטה את הסורגים שהיו אכולים חלודה, והזדחלתי לשטח

הקבר כדי שהעשבים הגבוהים יסתירו אותי. אחרי כמה שעות באו שוטרים אוקראינים לחפש בשטח הכנסיה. לא ידעתי מה מספרם, אך פחדתי מאוד. פחדתי אפילו לנשום שמא אשמע. הם עברו על ידי, ולא ראו אותי, כי הצטמצמתי בשטח הקטן בתוך גדר הקבר. שמעתי אותם אומרים זה לזה "לא נמצא כאן שום דבר, הם לא יודעים מה מחכה להם". פחד מוות אחז בי.

כל היום נצמדתי למקום. מרחוק, מעבר לחומה, שמעתי צעקות ובכי, והבנתי שתפסו מי שהוא. אחר הצהרים התקרבה עוד פעם סכנה: שער הברזל הגדול של הכנסיה נפתח וכמה ילדים (לא יהודים) באו לשחק במחבואים בחצר הכנסיה בין הקברים! שוב פחדתי שמא אתגלה, אלא שלמזלי התחיל לטפטף גשם, והם הלכו זמן לא רב אחר שבאו.

לפנות ערב יצא הכומר מבנין הכנסיה לחצר והחל לטייל הלוך ושוב. הרהרתי אם לא כדאי לי לצאת ולבקש ממנו עזרה. אלא שלא הייתי בטוח שאפשר לסמוך עליו. לבסוף הוא סגר את שער הברזל הגדול ונעלם בתוך בנין הכנסיה.

בינתיים החשיך, וקצת נרגעתי. התחלתי לחשוב מה לעשות. היה לי ברור שאני חייב לצאת משם. אך לאן? אולי כדאי לי להתגנב דרך הגינות לשטח הגיטו כדי לדעת מה הולך שם? לא פחדתי מהשמירה, כיוון שבלילה היא לא היתה רצינית. אלא שקודם כל עלי לצאת משטח הכנסיה. לפתע שמעתי רשרוש. מי שהוא דרך על ענפים יבשים שהיו מפוזרים בשטח. פחדתי שאולי זה מי שהוא מהגיטו. מהמתים שבין קברותיהם שכבתי לא חששתי. הבנתי שאם זה שומר אני אבוד. קמתי ויצאתי משטח הקבר. לא שמעתי את המילה "עצור", ובכן זה לא השומר! מי זה היה, לא אדע עד היום!

התקרבתי לחומה שסגרה את השטח מסביב, כדי לצאת, אך לא לצד הרחוב. נוכחתי שהחומה גבוהה מדי. ניסיתי ולא הצלחתי לעבור אותה. למזלי ראיתי בקרבת מקום צלב עץ גדול שהושם על קבר טרי (האדמה מסביב היתה עוד רכה). ניגשתי לצלב ובקושי רב הוצאתיו ממקומו. השענתיו באלכסון על החומה וטיפסתי עליו. המאמץ היה גדול מאוד כי הייתי רטוב מזיעה. הגעתי במאמץ לחומה ודלגתי מעליה. חשבתי שהרצוי ביותר כי אחכה לאור הבוקר, ואגיע למקום העבודה, לריבניק. אם יגיעו האנשים גם הם לעבודה, אחזור איתם לגיטו. מוקדם בבוקר התחלתי ללכת לכוון ריבניק, דרך שביל עפר שהיה מוכר לי מהדרך היום יומית. היה עלי לחצות את פסי הרכבת. כשהתקרבתי למקום הבחנתי בשני חיילים גרמנים, שסיירו לאורך הפסים. להסתלק היה כבר מאוחר. הם ראו אותי ואני אותם. המשכתי ללכת, עברתי על ידם, ברכתי אותם בבוקר טוב והמשכתי הלאה. הגעתי לריבניק. היה מוקדם בבוקר. פגשתי שתי בחורות אחיות מהעיירה סלץ. אביהן היה סנדלר ונשאר במקום, אך הן הלכו יום יום לעבודה בבלודניה, ועברו בקרבת מקום. סיפרתי להן את סיפור הגיטו ובקשתי כי לכשיחזרו מהעבודה יגידו לי אם הבחורים מברזה הגיעו לעבודה.

נכנסתי לאיכר לבקש קצת מים. הוא שאל אותי מה קרה, למה באתי כל כך מוקדם. עניתי לו שיש בעיה עם המשאבה ובאתי לבדוק אותה. נשארתי לשבת אצלו. פתאום התפרץ מבוהל הבן של האכר. הוא אמר שחזר מבלודניה וראה המון יהודים על יד הרכבת וגם אנשים שוכבים מסביב. האכר הגיש לי פרוסת לחם, ובקש ממני לעזוב את הבית כיוון שהוא חושש, שהרי אני יהודי. יצאתי מביתו והרגשתי כי ראשי סחרחר וכי רגלי אינן נושאות אותי עוד. לאן אלך? נשארתי יושב בחצר. הרגשתי את עצמי בוגד, אחד שנטש את משפחתו, את הוריו ואת אחיותיו.

למה לא נשארתי אתם? אם לא להציל אותם, הרי לפחות למות יחד איתם! ישבתי ובכיתי. לפתע עצר בעל עגלה אחד עם עגלה ונכנס לחצר. מהאכר שיצא לקראתו ביקש שימכור לו רעפים שהיו בחצר. האכר הזמין אותו הביתה, וממני ביקש כי אעזוב את החצר. יצאתי.

היה יום קיץ נעים, הכל ירוק מסביב, אבל לאן אפנה? הבחורים מברזה לא הגיעו לעבודה. והנה ראיתי שוב את האחיות מסלץ. הן התקרבו בריצה ובכו. שאלתי מה קרה, ולא קיבלתי תשובה. רצתי אחריהן. תפסתי אחת ושאלתי מה קרה? בקושי ענתה לי שכל אנשי ברזה על יד הרכבות, והגרמנים מכים בהם, והרבה מהם שוכבים על הארץ. הן פחדו מהמראה והחליטו לחזור הביתה. הייתי המום. ראיתי את העגלה עוזבת את החצר. נגשתי לאכר ושאלתי אותו לאן הוא נוסע. ״רחוק״ הוא ענה לי ״אל סביבת פרוז׳ני״. ״אולי תקח אותי כי גם אני צריך לאותו כוון״ אמרתי ״ולמה שאקח אותך? אתה הרי יהודי״ השיב לי. אז נזכרתי שיש בכיסי שתי קופסאות גפרורים. היה אז מחסור גדול בגפרורים, וכאשר הצעתי לו אותם, הרשה לי לעלות לעגלה. מיד הורדתי את הטלאי עם המגן דוד, נשכבתי, התכרבלתי ועשיתי עצמי ישן. העגלה התקדמה באיטיות בדרך עפר. עברנו בקרבת כפרים. בסביבת אחד הכפרים הראה לי האכר מקום שבו ירו לפני כמה ימים במשפחה יהודית שגרה במקום. ״שם בקרבת העץ קברו אותם״ הוא אמר.

בשעות הצהרים הוא עצר, הסביר לי שהוא הגיע לכפר, ולא רצוי מצידו שגם אני אכנס אתו לשם, ואם בדעתי להגיע לפרוז׳ני עלי להמשיך הלאה ברגל עוד כמה שעות. אמר והמשיך לנסוע. אני התחלתי ללכת כשאני אחוז בפחד, הרי ניכר עלי שאני יהודי! היה חם ואחרי הליכה הייתי צמא מאוד. נכנסתי לבית הראשון לבקש קצת מים, ולשאול על המשך הדרך. האשה שנתנה לי מים הסבירה לי שאני נמצא ממש בקרבת הגבול. האזור שאחרי הגבול שייך לאיזור הרייך, והמעבר אסור לשם. למחרת בבוקר היא עומדת ללכת לפרוז׳ני אל בעלה שעבד במאפיה, ואני אוכל להצטרף אליה. מובן שהסכמתי. היא שלחה אותי למבנה בחצר, שהיה רפת ואסם, שאחכה שם עד לאור הבוקר. הייתי עייף מאוד ונרדמתי. אחרי זמן באה האישה והעירה אותי. היא אמרה לי שבעלה חזר וכי למחרת בבקר היא לא תלך לפרוז׳ני, ובעלה דרש שאעזוב את המקום. היא ראתה שאני מפוחד, ואמרה שתסביר לי איך לעבור את הגבול. מאחורי הבתים היה שדה רחב ידיים. אכרים קצרו את העשב בחרמשים. הם גרו מעבר לגבול. הגבול הוא תעלת מים. הגרמנים הרשו להם לעבור את התעלה ולקצור את העשב. לפנות ערב הם חזרו הביתה. אין שם שמירה. האשה הסבירה לי שבקרבת מקום יש גשרון ושם עומד איש עם משקפת. עלי לחלוץ את הנעלים, לקפל את השרוולים וגם את המכנסיים עד לברכים, ועם מקל באורך של כמה מטרים שנתנה לי, עלי להצטרף לאכרים, כאילו הייתי אחד מהם, ולהמשיך אתם.

עם מקל על השכם התקרבתי לקוצרים. ברכתי אותם לשלום בסגנון הכפרי (אלוהים יעזור) והמשכתי אחריהם לכוון התעלה. הם רחצו רגליהם ואני עשיתי כמוהם. המים היו רדודים ואחרי הרחיצה עברו לצד השני, ואני הזדנבתי אחריהם. התקרבתי לזוג הקרוב ושאלתי איך ממשיכים לפרוז׳ני. הם ענו לי ״בינתיים תמשיך אחרינו ואז נדריך אותך בהמשך״. אחרי זמן עצרו ליד סוללת עפר והסבירו לי שהסוללה נבנתה ע״י הרוסים כהכנה למסלת ברזל, ואם אמשיך לאורכה אגיע לפרוז׳ני, אבל הם חוששים שלא אספיק להגיע לפני רדת היום.

התחלתי ללכת לאורך הסוללה. נפש חיה לא היתה מסביב. התחיל להחשיך. ההליכה בלילה היתה עוד יותר מסוכנת, כי היה עוצר כללי. היה כבר חושך כשהתקרבתי לבית בודד. בקרבת החצר היתה סככה, זה היה מחסן עצים. התיישבתי בפינה וחיכיתי לאור הבוקר. הייתי קרוב להתמוטטות עצבים.

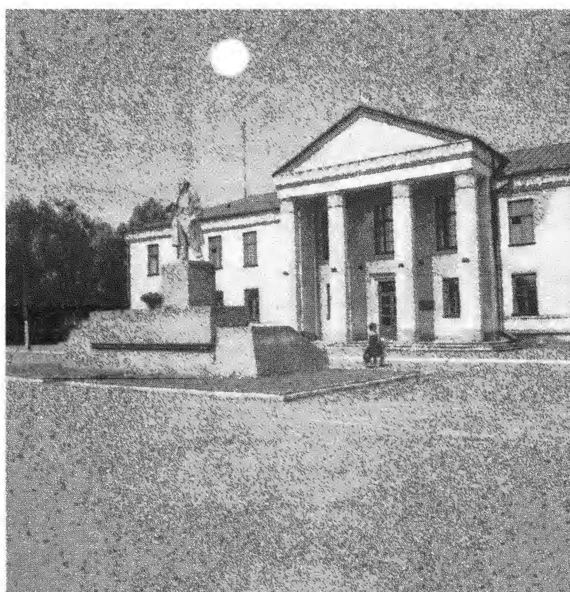
חשבתי על הבית והמשפחה. לא סלחתי לעצמי על שעזבתי וחשבתי רק על עצמי!

עם אור ראשון, המשכתי ללכת, ואז ראיתי את הבתים הראשונים של פרוז׳ני. לא ידעתי מה לעשות ולאן לפנות. ברחובות עברו אנשים בודדים והיה מסוכן מאוד לשאול אותם איפה הגיטו. חלצתי נעלים כמנהג אנשי הכפר הגויים (יהודים לא הלכו יחפים), והמשכתי ללכת רחוב אחרי רחוב תוך שאני נזהר לא להתקרב להולכי הרגל. והנה אחרי כמה רחובות מצאתי את עצמי בקרבת נחל שעבר במקביל לרחוב. על יד המדרכה היתה גדר מחוטי תיל. מנסיוני מברזה הבנתי שגדר בתוך העיר פירושה גיטו. המשכתי ללכת לאורך המדרכה, והגעתי לגשר. מעליו ראיתי שלט ״גיטו כניסה אסורה״ לא ראיתי כל מחסום והחלטתי לעבור את הגשר.

נגשתי לבית הראשון ודפקתי על הדלת. הדלת נפתחה וראיתי שאני נמצא בין יהודים. קיבלתי סחרחורת והתמוטטתי. אמרו לי אחר כך שהתעלפתי.

אחרי שהתאוששתי היתה השאלה הראשונה שלהם מאיפה אני? והשאלה השניה היתה איך בכלל נכנסתי לגיטו והלא יש עמדות שמירה? התברר שהשומר נרדם, וכיוון שהייתי יחף הוא לא שמע אותי. ובכן היה זה המלאך הטוב ששמר עלי, שלא עזב אותי גם בהמשך הדרך, במשך שלש שנות הסבל במחנות שבאו אחרי כן. אבל למה דווקא עלי שמר?

БЯРОЗА · БЕРЕЗА · BERYOZA

קרטוז-ברזה, הנקראת כיום בריוזה

נח פניאל

כיצד ניצלתי

בשעה שפרצה מלחמת העולם השניה, באחד בספטמבר 1939, הייתי מורה בגמנסיה "תרבות" ברובנה שבפולין. אחרי תבוסת פולין וחלוקתה לשני שטחי כיבוש נמצאתי בשטח הכיבוש הרוסי, באוקראינה המערבית. עם יתר המורים, שבתי אמנם לעבוד בגמנסיה, אך כל מחשבותי היו איך לצאת משם ולהגיע לארץ ישראל. באחד הימים שמעתי בשדור הרדיו מלונדון, וגם ברדיו מוסקבה הודיעו זאת, שלדעת ברית המועצות יש להחזיר את וילנה לליטא. זה נתן לי פתח תקוה. כיוון שהכרתי את וילנה, כי למדתי שם, החלטתי לצאת לוילנה, אולי משם תבוא תשועתי.

בשנת 1940 הגעתי לוילנה ושהיתי שם כשנה וחצי. תחילה התאכסנתי בפנימיה של הסופרים והעתונאים הפליטים מפולין, אכן הייתי פליט כי כשעזבתי את רובנה, השארתי שם את כל רכושי. רק את שירי, בין שכבר פורסמו ובין שעוד לא ראו אור, צררתי במזוודה אחת, ואתה באתי לוילנה. על אף התנאים בוילנה החלטתי להוציא לאור קובץ שירים. אמרתי בלבי הרי אינני יודע מה יהא בסופי ואפשר כי אמות, כך לפחות ישאר זכר ממני.

קובץ שירי שיצא לאור נקרא "שמים אדומים". להפתעתי הנעימה היתה לקובץ הצלחה ותפוצה בליטא, ועותקים אחדים של הספר אף הגיעו לארץ ישראל. מרכז אגודת הסופרים פנה אז לסוכנות היהודית בבקשה לשלח לי סרטיפיקט לעליה, ואכן הסרטיפיקט הגיע.

בוילנה היה אז משרד להגירה. פניתי־למנהל ואמרתי לו שיש לי סרטיפיקט, ושאלתי אותו אם יתן לי טראנזיט רוסי לעבור דרך רוסיה. הוא לא נתן לי תשובה. כך היה הדבר גם בפעמים הבאות. עד אשר פעם אחת אמר לי כי אם אקבל טראנזיט תורכי הוא יתן לי גם טראנזיט רוסי. פניתי מיד במברק אל הקונסול התורכי במוסקבה, וביקשתי טראנזיט תורכי. קיבלתי תשובה חיובית (המברק של הקונסול התורכי שמור אצלי עד היום). אגב, כך עשו גם חלוצים אחרים ששהו בוילנה.

בעזרת הג'וינט יצאנו מוילנה למוסקבה, וממוסקבה לאודיסה. משם הפלגנו בספינה בים השחור לאיסטנבול. משם נסענו ברכבת דרך סוריה של וישי והגענו לבירות, שבה כבר חיכו לנו אוטובוסים מארץ ישראל.

ביום 7 בינואר 1941 דרכו רגלי על אדמת ארץ ישראל והתחיל פרק חדש בחיי, הפרק הישראלי.

יוסף פרידמן

חייתי והתגברתי על היטלר

בשנת 1942, כמה חודשים לפני שחוסל גיטו "ב", ברחתי יחד עם שני חברים ועם לייזר קולודנר מגיטו "ב" אל היערות, כדי להצטרף לפרטיזאנים.

עבדתי לפני כן ב"קאזארמס", שבהם היו מחסני נשק נטושים של הצבא הרוסי, ומשם הברחתי, יחד עם שני חברים, רובים, כדורים ופצצות אל גיטו א'.

אני זוכר כי לפני בריחתי באתי אל אמי, במקום שבו גרו הורי, אחי ואחותי. אמי האהובה בקשה כי אכנס פנימה כיוון שהשעה מאוחרת. לא יכולתי להענות להזמנתה, כיוון שעמדנו לברוח, ועם זאת לא סיפרתי לה דבר ולא חצי דבר. הרהרתי באותם רגעים אם אשוב אי פעם לראות את פניה, ואכן לא ראיתי מאז את אמי האהובה...

אחר כך הצטרפתי אל שלושת חברי, ובהם לייזר קולודנר, וכאשר שומרי הגיטו היו עסוקים ברחיצה, זחלנו מתחת לגדר התיל אל מחוץ למחנה. אחר כך עברנו שדות והגענו אל הנהר יאסולדה. עם נשק ביד עברנו אותו בשחיה, בין שני הגשרים שעליו.

אני זוכר כי השומרים הגרמנים האירו כל הזמן את השטח בהבזקי אור. כיוון ששמעו רחשים, הם ירו הרבה מאוד. אנחנו הסתתרנו במים, ואח"כ — כשפסקו היריות — יצאנו מן הנהר. בדרך לא דרך, ותוך כדי זחילה והיגררות בביצות, הגענו בבוקר אל הכפר מרמזובה, כשבעה ק"מ מקרטוז־ברזה.

נכנסנו שם לנוכרי ששמו — ככל שאני זוכר — אלק. הוא עבד אצל הגרמנים, אך היו לו קשרים עם הפרטיזאנים. לאחר קשיים מרובים התקבלנו לפלוגות הפרטיזאנים ביערות מרמזובה ואתם נלחמנו בגרמנים.

בפלוגות הפרטיזאנים לחמתי בגרמנים עד אפריל 1944. בחודש זה חדרנו, פלוגה ובה כ־100 פרטיזאנים, אל חזית הנהר פריפט שליד פינסק ושם הצטרפנו לצבא האדום. במהלך הקרבות ניספו כשליש מחברי הפלוגה.

אני הצטרפתי אח"כ לגדוד הגווארדיה ה־38 בפיקוד המרשל רקוסובסקי שלחמה בגרמנים בחזית רוסיה הלבנה, והשתתפתי בכיבוש חלק מגרמניה ליד הים הבאלטי.

בחודש יוני 1945 סיימתי קורס לסגנים בצבא האדום, ואח"כ נשלחתי לביה"ס לקצינים בסיביר, שם עשיתי עד 1947, ואז שוחררתי בשל מצב בריאותי הרופף.

על שירותי בפלוגת הפרטיזאנים ובצבא האדום זכיתי לעיטורים רבים.

קלמן קרבצ׳יק

ניצלתי למען המשך השושלת

בטוח אני, כי נכדי יתעניינו ויחקרו את עברי, את קורות־חיי, וכי הרבה שאלות יישאלו. המעט והברור להם היום הוא כי סבא קלמן קרבצ׳יק יליד קרטוז־ברזה מפולין, הוא הניצול היחיד אחרי מלחמת העולם השנייה למשפחתו הענפה.

בשורות הבאות אספר על העובדות החשובות בביוגרפיה שלי. שמי: קלמן קרבצ׳יק, נולדתי ב־11 בנובמבר 1917 בעיירה הפולנית הקטנה קרטוז־ברזה. אבי־אליעזר קרבצ׳יק מהכפר הוליסץ, אמי — חיה לבית פוטק נולדה בעיירה ברזה. בהיותי בן שנתיים וחצי, בשנת 1920, נפטרה אימי, והימים ימי מוצאי מלחמת העולם הראשונה. באותן שנים היה קשה להגיע לרופאים. הם היו מעטים, וגם הדרכים אליהם היו ארוכות ולא סלולות. אבי נשאר אלמן, מטופל בחמישה ילדים קטנים. הבכור, זיסקה, היה כבן 11 שנה, השניה פרל, אחריה רייזל, אחריה רבקה, והאחרון והקטן מכולם — יונה קלמן.

האחיות קרבצ׳יק בשנת 1937

למעלה מימין — מרים יושבות רבקה ופרל.

בנישואיו השניים של אבי נולדו למשפחתי שלושה ילדים נוספים: מרים, ישראל־חיים ואשר. בתקופה זו, כשהבית גדל והיינו שמונה ילדים, היו החיים קשים במיוחד. כשמלאו לאחי הבכור זיסקה 18 שנה, הוא יצא עם קבוצת יהודים לארגנטינה הרחוקה, וכך שרד בחיים. היחיד מהמשפחה הענפה שלא ניספה במלחמת העולם השנייה.

זיסקה נישא בארגנטינה בעיר "לה־פלטה" להודס לבית שלוסברג, אף היא במוצאה מקרטוז־ברזה. נולדו להם שני ילדים, בן ובת, החיים כיום בארגנטינה עם בני משפחותיהם.

אחי זיסקה נפטר בשנת 1988 בארגנטינה, ואנכי היחיד ששרדתי ויכול להעלות את הזכרונות בכתב.

בשנת 1939, בהיותי כבן 21 שנה, גוייסתי לצבא הפולני. כשמונה חדשים שרתתי כחיל בצבא, ואז — ב־1 בספטמבר 1939 — פרצה מלחמת העולם השניה. הקרבות היו קשים ומָרִים, והצבא הפולני קָרס, כי לא יכול היה לעמוד מול עצמתו הכבירה של הכובש הגרמני.

כאשר השתלטו הגרמנים על הצבא הפולני, נלקחתי בשבי האויב. הייתי שנה בגרמניה. לאחר מכן הועברתי ללובלין, עם שבויים שהיו שייכים לשטחים הגרמנים. היהודים שבקבוצה הרוסית, נדחו ע"י הרוסים, ולכן התארגננו בינינו ותכננו לברוח. יצרנו קשר עם ה־פ.פ.ר וממקום מושבנו ברחנו ליערות פרצב, ושם הצטרפנו לקבוצה של לוחמים פרטיזנים יהודים ביערות, בהנהגתו של יחיאל גרינשפן.

אחר כך רציתי להתקרב לעיירת הולדתי ולביתי בקרטוז־ברזה, והשתדלתי להגיע ליחידה "קאלאנין". אך אז נודע לי הגרוע מכל, על הרצחם של בני־משפחתי ורצח כל בני העיירה, יהודים שומרי־מסורת חפים מכל פשע, בידי הכובש הגרמני — הנאצים.

משפחת קרבצ'יק

מימין לשמאל — זיסקה קרבצ'יק, הודס לבית שלוסברג וקלמן קרבצ'יק.

בהמשך הדרך ועד לסוף תקופת מלחמת העולם השניה בשנת 1945, הבנתי יותר ויותר, שמקומנו לא ברוסיה, או בכל מדינה אחרת, והחלטתי לעלות לארץ־ישראל. בדרכים קשות ובחסר־כל, עשיתי את הדרך לארץ־ישראל. עם גמר המלחמה ב־1946, נישאתי בדרכי לארץ עם מרים לבית שיוביץ, מהעיר סיגט שבהונגריה. באיטליה פגשנו קבוצת ניצולים שעשתה באניה "חיים ארלוזורוב" את דרכה משבדיה לארץ. את חברי ואותנו צירפו לאניה זו. האנגלים, ששלטו בפלשתינה, לא נתנו — כמובן — לעולים לרדת והעבירו אותנו לקפריסין. בקפריסין המתנו יותר משנה ובינתיים נולדה בתי רחל ב־1947, ולאחר שנתיים בארץ, בשנת 1950, נולד בני אליעזר. כיום אני סבא לחמישה נכדים, תניא, אסף, איתן מעיין, ואורן.

בטוח אני כי עם תרומתי לספר לזכר קהילתנו, העשרתי את עולמם של נכדי, אף חתמתי פרק נוסף במלחמת הקיום וההישרדות של העם היהודי.

מפתח השמות

אין מפתח זה כולל את שמות העולים לארץ-ישראל (אלה הובאו בעמודים 106-101) את שמות הנספים (אלה הובאו בעמודים 235-213) את שמות הנופלים במלחמה נגד הנאצים (אלה הובאו בעמוד 237) ואת שמות הניצולים (אלה הובאו בעמודים 241-238):

ג

ד

ה

ו

ז

ח

ט

י

כ

ל

מ

נ

ס

ע

פ

צ

ק

ר

ש

ת

Enlarged Committee:

1. Zipporah Brenner, decd.
2. Moshe Bernstein
3. Simha Nosatzky, decd.
4. Baruch Fisher
5. Noah Paniel
6. Penina Rabb

Abridged Committee:

7. Moshe Tuchman
8. Shmuel Tinari
9. Chaim Ben Israel, co-ordinator

The material in this book was taken from encyclopedias and Memorial Volumes, from books published by survivors of neighboring towns, from a book published in Yiddish by survivors of Kartuz-Breze in Argentina, and especially from the essays and personal memoranda written by the people of Kartuz-Breze in Israel.
We ask that the reader be mindful of the fact that personal memories are by their very nature subjective, as they describe the writer's personal impressions, and it may well be that others see the same things differently. Therefore, small variations between versions are inevitable.

I would like to express my gratitude both to the former residents of Kartuz-Breze and their children, in and outside of Israel, who contributed the fund that made this book possible, and to those who were kind enough to write, despite all the difficulties involved. I particulary wish to thank Mr. Ephraim Even, former chairman of the Zionist General Council, who edited this book.

We present the fruit of our labors — The Book of Kartuz-Breze — to the reader. May this book serve as a candle light in the memory of the community of pure and holy Jews who lived in Kartuz-Breze and as a command of the highest order to our sons, grandsons, great-grandsons and to all our generations to strengthen the State of Israel and to fortify it that the Jewish people will never again know a Shoah.

Chaim Ben Israel
Chairman, Organizations of Survivors of Kartuz-Breze
Co-ordinating Editor

Tel-Aviv, July 1993

About the Book

Kartuz-Breze was a small town on the eastern border of the State of Poland. Till 1920, it had been part of Greater Russia, but between 1920 and 1939 it was ruled by Poland. At the end of World War II it reverted to Russian rule, and today it is part of Belorussia. Thousands of similar towns — some bigger and some smaller — were in that area, as well as in Eastern and Central Europe. It was the concentration camp which the Polish government established there between the two World Wars for her political opponents — mostly Communists — which brought fame to Kartuz-Breze.

Before the Second World War, about 4,500 Jews lived in and around Kartuz-Breze. These were Jews of all kinds: a small number were wealthy, but most were ordinary folk, who struggled day by day and hour by hour — each at the work or vocation which was his fate — to eke out a living.

Kartuz-Breze had all the earmarks of a Jewish town in Eastern Europe: synagogues, a Hassidic "shtible", a bath house and mikveh, an organization dealing with charity and good deeds, and also, of course, beggars, Torah students, pious and charitable people, and many righteous women... to these were added all the accoutrements of modernity and "Haskala" such as political parties (both Zionist and non-Zionist), youth movements, communal activities, as well as a Yiddish school and even a Hebrew school, "Tarbut".

And nothing is left of all this. It was all laid waste. Everything was destroyed.

In the forest of Bruno-Gora, where the members of the Zionist youth groups used to celebrate Lag B'Omer with bows and arrows, the Germans amassed more than 100,000 Jews from the area — and among these were almost all the Jews of Kartuz-Breze — and there they shot and killed them, men, women and children.
Earth, do not conceal their blood!

In Kartuz-Breze there is no sign of the vigorous Jewish life which flourished there. Even in the forest of Bruno-Gora where these Jews perished there is no sign.

Less than a handful of Jews from Kartuz-Breze remained alive. Of these, some came to Israel, and others migrated elsewhere before the Shoah, and there were those few who passed the war years in Europe, mostly in concentration camps (among these were partisans and soldiers of the Red Army). All the rest are no longer.

So it was decided: we would memorialize our town, and commemorate the lives of our parents, our brothers and sisters, and our friends who were killed; that we would publish their names, as well as something of what we remember from the life there, of what we saw there: the people, our own life experiences, and some of the history of the Jewish community in Kartuz-Breze in general.

We approached this hallowed work with trepidation; two editorial committees, one larger and one smaller, spare no efforts on this labor of love:

Printed In Israel, 1993

Cover: View of Kartuz-Breze, by Moshe Bernstein
Back cover: Memorial stone in the regional cemetery of Holon, designed by Moshe Bernstein

KARTUZ-BREZE

Our Town

MEMORIAL BOOK

RCS